

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI İDARESİNDE ŞAM'IN (DİMAŞK)
İKTİSADÎ VAZİYETİ (1800-1850)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN
Deaa HEADR

ELAZIĞ-2015

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI İDARESİNDE ŞAM'IN (DİMAŞK) İKTİSADÎ VAZİYETİ (1800-1850)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

HAZIRLAYAN
Deaa HEADR

Jürimiz, 14.04.2015 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini oy birliği ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. Prof.Dr. Mehmet KARAGÖZ
2. Prof. Dr. Nuri YAVUZ
3. Prof. Dr. İbrahim YILMAZÇELİK
4. Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
5. Yrd. Doç. Dr. Ayşe ÇAĞLIYAN

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Osmanlı İdaresinde Şam'ın (Dimaşk) İktisadî Vaziyeti (1800-1850)****Doktora Tezi****Deaa HEADR****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Anabilim Dalı****Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı****Elazığ – 2015; Sayfa: XVIII + 235**

Bu araştırma 1800 ve 1850 yılları arasında Şam Vilayeti'nin ekonomik durumu ile ilgilidir. Bu dönemde Şam'ın, üç farklı dönemin özelliklerini taşıdığını görmekteyiz.

İlk dönem (1800-1831); Osmanlı fütuhâtı ile başlayan Osmanlının geleneksel egemenlik dönemidir. Bu dönemde Şam, yabancıların her türlü etkisine kapalı kalmayı başarmıştı. O dönemde Şam Vilayeti bir Osmanlı vilayeti olmuştu. Şeriat temeline dayanan Osmanlı kanunları uygulanıyordu ve Osmanlı egemenliği çok etkiliydi. Böylece Şam, Avrupalılara karşı kapalı bir alan haline gelmişti. Bu dönemde vergiler, ticaret, fiyatlar incelenerek Şam'ın ekonomik yapısı ve halkın yaşam seviyesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci dönem (1832-1840); Mehmet Ali Paşa'nın egemen olduğu dönemdir. Bu dönemde Şam Vilayeti'ne Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa hükmetmiştir. Yönetim ve ekonomi ile tarım sektörünü (dut ekimi) ve eğitimi etkileyen bir takım reformlar yapılmışsa da, Mehmet Ali Paşa hükümrânlığı, Şam halkı ve Osmanlı Devleti için bir felaket olmuştur. İbrahim Paşa'nın Şam'a girmelerine izin verdiği konsoloslar aracılığı ile Avrupa'nın Şam Vilayeti'ne müdahalenin başlangıcı olarak kabul edilmişti. Sonuçta Fransa ve İngiltere'nin eline düşmesine yol açmıştır. Bu durum halk üzerinde olumsuz bir tepki yaratmıştı. Çünkü Avrupalıların Şam'a girmesiyle beraber, yerel halk ticarete olumsuz yönde etkilenmiştir.

Üçüncü dönem (1840 – 1850) İbrahim Paşa sonrası dönem, Avrupalıların Şam üzerindeki kontrol dönemidir. Çünkü Mehmet Ali Paşa'nın ilerlemesine karşı Osmanlı

Devleti Fransa, İngiltere ve Rusya'dan yardım almıştı. Bunun karşılığında ise tavizler vermek zorunda kaldı.

Böylece, Şam ve Asitana'da bulunan konsoloslar devletin kurumlarına, okullarına ve yasalarına müdahale ederek, kontrol altında tutmaya başlamışlardır. İngiltere ve Fransa (1856 Islahat Fermanı) aracılığı ile Osmanlı Devleti'ne İslam hukuku ile bağdaşmayan kendi hukuk ve yasalarını dayatmak istemişlerdir. Bu durum özellikle Şam'da padişahın halk nezdindeki imajını sarsmıştır, saltanat ferman ve emirlerine karşı gelmeye sevk etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Şam Vilayeti, İktisadi Durum, Ticaret, Vergi.

ABSTRACT**Damascus Economic Situation in the Ottoman administration (1800-1850)****Doctorate Thesis****Deaa HEADR****Fırat University****Social Sciences Graduate School****The Main Study Field of History****Turkish Republic Study Field****Elazığ – 2015; Page: XVIII + 235**

This research deals with the economic situation of the Vilayet of Sham between 1800 and 1850, during which Damascus has witnessed three distinctive periods, each with its special attributes and features.

The first phase (1800-1831) is the period of the traditional Ottoman rule that began with the Ottoman conquest and lasted until Ibrahim Pasha entered Damascus. During this period Damascus managed to shut any foreign influence out. The Vilayet of Sham was an Ottoman province, it was committed to the Ottoman laws resulting from Shara-Sharif, and everyone was living on this basis. The people of Sham showed the strongest resistance and hatred to all that is European so that Sham was known as a closed area in the face of the Europeans. I have monitored the economic reality during this period by examining weights, taxes, the prices of houses and real estate, and the prices of vegetables and fruits.

The second phase (1831-1840) is the period of Egyptian rule of the Vilayet of Sham. Ibrahim Pasha has introduced some reforms that have influenced the economic, social and administrative spheres. However, his reign was really disastrous because it can be considered the beginning of European intervention in the Vilayet of Sham that has ultimately led to its falling into the hands of France and Britain. The most prominent characteristic of this period was the spreading of bars; more than 25 ones

were opened. This created a negative reaction among the population because, from their point of view, this was considered a taboo that contradicts morality and religion.

The third phase (1840-1850) is the period after the rule of Mehmet Ali Pasha and his son Ibrahim pasha of Sham. It was a period of absolute European control, not only over the Vilayet of Sham, but also over the whole Ottoman Empire. Had European countries like Russia, France and Britain decided not to stand by the Sultanate, it would have fallen into the hands of Mehmet Ali Pasha whose troops had arrived to Anatolia.

Thus the inheritance of the Ottoman Empire, the 'sick man of Europe', was divided. Consuls in Sham and Astana considered themselves true rulers of the Ottoman Empire. It was the policy of France and Britain to work on controlling the institutions of the Ottoman state, its laws, its schools and its legislations. The European countries were able (through Hatt-i Sherif Humayun, 1856) to impose their laws on the Ottoman states. Such laws were incompatible with the Islamic law. This has broken the perfect image of the Sultan in the eyes of the people in Sham so that they started to object to his faraman and to the sultanate's orders

Key Words: Ottoman State, Damascus Province, Economic Stiation, Tax, Trade.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
TABLolar LİSTESİ.....	X
ÖNSÖZ.....	XII
KISALTMALAR.....	XIII
KONU ve KAYNAKLAR	XIV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.ŞAM’IN İDARÎ TAKSİMATI NÜFUSU ve VİLAYETİN İDARESİ	8
1.1. 19. Yüzyıla Kadar Şam’ın İdarî Taksimatı ve Nüfusu.....	8
1.1.1. 19. Yüzyılda İdarî Taksimat.....	11
1.1.2. 19. Yüzyıla Kadar Şam’ın Nüfusu	12
1.1.3. 19. Yüzyılda Şam’ın Nüfusu	14
1.2. Şam’ın İdaresi.....	14
1.2.1. Sümün İdaresi.....	14
1.2.2. Osmanlı Döneminde Şam’da Hükümet Merkezi	17
1.2.3. Şam’ın Başlıca Valileri (1800 – 1850)	18
1.2.3.1. Cezzar Ahmet Paşa	18
1.2.3.2. Genç Yusuf Paşa	19
1.2.3.3. Mehmet Selim Paşa ve Şam’da Karışıklıklar	19
1.2.3.4. İbrahim Paşa	23
1.3. Şam Vilayet Yönetimi.....	25
1.3.1. İdari Görevliler	25
1.3.1.1. Vali	25
1.3.1.2. Defterdar	26
1.3.1.3. Kethüda.....	27
1.3.1.4. Mütessellim	27
1.3.1.5. Subaşı	27
1.3.2. Dinî Görevliler	28
1.3.2.1. Kadı ve Yardımcıları.....	28

1.3.2.2. Müftü	30
1.4. Şam Şûra Meclisi	31
1.4.1. İbrahim Paşa Döneminde Şûra Meclisi'nin Geliştirilmesi	32
1.4.2. Sultan Abdulmecid Dönemindeki Şûra Meclisi'nin Etkin Rolü	34
1.4.3. Köylülere ve Yoksullara Yardım Konusunda Şûra Meclisi'nin Rolü	37

İKİNCİ BÖLÜM

2.ŞAM VİLAYETİNDE ARAZİ TASARRUF SİSTEMİ ve CİBAYET USULLERİ

2.1. Mîrî Arazi	42
2.1.1. Tımar Zeamet ve Has	43
2.1.1.1. Tapulu Arazi	44
2.1.1.2. Mukataa Arazi.....	45
2.1.1.3. Sipahilerin Başlıca Görevleri.....	47
2.1.2. Köylü ve Sorunları.....	50
2.2. Özel Mülk Arazi	54
2.2.1. Kişisel Mülk	54
2.2.2. Vakıflar Arazi.....	55
2.2.3. Münhal (Metruk, Boş) Arazi.....	59
2.2.3.1. Halis Münhal.....	60
2.2.3.2. Halis Olmayan Münhal	60
2.2.3.3. Defterde Münhal	60
2.3. İltizam ve Malikâne	61
2.3.1. Tahrir ve Tapu Defterleri	61
2.3.2. İltizam ve Malikâne Sistemi.....	62
2.3.2.1. İltizam Sistemi	62
2.3.2.2. Malikâne Sistemi.....	63
2.3.3. Şam Şûra Meclisi'nde İltizam Davaları	67
2.3.3.1. İltizam Kuralları	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ŞAM VİLAYETİ'NDE VERGİ DÜZENİ

3.1. Örfî Vergiler veya Tekâlif-i Örfîye.....	75
3.1.1. Avarız.....	76
3.1.2. Sürsat Vergisi	77

3.1.3. Salyâne Vergisi.....	78
3.1.4. Meyhane Vergisi	79
3.1.5. Rûsum İltizamı	80
3.1.6. Kantar İltizamı.....	82
3.1.7. Ferda (Fırza) Vergisi.....	84
3.1.8. Bâd-ı Hevâ	90
3.1.9. Temettü vergisi.....	92
3.1.10. Emlak Vergisi.....	93
3.1.11. Gümrükler	94
3.2. Gayrimüslimlerden Alınan Örfî Vergiler	97
3.2.1. Şam'da Bab Tuma ve Babu'ş-Şarkî Rûsumu	97
3.2.2. Devre Vergisi	98
3.2.3. Hıristiyan Vakıflar Vergisi.....	99
3.2.4. Günah Çıkarma Vergisi	99
3.2.5. Yıllık Aidat Resmi.....	100
3.2.6. Arusâne Resmi	100
3.2.7. 'İdiyye (Bayramlık).....	100
3.2.8. Kölelik Resmi.....	101
3.2.9. Maarif Vergisi	101
3.2.10. Adet Haline Gelen Gelenek Vergisi	101
3.3. Gayr-i Müslimlerden Alınan Şer'î Vergiler	104
3.3.1. Cizye	104
3.3.1.1. Cizye Miktarı	105
3.3.1.2. Cizye Toplama Usulleri.....	107
3.3.2. Harac.....	110
3.4. Vergi Toplama Usulleri.....	112
3.4.1. Maktu ve Kısım	114
3.4.2. Salyâne Tevzi ve Taksimi.....	116
3.4.2.1. Mazlumlara insaf edilmesi	118
3.5. Müsadere ve Askeri Seferlere yapılan Harcamalar	121
3.5.1. Müsadere.....	121
3.5.2. Askeri Seferler Vergisi	125

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. PARA FİYATLAR ÜCRETLER ve ÖLÇÜ BİRİMLERİ.....	128
4.1. Para.....	128
4.1.1. Gümüş Paralar	130
4.1.2. Altın Paralar	132
4.1.3. Para Kaçakçılığı ve Sahtekârlığı	133
4.1.4. Sikke Fiyatları	135
4.2. Fiyatlar	143
4.2.1. Şam'da Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Politikası.....	143
4.2.2. Gıda Maddelerinin Fiyatları.....	145
4.3. Ücretler ve Yaşam Standardı.....	156
4.3.1. Ücretler	156
4.4. Tartı, Ölçü ve Ağırlık birimleri	177
4.4.1. Tarihsel belgeler ve diğer kaynaklarda belirtilen Şam'da kullanılan tartı, ağırlık ve ölçü birimleri aşağıda gösterilmiştir	177

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ŞAM'IN EKONOMİK DURUMUNU BELİRLEYEN UNSURLAR.....	180
5.1. Şam Vilayeti'nin Bütçesi.....	180
5.2. Mukataalar	182
5.3. Ticaret.....	187
5.3.1. Yerli Ticaret	188
5.3.2. Ticarî Piyasa ve Hanlar	189
5.3.3. Dış Ticaret.....	191
5.3.4. Ticaret Güzergâhları	192
5.3.5. Ticaret Malları.....	193
5.3.6. Dönem Piyasada Dolaşan Para Türleri	193
SONUÇ	195
BİBLİYOGRAFYA.....	198
ÖZGEÇMİŞ	235
EKLER	203

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. 16. Yüzyılda Şam'ın İdari Taksimatı.....	8
Tablo 2. 1700-1740 Yılları Arasında Şam'ın İdarî Taksimatı	10
Tablo 3. 1849 Tarihinde Şam'ın İdarî Taksimatı	11
Tablo 4. 1675-1676 Yıllarında Şam'ın Nüfusu.....	13
Tablo 5. 19. Yüzyılın Ortalarında Şam Nüfusunun Din ve Mezhep Bakımından Dağılımı	14
Tablo 6. 16. Yüzyılda Osmanlı Kanunlarına Göre Şam Vilayeti'nde Bulunan Mukataa Tablosu.....	46
Tablo 7. Kalamun Köylerinin Gelir Dağılımı	71
Tablo 8. 1844 Tarihinde Şam Pazarları	81
Tablo 9. Kantar Resmi Oranları	83
Tablo 10. İltizam Dağılımı.....	83
Tablo 11. 1839 Yılında Ferda Vergisinin Mahallelere Dağılımı	87
Tablo 12. Mahallelere İsabet Eden Vergi	89
Tablo 13. 1838 Tarihinden İtibaren Şam'dan İstanbul'a Gönderilen Varidat	90
Tablo 14. 1826 Yılında Manastırların Ödedikleri Vergiler	99
Tablo 15. 1832 Tarihinde Hristiyanlardan Alınan Adet Vergisi.....	101
Tablo 16. 1832 Tarihinde Manastırlardan Alınan Vergiler	102
Tablo 17. 1832 Yılında Hristiyanlardan Alınan ve İade Edilen İkramiyeler	102
Tablo 18. Cizye Oranlarının Değişim Tablosu	106
Tablo 19. Kudüs'ün 1826 Yılı Cizye Dağılım.....	107
Tablo 20. İstanbul Zer-i Mahbub Altınının Vezin ve Fiyat Seyri.....	137
Tablo 21. Fındık Altınının Vezin ve Fiyat Seyri.....	138
Tablo 22. Macar Altınının Vezin ve Fiyat Seyri	139
Tablo 23. Yıldız Altınının Vezin ve Fiyat Seyri.....	140
Tablo 24. 1844 Tashih-i Ayar Fermanına Göre Yerli ve Yabancı Paraların Fiyatları .	141
Tablo 25. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ve Şam'da Bastırdığı Sikkeler	141
Tablo 26. İbrahim Paşa'nın Müdahalesi ile Belirlenen Sikke Fiyatları	142
Tablo 27. 1844 Yılında Şam ve Çevresinde Bazı Hububat Cinslerinin Fiyatları	145
Tablo 28. Hasan el-Abd Ağa'ya Ait Verilere Göre 1798-1817 Seneleri Arasında Buğday Fiyatları	145

Tablo 29. Arpa Fiyatları.....	146
Tablo 30. Gıda Maddelerinin Fiyatı Hasan Alabd Ağa tarihinde bildirildiğine göre...	147
Tablo 31. Tarihsel Belgelere Göre Fiyat.....	147
Tablo 32. Sebze Fiyatları	148
Tablo 33. Emlak Fiyatlarından Örnekler	153
Tablo 35. İbrahim Paşa Döneminde Yüksek Rütbeli Bürokratların Maaşı (Ay/Kuruş Olarak)	156
Tablo 36. 299 nolu sicilden yapılan alıntıda reşit olmayanlar için ayrılan tahsisat gösterilmiştir.....	176
Tablo 37. 1833 yılı Şam’da üretilen, ithal ve ihraç edilen ürünlerin incelemesi sonucu ortaya çıkan tabla.....	193

ÖNSÖZ

“Osmanlı İdaresinde Şam’ın İktisadi Vaziyeti (1800-1850)” adlı doktora tezinin amacı, XIX. Yüzyılın ilk yarısında Şam Vilayeti’nin ekonomik yapısını ortaya koymaktır. Söz konusu dönemde Şam ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur, ancak daha önce gerçekleştirilen mevcut çalışmalar içinde Şam’ın ekonomik durumunu bu derinlikte inceleyen bir çalışma yapılmamıştır. İstanbul ve Şam’dan elde edilen tarihi vesikalar ve tetkik eserler yardımıyla bu dönem Şam’ın ekonomik yapısını ortaya koymaya çalıştık.

Tez konumuzun seçiminde önemli bir rolü olan ve çalışmalarım sırasında her türlü yardımı sağlayan değerli danışman hocam Prof. Dr. Mustafa Öztürk’e teşekkürlerimi bir borç bilirim. 2010 tarihinden beri çalışmalarımı yürüttüğüm Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü’nün bütün öğretim üyelerine ve personeline bana gösterdikleri yakın ilgi ve yardımlarından dolayı teşekkür ediyorum. Bu süre içinde bana hiç yabancılık çektirmediler, her zaman desteklerini gördüm. Yine Şam Üniversitesinden olan hocalarım Prof. Dr. Kamilya Ebu Cebel, Prof. Dr. Samar Bahlavan’a, ayrıca hiçbir yardımını esirgemeyen Dr. Murat Öztürk’e, Arş. Gör. Fatih Özçelik’e ve Ali Kaya Çöteli’ye, babam Sayıl Headr’a ve annem Amira Ebu Cebel’e sonsuz teşekkürlerimi takdim ederim.

Elazığ – 2015**Deaa HEADR**

KISALTMALAR

MVT	: Şam Merkezi'l-Vesâiku't-Tarihiye
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Şam Şer. Sic.	: Şam Şer'iyye Sicili. İlk rakam sicil numarasını, sonraki rakam belge numarasını göstermektedir
Evâmir-i Sultaniye	: Şam Merkezi'l-Vesâiku't-Tarihiye'de ayrı ciltlenen fermanlar. İlk rakam sicil numarasını, sonraki rakam belge numarasını göstermektedir
Abdulkerim Rafek	: <i>Buhusu fî't-Tarihi'l- İktisadî</i> Abdulkerim Rafek, <i>Buhusu fî't-Tarihi'l- İktisadî vel-İctimai li-Bilâd'ş-Şam fî'l-Asri'l-Hadis</i> , Şam 1995
Halit İbni Hani	: <i>Tarihu Medinetu'd-Dimaşk</i> , Halit İbni Hani, <i>Tarihu Medinetu'd-Dimaşk ve Ulema'uhâ min Hilâli'l-Hamle'l- Mısriye</i> , Şam 2005
	Samar Behlevan- Kamilya Ebu Cebel - Samar Behlevan, <i>El-Merce fî-Havâdisi Dimaşk</i> , <i>El-Merce fî-Havâdisi Dimaşka'l-Yevmiyye fî'l-Karneyni's-Sâmin Aşar</i> , Şam Üniversitesi 2012
a.g.e	: Adı geçen eser
c.	: Cilt
s.	: Sayfa
Bel.	: Belge No
Çev.	: Çeviren
Yay. Haz.	: Yayına hazırlayan

KONU ve KAYNAKLAR

1. Konunun Mahiyeti Ve Tarihlendirilmesi

Tarih araştırmalarında mahallî tarih araştırmalarının önemi bilinmektedir. Çünkü mahalli tarih incelemeleri, o bölgede geçen hayatın bütün yönlerini ihtiva etmektedir. Bu tarihte gerçek hayat vardır, detay vardır. Şehir incelemelerinde şehrin fizikî vaziyeti, mahalleleri, hanları, çarşıları, nüfusu, üretim kabiliyeti, fiyatlar gibi ana konuların yanında, sosyal hayata dair her şeyi bulmak mümkündür. Bu yüzden bazen bir bölge veya şehrin tarihini bütün yönleriyle incelemek mümkün olmayabilir. Onun için o şehrin tarihini iktisat, sosyal, siyasî veya sanat tarihi yönleriyle incelemek zarureti hâsıl olabilir.

Biz de tezimizin konusunu böyle bir zarureten dolayı 19. yüzyılın ilk yarısında (1800-185) Şam'ın iktisadî vaziyeti ile sınırlandırdık. Çünkü Osmanlı coğrafyasının önemli ve büyük bir şehri olan Şam'ın bütün yönleriyle incelenmesi bir tezin sınırlarını aşmaktadır. Onun için Şam'ın siyasî, sosyal, kültürel ve sanat tarihini, başka araştırmalarımıza bırakarak, sadece 19. yüzyılın ilk yarısında Şam'ın iktisadî vaziyetini incelemeye çalıştık. Elbette incelediğimiz döneme gelinceye kadar Şam'ın Osmanlı idaresindeki idare tarzı ve idarî taksimatı, nüfusu, özet olarak verilmiştir. İktisadî gelişmeleri verirken, mutlaka dönemin siyasî olaylarına dolaylı da olsa değinilmiştir.

Şam'ın iktisadî vaziyetini ele alırken, iktisadın temel alanları esas alınmıştır. Bunlar, toprak idaresi, vergiler, para, fiyatlar, ücretler, iltizam ve ticarettir. Belgelere yansıyan arzlardan da iktisadî hayatın nasıl seyrettiğini anlamak mümkündür, tezimizde bu hususta değişik örnekler verilmiştir.

Çok geniş alanda ve yoğun arşiv belgelerine ulaşılmasına rağmen, iktisadî konuların tam ve eksiksiz bir seri halinde verilmesi mümkün olmayabilir. Çünkü dönemin belgeleri tek belgeler halindedir. Bir defter halinde bir konuya ait belgeleri tespit etmek mümkün değildir. Mesela bir belgede bir gümrük eminin yolsuzluğu dile getirilirken, bu yolsuzluğun nasıl sonuçlandığı hakkında belgeye ulaşmamaktadır. Bir yerde bir hanın mukataası verilirken, bu mukataanın gelir ve giderlerini yıllar itibariyle takip etmek mümkün olmayabiliyor. Ama mesela, Şam'da meydana gelen kıtlıkla ilgili belgeler, birbirini takip etmekte, kıtlığa nasıl bir çare bulunduğu, nerelerden ne kadar zahire sevk edildiği tespit edilebilmektedir. Keza narhlar da yıllar itibariyle bir seri takip etmemektedir. Araştırmamızın zorluğu, belgelerin müteferrik olmasıdır. Her şey

rağmen bütün bilgiler bir arada değerlendirildiğinde, Şam'ın iktisadî vaziyeti hakkında etraflı ve ilk bilgilere ulaşmak ve genel bir değerlendirme yapmak mümkündür.

Tezin tarihlendirmesi 1800-1850 olmakla beraber, konunun gereği olarak bazen bu tarihlerden öncesine veya sonrasına ait bilgiler verilebilir veya bu yıllara ait veriler bulunmayabilir. Böyle de olsa bir konuda dönem hakkında değerlendirme yapılabilir.

2. Kaynaklar

Tezimizin kaynaklarını esas olarak Şam'da bulunan Merkezi'l-Vesâiku't-Tarihiye ile İstanbul'da bulunan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler oluşturmaktadır. Bunun yanında özellikle doğrudan konuyla alakalı Arapça telif eserler de ikinci derecede kaynaklarımızdır.

2.1. Merkezi'l-Vesâiku't-Tarihiye

Tarihî Vesikalar Merkezi hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Buradaki arşiv üç ana konu olarak tasnif edilmiştir. Bu tasnif arşiv idaresinin keyfi bir tasarrufundan değil, defterlerin kayıt sisteminden kaynaklanmaktadır.

1-Evâmiri Sultaniye/Padişah Fermanları: Osmanlı defter kayıt sisteminde bazı büyük vilayetlerin defterleri konularına göre ayrı ayrı tasnif edilmiş ve ciltlenmiştir. İstanbul, Edirne, Bursa ve nihayet Şam gibi vilayetlerin defterleri bu meyandadır. Bu vilayetlerin tereke ve narh defterleri ayrı tutulmuştur. Şam'da da aynı durum söz konusu olup, burada bir adım daha ileri gidilerek, Şam'a gelen fermanlar da ayrı bir deftere kaydedilmiş ve ciltlenmiştir. Bu ciltler Arşiv yönetimi tarafından Evâmir-i Sultaniye olarak tasnif edilmiş ve numaralandırılmıştır. Fakat sicillerin üzerinde Sicili'l-Fermanâtü't-Türkiye'l-Osmaniye bi-Dimaşk kaydı bulunmakta hemen altında rakamla sayısı verilmiştir. Bütün fermanların dili Türkçe'dir. Onun için Şam Şer'iyeye Sicillerinde fermanlar yoktur, Şam'a gönderilen fermanları Evâmir-i Sultaniye ciltlerinde bulmak mümkündür. Üstelik bütün fermanlar tarih sırasına göre tasnif edilmiştir. Son dönem fermanlarının ilk sayfalarına fermanların fihristleri verilmiştir. Mesela, 828 numaralı ve 1885-1912 (1301-1328) tarihlerini ihtiva eden cilt bu tarzdadır.

İstanbul'dan Şam valilerine ve kadılarına gönderilen fermanlar ve yetkililerden gönderilen cevapları ihtiva eder. 19. yüzyıla ait olan toplam 11 cilt mevcuttur, ancak biz, çalışmamızda konumuzu ihtiva eden ilk beşini ele aldık. Bunlardan en önemli ve kapsamlısı ise 1844-1845 (1260-1261) yıllarına ait Şam Vilayet Meclis kayıtlarına ait

beşinci defteridir. Bu defterde Şam hakkında Osmanlıca ve Arapça yazılı geniş ve kapsamlı bilgiler bulunmaktadır. Fermanların konuları Şam ile ilgili bütün alanlara aittir. Bölgenin asayışı, Hac yolunun emniyetinin sağlanması, yolsuzluklar, asker ve zahire toplanması ve gerekli yerlere gönderilmesi hakkındaki umumî fermanlar ile vergi ve vergi muafiyetleri ve daha pek çok konuya ait şikâyetler hakkında arzlar ve emirler, halkın bazı devlet erkânı hakkındaki şikâyetleri, kıtlık gibi tabiî afetler hakkında yapılması gerekenler gibi hemen her alanda belgeler hakkında bilgi bulmak mümkündür.

2- *Şam Şer'yye Sicilleri*: İncelediğimiz dönem olan 1800-1850 yıllarına ait toplam 50 adet Şer'yye Sicili bulunmaktadır ki, sicillerin numaralı kaynaklar kısmında verilmiştir. Ayrıca kaydedilmeyen siciller de mevcuttur. Kısmen de olsa bunlardan da istifade ettik. Sicillerin dili büyük çoğunlukla Arapça olup, Türkçe kayıtlar nadirdir. Fermanlar ayrı ciltlendiği için sicillerde geçen belgeler daha çok tereke, vasi tayini, nafaka hüccetleri, ev, dükkân, bahçe satışları, borç, kefalet gibi mahallî işlemleri ihtiva etmektedir. Bu özellikleriyle, Şam'da yaşanan hayatın seyrine dair çok kıymetli bilgilere ulaşılmaktadır.

3- *Şam Vilayet Meclisi Karar Defteri*: Evâmîr-i Sultaniye tasnifinin 384 numaralı cildidir. 22 Ekim 1844-11 Ekim 1845 (9 Şevval 1260 - 9 Şevval 1261) tarihlerini ihtiva etmektedir. Meclisin 5 üyeden oluştuğu görülmektedir. Bunlar Nesib Efendi, Nakib Efendi, Gazi Efendi, Ebu's-Suud Efendi ve Mehmed Bey'dir. 19 Eylül 1845 (17 Ramazan 1261) tarihindeki kayıtlardan meclis üyelerinin kısmen değiştiği görülmektedir. Yeni meclis üyeleri Müftü Efendi, Nakib Efendi, Cabi Efendi, Ebu Suud Efendi ve Mehmed Bey'dir. Bütün kararlar kırmızı hatla vesika 1, 2.. olarak numaralandırılmıştır. Defterin ilk sayfasındaki sonradan yazıldığı anlaşılan el yazısı Arapça bir nottan, Halep Vilayet Meclisi kararlarının da bu defterde bulunduğu belirtilmiştir. Toplam çift sütunlu 74 sayfa ve 444 vesikadır. Meclis Kararlarının dili Arapça ve Türkçe'dir. Kararlar günlük olarak tutulmuştur. Her gün alınan karar sayıları farklıdır. 21 Ekim 1844 (8 Şevval 1260) yılının Pazar günü Ramazan Bayramı olduğu için her hangi bir karar alınmamıştır.

Meclise verilen arzuhallerden bu meclise el-Meclisu's-Şûrâ da dendiği anlaşılmaktadır. Halkın arzuhalleri ve bu arzuhaller hakkında verilen kararlar kaydedilmiştir. Et ve ekmeğe verilen narhların da Meclis kararıyla olduğu görülmektedir. Mesela iki ve üç numaralı kararlar, Ramazan Bayramının gelmesi

dolayısıyla, et fiyatlarının bayramdan önce tespit edilmesi gerektiği ifade edilerek et fiyatları belirlenmiştir. Buna göre, kemikli etin vukiyyesi-okkası 5, kemiksiz etin okkası da 6 kuruş olarak tespit edilmiştir.

Arzuhallerin Meclis'e yapıldığı ve meclisin de sunulan arz ve şikâyetleri değerlendirdiğine bakılırsa, Tanzimat sonrasındaki yeniliklerin Şam'da da görülmeye başlandığı söylenebilir. Oysa daha önceleri bu gibi arz ve şikâyetler Kadılığa yapılır, Kadı da ona göre karar verirdi. Bu meclis Kadı'nın görevlerinin bir kısmını üstlenen yeni bir Kurum olarak görülebilir. Artık narhların bile Tüfenkçibaşının meclise verdiği tahrir ile tespit edildiği görülmektedir. 19 Ağustos 1845 (15 Şaban 1261) tarihli meclis kararlarında Tüfenkçibaşı'nın tahriri ile meclis tarafından narh tespit edilmiştir.

2.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Osmanlı Arşivinin tarih araştırmalarındaki önemi bilinmektedir. Sadece Türk tarihi için değil, Osmanlı Devleti'nin yayıldığı çok geniş bir coğrafyanın da tarihini aydınlatmak için birinci elden kaynaklardır. Araştırmamızın ikinci ve en önemli arşiv kaynaklarını barındırmaktadır. Ancak 16. yüzyıldan sonra klasik tahrir ve yazım usulleri değiştiği için 17.-20. yüzyıllara ait belgeler müteferriktir, klasik dönemde olduğu gibi defter halinde seri bilgiler vermemektedir. Ancak çok farklı tasniflerdeki belgeleri tek tek takip ederek bilgiler sistematik hale getirilebilir. Mesela incelediğimiz döneme ait narh listelerini, nüfus defterlerini, mukataa gelirlerini, ticarete dair seri bilgileri bir tasnifte bulmak mümkün değildir. Onun için Osmanlı Arşivindeki bütün tasniflerin taranması gerekmektedir. Buna rağmen tespit edilen bilgiler arasında bir seri oluşturulamayabilir.

Osmanlı Arşivinde tezimizi ilgilendiren tasnifler büyük bir titizlikle tarandı, ilgili belgelere ulaşıldı. Bunlar; Cevdet Dâhiliye tasnifinden İktisat, Belediye, Dâhiliye, Maliye, Sıhhiye, Hariciye, Maarif, Darphane ve Askeriye tasnifleridir. Son zamanlarda vilayetlerin nüfus defterleri araştırmaya açıldıysa da Şam'ın nüfus defterleri henüz araştırmalar açılmadığı için bu döneme ait kesin nüfus rakamlarına ulaşmak mümkün olmadı. İdare tasnifinden Mesâ'il-i Mühime, Hatt-ı Hümayun, İrade Dâhiliye, İrade Hariciye tasnifleri de taranmış, ilgili belgeler alınmıştır.

Arşiv kaynaklarından başka özellikle çok sayıda Arapça telif esere ulaşıldı. Doğrudan konumuzla ilgili olan başlıca eserler şunlardır. Diğer telif eserler bibliyografya kısmında gösterilmiştir.

Emel Başşur, *Suriye ve Lübnan fî'l- Asri'l-İslâhi'l-Osmanî*, Ekrem Hasan Al-Ulabî, *Eş-Şam fî-Asri'l-Osmanî*, Süleyman Ebu İzzettin, *İbrahim Paşa fî-Suriye*, Abdulaziz Avad, *El-İdaretu'l-Osmaniye fî-Vilâyeti Suriye*, Abdulkerim Rafek, *Buhûsu fî't-Tarihi'l-İktisadiye ve'l-İctimaiye li-Bilâdi's-Şam*, Abdulkerim Garaybe, *Suriye fî'l-Karni't-Tâsi' Aşar*, Kamilya Ebu Cabal-Samar Behlevan, *El-Marce fî-Havâdis Dimaşka'l-Yevmiye fî'l-Karneyni's-Sâmine'l-Aşar*, Linda Şiller, *Dimaşk fî'l-Karnayni's- Samin ve't-Tâsi' Aşar*.

Elbette Türkçe ve diğ er dillerdeki tetkik eserlere de başvurulmuş ve bunlar Kaynaklar kısmında gösterilmiştir.

GİRİŞ

Osmanlı Döneminde 19. yüzyılın ilk yarısında Şam'ın iktisadî vaziyetini ele almamızın önemli sebepleri vardır. Her şeyden önce şehir tarihi araştırmaları, tarihi bir bütün olarak görmemiz için ilk sebeptir. Bu tarz çalışmalar ile cüz'den kül'e (parçadan bütüne) bir metot takip edilir ki, bu detayların elde edilmesi için şarttır. Genel tarih bu parçalar üzerine bina edilir. Ama Şam gibi dönemin önemli siyasî, iktisadî ve kültürel merkezi olan bir şehrin bütün yönleriyle incelenmesi bir tezin sınırlarını aşmaktadır. Bu yüzden şimdilik sadece Şam'ın 19. yüzyılın ilk yarısında iktisadî vaziyetini ele aldık.

Bu dönem Osmanlı tarihi ve Şam bölgesi için özel bir önemi haizdir. Çünkü 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde ıslahatların başladığı bir dönemdir. Klasik dönemden yeni bir döneme geçiş yıllarıdır. İdarî, askerî ve siyasî alanda pek çok ıslahatın yapıldığı dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde hem eski hem de yeni müesseseler yan yanadır. Bu yeniliklerin elbette doğurduğu sıkıntılar vardır. Yüzyıllardan beri alışlagelmiş bir hayat tarzını bırakıp yeni bir hayat tarzına geçmek kolay değildi. Keza uzun yıllardan beri klasik dönemlerde devletin pek kaynak ve imkânlarını ellerine geçiren mahallî beyler ve aileler, ellerindeki bu imkânların kaybedildiğini görünce başkaldıracaklardır. Öte yandan yapılan ıslahatlar ile Müslim ve gayr-i müslimler arasında da beklenenin tersine karşılıklı tepkiler meydana gelmiştir.

Bu genel durum, Şam için de geçerliydi. Üstelik bu dönemde Şam'ın yaşadığı önemli siyasî olaylar da vardır ki, bunlar, Mısır'da isyan eden Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ve Suriye'ye hâkim olması, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye valisi olması, burada adeta kendi yönetimini kurması Şam'ın tarihinde önemli bir hadisedir. Onun için biz 19. yüzyılda Şam'ın geçirdiği tarihi seyri üç dönemde ele almayı uygun gördük.

1800-1832 Dönemi

Osmanlının ilhakıyla başlayan ve İbrahim Paşa'nın Şam'a girmesine kadar devam eden süreçtir ve Osmanlı Devleti'nin geleneksel yönetimini temsil eder. Bu dönemde Şam, yabancılara ve özellikle Avrupalıların siyasî, ekonomik ve kültürel etkilerine tamamen kapalıydı. Şam, farklı nüfus yapısına rağmen tam anlamıyla tipik bir Osmanlı vilayeti idi. Halk padişaha itaatkâr ve şer'î hükümlere göre yaşayan ehil bir topluluktu.

Şam halkı Avrupalının her şeyinden nefret ederdi. Şam, Doğu İslam âlemini ziyaret eden Avrupalı gezginler için kapalı bir mekândı. Şam bu konuda İstanbul, Kahire, Halep gibi kentlerden farklı bir durum sergilemiştir.

İbrahim Paşa'nın seferine eşlik eden Hristiyan bir yazara göre, İbrahim Paşa döneminde ilk Şam'a giren İngiliz Konsolosu Friman, Şam'ı kendisi fethetmiş gibi bir giriş yapmıştı. Daha önce dört yıl Beyrut'ta kaldığı sırada Şam'a defalarca gelmek istemişse de izin alamamıştı. Şam halkı, İslamiyet'e ve İslamiyet'in hâmisî ve savunucusu Osmanlı Devleti'ne düşman oldukları için Avrupalılardan adeta nefret ederdi. Aynı yazar, Şam'ın yabancıların, konsolosların ve bölgede cirit atan ajanların istilasına uğramadan önceki gerçek çehresi anlatmaktadır.

Şam bu dönemde, Napolyon Bonapart ve Mehmed Ali Paşa gibi şahsiyetler tarafından istenilen önemli bir Osmanlı vilayeti idi. Ama Şam, her zaman olduğu gibi, Harem-i Şerifin hâmisî ve Haçlılar karşısında dimdik duran Osmanlı Padişahı'nın dışında kimseye sadakat eğiliminde olmamıştı.

1832–1840 Dönemi

Mısır'ın Şam Vilayeti üzerindeki hâkimiyet dönemidir. Daha net bir ifadeyle Müslümanların inançları pahasına Avrupa ülkelerini memnun etmeye çalışan, Batı düşüncelerini benimseyen Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın hâkimiyet dönemidir. Daha ilk günlerde, İngiliz konsolosunun geliş şekli, askerî birlikler tarafından törenle karşılanması ve İngiliz bayrağının Şam semalarında ilk kez dalgalandırılmasıyla, bu değişim kendini açıkça göstermiştir.

İbrahim Paşa'nın Şam üzerindeki hâkimiyeti, beraberinde getirdiği bazı reformlara rağmen Şam, Şam halkı ve bizzat Osmanlı Devleti için gerçek bir felaketin başlangıcıdır. Şöyle ki; bu yönetim Avrupa'nın Şam'a müdahalesini başlatmış ve Şam'ın Fransa ve İngiltere'nin kucağına düşmesiyle son bulmuştur.

Bu bağlamda İbrahim Paşa'nın çekilmesinden sonra Şam'da bulunan İngiliz Konsolosu İstanbul'a gönderdiği bir mektupta; ibadet ve dervişlik dışında yeteneği olmadığı gerekçesiyle Şam Valisi Ali Paşa'nın görevden alınmasını ister ve vali görevden alınır, yerine Mehmed Necip Paşa tayin edilir. Bu, İngiltere'nin Şam yönetimine nasıl müdahale ettiğini göstermesi bakımından önemli bir örnektir.

İbrahim Paşa'nın seferi ve sonuçları hakkında birçok yazı yayınlanmıştır. Biz bunların ayrıntılarına girmek istemedik. Biz seferle başlayan ve ayrılmasından sonra da Şam'da devam ede gelen konulara vurgu yapmak istedik.

İbrahim Paşa'nın geri çekilip ayrılmasıyla, Şam ve diğer vilayetler eski haline kavuşmamıştır. Şam'da konsoloslar söz sahibi olmaya başladı, şeriat ise ülkede artık uygulanan tek sistem olmaktan çıkmıştı.

1840–1850 Dönemi

İbrahim Paşa sonrası dönemidir. Bu dönem, yalnız Şam Vilayeti'nde değil, Osmanlı Devleti üzerinde de Avrupalıların hâkimiyet kurdukları dönemidir. Özellikle Rusya, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere büyük Avrupa devletlerine göre, müdahale etmeseler Osmanlı Saltanatı, birlikleriyle Anadolu'ya kadar gelen Mehmed Ali Paşanın elinde kalacaktı.

Böylece “Hasta Adam” olarak vasıflandırılan Osmanlı Devleti'nin arkasında bıraktığı mirası bölüşmeye başladılar. Şam'da ve İstanbul'da bulunan konsoloslar kendilerini Osmanlı Devleti'nin gerçek yöneticileri olarak görmeye başladılar. Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerindeki emelleri ve Osmanlı Devleti'nin korunması yolundaki eylemlerinden İngiltere ve Fransa'nın kaygıları olmasaydı, Osmanlı ve beraberinde Doğu Meselesi 19. yüzyıl ortalarında sona ererdi.

İngiltere ve Fransa'nın politikaları Osmanlı Devleti'nin kurumlarını, kanunları, okulları ve yasalarını kontrol altına almayı hedefliyordu. Bundan dolayı Avrupalılar hürriyet, adalet, eşitlik gibi büyük sloganlar ileri sürmeye başladılar. Kısacası dini devlet işlerinden ayırmak istediler. 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ve 1856 Hatt-ı Hümayununa kadarki dönemde devlete İslam şeriatıyla çelişkili kanunlar empoze ederek, Müslümanların padişaha olan bağlılıkları sarsılmaya başladı. Şam ahalisi Şam'a yönelik padişah emirleri ve fermanlarına karşı gelmeye başladı. Bu durumu, Ustüvânî'nin Şam Hadiseleri, Bitar'ın 13. Yüzyıl Ayanları ve İbn Abidin'in Haşiye adlı eserlerde açıkça görmekteyiz.

Bu Çalışmada Getirilen Yenilikler Nelerdir?

Osmanlı döneminde Şam hakkında yazılanların çoğunda genellikle siyasi gelişmeler, isyanlar, ayaklanmalar, Şam'ın yönetimini ele geçirmek isteyenler ve valiler arası çekişmeler gibi meseleler ele alınmıştır.

Ancak, Dr. Abdülkerim Rafek'in Biladü's-Şam'ın Sosyo-Ekonomik Tarihçesi başlıklı araştırması ve Şam'ın ekonomik tarihçesi, vilayeti, nüfusu ve tapu kadastro kayıtlarından esinlenen, Osmanlı Belgeleriyle ilgili Dr. Muhammed Adnan al-Bakhit'in yayınları dışında, 1800-1850 dönemine ait Şam'ın ekonomik durumu hakkında sathî çalışmaların dışında ciddi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Bu çalışmalar, önemli olmakla beraber 17. yüzyıl ortaları ile 18. yüzyılın ilk yıllarını kapsamaktadır. Ayrıca Şam Vilayeti'nin ekonomik durumu ve mali kaynakları da belirsizdi. Bu yüzden bu çalışmada; Şam'ın ekonomik durumu üzerinde durmak istedik. Yaşam seviyesi, fiyatlar, para, harçlar, vergilerden vb. konuları detaylı olarak anlatmaya çalıştık.

Osmanlı Devleti'nde topraklar genel olarak dörde ayrılırdı: Mîrî, has, zeamet ve tımar. Arap vilayetlerinde salyaneli sistemi uygulanırdı. Buna göre toprakların tamamı devlete aitti. Bu sisteme göre her vilayet devlete yıllık sabit bir para öderdi. Valiler, asker ve memurlara sabit aylık maaş bağlanırdı.

Örneğin Mısır Vilayeti her yıl devlete 600.000 altın öderdi. Şam ve Halep üzerinden İstanbul'a transfer edilen bu para Mısır hazinesinden karşılanırdı. Aynen salyaneli Bağdat, Basra, Trablusgarp, Yemen ve Ahsa vilayetlerinde de olduğu gibi.

Şam, Halep, Trablus ile Erzurum ve Anadolu Vilayetleri'nde ise durum farklıydı. Burada valiler hava şartları, yağmur, kuraklık, don veya çekirge afetleri nedeniyle yıllara göre değişen vilayetin öz gelirinden geçinirdi. Yani Şam mîrî rejime dâhildi.

Beni böyle bir araştırma yapmaya iten diğer hususlar ise, Kahire'nin 19. yüzyılın başlarında ekonomik durumunu ayrıntılarıyla ele alan *Description of Egypt* adlı çalışmanın olmasıydı. Ayrıca 19. yüzyılda da Mısır'ı anlatan kapsamlı Nil Takvimi adlı çalışmayı hazırlayan başta Emin Sami Paşa gibi birçok âlimin olmasıydı. Oysa Şam'da benzer eserler yoktu. Bu boşluğu ekonomik bir çalışma ile kısmen doldurmak istedim. Çalışmamızda; 19. yüzyılın ilk yarısında, Şam'ın ekonomik durumunun tarihçesini ana hatlarıyla anlatmaya çalıştık.

Osmanlı döneminde Şam'ın ekonomik durumunun diğer vilayetlere nazaran farklı bir statüsü vardı. Art niyetliler cizye, haraç, nakdî bedel gibi Musevîler ile Hıristiyanların ödedikleri vergileri, Osmanlı döneminde Müslüman ile gayrimüslimler arasında eşitsizliğin birer örneği olarak göstermeye çalıştılar. Ancak, devletin önemli mevkilerinde Musevîler ile gayrimüslimlerin bulunması, konu edilen iddiaları

çürütmeye yeter de artar. Ayrıca, Osmanlı Devleti bütün hepsine eşit muamele icra ederdi, öyle ki Müslümanlar, özellikle araştırmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinde, gayri müslimlerin edindikleri ekonomik imtiyazlara sahip olmayı bile temenni eder durumdaydı.

Şam'ın idari taksimatı nüfusu ve vilayetin idaresi, başlıklı Birinci bölümde 1800-1850 yılları arasında Şam merkezli vilayet sınırları, idari bölümleri ve valilerle ilişkiler konusu ele alınmıştır, Şam'a hükmeden, başta İbrahim Paşa olmak üzere, önde gelen dört validen bahsedilmiştir. İdari ve dini yönleriyle Şam hükümetinin yapısı, sorumluların yetki alanları, görev nitelikleri izah edilmiştir. Ayrıca Şam Şûra Meclisi Divanü's-Şam'ın nasıl kurulduğu ve geliştiği anlatılmıştır. Bu bağlamda, Şûra'nın köylüleri, çiftçileri ve fakirleri koruma gibi üstlendiği role de vurgu yapılmıştır. Şam Şûra Meclisi, Son olarak fiyatları ve vergileri kontrol ederek, halkın sorunlarına çözüm bulmada, yoksulların acılarını ve haksızlıkları gidermeye da gayret gösterdiği belirtilmiştir.

Şam Vilayeti'nde arazi tasarruf sistemi ve cibayet usulleri, Başlıklı ikinci bölümde, Şam Vilayeti'nde toprak sistemi ve vergi toplama yöntemleri ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıntılarıyla ele alınan toprak konusunda Osmanlı feodal (tımar), has, zeamet gibi önde gelen kişilerin ahvalinden, yaşam standardı ve bunların köylülerle olan ilişkileri ele alınmıştır. Bölümde ayrıca Osmanlı Devleti'ne önemli miktarlarda para girdisi sağlayan vakıflardan söz edilmiştir. Vakıf nedir? Kuruluş koşulları nedir? Nazır, imam, hoca, mimar, tahsildar ve talebe gibi on binlerce memur için parasal gelir kaynağı olan vakıfları korumak için Padişahların çabalarına da değinilmiştir

Şam vilayetinde vergi düzeni, başlıklı üçüncü bölüm, Bu bölümde örfi rüsüm ve vergileri anlattık. Bunlar özetle; Doğrudan örfi vergiler, yöneticiler ve yardımcılarının işi olduğunu, şer-i bir mesnedi olmadığını, 33 verginin tümünün uygulandığını, bunlar her ne kadar padişah adına toplanıyorsa da, hazineye çok az bir şey yatırıldığı tespit edilmiştir. Daha sonra şer-i olmayan örfi vergilerin diğer yönlerini ele almıştık. Bunlar Şam ve çevresinde bulunan pazarların iltizamı, Şûra Meclisi tarafından toplanan rüsüm, devleti kötü durumda bıraktığı kadar, fiyatlar halkın kaldıramayacağı kadar yükselmesine neden olduğunu belirtmiştik. Bilahare, babasının emri üzerine İbrahim Paşanın icadı olan ve iane adıyla bilinen ferda vergisine geçmiştik. Bunun insanlar üzerinde en kötü ve en ağır vergi olduğunu, İbrahim Paşa'nın Şam'dan alalacele

ayrılmasına da neden olduğunu hatırlatmıştık. Daha sonra cizye ve haraç konularına geçmiştik. Söz konusu şer-i vergiden sağlanan mali gelir, devlet hazinesi için önemli bir kaynak olmadığını belirtmiştik. Cizyenin esas amacı, gayri Müslimlerin cizye ve haraç ödedikçe, tasfiye, soykırım ve intikama maruz kalmadan Müslümanlarla birlikte asırlarca beraber yaşadıklarını güven içinde yaşamaya da devam edeceklerine inandıkları için tahsil edildiğini anlamışlardır.

Bu dönemde Şam'da alınan vergiler; avarız, sürsat, bad-ı heva, öşür, cizye, ferda, hristiyanlardan alınan vergiler gibi ülkenin diğer yerlerinde mutad olarak alınan vergilerdir. Ama Şam'da alınan ferda vergisi başka yerde alınmamaktadır.

Son olarak, Şam Vilayeti'nde Vergi Toplama Usulleri anlattık. Buna göre vergiler, iltizam, maktu veya peşin olarak tahsil edilmekteydi. Bu usul de ülkenin diğer bölgelerinde uygulanan bir tahsil usulüdür.

Para fiyatlar ücretler ve ölçü birimleri başlıklı dördüncü bölüm de, Bu bölümde, tarihi belgeler ve çağdaş kaynakların yardımıyla araştırma dönemine ait yıllarda halkın ekonomik ve yaşam standardının bir fotoğrafını çekmiş bulunuyoruz. Fiyatları kontrolde tutmak, ayrıca tartıları denetim altında bulundurmak, tüketicinin farkına varmadan tağşiş yapanları o dönemde yaygın bir ceza şekli olan falakaya yatırmak gibi fiziki cezaların uygulanması konularında Şam Şûra Meclisi'nin subaşı ve muhtesip aracılığı ile gösterdiği gayretleri de anlatmıştık. Daha sonraki sayfalarda, buğday, arpa, sebze, meyve, et ve et ürünleri, ayrıca emlak fiyatları, kiralar ve ücretler ile inşaatta kullanılan malzeme fiyatlarından sonra maaş, ücretler ve halkın yaşam standardı ile ilgili istatistiksel tablolara yer verdik. Araştırmanın sonunda, Şam'ın (1800-1850m) döneminde sosyo-ekonomik durumu hakkındaki fotoğrafı tamamlamak üzere çeşitli kaynaklardan esinlenen tartı, ağırlık, ölçüler, para ve fiyatları yansıtan bültenleri de yayınlamıştık. Fiyatlar, ücret ve ölçü birimleri tablolar halinde verilmiştir.

Şam'ın ekonomik durumunu belirleyen unsurlar başlıklı beşinci bölüm de, Bu bölümde Şam bütçesi, mukataalar, ticaret, ele alındı. Suriye Vilayeti'ne ait salname, Suriye'nin ahvali ve özellikle bütçesiyle ilgili en önemli kaynaklardan biridir. Ancak, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında salname yoktu. Elimize geçen en eskisi ise, 1280h/1863m senesine yakın dönemlere ait olup, bütçe ve bütçe varidatı hakkında sağlıklı bilgiler vermektedir.

Buna göre, Şam'ın ekonomisi iltizam usulüne dayanıyordu demek yanlış olmaz. Çünkü pek çok gelir kaynağı iltizam usulü ile işletiliyordu. Öte yandan Şam, çok eskiden beri bir ticaret merkezi idi. Doğu-Batı, kuzey-güney yollarının kavşağında olduğu için ticari bakımdan çok önemliydi. Bunu Şam'da tespit ettiğimiz han, bedesten, çarşılarından anlamak mümkündür.

Genel bir değerlendirme niteliğindeki sonuçtan sonra bibliyografya ile Şam ve Başbakanlık arşivlerinden örnek belgeler Ekler kısmında verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ŞAM'IN İDARİ TAKSİMATI NÜFUSU ve VİLAYETİN İDARESİ

1.1. 19. Yüzyıla Kadar Şam'ın İdarî Taksimatı ve Nüfusu

Şam ve havalisi 1516 yılında Merc-i Dabık zaferiyle Osmanlı hâkimiyetine geçmiştir. Bu zafer sadece Suriye'yi Osmanlı Devleti'ne ilhak etmekle kalmamış, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Mısır'a hâkim olmasının önünü açmıştır. Çünkü Suriye'ye hâkim olunmadan Mısır'a hâkim olmak mümkün değildir.

Osmanlı yönetiminde bölgenin idarî taksimatı önce Vilâyet-i Arab olarak adlandırılmış ve bu ilk taksimatta Vilâyet-i Arab'a bağlı 15 sancak zikredilmektedir. 16. yüzyıl boyunca Şam'ın idarî taksimatındaki gelişmeler ve değişimleri aşağıdaki tabloda vermeyi uygun gördük.

Tablo 1. 16. Yüzyılda Şam'ın İdari Taksimatı¹

1516	1522	1527	1545	1550	1565
Haleb	Şam	Şam	Şam	Şam	Şam
Hama	Gazze (Ramle ile Birlikte)	Adana	Haleb	Kudüs	Trablus
Ayntab	Kudüs	Haleb	Trablus	Gazze	Safed
Trablus (Trablusşam)	Safed	Trablus	Safed	Nablus	Kudüs
Malatya	Haleb	Kudüs ve Gazze	Kudüs	Safed	Aclûn
Hums	Trablus	Hama ve Hums	Hama	Salt-Aclûn	Gazze
Tarsus	Hama ve Hums	Ayntab	Hums	Aktaş Tarabay-ı Arab (Leccûn)	Nablus
Divriği	Ayntab	Sis	Birecik		Leccûn
Birecik	Antakya	Tarsus	Ekrâd		Kerek-Şevbek
Darend	Birecik ve Rum Kal'a	Nablus ve Safed	Salt-Aclûn		Hums
Kâhta ve Gerger	Adana	Birecik	Gazze		
Rum Kal'a	Tarsus	Deyr ve Rahbe	Nablus		
Behinsi	Sis	Ekrâd	Leccûn		
Sis		Üzeyrili			
Şam		Salt-Aclûn			

¹ Bu tablo Enver Çakar'ın "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı", Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, XIII/1, Elazığ 2003, s. 351-374

Görüldüğü gibi, dönem içinde Şam Eyaleti çok geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Kudüs'ten Adana, Malatya ve Divriği'ye doğudan Diyarbakır'a kadar çok geniş bir alanı ihtiva etmekteydi. 1549'da Haleb Eyaleti müstakil bir vilayet olunca eskiden Şam'a bağlı kuzey vilayetler, Haleb'e bağlandı².

Şam Sancağı aynı adla anılan vilayetin (Beylerbeyiliğinin) “Paşa Sancağı” yani merkez olup, batı sınırı Akdeniz'e kıyıdır. Doğu kesimi ise çöldür. Şam'ın kuzeyinde Trablus, Hums ve Tedmur sancakları, güneyinde ise Leccûn ve Aclûn sancakları yer almaktadır. Şam Sancağı 1522 yılında Mahrûse-i Şam, Ba'albek, Beyrut, Sayda, Kerek-Nûh, ve Kâra olmak üzere 6 kazaya taksim edilmiştir. 1523 yılında sancağın 19 nahiyesi vardı. Bunlar; Ba'albek, Beyrut, Cubbetü'l-Assal ve'l-Kârâ, Dârânî ve'l-Billân, el-Metn, Garb-i Beyrut, Gûta ve'l-Merc, Hammâre ve Şûf İbni Ma'an, Şa'ra ve İklimü'z-Zebîb, Vâdiyü'l-Acem, Vâdiü't-Taym ve Hûla, Zebedânî ve Vâdî-yi-Baradadır³.

1569-1570 tarihlerinde ise Şam sancağının 49 nahiyesi vardı ki bunlar şunlardır: Gûta, Merc, Kalemûn, Cubbetü'l-Assâl, Vâdî Barada, Zebedânî, Kûrna, Şûfî'l-Harradîn, Şûfî'l-Beyâd, Hammâre, Vâdiü't-Taym, Arkûb, Hûla, Şa'râ, İklimü'z-Zebîb, İklimü'l-Billân, İklimü'd-Dârânî, Vâdiü'l-Acem, Kârâ, Ba'albek, Kerek-Nûh, Cebel-i Kisrevân ve'l-Harradîn, Beyrut, Metn, Cürd, Garb, Sayda, İklimü't-Tuffâh, İklim-i Şûmer, Cizzîn, İklim-i Harnûb ve Şûf İbn-i Ma'an ile Havrân kazasına tâbi olan Benî Kilâb, Ceydûr, Cevlân-ı Garbî, Cevlân-ı Şarkî, Batîha, Benî Mâlikü'l-Eşrâf, Benî Neşiyîye, Benî Mâlikü's-Sadîr, Belîsta?, Benî Sırma?, Benî Kinâne, Benî el-E'sâr, Beni Muklid, Beni 'Âtike ve Kefârât, Beni Cehîm (Benî Cehme), Benî 'Usba, Benî Abdullah⁴

1632-1641 yılları arasında Şam Eyaleti'nin idarî taksimatı şöyleydi: Kuds-i Şerif Sancağı, Gazze Sancağı, Safed, Sayda ve Beyrut Sancakları, Nablus Sancağı, Cebel-i Aclûn Sancağı, Leccûn Sancağı, Tedmir Sancağı, Şam Maliye Defterdarlığı (sonradan ilave edilmiştir), Kerek-Şevbek Sancağı, Şam Tımarları Defterdarlığı, Şam Tımarları Kethüdalığı⁵.

18. yüzyılda Şam Eyaleti'nin idari taksimatı şöyleydi: Şam Eyaleti 7 sancak olup, paşa sancağı Şam'dır. Şam Mîr-Haclığı da idarî sistem içinde ayrı bir birim olarak

² Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı”, s. 360

³ Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı”, s. 366

⁴ Enver Çakar, “XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı”, s. 366

⁵ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 189

kabul edilmiş, tespit edebildiğimizi kadarıyla 1706 yılına kadar bu görev müstakil olarak yürütülmüştür. Ancak bu tarihten sonra Şam Valisi olanlar aynı zamanda Mir-Hacılık görevini de üstlenmişlerdir.

Tablo 2. 1700-1740 Yılları Arasında Şam'ın İdarî Taksimatı⁶

1- Şam (Paşa Sancağı)	5- Gazze
2- Mîr-Hacılık-ı Şam-ı Şerif	6- Leccun
3- Kal'a-i Kerek	7- Ba'albek
4- Kuds-i Şerif	

XVII. yüzyılın başlarında Şam Eyaletine bağlı sancak sayısı 11'dir. Ancak 18. yüzyılın ilk yarısında daha önce Şam Eyaleti'ne bağlı sancaklardan Safed, Sayda ve Beyrut'un bir eyalet halinde teşkilatlandırılması ve bu eyalete yine daha önce Şam Eyaleti içinde bulunan Nablus, Cebel-i Aclun, Tedmir ve Kerek-Şevbek gibi sancakların da ilavesi ile sancak sayısı düşmüştür.

Şam Eyaleti'ni tasarrufu eden paşalar, eyaletin yanı sıra Şam'a bağlı Kuds-i Şerif, Leccun ve Gazze ile Safed, Sayda, Beyrut Eyaleti'ne bağlı Nablus ve Cebel-i Aclun gibi sancaklardan 2-3'ünü de tasarruf etmişlerdir. Özellikle Kuds-i Şerif, Nablus ve Gazze sancakları Şam Eyaleti mülhakatı içerisinde gösterilmiştir. Şam valilerinin eyaletlerinin yanında birkaç sancağı da beraber tasarruf etmeleri, iltizama aldıkları veya malikâne suretiyle ellerinde bulundurduklarını da akla getirmektedir. Nitekim 12 Mayıs 1736 tarihinde Süleyman Paşa'ya Kuds-i Şerif, Gazze ve Nablus sancakları ile beraber ettiği Şam Eyaleti ibka kılınmıştır⁷.

Bazı küçük değişikliklerle bu idarî taksimat, 19. yüzyıla kadar devam etti. Görüldüğü gibi, Osmanlı döneminde Şam'ın sınırları kesin olarak tespit edilmemiş, dönemler içinde sürekli değişikliğe uğramıştır. Bu husus sadece Şam'a has değildir. Bütün Osmanlı vilayetlerinin idarî taksimatları takip edildiğinde, bütün vilayetlerin böyle değişiklik gösterdiği görülecektir. Bu zaman tarihî, siyasî ve idarî gerekliliklerinden dolayı yapılan bir uygulamadır.

⁶ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s. 57

⁷ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı*, s. 57

1.1.1. 19. Yüzyılda İdarî Taksimat

1849 tarihinde, Şam idarî taksimatı aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir.

Tablo 3. 1849 Tarihinde Şam'ın İdarî Taksimatı⁸.

Sancak Adı	Bağlı Kazalar	Köy Sayısı
Şam veya Dimaşk	Duma, Nebek, Beka' Katana, El-Billan, Hasibiya, Raşıya, Ba'albek	363
Hama ve Hums	Hamidiye, Selemiye	250
Havran veya Aclûn	Aclûn, Cebel-i Duruz, Kunaytara, Der'a, Bursa, el-Harir	?
Bakla'a veya Kerek, Ma'an ve Nablus olarak bilinir	Cinîn, Beni Sa'ab Cemâ'il, Salt (çoğu bedevî kabileler	58 (sadece Cinîn'e bağlı köyler)
Beyrut	Sayda, Sur, Merc-i Uyûn	291
Trablus	Akka, Safita, El-Husn	656
Lazkiye	Cable, Sahyun, Merkab	811
Kudûs	El-Halil	13
Toplam Köy		2442

Böylece görüyoruz ki Şam Vilayeti, 2.442 köy ve mezraa ile bölgede yayılmış bedevi aşiretlerden ibarettir. 1864 tarihli Vilayet Nizamnâmesi ile yapılan düzenlemede köy sayısı 2.915'e yükselmiştir.

16. yüzyılla mukayese yapılacak olursa, 1570 yılına ait tapu tahrir kayıtlarında esasen Şam iki ana mıntıkaya ayrılmıştır. Bunlar, Şam, Gazze, Havran, Ba'albek ve Hums mıntıkalarıdır. 19. yüzyılda da bu iağrılık merkezlerinin çok fazla değişmediği görülmektedir. Bu tarihte Şam Eyaleti'nde 1129 köy, 2100 mezra ve 210 arsa bulunmaktadır. 19. yüzyıla gelindiğinden mezraların büyük çoğunluğunun köye dönüştüğü, yerleşik hayata geçildiği söylenebilir. Çünkü 16. yüzyılda 1129 olan köy sayısı 19. yılda 2442 olmuştur. Bu da 16. yüzyılda 2100 olan mezraların çoğunun köye dönüştüğünü göstermektedir.

16. yüzyılda vilayet nüfusu 7110 hane, 8348 mücerred ve bunların dışında 287 hatip bulunmaktaydı⁹.

⁸ Bu tablo Abdulaziz Avad, *El-İdaratu'l-Osmaniye fî-Vilayeti Suriye*, Daru'l-Maarif, Mısır 1969, 339, 341 ve 342 ve Fazıl Bayat, *Dirâsâtu fî-Tarihi'l-Arab fî'l-Asri'l-Osmanî*, Daru'l-Maada, Trablus-Libya 2003, 114. sayfalarından hazırlanmıştır.

⁹ Muhammed Adnan el-Bahit, *Defteri Mufassali Hassı Liva's-Şam*, s. 165

1.1.2. 19. Yüzyıla Kadar Şam'ın Nüfusu

Şam'ın Osmanlılar tarafından ilhakından sonra yapılan tahrirlerde Şam'a dair ilk yazılı resmî bilgilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Bu dönemin tahrir defterlerini inceleyen Bakhit, Şam'ın o tarihlerde 36-39 mahallesi bulunduğunu ve her mahallenin sokaklara ayrıldığını ifade etmektedir. Bu döneme ait nüfus verileri aşağıda gösterilmiştir.

Buna göre tarihlerinde Şam'ın 7.213 hane ve 358 mücerred nüfusu bulunmaktadır. 1548'de 8.119 hane ve 393 mücerred, 1569-1570 tarihinde 7.054 hane ve 322 mücerred mevcuttur. 1523-1524 tarihlerinde Hristiyanlar 546 hane ve 31 mücerred, 1548'de 704 hane ve 96 mücerred, 1569-1570'te de 1021 hane ve 164 mücerred vardır. Dikkat edilirse Hristiyan nüfus gözle görülür bir şekilde artmıştır. Yahudilere gelince, 1523-1524'te 519 hane 12 mücerred, 1548'de 516 hane ve 1569-1570'te 546 hane ve 56 mücerred nüfus tespit edilmiştir. Kürtler 9 hane ve Türkmenler de 24 hane ve 2 mücerred olup kendi adlarıyla anılan sokaklarda yaşıyorlardı. Ayrıca 16. yüzyılda 92 Şerif ve 4 düşkün nüfus tespit edilmiştir¹⁰.

Şam şehrine ait daha etraflı bilgileri 17. yüzyılın sonlarına ait Şam Avarız Hane Defterinde tespit etmekteyiz¹¹. Buna göre, Şam'ın 19 mahallesi vardır. Türkman ve Yahudi cemaatleri ayrı yazılmış olduğundan bunları birer mahalle kabul edersek, bu durumda mahalle sayısı 21 olmaktadır. Bu mahalleler şunlardır: Kubeybat, Meydan, Bâbu'l-Musallî, Kabr-i Atike, Bâbu's-Serice, Süveykatü'l-Mahrûka, Câmîü'l-Hasr, Sûk-ı Saruca, Akabe-i Kübra, Ferâkin, Şa'ûr-ı Berrânî, Şa'ûr-ı Cuvanî, Harab, Kimeriye, Nureddin Şehid, Bâbu'l-Câbiye, Salahiye-i Şam-ı Şerif, Nasara ve Bâbu's-Şarkî mahalleleridir. Türkman taifeleri Zenkar, Kızık ve Karaca Koyunlu cemaatleri olup, 55 hanedir. Yahudiler ise Karabin, Eferenc ve Mustagrib Yahudileridir¹².

Şam'ın mahalleleri sokaklara ayrılmış olup, toplam 289 sokak vardır. Mesela Kubeybat Mahallesi 28 sokak olup 1070 nefer mevcuttur. Camiü'l-Hasr Mahallesi de 3 sokak olup 33 neferden ibarettir. Yani mahalleler ve sokaklar arasında farklılık vardır. Nasara mahallesi de 19 sokak olup müslim ve gayr-i müslimin karışık yaşadıkları bir mahalledir. Bu mahallede 316 müslim ve 604 Hristiyan yaşamaktaydı. Keza Bâbu's-

¹⁰ Muhammed Adnan el-Bahit'ten aktaran Mustafa Öztürk, "1675-1676 (h. 1086) Tarihli Şam Avârız Hâne Defteri", Fırat Üniversitesi *Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Dergisi II/2*, Elazığ 2004, s. 78

¹¹ Mustafa Öztürk, "1675-1676 (h. 1086) Tarihli Şam Avârız Hâne Defteri", s. 75-93

¹² Öztürk, "1675-1676 (h. 1086) Tarihli Şam Avârız Hâne Defteri", s. 79-80

Şarkî Mahallesi de karışık bir mahalledir. 13 sokaktan ibaret olan bu mahallede 112 müslim ve 61 Hristiyan yaşamaktaydı.

Yahudiler ayrı bir mahallede yaşamaktaydılar. Karabin Yahudileri 38 hane ile 10 avarız hanesi¹³, Efrenc ve Mustagrib Yahudileri ise 342 hane ile 88,5 avarız hanesi olarak kabul edilmişlerdir¹⁴.

Tablo 4. 1675-1676 Yıllarında Şam'ın Nüfusu¹⁵

	Müslim	Hristiyan	Yahudi	Toplam
Bütün Mahalleler	8.433	-	-	-
Türkmen Cemaatleri	55	-	-	-
Bâbu'ş-Şarkî Mahallesinde	112	61	-	-
Nasara Mahallesinde	316	604	-	-
Yahudi Mahallesinde	17	-	380	-
Genel Toplam	8.933	665	380	9.978

Buna göre; 17. yüzyılın sonlarında Şam'ın nüfusu 9.978 yani yaklaşık olarak 10.000 hanedir. Avarız hanesi toplamı ise muaflar düşüldükten sonra 1.500 hanedir. Nüfus hesaplamalarında kabul edilen 5 katsayısı ile çarpılınca bu 50.000 nüfus yapmaktadır. Bu hesaba dâhil edilmeyen nüfus da vardır. 215 hane harab olarak kaydedilmiştir. İmamlar ise 324 küsur hanedir. Böylece sadece harap evler ve imamların toplamı 539 hane yapmaktadır. Bu da 2.500 kişilik bir nüfus demektir. Buna askerîler, vakıf görevlileri, şerifler, Yahudi ve Hristiyan din adamları, dullar, yetimler, duagûlar, medrese talebeleri ve diğer muaflar eklenince Şam'ın toplam nüfusunun 60.000 civarında olduğu söylenebilir. 16. yüzyılda 50.000 civarında olan Şam'ın nüfusunun yüz yıl sonra 60.000 olması normal karşılanmalıdır. Bu nüfus Şam'ın mukim nüfusudur. Şam'ın coğrafi, ticarî ve dinî bakımdan önemli bir ziyaret ve geçiş merkezi

¹³ Avâriz Hânesi, nüfus hanesi olmayıp, itibarî ve malî bir hanedir. Bir avarız hanesi 3, 5, 10, 15 gerçek haneden meydana gelmiş olabilir. Tahriri yapılan kazanın halkının maddî durumlarına göre tespit edilen bir hanedir. Eğer bir avarız hanesinin kaç gerçek haneden müteşekkil olduğu açıkça belirtilmemişse, sadece avarız hanesinin nüfus hesaplamalarında kullanılması yanlış olur. Ama Şam defterinde, her sokağın ve mahallenin kaç hane olduğu ve bunun kaç avarız hanesi itibar edildiği açıkça belirtilmiştir. Onun için bu deftere göre Şam'ın o tarihteki nüfusunu tahmin edebiliriz. s.79

¹⁴ Öztürk, "1675-1676 (h. 1086) Tarihli Şam Avâriz Hâne Defteri"

¹⁵ Öztürk, "1675-1676 (h. 1086) Tarihli Şam Avâriz Hâne Defteri", s. 80

olması, Şam'a hatırı sayılır bir ziyaretçi nüfus akışını sağlaması da göz önünde bulundurulmalıdır¹⁶.

1.1.3. 19. Yüzyılda Şam'ın Nüfusu

İncelediğimiz dönemde Şam'ın resmi bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Üstüvânî, 1816 yılında Şam'ın nüfusunu 130.000 civarında olduğunu tahmin etmiştir¹⁷. Başka bir tahmine göre 1830 yılında vebanın yanında başka salgın hastalığı nedeniyle nüfus 100.000'e düşmüştür¹⁸.

Tablo 5. 19. Yüzyılın Ortalarında Şam Nüfusunun Din ve Mezhep Bakımından Dağılımı¹⁹

Sünnîler	Şiîler	Dürzîler	Ortodokslar	Katolik	Yahudi
126.700	5.400	2.500	7.000	7.000	1761
Toplam					150.361

Vergi amaçlı başka bir sayıma göre Şam'da 36.000 ev veya hane tescil edilmiş bulunmaktadır. Her hanede beş kişinin yaşadığını düşünürsek toplam nüfus 180.000 olacaktır. Burtor Şam'da Beş Yıl adlı eserinde 1850 yılında şehir nüfusunu yaklaşık 150.000 olarak göstermiştir²⁰. O halde genel bir ifade ile 19. yüzyılın ilk yarısında Şam merkezinin nüfusunun 100.000-180.000 arasında seyrettiği söylenebilir.

1.2. Şam'ın İdaresi

1.2.1. Sümün İdaresi

Şam şehrinin idaresi Anadolu'da pek rastlanmayan bir idarî düzen halinde teşkilatlandırılmıştır. Başkent İstanbul, Galata, Üsküdar, Eyüp gibi büyük Kadılıklara taksim edilmiş, bunun dışındaki Anadolu ve Rumeli şehirleri mahallelere bölünmüştür. Başka bir ifade ile eğer İstanbul, ilk Büyük Şehir olarak kabul edilirse, ikincisi ve de Şam'dır. Gerçekten Şam İstanbul'dan sonra adeta ikinci büyük şehirdir. Şam, nüfus, iktisadî güç ile sosyal ve kültürel bakımdan büyük bir şehirdir. Nitekim 19. yüzyılın

¹⁶ Öztürk, "1675-1676 (h. 1086) Tarihli Şam Avârız Hâne Defteri", s. 80

¹⁷ Muhammed Said el Ustuvânî, *Maşâhed ve Ahdâsu Dimaşkiye*, s. 33

¹⁸ Linda Şiller, *Dimaşk fi'l-Karnayn 18 ve 19*, Şam 1998, s. 19

¹⁹ Numan el-Kastalî, *Ravzatu'l-Ginaa fi-Dimaşka'l-Fayhaa*, Beyrut 1876, s. 8. Kastalî, Sünnîleri Müslüman olarak vermiştir. Oysa Şiîler ve Dürzîler de Müslümandır. Biz böyle bir ayırma gitmemek için bu sütunu Sünnîler olarak vermeyi uygun gördük.

²⁰ Linda Şiller, *Dimaşk fi'l-Karnayn 18 ve 19*, s. 54

sonları ve 20. yüzyılın başlarında, Şam'a yapılan yatırımlar ve verilen önem itibariyle Şam'ın İstanbul'dan sonra ikinci derecede bir şehir olduğu açıkça görülmektedir. İlk Harp Okulu, Tıp ve Hukuk Fakülteleri İstanbul'da, ikincileri Şam'da açılmıştır. Şam'da 1903 yılında Tıp²¹ ve 1913 yılında da Hukuk Fakülteleri kurulmuştur. İşte bu özelliğinden dolayı olsa gerek, şehir planlaması ve idaresi bakımından da Şam, İstanbul dışında, günümüz tabiriyle ikinci Büyük Şehir idaresinin kurulduğu bir şehirdir.

Bu özellik Rumeli veya Anadolu şehirlerinde görülmemektedir. Belki bir farklılık olarak Diyarbakır, Dicle nehrinin doğu ve batısını esas alarak Şarkî-yi Amid-Garbî-yi Amid Nahiyeleri ve köyleri itibariyle taksim edilmiştir²². Şehir merkezinde öyle bir taksimat yoktur.

Ama Şam'da durum farklı olup, Nefs-i Şam yani şehir merkezi 8 ana kısıma semte bölünmüştür. Bunların her birisine Sekizde Bir (1/8) manasına gelen Sümün adı verilmiştir. Her Sümün pek çok mahalleden oluşmaktadır²³. Bu Sümünler şunlardır:

1. Kanavât Sümünü (Şehrin batısında)
2. Kimeriye (Kaymeriye) Sümünü (Şam ve Sur'u içine alan bölge)
3. Meydan-ı Tahtanî Sümünü (Suveyka'dan Cazmatiye'ye kadar)
4. Meydan-ı Fevkanî Sümünü (Cazmatiye'den Bevvâbatu'l-lah (Allah Kapısı)'a kadar olan bölge)
5. Amarateyn Sümünü
6. Şağur Sümünü
7. Sarûca Sümünü
8. Salihîye Sümünü²⁴ (Kasiyun'da)

Sümünlerin idaresine Ağa denen kişiler atanıyordu. Sümün Ağalığına atanma, o Sümündeki halkın ileri gelenlerinin ortak görüşleri ile Vilayet Meclisi tarafından yapılırdı. Bir ağa öldüğü zaman boş kalan makamına, aynı şekilde o Sümünün ileri gelenleri meclise ortak beyanda bulunarak ittifakla yeni bir Ağa seçerlerdi. Mesela; 27

²¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Suriye'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri Hastahaneler ve Şam Tıp Fakültesi*, TTK Yay., Ankara 1999

²² İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılda Diyarbakır (1790-1840)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014, s. 213, 218, 232, 238, 242

²³ Günümüzde bazı büyük şehirlerin de bölgelere ayrıldığı bilinmektedir. Mesela bugün Viyana 23 bölgeye ayrılmıştır. Paris de merkezden çevreye doğru saat yönünde salyangoz biçiminde sıralanan 20 bölgeye (arrondissement) ayrılmaktadır. Her bölgede de pek çok mahalle vardır. Günümüzün bu şehir yapılanmasının erken örneğinin Şam'da görülmesi şehircilik tarihimiz bakımından önemlidir

²⁴ MTVŞ *Evâmir-i Sultaniye* No. 5, Bel. 106. (Bundan sonra Merkezi'l-Vesâiku't-Tarihiye Arşivi; MVTŞ, Şam Şer'iyye Sicilleri, Şam Şer. Sic. olarak kısaltılacaktır.) Şam merkezinin günümüzde nasıl taksim edildiği hakkında açık bilgilere sahip değiliz. Günümüzün idarecileri, Şam'ın şehir planlarını hazırlarken, bu tarihî alt yapıyı dikkate alarak yeni bir şehir planı geliştirebilirler.

Haziran 1845 (25 Cemaziye'l-Âhir 1261) tarihinde Sûk-ı Saruca Sümünün ileri gelenleri meclise giderek, Sümün Ağası Hasan Ağa el-Haydar'ın öldüğünü, yerinin boş kaldığını ifade ederek, yerine Said Ağa er-Rimâhî'nin atanmasının uygun gördüklerini bildirmişler ve meclisten bu doğrultuda karar verilmiştir. Tıpkı sicillerdeki Şuhûdü'l-Hâl gibi kararın altında mecliste hazır bulunan kişilerin isimleri kaydedilmiştir. Bunlar; Es-Seyyid Hurimî, El-Hac Ma'ta, El-Hac Mehmed Hüseyin, Abdurrahman Direkli, El-Hac Hamo Ebu Seyyid Bazarbaşı, El-Hac Ahmed Odabaşı, Hüseyin el-Baytar, Mehmed bin Tüfenkçibaşı vd²⁵.

Sümünlerin birden fazla Ağası ve Ağaların maaşları da farklı olabilirdi. Meselâ, Kanavat Sümüne 250'şer kuruş maaşla Mehmed Ali Ağa Caferî ve Mehmed Ağa Amr adlı iki kişi atanmıştır. Salahiye Sümünde 125'er kuruş maaşla 4 Ağa atanmıştır. Amarateyn Sümüne Hamza Ağa Tavaşî 250, Ebu Nasır 150 ve Ruslan Ağa el-Haşşas da 100 kuruş maaşla atanmışlar ve Amarateyn Sümünü'nün Ağa maaşları toplam 500 kuruş olmuştur. Bütün Sümünlerin ağa maaşları toplamda 500 kuruştur ancak, atanan kişilere farklı ücret verilmiştir²⁶. Şûra Meclisi tarafından Sümün Ayanının teklifi çerçevesinde, iki veya üç ağa tayin edilirdi. Sümünün ileri gelenleri ve fikir adamları ağalara yardım ederlerdi.

Her Sümün, Vali, Defterdar, Kethüda ve Şûra Meclisi'ne bağlı olup küçük bir hükümet gibi çalışırdı. Gelen talimatı uygular, soruları cevaplandırır ve gerektiğinde görüş beyan ederdi. Sümün Meclisi, yaş, mezhep, yoksulluk, zenginlik ve doğruluk gibi konularda halkın durumunu yakından izlerdi. Böylece merkez hükümetin yolunu aydınlatıp nelerin yapılması nelerin yapılamaması konusunda süratle karar vermesi için yol gösterici bir rol üstlenirdi. Vali Mehmet Selim Paşa'ya karşı başlatılan isyanda Sümünlerin ve ağaların rolleri aşağıda açıkça görülecektir. Bu Sümün Meclisi, devletin olduğu kadar halkın da çıkarlarını koruyan, ayrıca kendini gelişmişliğin ve sorumluluğun en üst seviyede bilinçli idarî bir teşkilat niteliğinde olduğunu göstermiştir.

Şam Vilayeti'ne ait meclis kütüklerinden, başta fakir, çiftçi ve köylüler olmak üzere yoksuların acıların paylaşan Şam Şûra Meclisi veya ikinci adıyla Şûra Divanı'nın çalışmaları, vergilerin tahsili veya ertelenmesi, halkın ihtiyaçlarının karşılanması, karşılaşılan meselelerin nasıl çözüldüğüne dair aşağıda çeşitli örneklerle değinilecektir.

²⁵ MVTŞ *Evâmir-i Sultaniye* No. 5, Bel. 309

²⁶ MVTŞ; *Evâmir-i Sultaniye* 5, Bel. 106

Osmanlı döneminde Şam'ı 269 vali yönetmiştir. Bazıları bir seferden fazla valilik yapmıştır. Bunların her birinin ortalama görev süresi bir iki yıldır. Fakat bazıları 14 sene hükmederken bazıları da daha Şam'a ayak basmadan azledilmişlerdi. Bunlardan 21'i Şam'da ölmüş, Salahiye'de Şeyh Muhyiddin Arabî veya Babu's-Sağır Mezarlığında Bilal Habeşi türbesinin yanına defnedilmişlerdi²⁷.

1.2.2. Osmanlı Döneminde Şam'da Hükümet Merkezi

Daru's-Sa'ade: Hamidiye Çarşısı'nda Memluk Döneminde hükümet merkezi olan bina daha sonra 17. yüzyıl sonunda eskiden Cemal Paşa Bulvarı olarak bilinen An-Nasr Bulvarı girişindeki Saraya'a taşındı. Daha sonra da Müşirlik oldu.

19. yüzyılda Genç Yusuf Paşa döneminde Merce Meydanına bakan vali konağı, Hükümet Merkezi oldu. Nihayet hükümet merkezi, Sultan Abdulhamid'in 1900 yılında saltanatının yirmi beşinci yıldönümü dolayısıyla Barada nehri kenarına inşa edilen Hükümet Konağına taşındı.

Çalışmamızı kapsayan dönemde Osmanlı Devleti'ne dört sultan hükmetmiştir. Bunlar:

1- Sultan III. Selim (1789–1807)

Devlet ve orduyu modernize etmek istedi, çok merhametli, dinine, vatanına ve milletine çok düşkün olmasına rağmen azledildi ve Sultan IV. Mustafa tarafından öldürüldü.

2- Sultan IV. Mustafa (1807–1808)

Bu dönemde yaşanan kaos, devrik sultan Selim'den sonra onun da öldürülmesiyle sona ermişti.

3- Sultan II. Mahmud (1808–1839)

Sultan IV. Mustafa'nın kardeşi, Yeniçeri Ocağını kaldırdı, devleti modernize etmeye uğraştı, önce Rusya sonra da İbrahim Paşa ile savaştı. İbrahim Paşa'nın başkent İstanbul'a yaklaştığını öğrenmeden öldü²⁸.

²⁷ Ekrem Hasan Al-Ulabî, *Mavsu'âtu Dimaşku'l- Kubra*, Şam 2013 (Halen Baskıda), s. 446

²⁸ II. Mahmud döneminde, 1817 yılında, tedavüle çıkarılan altın paraya, mahlasına atfen Adlî denmiştir. İbrahim Halim Bey, *Tarihu'd- Devletü'l-Osmaniye'l- Âliye*, Beyrut 1988, s. 206

4- Sultan Abdülmecid (1839–1861)

Batıya hoş görünmek için Gülhane Hatt-ı Hümayununu yayımlayan Tanzimat hareketinin kurucusudur. Ama ne Avrupa'yı, ne de Hristiyanları ne de Müslümanları memnun edebildi. Son günlerinde Batılılar, hastaneleri, medreseleri kullanarak ve misyonerlik faaliyetleri yoluyla, Şam üzerinden Osmanlı Devleti'ne nüfuz etmeye başladılar. İbrahim Paşa'nın iktidarı ve Sultan Abdülmecid tarafından çıkarılan fermanlar²⁹ nedeniyle Şam ve Lübnan'da Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında baş gösteren çekişmeler, saltanatının sonunu getirmişti.

1.2.3. Şam'ın Başlıca Valileri (1800 – 1850)

Söz konusu dönemde Şam'ı yirmi beş vali yönetmiş, Bunların en önemlileri şunlardı³⁰:

- a. Cezzar Ahmet Paşa
- b. Genç Yusuf Paşa
- c. Mehmed Selim Paşa
- d. Mısırlı İbrahim Paşa

1.2.3.1. Cezzar Ahmet Paşa

Osmanlı'nın Boşnak kökenli valisidir. Şam'ı dört defa yönetti. Çok zalim olduğu için Cezzar (kasap) ünvanıyla anıldı. Şam'ı yönettiği süre içinde bütün dokümanlarda adı hep Cezzar Ahmet Paşa olarak geçmişti. O da bu ünvanından hiç rahatsız olmamıştır. Çoğu kez, Akka'da ikamet etti, mimarî eserleri hep oradaydı ve Akka'da ölmüştür. Avrupa krallarını dize getiren Napoleon Bonapart'a karşı Akka'da üstün bir direniş göstermiştir. Bu vesileyle dünyada Cezzar şöhreti de kazanmıştır³¹. Mikhail Dimaşkî'nin dediği gibi, insan ırkından inanılmaz şekilde nefret ederdi. Ona güven olmazdı, ona kim hizmet ettiyse mağdur edilmişti³².

Şam'a ilk kez 1785 yılında vali olarak atandı. Halk ondan memnun kalmamış ve onu padişaha şikâyet etmişlerdi. Söz konusu şikâyetin ardından görevinden azledildi³³. Azledilmesinden yedi yıl sonra, 1792 yılında tekrar Şam'a tayin edildi. Şamlı

²⁹ İbrahim Halim Bey, *Tarihu'd- Devletü'l-Osmaniye'l- Âliye*, s. 207

³⁰ Çalışmamızı kapsayan dönemde Şam'da meydana gelen önemli iktisadi ve siyasi gelişmeler belirtilen bu dört vali döneminde meydana geldi.

³¹ *Şam Şer'i Mahkeme Sicili*, No. 219, Belge 80

³² Mikhail ed-Dimaşkî, *Tarihu Havadisü's-Şam ve Lübnan*, Kutayba Yayın Evi, Şam 1982, s.120

³³ Gassan Sabano, *Araştırmalar Dergisi*, Şam 2005, s. 20

âlimlerden ve ileri gelenlerinden 170 kişiyi kalenin kuyusuna atarak öldürdü. Şeyh Abdurrahman el-Muradî, Müftü, Defterdar, İbn Sabbag ve başkaları da öldürülenler arasındaydı. Görevinin son günlerinde de öfkelenildiği bir kaç kişiyi Baramkeh Mezarlığı'na³⁴ sürükleyerek öldürmüştü. Cezzar 1804 yılında Akka'da ölünce Şam'da şenlikler yapıldı, şiirler yazıldı, şehir baştanbaşa süslendi. İnsanlar inanılmaz bir mutluluk içindeydi. Gündüzleri bile sokaklarda mum yakmışlardı³⁵. Şam halkının Cezzar Ahmet Paşa'yı defalarca padişaha şikâyet etmelerine rağmen o üç defa Şam'da valilik yaptı.

1.2.3.2. Genç Yusuf Paşa

Valilik koltuğuna 1807 yılında, Al-Azım Abdullah Paşa'nın azledilmesi üzerine geçmişti. Merceh meydanı eteklerinde bulunan sarayda ikamet etti. Valilik yaptığı sürede Şam'da diğer valililere nazaran farklı bir yönetim sergiledi. Hristiyanlara içki yasağı getirildi. Hristiyanlara ve ailelerine çarşı hamamlarını haftada iki günün dışında yasaklandı. Süleyman Paşa Al-Azım tarafından Babu Şarkî'de inşa edilen Al-Mesk Çarşı Hamamını veya kardeşi İsmail Azm Paşa tarafından inşa edilen Al-Harap Çarşı hamamını kullanmaya zorladı. Şam'ın ağırlık ölçülerine yerine Halep ağırlık ölçülerinin kullanılmasını emretti. Çocuklardan sakal bırakmalarını istedi. Gün batımında kahvehane ve çayhaneler kapatılmalıydı. Vejetaryen idi, hayvanî yağların kullanıldığı envaî çeşitli tatlıların imalatını yasaklandı. Lokanta sahiplerinden yemeklerde hayvanî yağ kullanmamalarını emretti. Okulları denetledi. Hocaları tam gün mesaiye zorladı. Güvercin yetiştirilmesini yasakladı, fahişelerin askerlerden uzak durmalarını istedi, sabun imalat ve satışını da tekelleştirdi. Devletten gelebilecek kötülükleri önceden sezerek Mısır'a kaçtı, Mısır'da Mehmed Ali Paşa tarafından kucaklanarak onurlandırılmıştı³⁶.

1.2.3.3. Mehmet Selim Paşa ve Şam'da Karışıklıklar

Yaklaşık iki ay süren isyan ve ayaklanma sırasında yandaşlarıyla birlikte Şam halkı tarafından öldürülen ilk ve son Osmanlı valisidir. 1831 Ağustos ayında özellikle

³⁴ Bugün Vatani Hastanesi ve Diş hekimliği Fakültesinin bulunduğu yer.

³⁵ Ed-Dimaşkî, *Tarihu Havadisü 'ş-Şam ve Lübnan*, s. 146

³⁶ Abdulrazzak el-Bitar, *Hulyetu'l-Beşer fi'l- Karni's-Sâlis Aşar III*, Sader Yayın Evi, Beyrut 1993, s. 36-47, Hasan Ağa al-Abid, *Tarihu'l-Abid*, Yusuf Naise, *Şam Günlüğü h. 1186-1241*, Kültür Bakanlığı, Şam 1979, s. 133

ve ne pahasına olursa olsun selefi Abdurrauf Paşa'nın uygulamaya koyamadığı salyane vergisini uygulatmak için gelmişti. Şam halkı genelde atanacak valiler hakkında bilgi toplarlardı. Ne yazık ki Selim Paşa hakkında toplanan bilgiler ise Şam halkı için pek hoş değildi. Yeniçerileri kırma noktasında Sultan İkinci Mahmud'un sağ koluydu. Dinle de pek alakası olmayan biriydi. Hatta dinsiz de denilebilirdi. Öyle olduğu için de Şam'ın kapılarını yabancılara ve Müslüman olmayan konsoloslara³⁷ ardına kadar açmak istemişti. Onun içindir ki insanların nefretini kazanmıştı. Çalışmamızın ana konusu olması itibarıyla adı geçen valinin özellikle salyane vergisi konusunda Şam halkının tepkisini çeken tavır ve davranışları hakkında daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

Şam'a yanında beş bin askerle, daha önceleri kimseye nasip olmayan, görkemli bir giriş yapmıştı. Sadrazamlık döneminde Yeniçeri Ocağı'nın temizlemiş olmasıyla kendine farklı bir karakter kazandırmıştı. Kendini beğenmesi, haddini bilmez son derece aptalca hareketlerle Şam halkını aşağılamaya çalışmıştır. Şam'da, Şam'ı tepeden seyretmek için Kaleye çıktı. Şam'ın ileri gelenleriyle daha görüşmeden kaleye yerleştirdiği top mermilerinin Şam'ın ateş menziline olup olmadığından emin olmak istemişti. Nihayet Şam'ın³⁸ âlimleri ve ileri gelenleriyle buluştu, salyane vergisinin ödenmesi tartışılmaz bir devlet iradesi olduğunu anlattı. "Size sadece dinlemek ve itaat etmek düşer, sokakların ve dükkânların isimlerini yazdıktan sonra da hemen verginin tahsisine geçmelisiniz" dedi. Katılımcılar kabul eder gibi göründükten sonra, vergi tahsilâtını görüşecek Meclis-i Umumî'yi Müftülükte toplamak üzere evlerine dönmüşlerdi. Şam yakınlarındaki mesire yeri olan Rabve'de toplanan Ayan Meclis azaları vergiye ölümüne kadar karşı olduklarına ve bunu asla uygulatmayacaklarına dair yemin ettiler.

Söz konusu vergiye neden mutlak şekilde karşı gelindiği, aslında merak konusudur. Devlet daha önce avarız ve sursat gibi vergi uygulamasına gitmişti. Kimse de ses çıkarmamıştı. Her dükkân için uygulanan salyâne vergi tutarı iki akçeyi (Mısriye) bile geçmiyordu. İbrahim Paşa tarafından getirilen ve insanlar tarafından da sessiz sedasız ödenen ferda vergisiyle de karşılaştırılmayacak kadar düşüktü. Şam halkının bu vergiyi ödemek istememesinin sebebi ise; Şam'ın Müslüman çoğunluğunu Hristiyan ve Yahudilerle eşit seviyede tutmaya çalışıldığı için de bu vergiyi gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi gibi düşündüler. Dolayısıyla, ahali ile vali arasında bir güvensizlik

³⁷ Yazarı Meçhul, *Müzakkerâtu Tarihiye*, (Yayınlayan: Kostantin el-Muhlisî), Harisa Basım Evi, Lübnan 1926, s. 2

³⁸ Yazarı Meçhul, *Müzakkerâtu Tarihiye*, s. 2

ortamı yaşandı. Meydana gelen ayaklanmalar, Osmanlı döneminin sonuna kadar Müslümanlarca kutsallığını yitirmeyen padişahın şahsına değil, kendilerince İslam dinine aykırı yeni kanun ve kuralların getirilmesine karşıydı. Ayan meclis azaları Müftülükte toplandılar, vergiyi kabul eder gibi göründükten sonra vali, sokaklara isim takılmasını emretti.

4 Eylül 1831 Perşembe günü başlayan isimlendirme işlemi Cuma akşamına kadar sürdü ve El-Meydan, Bab Sarıca ve Kanavat'ı yazmışlardı³⁹. Sıra Bazuriye Çarşısı'na gelince kâtip sorar adın ne: Biri Hanna der diğeri öteki Butros, öteki de Mikael diyerek kâtipleri ve yanındakileri alaya aldılar⁴⁰. Kâtipler Amara mahallesine geldiklerinde ahali tarafından saldırıya uğradılar. Ukayba ve Salahiye gibi Amara ahalisi de silahlanarak gece kimden emir aldıysalar talimat üzerine sokaklara döküldüler. İsyancılar kapıları kapattılar, askerler çekildi, bir kaç da öldürüldü. Böylece isyan giderek yayıldı ve büyüdü. İsyancılar hükümet konağının üzerine yürüyünce vali kaçtığı kaleden Şam'ı topa tutmayı emretti. Askerler ve ağalar ise zarar görmemeleri için Yahudi ve Hristiyan mahallelerinde sıkı güvenlik tedbirleri aldı⁴¹.

Hükümet Konağı, Kale ve Manahliye mahallesindeki El-Mu'allak Cami yakınlarında şiddetli çatışmalar oldu. Paşazâdenin askerleri isyancılara ateş etmek üzere adı geçen caminin minaresine çıktılar. Cami'deki askerlerin bir kısmı öldürüldükten sonra kalanlar teslim oldu. Bunun üzerine 1500 askeriyle Vali, kırk gün gece gündüz, Şam'ı aralıksız bomba yağmuruna tuttu. Ama sonunda ve şiddetli çatışmalar neticesinde vali teslim oldu. Sıkı güvenlik tedbirleri altına alınan vali önce Muhammed Azm Paşa Sarayına sonra da Asruniye'de bulunan Keylaniye Konağına götürüldü.

Şam halkının her ferdi bir savaşçı olmuştu. Kamu düzeni kontrolden çıktı, vali kurşuna dizildi. Kendisinin ve yakınlarının koparılan başları kazıklar üzerine dikildi. Cesetlerini delik deşik edildikten sonra da kale içinde toplu bir mezarda gömüldüler⁴².

Daha sonra Ağalar (Bunlar Sümün Ağalarıdır) iktidarı ele geçirdiler. İdareyi icra etmek için Mütevellinin konağına geçtiler. Yüksek bürokratları tayin ettiler, şehir dünyaya açıldı. Kalenin yıkılan yerleri yeniden restore edildi. Halk, dehşet içinde

³⁹ Yazarı Meçhul, *Müzakkerâtu Tarihiye* s. 2

⁴⁰ Mikhail Maşaka, *El-Cevab Alâ İktiraha'l-Ahbâb*, Beyrut 1985, s. 109

⁴¹ Yazarı Meçhul, *Müzakkerâtu Tarihiye*, s. 11

⁴² Yazarı Meçhul, *Müzakkerâtu Tarihiye*, s. 30

yaptıklarına inanmamıştı. Hemen İstanbul'a gönderdikleri bir yazıda af dilediler, sultanın emirlerine amâde ve padişahın kulu olacaklarını ifade ettiler⁴³.

Şam halkını padişahın tepkisinden ancak Şam'a doğru hareket eden İbrahim Paşa kurtardı. Bu yüzden Sultan kendilerini affetti ve Şam Kaymakamlığına gönderdiği fermanda : “Vali Muhammed Selim Paşa ahali ile uzlaşmadı, savaşmak üzere kaleye çıktı. Vali, bizi temsilen yetki sahibidir, emirleri yerine getirilmelidir. Ancak yaptıkları valilik makamına hiç de yakışmamıştı, bu itibarla onu azletmeye karar verdik ve yerine Şam Valiliği'ne Hacı Ali Paşa'yı tayin ettik” diyerek şöyle devam etti: “Sizden, Şam'ın işlerini yürütmenizi ve Hac kafilesine katılmanızı istiyoruz. Hacı Muhammed Ağa, Hac işlerinden sorumlu veznedardır. 1831 tarihinde Hac kafilesinin yola çıkması için ne yapılması gerekiyorsa yapılmalıdır”⁴⁴.

1831'de durumu sükûnete kavuşturmak için Paşa'nın Hacdân dönmesine kadar Şam Valiliği'ne geçici olarak Himmet Ağa tayin edilir⁴⁵. Sultan 2. Mahmud Şam'ın ileri gelenlerine gönderdiği 1831 tarihli Kahire'de Abidin Kütüphanesinde saklı fermanda; “Eski Sadrazam ve Şam'ın eski valisi Selim Paşanın kötü yönetimi ve dengesizliği Şam halkının kaygılanması, ondan nefret etmesi ve nihayet halkın ayaklanmasına sebep olmuştur⁴⁶. Çatışmalara son vermek için adı geçen azlettik, Şam Valiliği'ni Hacı Ali Paşa'ya tevdi ettik, Ahmet Himmet'i ise Mütesellim olarak tayin ettik. Ancak irade-i seniyyemiz yerine getirilmeden ahalinin ayak takımı adı geçen Mehmed Selim Paşa'yı katlettiler. Bunun hesabını sormak için Devlet-i Aliyemizin ricalinden bir memuru görevlendirerek Şam'a gönderdik. Aslında böyle çirkin bir cinayet işleyen eşkıyalara iyi bir ders vermek için orduyu göndermek isterdik, ama fakirlerin ve zavallı insanları da düşündüğümüzden bundan vazgeçtik. Ama bu katiller yakalandıktan sonra elbette cezalarını göreceklidir.” denilmektedir⁴⁷.

10 Muharrem 1832 tarihli başka bir belgede Mehmed Selim Paşa'ya düzenlenen suikast ile ilgili yeni bilgiler yer almaktadır. Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Hazine-dar Abdullah Paşa ile bir araya geldiğinde, Mehmed Selim Paşa'nın Şam Ağaları

⁴³ Mikhail Maşaka, *El-Cevab Alâ İktiraha'l-Ahbâb*, s.109

⁴⁴ MVTŞ *Evamir-i Sultaniye No. 4*, Belge 158 (Kaynaklar kısmında da belirtildiği gibi, Merkezi'l-Vesâiku't-Tarihiye'de Şer'iyye Sicillerinden ayrı olarak Merkezden gelen ferman ve beratlar ayrı ciltlenmiş. Ve bu fermanların olduğu ciltler Evamir-i Sultaniye olarak adlandırılmıştır.

⁴⁵ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye No. 4*, Belge 159, ve Bkz. Mikhail Maşaka, *El Cevab Alâ İktiraha'l-Ahbâb*, Beyrut 1985, s. 109

⁴⁶ Halit Bani Hani, *Tarih Dimaşk ve Ulema'uhâ*, s. 373

⁴⁷ Esed Ruston, *El-Mahfuzâta'l-Melekiye'l-Misriye*, Tarih 1248h/1832m, Mahfazet Abidin. 231 / vesika. 37

tarafından öldürülmesini sen mi istedin sorusuna, bunu yazılı değil ağalara şifahen ima ettiğini, Hazine Dar Abdullah Paşa'dan da yeni tayin edilen Vali Ali Paşa'nın ev hapsinde tutulmasını, bununla ilgili olarak Şam ağalarından Reşit Ağa ile ve Ali Ağa'ya talimat verdiğini itiraf etmişti⁴⁸.

1.2.3.4. İbrahim Paşa

Güney Suriye'yi ele geçirdikten sonra 16 Haziran 1832 Cumartesi günü Şam'a girdi. Vali Allo Paşa ve yardımcıları ise kuzeye çekilerek İbrahim Paşa'nın Şam'a girişini kolaylaştırdılar. İbrahim Paşa, bölgeye hükmetmek için Şam'ı merkez edindi. Böylece Mehmed Ali Paşa, Mısır ve Şam'ın ilan edilmeyen sultanı haline geldi⁴⁹.

22 Haziran 1832 Cuma günü, Cuma namazını Emevî Camiinde kıldı. İmamdan adet üzerine Sultan Mahmud, sonra da Mehmed Ali Paşa için dua etmesini istedi. Aynı gün, Müslüman ve zimmîlerden olmak üzere 20 üyeden oluşan Şûra Meclisi'ni kurdu. Kuvvet komutanlığına Tüfenkçi Baş, Şam'ın Mütesseslimliğine de Ahmet Bey'i tayin etti. Güvenlik gücü olarak 4000 kişilik bir ordu kurdu⁵⁰.

Din ve mezhep farkı gözetmeden kanun önünde herkesin eşit olduğunu ilan etti. Yahudileri ve Hristiyanları devlet memurluğuna tayin etti⁵¹. Şer'î Mahkemelerin otorite ve yetkilerini kısıtladı. Bundan böyle Kadılar sadece dinî ve kişisel meseleleri ele alacaklardı. Kadılar maaşlarını Osmanlı döneminde olduğu gibi davalı ve davacıdan değil devlet hazinesinden alacaklardı⁵².

Yabancılar için de Şam'da ilk kez Konsoloslar Mahkemesini kurdu. Bu mahkemeler konsolosların Şam'ın ve hükümetin işlerine karışmaları için bir vesile olmuştu.

Konsoloslar devlet içinde devlet oluşturmuşlardı. İnsanlar arasında kayırmacılığı, malî karmaşa ve otoriteyi aşağılamayı yaygınlaştırıyorlar, ciddi reformları engellemeye çalışıyorlardı. İbrahim Paşa, devletin işlerine müdahale döneminin sona erdiğini, devlet yönetiminden sorumlu olmadıklarını⁵³, taraf tutmamaları gerektiğini ve özellikle yasalara bağlı kalmaları gerektiğini açıkça

⁴⁸ Esed Ruston, El-Mahfuzâta'l-Melekiye'l-Misriye, Mahfazet Abidin, 235 / Vesika 70

⁴⁹ Suleyman Ebu İzzettin, İbrahim Paşa fi-Suriye, Sader Yayın Evi, Beyrut 1929, s. 93

⁵⁰ Yazarı Meçhul, Müzakkerâtu Tarihiye, s. 56

⁵¹ Yazarı Meçhul, Müzakkerâtu Tarihiye, s. 61

⁵² Halit İbni Hani, Tarihu Medinetu'd-Dimaşk ve Ulema'uhâ min Hilâli'l-Hamle'l-Misriye, Şam 2005, s. 93

⁵³ Gilbert Sinoue, El-Firavna'l-Ahir, Suriye Kültür Bakanlığı, Şam 2005, s. 412

anlatmaya çalıştı. Konsoloslar buna tepki göstermeye başladılar ve yönetimin otoritesini zayıflatmaya karar verdiler. İbrahim Paşa din farkı gözetmeden medenî ve dinî haklarda herkesin eşit olduğunu ilan etmişti, bu da Şam için atılan nitelikli bir adım olarak görülmüşse de Şeyh Muhamed Emin Abidin: “1832 Yılında Yahudiler ve Hristiyanlar Şam’daki Müslümanlara kafa tutmaya başladılar. Kaldı ki Batılıların zoruyla uygulanan bu imtiyazlar İbrahim Paşa’nın çekilmesinden sonra da devam etti” diyordu.

Eşitlik konusuna değinen Şeyh Muhammed Said el-Üstüvânî ise, “Mart 1856 Salı günü Şam Vilayet Konağı’nda, meclis azaları ve âlimler huzurunda Hristiyanlar için okunan Islahat Fermanı, Müslümanların gözlerine serpiştirilen kül etkisi yapmıştır”⁵⁴ dedi.

Şam Ortodokslarından meçhul bir yazar, “Hristiyanı, Yahudisi Müslümanı da herkes eşit oldu. Oldu ama nefret duygusu da yayılmaya başladı. Ortalığa hükmeden Müslüman çocuklarından kurtulma sevincini yaşayan Hristiyanlardan giderek daha fazla nefret etmeye, onları düşman gözüyle görmeye başlayan bir anlayış hâkim oldu” diyordu.

İbrahim Paşa Şam’da önemli kararlar aldı ve bunları uyguladı. Buna göre;

- a. Yargı huzurunda herkes tek tip giyim tek tip kıyafet giyecek⁵⁵,
- b. Müslümanların aleyhine de olsa zimmîlerin şهادetleri kabul edilecek,
- c. Kudüs Hristiyanları vergiden muaf olacak,
- d. İlk kez yapılacak kiliselerin inşaatına izin verilecek,
- e. Yönetime ve Şûra Meclisi’ne Hristiyanların da katılmaları sağlanacaktır⁵⁶.

Meçhul yazara göre ayrıca, “Hristiyanlar İbrahim Paşa hükümetinden memnuniyetlerini açığa vurdular, yürüyüş yapıp Osmanlı Devletine ağır laflar ediyorlardı. Bu hal Müslümanları oldukça kızdırmıştı”.

Bunun üzerine Müslümanlar karşı gösterilere geçtiler ve Osmanlı Padişahı için canlarını bile feda etmeye hazır olduklarını ifade ediyorlardı. Bu durum iki halk arasındaki nefretin belirginleşmesine vesile oldu.

Öte yandan bu dönemde ve Şam tarihinde ilk kez meyhanelerin açılmasına izin verildi. Meyhane işletmek için açık artırmalar yapıldı. Artırmalar 350.000 kuruşa kadar

⁵⁴ Muhamed Emin Abidin, El-Haşiyyeh İhyaa Turas I, Yayın Evi, Beyrut 1419 h, s. 253

⁵⁵ İbrahim Paşa’nın bu kararının, daha 19. yüzyılda yapılan ilk kıyafet reformu olduğu söylenebilir. Hiç kimsenin yargı huzurunda farklı bir kimliği çağrıştıracak farklı bir kıyafetle çıkması, adaletin sağlanmasında olumsuz etkiler yapabiliirdi. Ama ancak kurumsal olarak kılık-kıyafet reformu Cumhuriyet döneminde başarılabilmıştır.

⁵⁶ Halit İbn Hani, Tarihu Dimaşk ve Ulemâ’uhâ, Kahire’de Mahfezet Abidin’den naklen, s. 100

çıktı. Şam'da ilk meyhane Telle'l-Fida Mahallesinde açıldıktan sonra meyhane sayısı 15'e yükseldi.

Böylece, Bab Tuma, Babu's-Şarkî, Sûku'l-Hâil (At Pazarı) ve Bâb-ı Musalla mahalleleri meyhanelerle taşıp doldu. Üzüm satışlarına vergi uygulandı. Hristiyan ve Musevîlerin evlerinde bulunan içkilere meyhane işletmecilerin lehine el konuldu. Pazarlarda üzüm bulunmaz oldu.

Bir okka⁵⁷ rakı 12 kuruş, bir okka şarap ise 6 kuruşa satılıyordu. Bu meyhaneler Osmanlı döneminde İbrahim Paşa'nın çekilmesinden sonra da aynen kalmıştı⁵⁸. Hristiyan mahallelerine mahsus iken gece gündüz demeden artık her yerde içki içiliyor⁵⁹.

Çalışma döneminde, önemli rol üstlenen ve Şam Vilayeti tarihinde iz bırakan dört valinin yönetimindeki Şam Vilayeti'nin durumu işte böyleydi.

1.3. Şam Vilayet Yönetimi

Osmanlı taşra yönetimindeki yönetim tarzı ve görevlilerinin aynısı Şam'ın yönetiminde de mevcuttur. Zira Şam Vilayeti, Osmanlı Devleti'nin ilk ilhakından beri mîrî rejime dâhil bir vilayettir. Bu itibarla diğer vilayetlerdeki yönetim tarzının Şam'da olması gayet tabiidir.

1.3.1. İdari Görevliler

1.3.1.1. Vali

Şam'da hükümetin zirvesinde yer alır, padişahın temsilcisi ve padişah huzurunda tek sorumlu kişidir. Diğer valilerden farkı ise hicri on ikinci, miladi on sekizinci yüz yıldan itibaren önem kazanan Şam Hac Kervanını yönetmesi olmasıdır. Harem-i Şerifin koruyucuları sıfatıyla sultanlar, hac kervanına büyük önem atfederlerdi. Hac işlerinin sağlıklı olarak yürütülmesi için Mısır veya Şam Valileri Mîru'l-Hac (Hac Emîni)⁶⁰ olarak tayin edilirdir. Yani Mısır veya Şam valileri aynı zamanda Miru'l-Haclık

⁵⁷ Okka -Vukıyye-Kıyye, aynı manada olup 400 dirhemdir. Bu da 1282 gram demektir.

⁵⁸ Yazarı Meçhul, Müzakkerâtü Tarihiye, s.79, 89

⁵⁹ Süleyman Ebu İzzettin, İbrahim Paşa fi-Suriye, s. 166

⁶⁰ Osmanlı döneminde Hac Emirliği için bkz. Kılıç, Orhan; "Haj Emir's Instituton in the Ottoman State: Egypt Example", OIC Research Centre for Islamic History, Art and Culture (IRCICA), Arab Republic of Egypt, Ministry of Culture, Supreme Council of Culture, 26-30 November 2007, Cairo, Egypt. KILIÇ, Orhan; "Osmanlı Devleti'nde Hac Emirliği Müessesesi: Mısır Örneği", Proceedings of the International Conference on Egypt During the Ottoman Era, 26-30 November 2007 Cairo, Research Centre for Islamic History, Art and Culture-Arab Republic of Egypt Supreme Council of Culture, İstanbul 2010, s. 137-180

görevini de üstlenmişlerdi. İncelediğimiz dönemde Mîru'l-Haclık görevi Şam valilerinin uhdesinde ve sorumluluğundadır.

Vali ayrıca güvenlikten, vergi tahsilâtından da sorumludur. Sınırsız yetkilere sahiptir. Yüzlerce ilim adamı, ayan kimseye sormadan, kimseye de hesap vermeden Cezzar tarafından nasıl öldürüldüklerini görmüştük. Uygulamaya geçilen Eyalet Şûrası sistemi, Kadı efendinin de etkisiyle valiye tanınan yetkiler kısmen sınırlanmıştı.

1.3.1.2. Defterdar

Padişah tarafından tayin edilen eyaletin ikinci görevlisidir. Vali üzerinde padişahın eli kolu ve gözüydü. Valinin sırlarını, ne yapıp ne ettiğini, kendisi ve maiyetindekilerin mallarının nerede sakladıklarını en iyi bilen kişidir. Valiler azledilince veya ölünce önce defterdar harekete geçerdi⁶¹. Tarihsel belgelere göre defterdarlık mesleği, Ruznâmecî, Bekir, İmam ve El-Bustanî gibi Şam'ın sayılı ailelerinin tekelindeydi⁶².

1860 yılında Üstüvânî'ye göre Defterdarlık mesleği iptal edilmiş ve yerine İstanbul'da doğrudan Maliye Nezaretine bağlı Muhasebeci⁶³ ünvanı ile değiştirilmiştir.

Defterdar, Eyalette bulunan memur maaşlarını belirler, gerekirse padişah fermanlarına da karşı gelir, neden karşı geldiğinin gerekçelerini de padişaha anlatırdı. Çünkü Defterdar genelde padişahın bilmediklerini bilirdi. Kamudan gelen şikâyetleri Kethüdaya intikal ettirirdi. Kethüda ise görüş bildirerek şikâyetleri Eyalet Şûrası'na havale ederdi. Eyalet Şûrası azalarının mesaiye uyup uymadıklarını kontrol eder, gecikenlerden de hesap sorardı⁶⁴.

Başka bir belgeye göre Defterdar; Şûra üyesi Muhammed El-Cabi'ye 1844 Perşembe günü meclis toplantısına neden gelmediğini yazılı olarak sorar, El-Cabi'de, 20 gündür rahatsız olduğunu ve toplantılara Cumartesi gününden itibaren katılacağını bildirir⁶⁵.

Defterdar ölünce ilgililer, mal varlığına el koyarak hazine payını öderlerdi. Bu bağlamda İstanbul'dan Şam'a gönderilen 1824 tarihli fermanda, "Şam Mal Müdürü Muhammed Emin Efendi'nin vefatı dolayısıyla mal varlığının tetkiki için bir komisyon

⁶¹ Ahmed El-Budeyrî'l-Hallak, Havadisü Dimaşka'l-Yevmiye, 1154-1175/1741-1762 Ahmet İzzet Abdülkerim'e ait yazılar, Kahire 1959, s. 75

⁶² Halit İbni Hani, Tarihu Madinetü Dimaşk, s. 40

⁶³ Muhamed Sait el-Ustuvanî, Maşahed ve Ahdas, s. 169

⁶⁴ MVTŞ Şam Şer. Sic. 323. s. 131, Sicil 409, s. 164

⁶⁵ MVTŞ Evâmîr-i Sultaniye, No. 5, Bel. 35

kurulmuştur. Adı geçenin mal varlığını inceleyen Komisyon 11.377 kuruşluk varlık tespit eder ve bunun acilen soruşturulması ve hazine payının derhal iadesi konusunda talimat vermiştir.” denilmektedir⁶⁶.

1852 yılından sonra Defterdar’ın önemi giderek azaldı. Yayınlanan bir ferman ile Defterdarlık doğrudan valinin emrine verilmiştir. Defterdar yardımcısı Muhasebeci, Şam’ın dışındaki mali konularla ilgilenirdi. Babîlî tarafından tayin edilen Muhasebeci, sancak defterdarlığına bağlı olup oradan alacağı talimatı uygulamakla görevliydi⁶⁷.

1.3.1.3. Kethüda

Kethüda Farsça kökenli bir kelimedir. Bazen de Kâhya denirdi. Kethüda bugünün anlamında valinin özel kalemidir. Vali azledilir veya öldürülür ise, çoğu kez, Kethüda da azledilir ve öldürülürdü. Her üst düzey görevlinin bir Kethüdası vardı. Hazinesdar Kethüdası, Sadrazam Kethüdası, Mal Müdürü Kethüdası vardı. Bu kişi padişahın onayı alındıktan sonra vali tarafından tayin edilen eyaletin üçüncü görevlisidir. Vali ile Şûra Meclisi arasında irtibat sağlardı. Defterdar Şûra Meclisi’nin başı ise Kethüda meclisin genel sekreteri ve sözcüsüydü. Defterdar ise, Vali üzerinde Padişahın gözcüsü sayılırdı⁶⁸.

1.3.1.4. Mütesellim

Arapça kökenli bir isimdir. Vali gelmeden Şam’a hükmeden kişidir. Vali gelmeden, konaklama ve diğer hususlarının hazırlıklarını yapardı. Vali geldiğinde her şey hazır olmalıydı. Valinin gıyabında Hac kervanına eşlik ederdi. Valiye vekillik sırasında (mütesellimiyet aidatı) adıyla bir vergi alınırdı. İbrahim Paşa döneminde ise iptal edildi⁶⁹.

1.3.1.5. Subaşı

Eyalet ve sancakların en önemli görevlilerindendir. Polis amiridir. Alaybeyinden daha düşük rütbelidir. Kendilerine genellikle bir zeamet bağlanırdı⁷⁰. Subaşı’nın başlıca görevleri:

⁶⁶ MVTş Evâmîr-i Sultaniye, No. 4, Bel. 47

⁶⁷ Amel Başşur, Suriye ve Lübnan fî Asıru’-İslahî’l-Osmanî, Beyrut 2006, s. 423

⁶⁸ Suheyl Saban, El-Mu‘camu’l Mavsû‘ Li’l-Mustalahatî’t-Tarihîye’l-Osmanîye, Kral Faysal Milli Kütüphanesi, Riyad 2000, s. 188

⁶⁹ Amel Başşur, Suriye ve Lübnan fî Asri’l-İslahî’l-Osmanî, Beyrut 2006, s. 373

⁷⁰ Halit Beni Hani, Tarihu Medineti Dimaşk, Şam 2005, s. 42

- a. Şehirlerde zabıta amiri olarak görev yapmak
- b. Kamu düzeni ve güvenliğinin sağlanmak,
- c. Vali talimatı, defterdar, kethüda ve kadı efendinin emir, talimat ve hükümleri yerine getirmek,
- d. Köylerde müteahhit, köylüleri kredilendirir, borçlarını öder, hasat mevsiminde alacakları toplamaktı.

Subaşıya, çarşı, pazar ve kamu adâbı ile esnafın fiyatlarını denetleyen Muhtesip yardım ederdi. Subaşının küçük kasabalardaki çalışmalarını izah eden iki belge bulunmaktadır. Belgelerden zaman zaman subaşılar hakkında şikâyetlere rastlanmaktadır. Mesela, 1844 tarihinde bugün Şam Hava alanı yakınlarındaki Gezlanıye köyü halkı Subaşıyı Vilayet Divanı'na şikâyet ederler, onun görevden alınıp, yerine onların namına hükümetin hakkı olan oşür ve diğer vergiler ile borçları ödemeleri kaydıyla, Muhammed Ali Ağa el-Caferi'nin atanmasını talep etmişlerdir⁷¹. Aynı şekilde 1845 yılında Golan'a bağlı Deyr-Hibye köyü halkı, subaşıları olan Faris el-Mahaynî'yi şikâyet ederler ve kendisinin Eyalet Divanı'nda soruşturmaya çekilmesini, kendilerinden topladığı paraların hesabının sorulmasını isterler. Bunun üzerine divan, olayı araştırmak üzere Ali Ağa an-Nunu'yu mübaşir olarak görevlendirir. Soruşturma neticesinde, köyün eski hesaptan 18.291 kuruş borcu bulunduğu, subaşının köye 5720 kuruş tutarında arpa ve buğday sevketme taahhüdü bulunduğu, geçmiş mahsuplarından 5511 kuruşluk gider hesabı olduğu tespit edilmiştir. Mübaşir, subaşının köy adına ödeme yapması karşılığında, köy halkının borcunun beş yıllık taksitlere bağlanmasını teklif etmiş ve divan da bunu uygun bulmuştur⁷².

Bu belge de, divanın köylülerin elem ve kederlerini paylaştığını, her türlü yöntemle onlara yardım etmek istediğini göstermektedir. Çoğu durum ve ahvalde köy halkının menfaatlerinin hazine menfaatinin üstünde tutulduğuna da kanıt teşkil etmektedir.

1.3.2. Dinî Görevliler

1.3.2.1. Kadı ve Yardımcıları

Kadılar valiye yardım eder, halkı validen korur, padişah tarafından tayin edilen bir idarecidir. Şeriatı temsil ettiği için makamı valinin de üstündedir. Yörenin ileri

⁷¹ MVTş Evâmîr-i Sultaniye, No. 5, Bel. 54

⁷² MVTş Evâmîr-i Sultaniye, No. 5, Bel. 161

gelenleriyle dostluklar kurup adaletin tehlikeye düşmemesi için görev süresi bir yıl ile sınırlandırılmıştır. Böylece Kadının mahallileşmesi önlenmiş oluyordu⁷³.

Osmanlı İktidarının başında Kadılar Bazuriye’de Cüziye Medresesinde görev icra ederlerdi. Hayyatin (Terziler Çarşısı) mahallesinde bulunan en-Nuriye okulunun güneyinde El-Bâb Mahkemesi kurulmuştu. Eseri kalmadığı halde bugün buraya hala Mahkeme Sokağı denilir.

Valiler gibi Kadılar da gelmeden yardımcısı tayin edilirdi. Geldikten sonra da El-Bab Mahkemesine yardımcıları, tercümanları ve kâtipleri tayin edilirdi. Şam’daki mahkemeler aşağıda gösterilmiştir⁷⁴:

1. Esat Azm Paşa Sarayı’nın hemen yanında, Bazuriye veya El-Kübra Mahkemesi,
2. Babu’l-Câbiye’de Sinaniye Mahkemesi,
3. Meydan-ı Tahtanî ve Fevkanî Mahkemesi,
4. Şam’ın El-Amara mahallesinde El- Avniye veya El-Amara Mahkemesi,
5. Salihhiye’de Çerkesiye Medresesinde Salihhiye Mahkemesi

Taşrada Bab Mahkemesine bağlı Mahkemeler:

1. El-Evsat ve El-Kıblî’de El-Marcin Mahkemesi,
2. El-Guta Mahkemesi,
3. Kalamun’da Cubbetu Assal Mahkemesi,
4. Merkezi Katana’da Vadiyü’l-Acem Mahkemesi,
5. Ez-Zebadânî Mahkemesi,
6. Beka’da Bi’ri İlyas’a bağlı Hammara Mahkemesi,
7. El Beka Nahiyesi Mahkemesi,
8. Vadiyu’t-Taym Mahkemesi,
9. Guta’da Hadisetu’t-Türkman Mahkemesi⁷⁵.

Kadının mahkemelerde kadılık etmesinin dışındaki diğer görevleri:

⁷³ Kadılık hakkında geniş bilgi için bkz. İlber Ortaylı, “Kadı” Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi c. 24, İstanbul 2001, s. 69-73. Feda Şamil Arık, “Osmanlılarda Kadılık Müessesesi”, Ankara Üniversitesi OTAM 8, Ankara 1997, s. 1071, Ekrem Buğra Ekinci, “Osmanlı Devletinde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Dergisi III/5, 2005, s. 417-439, Hamiyet Sezer Feyzioğlu, Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu, İstanbul 2010

⁷⁴ Kadıyla ilgili yazdıklarımız kitaplarda yoktur. Tarihsel bir belgeden alıntıdır

⁷⁵ Musa El-Ensârî, Nuzhetu’l-Hâtir II, Suriye Kültür Bakanlığı 1991, s. 164

1. Evkaf ve talim terbiye işlerini denetleme,
2. Piyasaları ve fiyatları denetlemek için Muhtesip ile işbirliği,
3. Darphane ve tartıları denetleme,
4. Bakım ve onarım için vakıflardan yapılan harcamaları denetleme⁷⁶.

Son olarak, Osmanlı döneminde gerçek kadılar yöre insanlarıydı. Her biri bir kadı yardımcısıydı, bunlara Nâib denirdi. Makamına gelene kadar genelde yeni kadının adına naiblik ederdi.

Yüzlerce tarihsel belgeyi tetkik ettiğimizde yargının genelde nezih ve valinin yetki ve otoritesi dışındaydı. Çoğu durumlarda Kadılar, valinin şeriatı aykırı gördüğü talimatı iptal edebiliyordu. Kadılar genelde hükümdarların zulüm ve baskılarına karşı halka siperlik eder, Kadılara hiç kimse dokunamazdı. İşte bu durum, Şam'ın Osmanlı'nın yönetiminin özü açısından fevkalâde bir konumda olduğunun bir göstergesidir.

Yabancılar, Kadının yetki ve otoritesinden hiç de memnun değillerdi. Bir Hristiyanın bir Müslüman hakkında tanıklık etmesine izin vermeyen Şeriatı Şerif'i bile asla tanımak istememişlerdi. Bu nedenle Mehmed Ali Paşa, İbrahim Paşa'nın hükümranlığı esnasında Kadıların yetki ve otoritelerini o kadar sınırlamıştı ki, sadece İslam'ın bireysel hukuk (ahval-i şahsiye) çerçevesinde ahkâmda bulunmalarına izin verdi. Bu hal Şam'ın tekrar Osmanlı hâkimiyetine kavuşmasına kadar sürmüştü. Şam Eyalet Şûrası'ndan söz ederken, kadıların temel görev ve yetkilerini nasıl icra ettiklerini göreceğiz⁷⁷.

1.3.2.2. Müftü

Osmanlı döneminde oluşturulan bir görevlidir. Memlûklular döneminde müftülük görevi bilinmiyordu. O dönemde ulemalar mezheplerine göre fetva verirlerdi. Padişahlarda bu fetvalardan kendilerine uygun olanı seçerdi. Yargıda olduğu gibi, Hanefî, Şafî ve Hanbelîlerin de ayrı müftüleri vardı. Malikîlerin müftüsü ise 1848 yılında Fas'ta bulunan Malikîler'in Şam'a göç etmeleriyle tayin edilmişti⁷⁸.

Müftülük, İmad, Şattî, Farfûr ve Muradî gibi ailelerin tekelindeydi. İnsanların çoğu bugün de olduğu gibi çeşitli konulardaki mezhepsel fetvaları bilir ve kendilerini tatmin edici fetva veren kadılara müracaat ederlerdi.

⁷⁶ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 164, s. 14

⁷⁷ Bu bilgiler, çoğu proje sayfalarında sözü edilen tarihsel belgelerden esinlenmiştir.

⁷⁸ Muhammed Cemil eş-Şattî, Ravza'l- Beşer, Arap El-Yakaza Yayın Evi, Şam 1363 h, s. 150

Tetkik edilen belgelerden anlaşılacağı üzere, fetvalar genellikle o dönemin konusu haline gelen evli çiftlerden erkeğin uzun süre evin dışında kalması, ondan haber alınamaması, sefer ve savaş nedeniyle aile masraflarının kesilmesi ve bu yüzden evliliklerin feshi gibi meseleler hakkında verilirdi. Hanefiler bu gibi meselelerde çok katı davranırdı. Kadılar, kesin öldüğüne dair kat'i karar vermeden kadınlar erkeksiz yaşamak zorundaydı. Hanbelî mezhebine göre ise erkek eşini en az altı ay göremeyen kadınlara, tanıklık eden şahitlerin de ifadelerine dayanarak evliliği feshetme hakkını tanıyordu.

Müftülerle ilgili diğer önemli bir husus, Hanefî mezhebi devletin resmî mezhebidir. Vakıf meseleleri konusunda çok katı olduğu için de vakıf çerçevesinde satışı yapmak isteyenler Şafî veya Hanbelî Kadılara başvururlardı. Bu yöntemle de birçok vakıf satılmış ve özel mülke çevrilmiştir. Diğer yandan müftüler, çözemedikleri konularda gereğini yapmak üzere Kadılara danışırlardı⁷⁹.

1.4. Şam Şûra Meclisi

Eyalet Divanı, Şam'ın Osmanlı çağındaki tarihinde önemli bir yer işgal etmektedir. Anadolu'daki vilayetlerden çok önce Vilayet Meclisi Şam'da kurulmuştur. Şam'ın ilk meclisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa döneminde kurulmasına rağmen konu hakkında orijinal belge ve sağlıklı kaynaklara dayalı bir çalışma yapılmamıştır. Tarihî belgeler üzerinde yapılan gözlemlere göre, Eyalet Divanı Osmanlı dönemi boyunca vardı, ancak İbrahim Paşa ve sonrası dönemlerde divanın yetkilerinde gelişmeler yaşanmıştır.

Şam'da Eyalet Divanı ilk olarak 19. yüzyılda kurulmamıştır. İlk defa hangi tarihte kurulduğu hakkında kesin bir tarih tespit edemedik. Ama aşağıdaki belgelerden, daha 1723 tarihinde mevcut olduğu anlaşılmaktadır. 20 Haziran 1723 (16 Ramazan 1135) Şam Divanı'nda, Şam Valisi Hacı Osman Paşa, Divan Mütercimi Muhammed Ağa, Çavuşlu Kethüdası Muhammed Ağa, Arapça Kâtip Mustafa Efendi, Çavuşlu Mübaşiri Ömer Ağa ve Hiyyaret Nevfal kasabasında⁸⁰ zeamet başı Halil Ağa huzurunda görülen bir davadan anlaşıldığına göre, Şam'da Eyalet Divanı'nın tarihi çok eskilere gitmektedir. Hatta Mısır'dan da önce kurulduğu anlaşılmaktadır.

⁷⁹ Muhamed Bin Kinan, Yevmiyatu Şamiye, s. 251. (Müftü ile ilgili geçen bilgiler Sicil ve belgelerden alınmıştır.)

⁸⁰ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 49, Belge 339, Evâmir-i Sultaniye, No. 4, Belge 339

Eyalet Divan'ında Kadı da hazır bulunabilirdi. Mesela; 6 Eylül 1738 (21 Cemâziyye'l-Evvel 1151) tarihinde Şam Eyalet Divanı'nda Şam Valisi Vezir Hüseyin Paşa, Şam'ın Baş Kadısı Şeyh Lütfullah Efendi ve divanın ileri gelenlerinden oluşan Heyet huzurunda, Gümrükçü İsmail Ağa, Tütüncü Ahmet Abdülbaki'nin 1.149 kuruluşluk ödenmeyen gümrük vergisi bulunduğunu iddia eder, şahitlerin dinlenmesinden sonra olayın doğruluğu tescil edilir ve Kadı, gerekli ödemenin yapılmasına karar verir. Görüleceği üzere önceki belgede kadı efendi varken ikincisin de yoktur.

Çalışma döneminde, Vali Allo Paşa 1831 (1247) yılında, İbrahim Paşa daha Şam'a gelmeden bir Eyalet Divanı kurduğunu görüyoruz. Divanda bulunanlar:

1. Müftü,
2. Kiler Emini
3. Çorbacı
4. Tüfenkçibaşı (Güvenlik Kuvvetleri Komutanı)
5. Mütessellim
6. Hazinesdar, hazine sorumlusu

Görüleceği üzere divanda müftü dışında dini görevli yoktu⁸¹.

Şam valileri arasında saydığımız Mısırlı İbrahim Paşa sayesinde Şûra Meclisi'nin çalışma düzeni geliştirilmiş, yönetmelikle de yetkileri belirlenmişti. Şûra Meclisi ilk defa İbrahim Paşa zamanında kurulmamıştır ama belli ki, İbrahim Paşa, meclise işlerlik kazandıracak bazı yenilikler yapmışkır.

1.4.1. İbrahim Paşa Döneminde Şûra Meclisi'nin Geliştirilmesi

Şûra Meclisi'nin geliştirilmesi İbrahim Paşa'nın Şam'daki ilk icraatıdır. İbrahim Paşa, meclisi kurmak için Emir Beşir Şihabî'yi görevlendirmiştir. Şihabi de, meclise alınacak üyeleri seçme görevini 9 Haziran 1832 (10 Muharrem 1248) tarihinde Şam'ı ve Şam halkını yakından tanıyan Muallim Butros Karame'ye vermiştir⁸².

Nihayet meclis aşağıdaki isimlerden kurulmuştur:

Muhammed Hafız Azm Bey, Selim Keylanî (Geylanî) Efendi, Muhammed Nesib Hamza Efendi, Ali Tercüman Ağa, Abdulkadir Keylani Efendi, Ahmet Bekri Efendi, Ahmet El-Hüsnî Efendi, Ahmet El-Minî Efendi, İbrahim Müezzîn Bey, Abdulkadir Külahlı Ağa, Salih El-Hakim Ağa, Hammud El-Kebir Ağa, Muhittin Hayr

⁸¹ Yazarı Meçhul, Müzakkerâtü Tarihiye, s. 43

⁸² Emin Sami, Takvimu'n-Nil, El-Kutub ve'l-Vasâiku'l-Kavmiye, Yayınevi, Mısır 2002, s. 401

Ağa, Abdulkadir Hattab Ağa, Şeyh Said Katana, Hacı İbrahim Eytunî, Hacı Osman Paçacı, Ali Haznah Katbî Ağa, Musevi cemaatinden Rafael Sarraf, Hristiyan cemaatinden de Mikhail Kahil⁸³.

İbrahim Paşa:

“Sizleri Şam’ın umum ahalisi arasından insanları şariat kurallarına göre yönetmeniz için seçtik. Düşüncelerinizi açıkça belirtmeniz gerekiyor. Kararlar, iltimastan uzak dürüstlük, adalet ve eşitlik esaslarına göre çoğunlukla alınmalıdır” dedi⁸⁴.

Başkâtîp divan toplantısına kimin ne zaman geldiğini kaydedirdi. Gecikenlerden hesap sorardı. Meseleleri oldukça kısa bir zamanda çözmeye çalışırdı. Başkâtîp, okuduğu davalar hakkında meclis üyelerinin çözüm önerilerini dinlerdi. Üyelerden ikisi veya daha çoğu birbirleriyle boşu boşuna konuşurlarsa, dikkatlerini çeker ve bunu bile toplantı tutanağına kaydedirdi.

Şûra Meclisi daha küçük olan livalarda da vardı. Orada alınan kararlar Şam ve Beyrut Şûra Meclisleri’nde temyiz edebiliyordu.

Duruşmalarda alenî okunan kararlar meclis tutanaklarına geçirilir ve jurnal olarak tanımlanan onaylama işleminden sonra günlük olarak Kahire’de bulunan Mehmed Ali Paşa’ya sunulurdu⁸⁵.

Şûra Meclisi’nin varlığına rağmen, Mehmed Ali Paşa’ya doğrudan yönlendirilen şikâyetler de eksik olmazdı. Veli-nimet, Mehmed Ali Paşa ve ondan sonra gelen torunların lakabıydı. Bunlardan örneğin:

Veli Nimetimiz Mehmed Ali Paşa’ya

Şeyh Hüseyin Abdulhadi, Şeyh Kasım E-Ahmed ve Katoliklerden Kosta Seravim vergi toplarken bize haksızlık ediyorlar. Bizden 9000 kuruş istediler. Zat-ı âlileri İbrahim Paşa ise bizi ve kiliselerimizi muafiyet kapsamına almıştı. 8000 kuruş almaları gerekirken bizden 9000 kuruş isteniyor.

Bütün efendiler de Katolikleri şikâyet etmek istiyor ama Hanna Bahri Bey’den çekiniyorlar. Vergi tahsilâtı için yeniden Muallim Semaat ve Kostantin er-Rumî’yi tayin

⁸³ Nevfâl Nimetullah Nevfâl, Keşfu li’ş-Şam an-Mahya’l-Hukume fi-Mısır ve Berru’ş-Şam, Trablus 1990, s. 282

⁸⁴ Emin Sami, Takvimu’n-Nil, s. 401

⁸⁵ Süleyman Ebu İzzettin, İbrahim Paşa fi Suriye, Sader Yayınevi, Beyrut 1929, s. 37

etmenizi rica ediyoruz. Dileğimizin yerine getirilmesi ve anılan zehirli yılanların bizden uzaklaştırılmasını⁸⁶ talep ettiklerini bildiriyorlardı.

Mehmed Ali Paşa birinci dereceden bir devlet adamıydı. Devletin işlerini bizzat kendisi takip ederdi. İnsanları memnun etmeye, işlenen haksızlıkları gidermeye çalışırdı. Daha önce de belirtildiği gibi Şam'ın haberlerini günlük olarak alır, ona göre Şam hükümetine talimatlar gönderirdi.

İbrahim Paşa Şam'dan çekildikten sonra Şam Mütesellimi Osmanlı Ahmet Ağa yeni bir Şûra Meclisi kurdu. Meclise, Müftü, Nakibu'l-Eşraf, Ağalar, Tüccarlar, aralarında iki Hristiyan bir de Musevî vardı. Bunlar, Katoliklerden Hanna Anhurî, Ortodokslardan Jubran Medanî, Musevilerden de Rafael Sarraf vardı⁸⁷.

1.4.2. Sultan Abdulmecid Dönemindeki Şûra Meclisi'nin Etkin Rolü

Müslümanlar, mecliste siyasî ve idarî yetkilerini kullanmaya başladılar. Hristiyanları eski statülerine iade etmeye karar verdiler. Son girişim Hristiyanlar tarafından protesto edilen Mütesellim, protestocuları topladı ve "Hristiyanlarla ilgili yasaları koymayı size kim emretti? Bu memleketin idarecileri ve yöneticileri siz misiniz? Son alınan kararlar iptal edilmelidir. Her şey eskisi gibi olacaktır. Eski haline dönmelidir. Hristiyanların herkesin gözü önünde içki içmeleri, beyaz sarıkların takılması, cariye edinmeler ve buna benzer" sözler söyledi⁸⁸.

Böylece, Şam Vilayeti Şûra Meclisi'nin yetkileri belirlendi, çalışmaları, vilayetin içişleri, halk-padişah ilişkileri, Şam ile ilgili padişah fermanlarının görüşülmesiyle sınırlandırıldı. Buna rağmen meclis yeni döneminde Sultan Abdulmecid döneminde, üstlendiği geniş yetkilerle halkın sosyo-ekonomik yükümlüklerini hafifletmeyi de başarabilmiştir.

Şam Meclisi'ne ait yüzlerce belgeyi ve Padişah tarafından gelen fermanları incelediğimizde, bu meclisin Şam'da yeni bir konuma geçtiğini Kadı ile birlikte zavallı insanları savunmaya geçtiğini görmekteyiz. Meclis ile ilgili gözlemlerimizi şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İlk kuruluşunda üç Gayrimüslim üyesi var iken 1844–1845 (1260-1261) döneminde meclisin gayr-i müslimlerden hiç bir üyesi yoktu. Örneğin 10 Kasım 1844 (28 Şevval 1260) tarihli duruşmaya katılan üyeler: Müftü Efendi, Nesib Efendi,

⁸⁶ Yusuf Nu'aysa, El-Marcai fi'l-Vasâiki't-Tarihiye ani's-Şam, Şam Üniversitesi 2004, s. 381

⁸⁷ Süleyman Ebu İzzettin, İbrahim Paşa fi Suriye, s. 92

⁸⁸ Yazarı Meçhul, Müzakkerâtü Tarihiye, s. 237

Mahayni Efendi, Halil Bey, Nakibu'l-Eşraf, Mustafa Çelebi, Hasibi Efendi, Gazzî Efendi, Muhammed Azme Efendi, Cabi Efendi ve Ebu Suud Efendi⁸⁹. 19 Ocak 1845 (10 Muharrem 1261) tarihli toplantıya 6 Müslümandan başka üye katılmamıştır⁹⁰.

2. Meclis her gün toplanırdı, üyeler ise belirli saatlerde gelirlerdi. Bir kısmı sabah altı buçuktan dokuz buçuğa kadar, bazı durumlarda hepsi birden sabah yedide Mecliste olurlardı. Defterdar kimin gelip kimin gelmediğini kimin geç geldiğini tespit eder, geçen gelenlerden veya gelmeyenlerden mazeret talep ederdi. Bu bağlamda daha öncede belirttiğimiz gibi gelmeyen üyelerden Mehmed El-Cabi'den mazeret talep edilince rahatsız olduğunu ve bir daha da gelmezlik etmeyeceğine dair söz vermişti⁹¹. Ramazan aylarında meclis geceleri toplanırdı. 9 Eylül 1845 (7 Ramazan 1261) tarihli oturumda meclis, vilayetin sorunlarını, halkın da sıkıntılarını görüşmek üzere ay boyunca her akşam namazından sonra toplantıya geçirdi⁹².

Meclisin haftalık tatil günü Cuma günüydü. Bayram ve diğer bazı münasebetlerde tatile geçirdi, O gün için deftere paydos yazılırdı. Bu kelime Osmanlı yönetiminden sonra da uzun yıllar kullanıldı.

3. Çalışmamızda sergilediğimiz onlarca belgeden de anlaşılacağı üzere meclis kıtlık ve zor günlerde Şam halkının sıkıntılı günlerinde sığındıkları bir yer haline gelmiştir. Meclis, devletin yerine hep halkın çıkarlarını ön plana koyardı.

4. Defterdar ve Kâhya halktan gelen başvuruları meclise havale ederlerdi. Meclis tarafından incelenir ve karara bağlanırdı. Karar, başvurular devlet bütçesini ilgilendirdiği zaman defterdar ve Kâhya tarafından geri çevrilirdi. Çoğu kez meclis kararları muhalefete rağmen geçerli kılınıp yürürlüğe konulurdu. Başka bir ifadeyle o günün meclisleri bugün birçok ülkede olduğu gibi yöneticilerin iradesine boyun eğen göstermelik bir kurum değildi.

5. Çeşitli sektörden vergilerin toplanması için mecliste açık müzayedeler yapılırdı. Müzayedelere bizzat meclis üyeleri de katılırdı.

Meselâ, Şam Şûra Meclisi'nin Kethüda Divanı'nda yaptığı birleşimde gümrük mallarından alınacak vergiyle ilgili müzayede 13.000 kuruş karşılığında Abdulkadir Hattab'ta kalmıştı. Müzayedeye dokuz üye katılmıştı⁹³. 1845 (1261) yılında yerel sigara

⁸⁹ MVTŞ Meclisu'l-Divanu'l -Vilaye, No. 5, Belge 29

⁹⁰ MVTŞ Meclisu'l-Divanu'l -Vilaye, No.5, Belge 140

⁹¹ MVTŞ Meclisu'l-Divanu'l -Vilaye, No. 5, Belge 35

⁹² MVTŞ Meclisu'l-Divanu'l -Vilaye, No.5, Belge 450

⁹³ MVTŞ Evâmîr-i Sultaniye, No.5, Bel. 232

müzayedesı yapıldı ve bu müzayede 36.350 kuruş karşılığında yine Abdulkadir Hattab'ta kalmıştı.

1845 tarihinde Haşercian kazasının iltizamı ilgili müzayede 15.000 kuruş ile başladı ve 32.000 kuruşla Hüseyin Musullî ve kefilı Abdulkadir Musullî'de kaldı⁹⁴. 1845 Muharrem ayının başında “desenli mensucat kalemleri” ile ilgili açık arttırma yapılmıştır. Arttırmaya:

Nakibu'l-Eşraf 30.000 kuruş

Nesib Efendi 50.000 kuruş

Hasib Efendi 70.000 kuruş

Muhittin Bey 130.200 kuruş vermişler ve nihayet Abdulkadir Hattab

145.000 kuruşa kadar arttırarak müzayedeyi kazanmıştır⁹⁵. Burada dikkatimizi çeken husus, Abdülkadir Hattab'ın üç ihaleyi de kazanmasıdır. Bu da giderek Şam'da yerli zengin bir sınıfın doğmasının işaretleri olarak kabul edilebilir.

6. Şam'ın sekiz idari taksimata ayrıldığını ve bunlara Sümün dendiğini, Sümün idaresinin nasıl oluştuğunu yukarıda zikretmiştik. Sümünlerde de küçük Şûra Meclisleri bulunurdu. Bunlardan El-Amara Meclisi'nde halkın ileri gelenlerinin yanı sıra devleti temsilen sekiz kişi bulunuyordu. Merkez Şûra Meclisi, halkın durum ve ahvalı hakkında küçük meclisten bilgi almaya çalışırdı⁹⁶.

7. Meclisin diğer görevleri, Defterdar ve Kâhya İstanbul'a danışarak vergi almak, vergileri taksitlendirmeyi, kısmen veya tamamen kaldırmayı, piyasaları denetlemeyi, fiyatları belirlemeyi, pahallılıkla mücadele etmeyi, kuraklık, don, çekirge ve diğer afetler sonucunda köy ve kasabalardaki afetzedelere yardım etmek Meclisin diğer görevleri arasındaydı.

Ender belgelerden biri de, Yahudilerin Şam'da Yahudi Mahallesinde bulunan Sinagogun yeniden inşası ricasıyla ilgilidir. Bu belge Şam'da hoşgörünün, kanun ve adaletin egemen olduğunu göstermektedir. Belgenin özeti şöyledir:

Bazı Yahudi Hahamları Meclise başvurarak, Şam'ın güney doğusunda bulunan Yahudi Mahallesi mahallesindeki Sinagogun yeniden inşa edilip restorasyondan geçirilmesini rica etmişlerdir.

Bunun üzerine Meclis üyeleri, yanlarında Kadı temsilcisi, Şam Mimarbaşı ve Şam'ın bilirkişilerinden bir grupla birlikte Yahudi Mahallesine, Saklanın Sokağında

⁹⁴ MVTş Evâmîr-i Sultaniye, No. 5, Bel. 156

⁹⁵ MVTş Evâmîr-i Sultaniye, No 5, Bel. 134

⁹⁶ MVTş Şam Şer. Sic. No. 49, No. 525, Bel. 1

bulunan Rukey adlı Sinagoga giderler ve Sinagog'un büyük bir kısmının yıkılmış olduğu, ölçerek 16x18 arşın, tavanın yüksekliği sekiz arşın olduğu tespit edilmiş, üç duvar ve tavanla birlikte onarılması gerektiği, kuzey duvar da yıkık olup yeniden temelden inşa edilmesinin kaçınılmaz olduğu kanaatine varılmıştır. Meclis üyeleri Sinagoga komşu olan Müslümanlara sorgu sual etmişler, Sinagog'un eski, keza temeller, meclis'e ve Vali'e Sinagogun onarılması ve eski haline iadesini önermiştir. Sinagog Mütevellileri ve üç hizmetkârı olduğu halde, meclis 28 Ocak 1849 (4 Rabiülevvel 1265) tarihinde Sinagogun restorasyonu için talimat verilmiştir. Bu, meclisin muhtelif konular hakkındaki etkinliğini, anlayışlığını ve kararları hızla ve anında uyguladığını göstermektedir.

1.4.3. Köylülere ve Yoksullara Yardım Konusunda Şûra Meclisi'nin Rolü

Mazlum ve fakirlerin korunması, köylülere yardım elinin uzatılması, Padişah ve Şam Meclis Divanı talimatı ile de zor günlerde vergi alınmamasını öngören bir takım belgeleri incelemiştik. Mesela, 6 Mart 1827 (17 Şaban 1242) tarihinde Salih Paşa'nın valiliği döneminde Şam'a gönderilen bir fermanla, Şam çevresindeki köylerde yaşanan kuraklık nedeniyle köylülerden tahsil edilmesi öngörülen gecikmiş vergilerin tamamen terkin edilmesi emredilmiştir⁹⁷.

Ayrıca, Kefer Batna, Muleha, Ayne'l-Fîce, Caramana, El-Hadise, Barze, Hafıra't-Tahta ve Beka'da Sultan Yakup köy ahalisinden alınan benzer dilekçelerle benzer isteklerde bulunmuşlardır. Meclis ise bu isteklerin tamamını kabul etmiş ve gereği için de kethüda'ya talimat vermiştir⁹⁸.

Alınacak vergilerin ertelenmesi veya bir kısmını veya tamamını muafiyet kapsamına alması, köylülerin içinde bulundukları zor durumun da meclis tarafından dikkate aldığı göstermektedir.

Midaa köyüne bağlı Al Taybe Mezraa sakinleri, kendilerine her yıl 3000 kuruş vergi uygulandığını, defterdar da bunun ödenmesini istediğini meclise şikâyet etmişlerdir. Bulundukları yere su tedarikini sağlayan kanalizasyonun tahrip edildiği, bu yüzden ekim yapamadıkları halde verginin defterdar tarafından talep edildiğini, ancak ödemekten imtina ettikleri yolundaki şikâyetlerini Şam Şûra Meclisi'ne iletirler. Meclis

⁹⁷ MVTş Evâmîr-i Sultaniye, No. 3, Bel. 107

⁹⁸ MVTş Evâmîr-i Sultaniye, Bel. No. 19, 32, 37, 38, 42, 266, 289

içi müzakerede, kanalizasyonun onarılıp köylüler de mezraa'ya dönene kadar kendilerinden vergi alınmaması konusunda talimat verir. (Ramazan 1260h/1844m)⁹⁹.

Mezze ve Kefr Susa ahalisi de meclise başvurarak genellikle zeytin sıkma mevsiminde ödenen verginin ikinci vergi taksitinin, sıkma ünitesinin arızalanmış olması nedeniyle ertelenmesini rica ederler. Meclis erteleme isteğini kabul eder¹⁰⁰. Adiliye köy halkı da, mevsimin kötü geçmesi nedeniyle meclisten 35 garrara buğday ve mîrî vergiden muaf edilmelerini istirham ederler ve meclis de bu istirhamı kabul eder¹⁰¹.

Şam Meclisi'ne Mayıs 1844 (Rebiu'l-Evvel 1260) tarihinde intikal ettirilen başka bir arzuhalde; Havran ve Cedur bölgesinde bulunan ve Şeyh Ömer El-Baunî vakfına ait olan Telle'l-Aşarî köyü halkının fakir ve yokluk içinde kıvrandıkları, köyde yaşam imkânlarının yetirilmesi nedeniyle şeyhin kızı köyün vergiden muaf edilmesini istirham eder, meclis, ayrıca köyün mîrî vergilerden tamamen muaf edilmesi yönünde karar alır¹⁰².

12 Şubat 1844 tarihinde Golan'a bağlı Beyt Tima köylülerinin meclise verdikleri arzuhallerinde; 28 sipahi, çevre köylerden vergi toplamak üzere Golan'da Beyt Tima Köyünde konakladıklarını, köy halkının, ağırlama ve sipahilerden gelen taleplerin altından kalkamaz hale geldiklerini ifade ederler ve sipahilerin köyden çekilmelerini talep ederler. Bunun üzerine meclis derhal sipahilere Beyt Tima köyünden çekilme emri verir. Bu askerler genellikle vergi toplama mevsiminde Defterdar ve Mültezimlere refakat ederler, beğendikleri köye konuk olurlar, işte bu köy de bu sefer Beyt Tima olmuştu.

Padişah ve valilerin, askerlere su dışında iâşe ve ibate imkânlarının sağlanmamasıyla ilgili emir ve talimatları olduğu halde, askerler bunu bilmezlikten gelip halkın şikâyetine sebep olurdu. Bu arzuhal ve meclis kararı buna canlı bir örnektir.

Kefer Hor köy halkı, ekinlerin çekirge tarafından imha edilmesini müteakip vergi tahsilâtı için mültezimlerin köye gelmesi, köy halkının köyden çıkmasına neden olur. Ahali kendilerinden talep edilen verginin taksitlendirilmesini ister, meclis de bu vergiyi yaz ve kış olmak üzere iki taksite bağlar¹⁰³.

⁹⁹ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 46

¹⁰⁰ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 73

¹⁰¹ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 73

¹⁰² MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 114

¹⁰³ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 235

Cebbe Köy ahalisi de vergiden şikâyetçi olup ödeyemez hale gelmişlerdi. Subaşının da haksız muamelesini ifade etmekten başka borçlarının ertelenmesini ve Subaşı'nın azlini istediler. Meclis talebi haklı bulmuş ve gereğini yapmıştı¹⁰⁴.

Hazarma köy halkı, 75.000 kuruşa varan yüksek bir borç içinde olduklarını, yiyecek bulamadıklarını, sefil durumda olduklarını, bu yüzden köy halkının çoğu köyü terk edip tarımla uğraşamaz hale geldiklerini ifade ettiler. Kethüda, köy halkına yardım etmek amacıyla durumu meclise intikal ettirir. Meclis, köy halkına acil insanî yardımda bulunmak üzere Muhammed Said Şemsettin'i görevlendirir. Nüfuzlu biri olan Şemsettin, köyün borcunu ödedikten sonra halkını köye dönmeye ikna eder ve bunu başarır¹⁰⁵.

1845 (1261) tarihinde Kutayfa ahalisi de zor durumda olduklarını, vergilerin aşağıya çekilmesi veya iptal edilmesi bir arzuhalde talep etmişler, meclis de aynı şekilde bunu kabul etmiştir¹⁰⁶.

Bet Sehem ahalisi de 11 Şubat 1845 (3 Safer 1261) tarihinde verdikleri bir arzuhalde yoksulluk içinde olduklarını, tarımsal afetleri nedeniyle geriye kalan vergi borçlarını ödeyemez hale geldiklerini bildirdiler. Meclis, köyün Subaşı varsa ödemeyi köy adına Subaşının yapmasını, Subaşının yaptığı ödemeyi daha sonra köy halkından tahsil etmesini, Subaşı yoksa kalan verginin köyün durumunun iyileşmesine kadar ertelenmesine karar verir¹⁰⁷.

Vadiyu'l-Acem ve Katana yöresindeki El-Billan yöresinin öşür memuru olan Muhammed Ağa El-Bedevî, çekirge salgını, don, kuraklıktan ve es-Sura olarak bilinen ve köy adına biriken vergi nedeniyle halkın göç etmesine ve bölgenin harap olmasına neden olmuş ve meclisten köyün kurtarılmasını istemiştir.

Meclis, köyü bu musibetten kurtaracak, yükümlü olduğu vergiyi ödeyecek, sakinleri evlerine dönmelerini sağlayacak varlıklı ve iyiliksever birini aramaya karar verir¹⁰⁸.

1844 (1260) tarihinde Mukeylibiye köy sakinleri de bir arzuhal yazarak, köylerinde konaklayan askerler, hayvanlara yem kendilerine de iâşe tedariki için halkı zorlandıklarını ve kendilerini bu musibetten kurtarılmasını istemişlerdir. Bunun

¹⁰⁴ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 238

¹⁰⁵ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 87

¹⁰⁶ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 135

¹⁰⁷ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 178

¹⁰⁸ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 97

üzerine Meclisi hemen duruma el koyar, halkın ihtiyaçlarını sağlanması ve askerlerden de köyü terk etmesi yönünde talimat verir¹⁰⁹.

Çevresinde güzel içme suyu ile meşhur olan Bukeyn köyü sakinleri, zalimin biri olduğu için köy Eğası Hüseyin Haşim'in azledilmesini isterler ve istekleri yerinde bulunarak Ağa azledilir¹¹⁰.

Duma yakınlarındaki Er-Reyhan köy sakinleri de geriye kalan vergiyi ödeyemez hale geldiklerini bildirirler ve ödemekten affedilirler¹¹¹. Guta'da Beyt Sava sakinleri de biriken vergilerden inlediklerini, köylerini terk ettiklerini, dönmek için de birikmiş verginin üç taksite bağlanması talep etmişlerdir. İlki buğday mevsiminde kalan diğer iki taksit ise kuru üzüm ve pekmez mevsiminde olmak ve dört yılda vergilerini ödemek istediklerini bildirmişler ve talepleri meclis tarafından kabul edilmiştir¹¹².

Yukarıda zikredilen belgelerde; zor günlerde insanların çektikleri acıları gidermeye çalışan Şûra Meclisi'nin birçok kişi tarafından bilinmeyen gerçek rolü sergilenmiştir. Böylece bildiğimiz kadarıyla halkın sorunlarını gidermek, mazlum insanları insaf etmek, köylülere, işçilere ve sefillere yardım elini uzatarak Şûra Meclisi'nin oynadığı rol bu şekilde ilk kez mercek altına alınmış bulunmaktadır.

Şikâyetlerin dışında meclisin çalışma becerisini gösteren başka örneklerle de değinmek isteriz. Şam Kasaplar Şeyhi Şeyh Muhammed, 14 Mayıs 1845 (7 Cemaziye'l-Evvel 1261) tarihinde meclise gönderdiği yazıda; Beni kasapların başına getirdiniz, bu işi dürüstçe yürütmeye kararlıyım. Eti, ayrıcalık gözetmeden bütün kasaplara aynı fiyattan satmaya söz veriyorum. Buna göre kemiksiz etin okkasını 4 ve koyun etinin okkasını 3,5 kuruştan satmayı taahhüt ediyorum. Kimseden rüşvet almaksızın satacağım etin fiyatını benden başkası belirlemeyecektir diyerek Kasapbaşı atanmasını rica etmiştir.

Meclis, yaptığı görüşmelerden sonra adı geçen Kasapbaşı olarak tayin edilmesi ve et fiyatlarının kendilerince belirlenmesi uygun görülmüştür. Et fiyatlarını halka duyurmak üzere ayrıca bir tellal tayin edilecektir. Belirlenen fiyatlar üzerinde satış yapan kasaplar cezalandırılacaktı¹¹³.

Yahudi Mahallesi Muhtarı 1844 (1260) tarihinde meclise yazdığı arzuhalinde, cemaatinin vermekle yükümlü olduğu vergiyi topladığını ve başka işlerini yerine

¹⁰⁹ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, No. 184

¹¹⁰ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 186

¹¹¹ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 294

¹¹² MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 187

¹¹³ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 327

getirdiğini, kendisine bu konuda iki kişinin yardım ettiğini, ancak fakir olduğunu belirterek kendisine maaş bağlanmasını talep etmiştir. Meclis de bu isteği uygun bularak Muhtara aylık 200, yardımcılarının her birine 100'er kuruş maaş bağlamıştır¹¹⁴.

Meclis esnaf ve köy şeyhlerinin (muhtarlarının) atamalarını da yapmaktadır. Mesela; 26 Ocak 1845 (17 Muharrem 1261) tarihinde Husariye (Hasırcılar) esnafının ileri gelenleri meclise arzuhal sunarak, işlerinin durgun gittiğini, bunun için Ebu Hasan ed-Dali'nin kendilerine şeyh olarak atanmasını talep etmişlerdi. Meclis yaptığı müzakere neticesinde Husariye şeyhi Hacı Ahmed Ebu Guneym'in makamında kalması, ağabeyi Hasan ed-Dali'nin yardımcı olarak tayin edilmesine oybirliği ile karar verilir¹¹⁵.

Meclisin 28 Ocak 1845 (19 Muharrem 1261) oturumunda Er-Reyhan köyü sâkinleri, vefat eden şeyhlerinin yerine oğlu Hassun'un şeyh olarak atanmasını talep ederler. Meclis de bu isteği uygun görerek, devlet memurlarına ve misafirlere hizmet etmek, köyden beklenen yem miktarını vermek şartıyla Şeyh Hassun'u, yıllık 1000 kuruş maaşla köye Şeyh (Muhtar) olarak tayin eder¹¹⁶.

Hasibiye kazasının Dürzî ve Hıristiyan ileri gelenleri, Şam Şûra Meclisi'ne verdikleri bir arzuhal ile mütesellimlerinin kazanın idaresinde yetersiz kaldığını ve azledilmesini ve yerine babası Sadettin'in tayin edilmesini talep ederler. Meclis yaptığı incelemeden sonra isteği yerinde bularak, Hasibiya Mütesellimliğine Sadettin'i tayin eder¹¹⁷.

Görüldüğü gibi, Şûra Meclisi, çok yönlü karara imza atmaktadır. Şehrin hemen her alandaki işleriyle ilgilenmekte ve kararlar almaktaydı. O zamana kadar Kadıların yaptıkları pek çok görev yetkiyi üstlenmişlerdir. Mahallî atamalar yaparak, Valilerin de yetkilerini kısmen yerine getiriyorlardı. 19. yüzyılın ıslahatları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken bu meclisin etkili ve yetkili ilk örneğinin Şam'da olması da idare tarihimiz bakımından önemlidir. Elbette Vilayet Meclisleri sadece Şam'da kurulmamıştır. Mutlaka Anadolu ve Rumeli'nin büyük vilayetlerinde de vardır. Ama şimdilik kaydıyla Şam'ın dışında öyle düzenli olarak tutulan Vilayet Meclisi Defterleri henüz elimize ulaşmamış, gün yüzüne çıkmamıştır. Gene erken dönemde Şam'da bu derecede düzenli çalışan bir meclisin varlığı, devletin Şam'a verdiği önemi ve önceliği göstermektedir.

¹¹⁴ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 5, 206

¹¹⁵ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 254

¹¹⁶ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 276

¹¹⁷ MVTŞ Evâmir-i Sultaniye, No. 5, Bel. 275

İKİNCİ BÖLÜM

2. ŞAM VİLAYETİNDE ARAZİ TASARRUF SİSTEMİ ve CİBAYET USULLERİ

Osmanlı Devletinin toprak düzeni biline klasik toprak düzenidir. Buna göre toprak 1. Mîrî, 2. Mülk ve 3. Malikâne statüde olmak üzere üç ana başlıkta tasarruf ve tevcih edilmiştir. Ülkenin mîrî rejime dâhil bütün sancaklarında uygulanan sistem aynı şekilde Şam'da da uygulanmıştır.

2.1. Mîrî Arazi

Osmanlı Devleti ilk çağlarda Anadolu ve Rumeli'de toprağa bağlı askerî bir sistem kurmuştu. Şam'ı ilhak edince de aynı sistemi uyguladı. Böylece Osmanlı Devleti'nin doğal ve idarî uzantısı haline gelen Halep, Şam, Trablus ve Sayda'da, padişahlara, şehzadelere, divan üyelerine, beylerbeylerine, sancak beylerine, kuvvet komutanları ve ordunun başlıca gelir kaynağını sağlayan tımar sistemi yayıldı. Bağdat ve Basra eyaletleriyle Irak, Ahsa, Yemen, Mısır, Libya, Tunus ve Cezayir gibi ilhak edilen diğer Arap ülkelerinde salyaneli sistemi uygulanmıştır. Bu sistemde ne has ne zeamet ne de tımar vardı. Buralarda Osmanlı fetihlerinden önce topraklar toprak sahiplerine bırakıldı¹¹⁸. Bu vilayetlere müstesna vilayetler denilirdi. Buralarda valilerden tutun da askerler dâhil alt kademede bulunan memur maaşları aylık olarak hazineden karşılanırdı, arazi ve toprak tahsisi yapılmazdı. Valiler vergi toplar, topladıkları vergiden memur maaşları ödendikten sonra, geriye kalanı sıkı güvenlik tedbirleri altında İstanbul'a sevk edilirdi. Örneğin Mısır hazinesinden İstanbul'a transfer edilen yıllık miktar 600.000 altını bulurdu¹¹⁹. Vergi kolay kolay toplanmadığı için memur ve özellikle asker maaşlarının ödenmesinde gecikmeler yaşanırdı. Bu durum Mısır'da ve başka yerlerde de sürekli askerlerin isyanına ve ayaklanmasına yol açardı. Şam'da ise böyle durumlar yaşanmamıştır. Biladü's-Şam'da mîrî topraklar tarımsal arazinin %87'sini oluştururdu, bunu vakıf ve has arazi izlerdi¹²⁰.

¹¹⁸ Fazıl Bayat, *Dirasatu fî Tarihu'l-Arab, Trablus-Libya* 2003. s. 180

¹¹⁹ MVTŞ Şam Şe. Sic. No. 18, Belge 130, No. 72, Belge 198

¹²⁰ Abdülkerim Rafek, *Dirasatu İktisadiye, Şam* 2002, s. 263

Sancaklardan birinin öşür geliri 200 yük¹²¹, yani 20 milyon akçe ve bu sancakta diğer mülkiyet çeşitleri de olduğuna göre gelir dağılımı aşağıda gösterilmiştir:

- Has mülkiyet sahibine 20 yük
- Zeamet sahibine 10 yük
- Tımara 140 yük
- Vakıflara 20 yük
- Padişaha yakın olan yurtluk ve ocaklıklara 10 yük

Bu sistem sayesinde devlet 140.000 sipahi yetiştirdi, şehzadelerin, bakanların ve devlet memurlarının maaşlarını da temin etmiştir. Bu toprakların mutlak hâkimiyeti padişaha aittir, yani bütün mülkün zemini mutlak hakkı devletindi. Kişiler, ancak belli kurallarla, belli görevler karşılığında, devlet kaynakları üzerinde oluşan gelirleri tasarruf ederlerdi. Bu toprakların yönetiminde veya sisteminde ya da hastan zeamete, zeametden tımara veya vakıf haline dönüştürülmesi ancak padişahın fermanı ile mümkündür. Padişahın bizzat el yazısıyla yayımlanan ferman üzerine, nişancı¹²², yine el yazısıyla tapu kayıtlarında çıkarılan fermana göre gerekli değişiklikleri yapardı¹²³.

2.1.1. Tımar Zeamet ve Has

Osmanlı Devleti'nde toprağın fiilî mülkiyeti ve tassaruf hakkı tamamen padişaha aittir. Kendisine yakın olanlara, şehzadelere, vezirlere, ulama ve ordu subaylarına öşür karşılığında geniş topraklar verirdi. Bunların hepsi zengin demek değildi, sayıları az olmayan tımar sahiplerinin yıllık geliri bir kaç bin akçeyi geçmezdi¹²⁴.

Bu türden tevehhler tımar veya askeri tımar olarak bilinirdi. Avrupa'da uygulanan feodal sisteme benzemez. Miras hakları dikkatle belirlenmesiyle temayüz eden Osmanlı tımar düzeni ile de tanımlanabilir. Bu düzende tımar sahibi topraklarının zürriyetine intikal edip etmeyeceğinden emin değildi. Dolayısıyla tımar bağlamında verilen topraklara ölüm nedeniyle elden çıkabileceği düşünülerek pek önem verilmezdi.

Devlette mirî arazi, tapulu ve mukataa olarak iki kısma ayrılırdı.

¹²¹ Yük = 100.000 birimdir.

¹²² Nişancı: doğruluğunu ve meşruiyetinden emin olduktan sonra padişah fermanlarını mühürleyen yüksek rutbeli bir kadıdır. Suheyl Saban, El-Mu'camu'l-Mavsu'i li'l-Mustalahati't-Tarihi'l-Osmaniye, Riyad 2000, s. 224

¹²³ Fazıl Bayat, Dirasatu fi Tarihi'l-Arab fi'l-Ahdi'l-Osmani, Beyrut-2003, s. 108

¹²⁴ Tarihçiler Grubu, Tarihu'd-Devletu'l-Osmaniye, Kahire/Paris 1993, s. 319

2.1.1.1. Tapulu Arazi

Tapu senedi gereğince tasarruf altında bulunan topraklardır. Arazi yasalarına göre işlenirdi. Tapulu topraklar, tahrir defterlerine vergi aidiyeti beyan edilerek kayıtlı tüm ekili arazidir. Temel üretim birimi çift-hane'ydi. Kadastro defterlerine kaydedilen bağlar ve sebze bahçeleri tapulu arazi sayılmazdı. Osmanlı kanunlarına göre sürülmüş arsalar mîrî arazi sayılır ve tapu ile verilirdi. Tapulu araziye işleyen köylüler, devletin genel üretim politikası çerçevesinde kendi arsası üzerinde tarımsal üretim sürecinde mutlak yetkilidir.

Tımarlılar, organize tahıl üretim yöntemini değiştirecek tarımsal sistemi değiştirmedikçe köylünün işine karışmazdı. Toprağı iyi ekip biçmeyen veya üç yıl üst üste boş bırakanlardan toprakları geri alınır başkasına verilir ve aynı zamanda ceza olarak kendisinden çift bozan akçesi adıyla da alınır.

Bu topraklar, devletin yetkisiyle, has sahipleri, zeamet veya tımar sahiplerine devridilirdi. Tapu senetlerine göre birden fazla köy toprağı işleyenler, elde ettikleri ürünün 1/10 unu adıyla vergi olarak devlete verirlerdi. Bu vergiye öşür denirdi¹²⁵. Öşür şer'î bir vergi olup, klasik tarım toplumlarının klasik ve aynı zamanda hayatî önemi haiz bir vergisiydi. Zira bu dönemin ekonomisi tarım ekonomisidir ve tabiatın tahakkümü altındadır. Her zaman kıtlık, salgınlar olabilir ve açlık tehlikesi her zaman vardır. Onun için özellikle hububatın öşrü aynî olarak alınır ve karşılığında para Kabul edilmezdi. Hububatın dışındaki mahsullerin mesela bağ, bostan öşrü para olarak kabul edilirdi. Öşür sayesinde uzun yıllar bütün kıtlıklar, çekirge salgını gibi tabiî afetler ölümlere yol açmadan atlatılmış ve savaşlarda ihtiyaç duyulan zahire, bu sayede temin edilmiştir¹²⁶.

Aslında tapu senedi, köylü ile imzalanan sabit kira sözleşmesinden farklı değildi. Bu topraklar sahiplerinin mülkü sayılır, isteyen topraklarını satabilir, bağışlayabilir, vakfedebilir, miras bırakabilirdi.

Biladü's-Şam, Anadolu ve Rumeli'de arazi, askerî ve idarî açıdan aşağıdaki kısımlara ayrılmıştır:

- Hass-ı Hümayun: Yıllık geliri, isimden de anlaşılacağı üzere, padişahın şahsına değil devletin merkez hazinesine verilirdi. Has divan üyeleri ve beylerbeyi, Şam'da yıllık geliri 200.000-1.000.000 akçe arasındaydı.

¹²⁵ Fazıl Bayat, *Dirasatu fî Tarihu'l-Arab fî'l-Ahdi'l-Osmanî*, s. 109

¹²⁶ Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, 3. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2014, s. 277

- Zeamet: Yıllık geliri 20.000 akçe ile 60.000 akçe arasındaki topraklara denirdi¹²⁷. İkinci derecedeki memurlara verilirdi. Alaybeyleri, Kapıcıbaşı, Divan Kâtipleri gibi.
- Tımar (Dirlik): Yıllık geliri 3.000 akçe ile 5.000 akçe arasındaki topraklara denirdi. Savaşlarda yararlılık gösteren ve yıllık geliri 60.000 akçenin altındaki tımarlı sipahilere verilirdi.
- İkta arazi: Ordu mensupları ile devlet adamlarına hizmetleri veya maaş karşılığı verilen topraklardır. Sistemi itibarıyla Tımandan farklıydı¹²⁸. Aradaki fark, bir kısmına aşar vergisinin yanında, gümrük vb. başka vergiler de tahsil etmelerine izin verilirdi.

2.1.1.2. Mukataa Arazi

Basit bir kira sözleşmesiyle birilerine temlik edilen arazidir. Kiracı doğrudan kiraladığı araziye ekip biçmek zorunda değildir. Başkalarına kiraya verebilir. Kiracı, devlete vermeyi taahhüt ettiği yıllık aidatı ödemekle yükümlüdür. Yeni kiracıdan arazinin gerçek sahibi değil ilk kiracı sorumludur. Bu topraklar, tapu senedi ile köylüye verilince tapulu arazi olur. Bu durumda sözleşmesi tamamen mültezim gibidir. Böylece İltizam Usûlü Mukataalar düzeni kurulmuştur:

Tapu senedi ile köylülere temlik edilmeyen tarımsal arazi. Bu arazi devletin olup ihmal edilmiş araziden devlet hazinesine gelir getiren arazi haline dönüştürmeye çalışılmıştır¹²⁹. Bu konuya bu kısmın sonunda “ işlenmeyen boş arazi” başlığı altında ayrıca değinilecektir.

Mukataalar iki kısımdan oluşurdu

1. Asıl mukataalı araziye Kılıç denilirdi.
2. Kılıç dışında eklenen araziye de Terakkî adı verilirdi.

Sipahilerin yüksek rütbeli subayları aynı zamanda vilayetlerin de yöneticileriydi. Doğrudan Padişah veya Sadrazam tarafından tayin edilirdi. Buna tımarlı tezkere denilirdi. Bazı durumlarda tezkereye gerek yoktu, bunlara tezkeresiz tayinler denilirdi. Sipahinin ölümü halinde terakkî yakınları tarafından paylaşıldı¹³⁰.

¹²⁷ Jep ve Pon, İslam Toplumu I, El-Ma'aref evi, Kahire 1971, Çeviren Ahmed Abdul Rahim Mustafa, s. 70

¹²⁸ Yazarlar Grubu, E't-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaî li'd-Devleti'l-Osmaniye II, s. 225

¹²⁹ Yazarlar Grubu, E't-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaî li'd-Devleti'l-Osmaniye II, s. 223

¹³⁰ Jep ve Pon, İslam Toplumu II, s. 72

Şam Vilayeti'nde has, zeamet ve tımar olmak üzere 937 emir vardı. Bunlardan 7 has emîrî, 53 zeamet ve 877'si de tımarlı idi. Her birine ayrılan has miktarı tabloda gösterilmiştir:

Tablo 6. 16. Yüzyılda Osmanlı Kanunlarına Göre Şam Vilayeti'nde Bulunan Mukataa Tablosu

Liva (sancak) Adı	Has Miktar/akçe	Zeamet	Tımar
Şam	1.000.000	9	332
Gazze	508.333	7	108
Safed	373.800	5	132
Nablus	296.400	7	44
Aclun	261.000	4	61
Kudüs	250.480	9	161
Leccûn	200.000	9	39
Zeamet Defterdar	140,330	-	-
Zeamet Kethüda	130.000	-	-
Zeamet Tımar	70.000 ¹³¹	-	-
Toplam	3.230.343	50	877

Sipahi veya tımarlı, görünürde arazi sahibi, köylülerle sabit ve belirli şartlar çerçevesinde her ne kadar hareket ediyorsa da, aslında o kendine verilen tımar veya arazi sınırları dâhilinde vergilerden belirli bir meblağ toplamak için arazinin fiilî sahibi, padişahın temsilcisidir. Yani bir resmî görev karşılığında o araziden oluşan gelirler kendisine tevcih edilmiştir.

Bunun karşılığında devlet sipahinin asgari yaşam standardını garanti ederdi. Kendisine verdiği bir takım yükümlülükler karşılığında, sonunda adalet, düzen ve dört taraf arasında işbirliği ortamında tarım sektörünün geliştirilmesini hedefleyen Osmanlının tımar sisteminin kalıcı olması için köylüler üzerinde bir takım yetkiler tanımıştır. Bu yetki; Padişah-Tımarlı-Köylü-Öşür ve vergi tahsildarı dörtlü dairesi dâhilinde yürütülüyordu.

Fermanlarda göreceğimiz gibi padişahlar, toprağa bağlılıkları, terk, ihmal ve toprağı ticaret konusu etmediklerinden dolayı köylülere insanca davranılması yolunda hep gayret sarfetmişlerdir. Tımarların nasıl verildiği konusu ise, tımar edinmek

¹³¹ Muhamed Adnan El-Bakhit, Defteri Mufassali Has Amir Livai'ş-Şam, Umman 1989, s. 14

isteyenler vilayetin beylerbeyine vali başvururdu. Vali, başvuruyu tımarın yıllık gelirini belirterek İstanbul'da merkezi hükümete havale ederdi. Sonunda, başvuru sahibini istenilen tımara sipahi olarak tayin eden padişah fermanı çıkarılırdı.

Tımar ilk kez verildiğinde böyledir. Daha sonraki tımar başvuruları için, yıllık geliri 60.000 akçeyi geçmemek kaydıyla vali karar verirdi. Bu tımarlı arazinin hayatı boyunca tımara ait olacağı anlamına gelmez. Padişah, tımarı dilediği zaman sahibinden çekme hakkına sahiptir. İşte Osmanlı tımar sistemini Avrupa'daki feodal sistemden farkı da budur¹³².

Şam'a ait belgelerden birinde önceki mutasarrıfının ölümünden sonra yenisinin tayiniyle ilgili vali yetkisinde olduğuna aykırı bir belge bulunmuştur. Belgede şöyle denilmektedir:

19 Mayıs 1822 (27 Şaban 1237) tarihinde Şam Kalesi Dizdarı, Şam'a bağlı Bi'ru'l-İlyas köyünde timara sahip olan Hafız Ahmet Paşa'nın ölümü ile boşalan 12.400 akçelik tımarı, maaşına katkı olmak üzere talep etmiş ve padişahın iradesi bu yönde tecelli etmiş ve tımar Ahmet Ağa'ya tevcih edilmiştir¹³³.

2.1.1.3. Sipahilerin Başlıca Görevleri

a.Savaş zamanında sipahilerle birlikte savaşa katılmak, asker bakmak ve yetiştirmek, bölgenin güvenliğini sağlamak. Sipahi azdilmesi halinde, savaşlarda üstün kabiliyet göstermesi kaydıyla lakab ve imtiyazlarıyla birlikte başka bir tımar edinme hakkı saklı kalırdı¹³⁴.

b. Temlik edildiği tımara (toprak ve köylü) iyi bakması gerekir. Aksi halde tımar hakkını kaybeder, taksiratını affettirmek isterse taksirat harcını ödedikten sonra toprağına tekrar sahip çıkabilirdi¹³⁵.

c. Arazi ile ilgili devlet kanun ve mevzuatını uygulamak ve vergileri toplamakla yükümlüdür.

d. Üretimin devamlılığını sağlamak amacıyla toprağına üst üste üç yıl işlemeyen ve başkasına devreden köylüden topraklarını çekmek, ilk taksirat harcını (çift bozan akçesi) öder ve işlemeyi taahhüt ederse topraklar tekrar geri verilirdi.

¹³² Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, çeviren Muhamet El-Arnaüt, El-Mada Yayınevi, Kahire 2007, s. 178

¹³³ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 1, Belge 1

¹³⁴ Yazarlar Grubu, E't-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaî li'd-Devleti'l-Osmaniye II, s. 190

¹³⁵ Abdulkerim Rafek, Buhusu fi't-Tarihi'l- İktisadî, Şam 2002, s. 7

e. Devletin tahıl üretiminin etkilenmemesi ve kendi kendine yetecek miktarın temin edilmesi için köylülerden tarımsal sisteme bağlı kalmalarını sağlamaya çalışırdı¹³⁶.

Diğer taraftan sipahiler, araziden beklenen mahsulu temin etmek için köylülere memnun etmeye gayret ederlerdi. Bu konuya ilerleyen sayfalarda daha ayrıntılı şekilde değinilecektir¹³⁷. Sipahi, bulunduğu bölgenin güvenliğinden sorumludur. Bunun karşılığında köylüler yem ve tahıl için anbar inşa edecekler, sipahi adına topladıklardan elde edilen öşürleri anbarlara veya pazara sevkedecekler, geldiğinde kendisine üç gün ikramda bulunacaklardı, bunlar sipahinin köylüler ile ilişkisidir. Devletle olan ilişkisi ise, tımarlılar etki alanına giren haklardan yararlanırdı. Bu haklar:

- a. Tapulu araziye temlik etme yöntemlerini denetleme,
- b. Boş tarımsal araziye kiralama,
- c. Otlakları kiralayan veya tımar sınırları dahilinde kayıtlı olamayan arazi eken yabancılardan vergi tahsil etme¹³⁸.

Tımarlı, kendi özel tımarını oluşturmak için bir değil bir kaç köyde bulunan araziden pay alırdı. Böylece tımarın bölünmesine engel olurdu. Bu suretle, sipahiler de toprağı ve köylerde yaşayan köylüler üzerinde mutlak kontrol etmekten men edilmişlerdir. Bundan dolayı tımarlılara ait arazi, sancağın müteferrik bölgelerinde dağınık haldeydi¹³⁹. Ekilen araziye munzam arazi denilirdi. Munzam araziden alınan aidat, bağlı olduğu köyün aidatına eklenirdi¹⁴⁰. Tımarlılar, özel çiftlik, bağ, sebze bahçeleri ve çalılar edinirlerdi, fakat çocuklarına miras yoluyla intikal etmezdi¹⁴¹. Çift, Çifhane ve çiftlik, aile mezraası ve gereksinimleri demektir. 70-150¹⁴² dönümlük çiftliklerde genellikle konut, tarım aletleri ve evcil hayvanlar bulunurdu.

Bu çiftlikler ne taksim edilir ne de bölünür. Ölüm halinde padişahlık begesiyle en büyük çocukları devralabilir, eğer muktedir olup, çiftlik için kararlaştırılan yıllık bir altın ödemeyi taahhüt ederse tımarın dul kalan eşi de işletebilir¹⁴³. Askeri tımarlarda uygulanan geleneğe göre, her köylü kendini sipahinin reayasından olduğunu kaydetmelidir. Köyde birden fazla sipahi varsa, köylüler üzerindeki otoriteleri eşit olup

¹³⁶ İncalcık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 177

¹³⁷ İncalcık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, s. 174

¹³⁸ Yazarlar Grubu, E't-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaî li'd-Devleti'l-Osmaniye II, s. 189

¹³⁹ Yazarlar Grubu, E't-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaî li'd-Devleti'l-Osmaniye II, s. 189

¹⁴⁰ Abdülkerim Rafek, Buhusu fi't-Tarihi'l- İktisadî, s. 75

¹⁴¹ Yazarlar Grubu, E't-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaî li'd-Devleti'l-Osmaniye II, s. 190

¹⁴² Suheyl Saban, El-Mu'camu'l-Mavsu'i li'l-Mustalahati't-Tarihi'l-Osmaniye, s. 86

¹⁴³ Abdülkerim Rafek, Buhusu fi't-Tarihi'l- İktisadî, s. 233

birinin alacağı karar hepsi için geçerli sayılır. Bazı köylüler sipahilerden hiç birine bağlı değildi. Bunlardan hazine ve mîrî temsilcisi mevkufçu, ellerinde geçici olarak bulundurdıkları topraklardan binek vergisi tahsil ederdi. Sultan Süleyman zamanında hazırlanan kanunname, köylülere vakti gelmeden vergi ödemeye mecbur eden sipahiler azledilirdi, elindeki tımarı da başkasına temlik ettirilirdi¹⁴⁴. Buna karşılık köylüler, Şam'da Kadı huzurunda veya Guta'da, Merc, Hetit Turkmen, Cübbü Assal, Kata, Zebedanî, Beka ve Vadiu't-Taym'deki Naiblerin huzurunda tımarlıyı şikâyet edebiliyorlardı. Sipahiler, kendilerine temlik edilen araziye Şer'î Mahkemede bir başkasına kiraya verebiliyordu. Buna üç örnek vermek istiyoruz. 11 Haziran 1767 (13 Muharrem 1181) tarihinde Şam Kalesi Dizdarı Muhammed oğlu İbrahim Ağa, aynı zamanda Bekaa'da Bi'ri İlyas köyü ve Tel Mora mezrasında zeamet sahibi olarak, Şam Mahkemesinin huzuruna çıkarak Kadı Efendiye adı geçen köy ve mezraanın 4330,33 guruşluk yıllık aidatını üç yıl süreyle yanında birlikte gelen Yusuf oğlu Abdullah Cebri Ağa'ya sürenin tamamı için peşin ödenen 13.000 guruş karşılığında devrettiğini bildirir. Devirname, tarımsal aşar, gümrük, sayım harcı, küllî ve cüz'î harçlar gibi köy ve mezraanın tüm iratlarını kapsıyordu. Taraflar, devirname muhteviyatını kabul ettiklerini beyan ederek meclisin onayından geçti ve geçerli kılındı¹⁴⁵. Bu işlemde dikkatimizi çeken noktalar, zeametlerin kiralanabileceği, ücretin göreceli olarak yüksekliği, zeamet sahibinin Şam Kalesi Dizdarı olmasıdır.

Mezraların kiralanmasına dair başka bir örnek de şudur: 14 Şubat 1805 (14 Zilkade 1219) tarihinde Havran'ın en-Nakle köyündeki evini Muhammed Ağa oğlu Hacı Muhammed Karslı'ya kiralamıştır. Kira sözleşmesi Şafî Kadısının huzurunda tescil edilmiştir. Havran Nahiyesinde bulunan köy ve arazilere Nakle köyü denilir. Bu köyde köylülere ait bazı ev ve müteferrik arazi bulunur. Bu köye ait mezralar imza tarihinden itibaren 900 kuruş karşılığında bir yıl süreyle kiraya verilmiştir¹⁴⁶.

Keza 18 Şubat 1849 ((25 Rebiü'l-Evvel 1265) tarihinde Hacı İbrahim eş-Şalan Mahkemede Osman Ağa oğlu Mahmud Ebu Zeyd'in Golan'da Ceydur arazisi Mutbin köyü olan malikânesini ikamet, iskân ve ziraat edip işletmek amacıyla yıllık 333 kuruşa üçer yıllık sürelerle 30 yıllığına kiralamıştır¹⁴⁷.

¹⁴⁴ Jep ve Pon, İslam Toplumu II, s. 64

¹⁴⁵ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 8,

¹⁴⁶ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 255, Bel. 245

¹⁴⁷ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 416, Bel. 6

Bu belgede malikânenin kiralandığını görüyoruz. Devlet, tımarlı ile köylüler arasında esnek ve dengeli ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Şam'da ve diğer Osmanlı kentlerinde özellikle 19. yüzyılda varlığını kanıtlayan yerel yönetimlerin de bu konuda büyük desteği olmuştur. Bununla, bürokrasiden uzak, adaleti en geniş kitlelere kadar yaymak amacıyla padişah fermanlarını yürürlüğe koyan Şûra Meclisleri'ni kastediyoruz. Gelecek bölümlerde ana kaynaklara dayanarak örnekler verilecektir.

Çiftliklerin yönetiminde kadınların da rolü açıkça görülmektedir. 29 Eylül 1804 tarihinde, Mehmed Halil Efendi es-Sudeyfi oğlu müteveffa Abdullah Efendi'nin dul kalan eşi, Abdullah kızı İstanbullu Münevver, Şam Mahkemesinde kendisine eşinden kalan Şam'daki emlâk, çiftlik ve meskenlerini 1800 (1215) yılında yeğeni Mehmed Halil es-Sudeyfi'ye 1.611 kuruşa iltizama vermiştir. Yeğen Mehmed Halil 1804 yılında dört yıllık iltizam bedeli olan 6.480 kuruşu toptan Münevver Hanım'a ödemiştir¹⁴⁸.

Böylece çiftliklerde çalışma ve yönetim işi sadece erkeklere mahsus değildi. Kadınlar da bu konuda aktif katkıda bulunuyorlardı. Bu noktada kadının Şam toplumunun ekonomik yaşantısında önemli ve gizemli bir rol üstlendiğini anlıyoruz.

2.1.2. Köylü ve Sorunları

Bir yandan Şam hükümeti ile vilayet köylerinde yaşayan köylüler ile diğer yandan nüfuzlu ve zorbalar arasında sürekli yaşanan acılar nedeniyle hünkâr fermanlarıyla Şam, askeri seferlere çıkmadan veya isyancıları cezalandırmadan önce birçok şeyi görmezden gelir ve kamu çıkarını dikkate alarak o veya şu guruplarla anlaşmaya çalışırdı.

Bu konu ile ilgili üç farklı örnek vermek istiyoruz:

Birinci örnek Bekaa'dan: Baalebekte yaşayam Şîî Harfuş ailesi Şam hükümeti ile neredeyse sürekli uyuşmazlık halindeydi. Bulundukları yerlere hep askerî sefer düzenlenirdi. Devlete boyun eğmiş ve Bekaa'da bir barış döneminin hüküm sürmesini isteyen Şîîlerin ileri gelenleri Şam'a bir teklif (uzlaşma tutanağı) götürürler.

11 Şubat 1845 (3 Safer 1261) tarihinde, Emir Salman ile Harfuş ailesinden Mucamad ve Hüseyin, birbirleriyle barıştıklarını ve anlaştıklarını, bir daha devlete ve birbirlerine ihanet etmeyeceklerini taahhüt ederler ve bu taahhüdün altını büyükleri ve

¹⁴⁸ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 255, Bel. 222 (Bu sicilde belgeler iki sefer numaralandırılmıştır. Burada kastedilen eski numara olup, yeni numara ile 145 numaraya denk gelmektedir.)

Şeyhleri de imzalarlar. Eğer aksine bir durum olursa ve mîrî mallara zarar gelirse kanlarının Devlet-i Aliye için helal olduğunu beyan ederler¹⁴⁹.

Belgenin imzalandığı tarihe kadar Ba'albek ve Harfuş ailesinin hazineye 531.429 guruş karşılığı 5.314 Mecidiye altın borcu vardı. Bundan bir hafta sonra Harfuş ailesinin borcu, Ba'albek borcundan düşülerek aşağıda gösterilen borç listesi tespit edildi:

Emir Hamad ve oğlu	89.163 guruş
Emir Hançer	103.616 guruş
Emir Fadgam	72.596 guruş
Emir Selman	13.754 guruş
Emir Sadun	40.494 guruş almışlardır.

Ba'albek Tahrirat Kâtibi Yusuf Mutran'a göre yukarıdaki meblağlar istihkaktan 2.500 guruş fazlaydı¹⁵⁰. Burada görüldüğü gibi, devlet, askeri sefer düzenlemeden özellikle Lübnan'da bütün guruplarla önce anlaşmayı ve uzlaşmayı tercih ederdi.

İkinci örnek Ekeydat Arapları ve devletle olan ilişkileri hakkındadır. Özellikle vergi cibayet konusunda diğer bedevî aşiretlerinin tutumu neyse Kunaytra çevresinde Ekeydat Araplarının da tutumu aynıydı. Golan ve Yarmuk vadisinde yaşayan aşiretler vergiyle ilgili tutumlarını bu belgede açıkça belirtmişlerdir. Şam Şûra Meclisi ve Defterdar'a giden temsilcileri aşağıdaki şikâyet mektubunu göndermişlerdi:

Kuneytara'nın Ekeydat Arapları Aşireti Aşiret ileri gelenleri 18 Nisan 1845 (10 Rebiü'l-Âhil 1261) tarihinde Şam Şûra Meclisi ile Defterdarı'na verdikleri arzuhalde, kendilerinin konar-göçer aşiret olduklarını, halen Şam'da Merc'de konaklamış olsalar bile, hiç bir bölgeye ve mültezime bağlı olmamanın eski gelenkleri olduğunu, tarım ve çiftçilikle alakalarını olmadığını, kendilerinin Kuneytara'ya bağlayıp bütün ilişkilerinin mültezimlere bağlamanın yanlış olduğunu ve eğer devlet borçları varsa Ahmet Ağa el-Kamer'in yetkili kılındığını ifade ederler. Defterdar, Ekeydat Araplarının yıllık 24.660 guruş vergileri olduğunu bildirmiştir. Meclis azaları Ahmet Ağa ile bir araya geldiklerinde Ağa, cemaatı adına vergileri, öşürleri ve tımarı ödemeye hazır olduğunu, Evkaf Nazırı Şeyh Hüseyin de ona kefil olduğunu aşiretin ileri gelenleri huzurunda

¹⁴⁹ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 5, Bel.185

¹⁵⁰ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 5, Bel. 222

açıklaması üzerine kendisinden peşin olarak 1.500 kuruş, bakiyenin de yirmi gün içinde ödemesi halinde aşiret efradının tamamen ibra edilmiş olacakları bildirilmiştir¹⁵¹.

Bedevîlerin bilmedikleri nezaket kuralları dışında mültezime bağlı kılınmalarının hatalı bir işlem olduğunu açıkça beyan etmiş olmaları dikkat çeken bir tavidir. Buna rağmen üstün bir anlayış gösteren yetkililer hatalarını kabul etmiş ve geri adım atmışlardır. Şikâyetin kısmen okuryazar olmayan, siyaset anlayışları ve hükmetme yöntemlerinden habersiz olan bir cemaatten gelmiş olması ve karşı tarafın da anlayışlı bir tavır takınmış olması son derece dikkat çekicidir.

Başka önemli bir örnek de topraklarını terkederek göç eden, güvensizlik ortamı, çekirge, don, kuraklık nedeniyle tarımsal arazileri tahrip edilen, gerçekte hiç bir şey üretmeyen tarımsal araziden üretim alınıyorcasına hesap soran mültezimlerin kötü yönetimiyle karşılaşan Havran halkı ile alakalıdır. Havran yöresiden bir heyet durumu anlatmak ve şikâyetle bulunmak üzere Şam'a gelir, müşir ve vezirin talebi üzerine Şam Şûra Meclisi halkın neden göç ettiğini ve köylerini neden terkettiklerini öğrenmek üzere toplanır. Toplantıya, Havran ve Ceydur¹⁵² ahalisinin ileri gelenleri katılır, kendilerine yöneltilen sorulara cevaben, bu yılda ekinlerine çekirgenin musallat olduğunu, ineklerin öldüğünü, yiyeceklerin donduğunu, önceki yılda olduğu gibi, bu yılda da yağmur yağmadığını bildirmişlerdir. Vilayetin gıda ambarı sayılan Havran ve Ceydur'da meydana gelen sorunun giderilmesi için meclis kendilerine hangi çareleri teklif ettiklerini sorar ve onlar da bu çareleri on başlık altında takdim ederler.

Birinci Şart: Havran ve Ceydur'da tarıma elverişli arazinin yeniden ölçülmesi, her köyde fiilen ekili alanların tescil edilmesi, ekilmeyen çayır ve arazinin, köyler itibariyle devlet kayıtlarından silinmesi, Havran ve Ceydur'a bağlı bütün köyler için yeni ölçüm kayıtlarının oluşturulması ve asırlar öncesine ait kayıtların silinmesi. Meclis, bu şarta karşılık Ferman gereği fiilen ekilen arazinin yeniden ölçülmesine karar vermiştir.

İkinci Şart: Askerlerin köy ve çiftliklerde konaklamasının yasaklanması, kendilerine iâşe sağlanması veya hayvanlara yem verilmesi ve önceden alışılacağı her türlü hizmet ve hediyelerin verilmesine son verilmesi, ancak bundan Daraa, Busra ve Şakhab istisna edilmiştir. Bu bölgelerde az sayıda olmak üzere ikamet etmeye, Muzeyrib yöresinden de hayvan yeminin sağlanmasına izin verilmiştir. Eğer bu askerler

¹⁵¹ MVTş Evâmir-i Sultaniye No 15, Bel. 250

¹⁵² Ceydur veya Golan Eyaleti'ne nisbeten

köylerin birinde geçmesi gerekmişse de köylüler ancak buğday ve arpa verebileceklerdi. Meclis, sosyal adaleti sağlama gerekçesiyle bu şartı da kabul etmiştir.

Üçüncü Şart: Maaşı ve hayvan yemi devlet hazinesinden karşılanması kaydıyla, köylüleri bedevî saldırılarından koruyacak askerî bir gücün münasip görülecek yerlerde konuşlandırılması. Meclis bunu da kabul etmiştir¹⁵³.

Dördüncü Şart: Vergi tahsildarlarının sık sık değiştirilmesi, Havran yöresinin yaşadığı en önemli sorunlardan biridir. Çünkü her birinin görevden alınması ve yerine yenisinin getirilmesinin köylülere maliyeti 50.000 guruşu bulmaktaydı. Bu konuda meclis, vazifesini ihlal edecek suç işlemedikçe tahsildarların azledilmemesi, yenisinin tayininin de Havran halkının marifetiyle gerçekleştirilmesi yönünde karar vermiştir.

Beşinci Şart: Meclis tarafından azli gerektirecek bir durum hâsıl olmadıkça köy ağalarının azledilmemesi ve diğerleri gibi köy ağalarının da vergi ödemeleri. Bölgede istikrarı olumsuz yönde etkilediği için Havran halkı, Ağaların süratle azledilmesinden rahatsız oluyorlardı.

Altıncı şart: Bilindiği gibi, Hac kafilésinden sorumlu olanlar Hac için tahsis edilen develerin ücretini zamanında ödemiyorlardı. Bunun üzerine Havran Ağaları develerin gidiş ve dönüş ücretini peşin istemeye başlamışlardı. Meclis, develerin ücretinin kiralayan tarafından peşin olarak ödenmesi, eğer değeler develer devletin ise ücretinin, Havranlılardan alınacak vergiden düşürülmesi görüşündeydi.

Yedinci Şart: El-Hara köyünde 60 Feddan (1 Faddan = 4200 m2) arazi, başıboş insanların saldırıları ve doğal afetler yüzünden yok olduktan sonra ahali köyden ayrıldı. Köye ait arazinin hemen ölçülmesi ve eski kayıtların silinmesi istenmiştir. Meclis, hasat mevsiminde yeniden ölçüm yapılmasını kararlaştırdı.

Sekizinci Şart: Göç edenlerin köylülerine dönmesi, ölenlerin, gidenlerin veya kendisinden haber alınamayanların isimlerinin silinmesi. Meclis bu şartı hasat döneminde yerine getirmeyi kabul etmiştir.

Dokuzuncu Şart: Mehmet Ali Paşa döneminde feddan başına mîrî malı Havran'da 346 guruş, Ceydur'da 321 guruş iken şimdi subvansiyon hariç Havran'da 406 guruş Ceydur'da 365 guruş oldu. Kendilerine Mısırlıların döneminde olduğu gibi muamele yapılmasını istediler. Meclis, bu talebi de hasat döneminde ele alacağını bildirmiştir.

¹⁵³ Aş-Şuun: Finansman

Onuncu Şart: Köylüler, Havran tahsidarından hesap sorulmasını istediler. Meclis ne halkın ne de devletin hakkının kaybolmaması için bunu da kabul etti. Sonunda meclis, Havran ve Ceydur'u Şam'ın kileri, Haccı Şerifin güzergâhı üzerinde önemli bir mevkiide olduğu, bu yıl kendileri için zor bir yıl olduğunu, başıboş bedevîlerin saldırıları yetmiyormuş gibi çekirgelerin hücumuna uğramış, bütün bu nedenlerden dolayı insanlar köylerini terk etmişler hatta Şam Vilayeti'nden tamamen göç etmelerine sebep olmuştur. Şam valisi göç edenlerden memleketlerine dönmelerini isteyince önceki şartları ileri sürdüler, bunun için de Havran ve Ceydur ahalisi için bir zabıt-tutanak düzenlenmesini istemişlerdir. Halkın memleketlerine dönüp, topraklarını işlemek için düzenlenen zabıtların Şam Valisi ve Defterdarı tarafından da imzalanmasını talep etmişlerdir. Böylece zabıtlar, meclis azası olan Müftü Efendi, Gazzi Efendi, Nakibü'l-Eşraf ve Halil Azme Bey tarafından 6 Ekim 1845 (4 Şevval 1261) tarihinde imzalanmıştır¹⁵⁴. Aslında Havran ahalisinin çektikleri tüm vilayet içindeki köylerin ortak acısı olduğu kadar, köylüler ile yetkililer arasındaki anlayış tarzını da yansıtmaktadır.

2.2. Özel Mülk Arazi

2.2.1. Kişisel Mülk

Mülkiyet hakkı arazi sahibinin olan topraklardır. Topraklar sahiplerinin mülkü sayılır. İsteyen toprakları satabilir, bağışlayabilir, vakfedebilir, miras bırakabilirdi. Toprağı işleyenler elde ettikleri ürünün vergisini devlete verirdi, Şam Vilayeti'ne gelir kaynağı sağlardı. Bu arazi çeşitli yöntemlerle oluşmuştur:

1. Osmanlı fethinden önce ve bilahere devlet yapısının değişmesine rağmen el konulmayan veya istimlak edilmeyen, aksine padişahların onayından geçen şer'î senet mucibince Memluk emirleri ve ondan öncekilerin sahip oldukları arazi, sahiplerine ait dokunulmaz vakıf şeklinde muamele görmüştür.

2. Osmanlı padişahlarının âlimlere, yakınlarına ve yakınların yakınlarına şer'î senet mucibince verilen arazi,

3. Sahiplerine kesinleşmiş mahkeme kararıyla temlik edilen arazi,

4. Kişisel gayret yoluyla ıslah edilen ve ıslah eden şahsa temlik edilmiş arazi.

Buna göre bu araziler ıslah edenin mülkü oluyordu¹⁵⁵.

¹⁵⁴ MVTş Evâmir-i Sultaniye No. 5, Bel 420

¹⁵⁵ Yazarlar Grubu, E't-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaî li'd-Devleti'l-Osmaniye I, s. 233

5. Bu arazilere, bazı mezheplerdeki fikhî metinleri gerekçe göstererek kadıların veya âlimlerin yardımıyla bazı valilerin kandırmalarına konu olan vakıf veya mevkuf arazileri eklemek mümkündür. Özellikle Azm-zâdelerden bazı valiler bu yolla vakıf sayılan gayrimenkul edinmişlerdir. Mevkuf araziden söz ederken bunu ayrıntılarıyla ele alacağız.

6. Kişisel mülkiyet kaynaklarından birisi de devlete ait mîrî arazinin satılması yoluyla elde edilmesidir. Bazı alacaklılar, alacaklarını tahsil etmek için mahkeme kararıyla köylüye tahsis edilen araziye (kendisinin mülküymüş gibi) el koyardı. Bu durumun yaygınlaşması üzerine Sultan III. Mehmet, 1010h/1601m senesinde çıkardığı fermanla, alacak tahsili için mîrî arazinin satılmasını yasaklamıştır. Tapulu arazi, esasında mîrî arazidir. Eğer bu türden arazi satılırsa, gayrimenkul, alıcılar arasında dağılacak ve dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin vergi ve vakıf sistemi tümünden çökecektir. Bundan dolayı çiftlik birimlerine dokunulmazlık getirilmiş, ayrıca haraç arazinin satışı mevzuata aykırı olduğunu belirtilerek, konuya ilişkin satışlar yekûn sayılacağı ifade edilmiştir¹⁵⁶.

Şer'î Mahkeme kayıtları ve Osmanlı Devleti'nde arazi konusunu organize eden Hanefî âlimlerden Ebu Suud, mîrî arazinin yasal boşluklara dayanarak satıldığını vurgulamışlardır. Esasında mîrî araziden satın alınmış bir alanın mahkeme kararıyla birilerine temlik edilip kayıtlara geçmişse, bunun bir kez daha mîrî araziye dönüştürülmesi mümkün değildir. Bunu önlemek amacıyla İkinci Sultan Mehmet, bu arazilerin derhal devlete iadesi için bir ferman çıkarmış, ayrıca haraç arazi satışlarının kesinlikle batıl ve yasal olduğu öngörülmüştür.

Ebu Suud bu konuda şunları söylemiştir: Kadılar tarafından gerçekleştirilen mîrî arazinin satış işlemleri kesinlikle batıl ve geçersizdir. Müslümanlar tarafından öşür vergisi ödedikleri bu arazi, gerçekte askerî güç yoluyla elde edilen haraç arazidir¹⁵⁷. Bunun üzerine satış sözleşmeleri iptal edilmiş, kadılardan da bundan böyle yeni sözleşmeleri tasdik ve tevsik etmemeleri istenmiştir.

2.2.2. Vakıflar Arazi

Osmanlı öncesi devletlerde olduğu gibi vakıf arazinin, Osmanlı Devlet sistemi içinde önemli bir yeri vardır. Devletin menfaati, geniş vakıf araziden sağladığı öşürde

¹⁵⁶ Yazarlar Grubu, E't-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaî li'd-Devleti'l-Osmaniye I, s. 185-186

¹⁵⁷ Yazarlar Grubu, E't-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaî li'd-Devleti'l-Osmaniye I, s.187

değil, vakıf arazisinin on binlerce mütevellî, nazır, müderris, imam, hatip, memur, odacı, muhasip ve yoksul on binlerce kişinin gelirini karşıladığında tecelli etmektedir. Devletin âlimler, din adamları ve talebelere ödediği maaşlar vakıf arazisinden karşılanıyordu. Bunlar büyük giderlerdir. Yeri geldiğinde örneklerle anlatılacaktır¹⁵⁸. Ayrıca vakıf araziden fakir ve yoksul kişilere hububat ve diğer maddeler gibi maddî destek sağlanırdı. Darayya köyünde fakirlere bedelsiz buğday veren Şehit Sultan Nurettin Mahmut Vakfı gibi. Bu vakıf, 1949 senesinde Hüsni Zaim döneminde fesh edilmiştir.

Şam'da ve diğer vilayetlerde bulunan Osmanlı kadıları devletin resmî mezhebî olan Hanefîlik mezhebine göre karar verirdi. Bilineceği üzere Hanefî mezhebî, Türklerin 12. yüzyılda Şehit Nurettin zamanından beri bağlı oldukları bir mezheptir, yani Osmanlı Devleti'nden de önce, Ebu Hanife'ye körü körüne bağlı olmak demek değildi, aksine bu mezhebin ayrıntılarını gayet iyi anlayan büyük Osmanlı âlimlerinin var olmasından kaynaklanıyordu. Âlimler, padişah ve sultanlara bu mezhebin özellikle devletin önemli idarî işlerindeki iyiliklerini, bu bağlamda her ne pahasına olursa olsun evkaf konuları, her ne sebep ile olursa olsun vakıfların, İslamın en eski fikhî mezheplerinden olan Hanefî ve Malikî mezheplerinde de olduğu gibi her türlü tuzak ve oyunlardan uzak kalması gerektiği görüşünü savunurdu. Gerek istimlak gerekse kira konularında, vakıf arazisinin korunması gerektiği konusunda en sıkı mezheplerden sayılan Hanefîliğe göre, tarımsal evkaf arazi kira sözleşmeleri üç yılı geçmemesi gerekirken, vakıf olmayan arazi kiralarında süre sınırlaması yoktu. Emlak kira sözleşmelerinde ise bu süre her ne sebepten olursa olsun iki yılı geçmemeliydi. Bilahare tarafların rızası ile yeni bir sözleşme düzenlenebilirdi¹⁵⁹.

Evkaf ve yetimlere ait arazinin kira sözleşmesinde yeralan diğer şartlardan, kaba kuvvet yoluyla el koymaması için üstünlük taslayan kişilere kiralanmamasıdır. Ama bu şart çoğu zaman pek işlemezdi, ilerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi, kadılar, müftüler ve din görevlileri vali veya askerlerin karşısında zayıf kalıyorlardı. Onları İstanbul'da bulunan padişaha şikâyet etmek de kolay değildi. Dolayısıyla adalet ve şeriata aykırı olduğu halde boyun eğmek zorunda kalıyorlardı. Bunun örneklerini ilerleyen sayfalarda göreceğiz.

¹⁵⁸ Kamilya Ebu Cebel - Samar Behlevan, El-Merce fi-Havâdisi Dimaşka'l-Yevmiyye fi'l-Karneyni's-Sâmin Aşar, Şam Üniversitesi 2012, s. 351-390

¹⁵⁹ Muhaymae Emin Abidin, El-Ukûdu'd-Dürriye II, s. 92

Örnek olarak Şam'ın ileri gelen askerlerden biri sayılan Abdullah oğlu Kivan, özendirerek, gözdağı vererek, çeşitli hileler kullanarak Rabve ve Mazze'de bugüne kadar adını taşıyan Şam'ın en güzide bahçelerini ele geçirmişti. Zamanındaki yazarlardan El Muhibbi, Rabve ve Mazzeh bahçelerini ele geçirecek kadar ileri gitti demektedir. Ona bu meselede, abartılı ikramda bulunduğu hileli yollar gösteren Bâb Mahkemesi kâtipleri ve sahte şahitler de yardım etmişti¹⁶⁰.

Osmanlı Padişahları istisnasız vakıfların kutsallığına büyük önem verirlerdi. Bu bağlamda ardı ardına fermanlar çıkarırlardı. Ancak sağda solda bulunan yetkililerin açgözlülüğü padişahın arzularından daha güçlüydü. Ayrıca Hanbelî ve Şafîilerde kadıların varlığı, devletin de dört mezhebe göre karar verilmesine müsaade etmesi, bu çerçevede alınan kararların meşruiyetini kabul etmesiyle, idareciler ve yardımcılar âlimlerle anlaşarak, Şafîi veya Hanbelî mezhebe bağlı kadı kararıyla Hanefi kadının da onayı ile bir çok vakıf araziye el koyabilmişlerdi. Bu bağlamda da çeşitli yöntemler izlenmişti. Bunlar;

- a. Hanefi mezhebine ters düştüğü halde uzun süreli kiralama,
- b. Vakıfları borçlandırma,
- c. Faydasız olduğu gerekçesiyle vakıfın satışa çıkarılmasıdır.

Bu üç vakıf yönetim tarzına daha yakından örneklerle biraz açalım.

1. Uzun Süreli Kiralama Usulü: Şam Müftüsü ve Nakibü'l-Eşraf Hamza el-Aclanî, Sidi Amud (Harika) bölgesinde Abide Hatun vakfında bulunan bir evi 100 seneliğine kiralar. Sözleşmeye göre, her 3 yılda bir defa sözleşme yapılacak, her yıl için 20 kuruş alınacaktır. Ayrıca onarım için 5 guruş düşülece ve kiracı, evi onarmak için de yaklaşık 200 guruş harcıyacak. Dikkat edilirse onarım maliyeti kiranın 10 katıdır. Başka bir ifadeyle sözkonusu ev kiraya verilmeseydi vakıf için kiraya verilmesinden daha faydalı olacaktı¹⁶¹.

2. Vakıfları Borçlandırma Usulü: Sadiye el-Atkî Şam'da Emevi Camii Vakıf Mütevellisi Şeyh Mustafa el-Muradî'den cami çevresinde vâkıfa ait bir evi 3 Ekim 1804 (27 Cemaziye'l-Âhir) 1219) tarihinde yılda 10 guruşa 21 yıllığına kiralar. Evin kiracıya olan 3.690 guruş borcu karşılığında kiracı, vakıf hesabına istediği sayıda ev inşa edebilecektir¹⁶². Bu ev borcunu ödemek için haliyle satılacaktı. Bu vakfın satış

¹⁶⁰ Muhammed El-Muhibbî, Hulasatu'l-Asr fi-A'yâni'l-Karni's-Sâlis Aşar III, Beyrut, s. 299

¹⁶¹ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 255, Bel. 338

¹⁶² MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 255, Bel. 97

işleminde, Kadı el-Muradî'nin, şahitler ve kiracı birlikte Emevi Cami Vâkıfı'na ait evi mülklerine geçirmek için bu yola başvurdıkları tahmin edilmektedir.

Bir başka örnekte Fatma en-Nuri adlı bir kadın Şam'da Cevze Camii vakfına ait araziye mütevellisinden yıllık 4 guruş karşılığında 18 yıllığına kiralar. Sözleşmeye göre kiracı kadın, arazi üzerinde istediğini inşa edebilecek ve hayatı boyunca kendisine temlik edilecekti. Vakıf da buna itiraz edemeyecekti¹⁶³. Böylece kiracı mülk sahibi oluyor, arsa üzerinde inşaat durdukça da vakıf itirazda bulunamıyordu.

Görüldüğü gibi, vakıf ev, dükkân veya arsalar çok düşük fiyatlarla kiralanmaktadır. Bir arazinin yıllık kirası 4 kuruş, bir evin yıllık kirası 10 kuruş gibi sembolik fiyatlarla kiralanıyor, kiracılara her türlü tasarruf hakkı tanınıyordu. Bu durum açıkça zaman içinde o vakıf mülkünün kiracılara temlik edilmesi demektir.

3. Hükmî Satış Usulü: Azm-zâdelerden Vali Esat Paşa, 1753 (1166) tarihinde Ali Muradî Efendi aracılığı ile el-Aclanî'den Tanama'l-Hasanî vakfı ve Emevi Cami Vakıf Mütevellisi Şeyh İbrahim es- Saadi'den her iki vakfa ait ne varsa satın alır. Vakıf açısından satılsa daha yararlı olacağı, tanık olan şahitler tarafından da teyid edilmesi üzerine Kadı Efendi, mevkuf olan Kaysariye'yi 5500 guruş karşılığında Esat Azm Paşaya satılmasını kabul eder. Onarılan Kaysariye bugün Şam'da Esad Azm Paşa Hanı olarak bilinmektedir¹⁶⁴.

Uzun belgenin özeti, bu satış, Şam Valisi Memluk Emîrî Tanam tarafında inşa edilen bir vakfın, vakıf mütevellisi, Hanbelî mezhebinden Kadı, el-Muradî Efendi ve Şam valisinin katkılarıyla gerçekleştirilmiş hükmî şeri'î ve kati'î bir satış belgesidir.

Bu örneklerden de anlaşılabacağı gibi, ülkenin kalkınmasında, gelişmesinde, öşür, vergi ve harç temin eden evkaf, Haremi Şerif ve Emevi Camii için kurulan hayır vakfının hangi yollarla özel mülkiyete geçirildiği görülmektedir. Nihayet Osmanlı Devleti, 1826 yılında vakıfları buna benzer özelleştirmelerden korumak amacıyla Evkaf Nezaretini kurmuştur.

Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Şam'a girdiği vakit paraya ihtiyacı vardı. Bunun için önce vakıflara el koydu, elde ettiği geliri projeleri ve askerî seferlerine harcamaya başladı¹⁶⁵. Ayrıldıktan sonra devlet, Kudüs, Nablus ve Akka'da bulunaan Filistin vakıflarının tamamını merkezi Akka'da bulunan tek bir merkeze bağladı. Bundan sonra vakıflar bu merkezden denetlenmeye başlandı. Daha sonra 1843 (1259)

¹⁶³ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 255, Bel. 105

¹⁶⁴ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 39, Bel. 148

¹⁶⁵ Abdülkerim Rafek, Buhusu fi't-Tarihi'l-Iktisadi, Şam 2002, s. 2

tarihinde senesinde Kudüs Umum Evkaf Müdürlüğü adıyla Kudüs'e taşındı¹⁶⁶. Devlet diğer arazilerde olduğu gibi Kudüs evkafına ait arazi gelirinden öşür alıyordu. Ancak Sultan Selim, oğlu Sultan Süleyman, Hameyn-i Şerifeyn, Emevi Cami ve Mescid-i Aksa vakıfları vergiden muaftı.

1845 (1261) senesinde mahkemeler aracılığıyla vakıflarla ilgili olarak bir takım yeni tedbirler alındı. Ağustos sonları 1845'te (Evâ'il-i Şaban 1261) Kadı tarafından Şam ve bağlı kazalardaki mahkemelere aşağıdaki tedbirleri bir mürasele ile bildirdi. Bu mürasele 4 bendden oluşmaktaydı:

Birinci Bend: Bütün satış ve kira işlemleri, daha önce de olduğu gibi el-Bâb Mahkemesinin gözetiminde yapılacak,

İkinci Bend: Diğer bütün mübayalar ise el-Bâb Mahkemesine Evkaf Nazırı tarafından mühürlenerek sevk edilecek,

Üçüncü Bend: Vakıflarla ilgili işlemler özel bir deftere kaydedilerek Vakıf Nazırlığı tarafından hazırlanan defter kayıtlarıyla karşılaştırılmak üzere Bâb Mahkemesine gönderilecek, Nazırlar tarafından mühürlenip mühürlenmedikleri kontrol edilecek,

Dördüncü Bend: Resmi işlemler tamamlanınca, gerekli vergiler tahsil edilecek, işlemlere ait zabıt tutulacak ve sahibinden teslim almak üzere belli bir günde gelmesi istenecektir. İşlem sahibi geldiğinde belgeler kendisine teslim edilecek ve Vakıf Nazırından mühürletmesi talep edilecektir. İşlemlere Hanbelî veya Şafî mezhebinde bir Kadı bakıyorsa, belgeleri önce Kadı imzalayacak, sonra sahibi ile birlikte Vakıf Nazırına gönderilecekti¹⁶⁷. Alınan bütün tedbirlerin amacı, vakıflara ait mülklerin özel mülkiyete geçirilmesinin önlenmesi, gelirlerinin gerçek anlamda tahsil edilmesi ve vakıfların aslî amaçlarına hizmet etmelerinin sağlanmasıydı.

2.2.3. Münhal (Metruk, Boş) Arazi

Boş bakımsız arazi demektir. Aslında devlet kadrolarında boş olan yerlere münhal denir. Münhal üç çeşittir:

¹⁶⁶ Emin Ebu Bekr, "Tanzimu Araziyu'l-Evkafu fi-Filistin", Ürdün Üniversitesi-Uluslararası Yedinci Bilad-ı Şam Sempozyumu (İslam Fetihlerinden Yirminci Yüzyılın Sonuna Kadar Bilad-ı Şam Vakıfları), (Amman, 10-13 Eylül 2006) Amman 2007, s. 912

¹⁶⁷ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 384, Bel. 1

2.2.3.1. Halis Münhal

Tımar ve arazi sahibinin, acizlikten veya daha iyisine sahip olma arzusundan kaynaklanarak, kendine ait toprakları mutlak iradesiyle bir takım icraattan sonra başkasına devretmesi, ama çoğu zaman bu durum arazi sahibinin ölümü ve yerine geçecek erkek oğlu olmaması hallerinde gerçekleşirdi. Bu topraklara devir veya ölüm yoluyla kati surette elden çıktığı için de bu topraklara Halis Münhal denmiştir.

2.2.3.2. Halis Olmayan Münhal

Geçici olarak münhal araziye verilen isimdir. Toprak sahibi sefere çıkmış, hastalanmış, tutuklanmış ya da esir düşmüş olabileceği hallerde, arazi bir başbakasına verilir, verilmiş nedeni ortadan kalkınca da sahibine iade edilirdi.

2.2.3.3. Defterde Münhal

Kendisine daha iyi daha verimlisinin verilmesi nedeniyle tımar sahibinin arazisinden feragat halidir.

Yukarıda sayılan münhal çeşitleri haraç defterlerinde kayıtlıdır¹⁶⁸. Münhal arazi, tarımda kullanmak isteyenlere verilir. Yeni toprak sahibi, araziye üstüne kaydedemeyeceği gibi tımar sahibinin çiftliği haline gelmesini önlemek içinde başka bir köyün ahalisine de satma hakkı yoktur. Münhal arazi gelirini geçici olarak (devlet tarafından mevkufçu olarak tanımlanan) fakirler toplardı.

Kişisel gayretlerle ıslah edilen arazi de münhal arazi kategorisine eklenmiştir. Belgelerden anlaşıldığı üzere bu topraklar ıslah edenin elinde kalır, eğer kişinin ıslah için harcadığı meblağ kendine ödenirse araziye devlete devrederdi. Mesela; 23 Ağustos 1844 (8 Şaban 1260) tarihinde Mustafa oğlu Mustafa, yılda bin guruş karşılığında Ahmet el-Hasibî'ye ilzam edilen el-Balan kazasına bağlı el-Makruha köyünü, tımar kayıtlarında faydasız ve tarıma elverişli olmadığı yazıldığı halde 4000 guruş ödemeye hazır olduğunu beyan etmiştir. Şûra Meclisi sorgusunda el-Hasibî, bu topraklar için 40.000 guruş harcadığını, eğer bu meblağ kendisine ödenirse devlete teslim edeceğini açıkladı. Meclis meseleyi çözemeyince konuyu Bâbîali'ye havale etti¹⁶⁹.

17. yüzyılda münhal arazi, çeşitli yöntemlerle ve mahkeme kararı ile kişilere temlik ettirme alışkanlığı yayılması üzerine, Sultan III. Selim, sözkonusu araziye vakıf

¹⁶⁸ Suheyl Saban, El-Mu'camu'l-Mavsu'i li'l-Mustalahati't-Tarihiyyeti'l-Osmaniye, Riyad 2000, s. 404

¹⁶⁹ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 5. Bel. 58

olarak ilam etti, böylece satılmasının ve değiştirilmesinin önüne geçilmiş oldu. Bu topraklardan gelen irat, yeni bir ordu kurulması ve donatılmasında kullanıldı. Bu ordu Nizam-ı Cedid ordusu idi. Bu durum Sultan II. Mahmud döneminde de devam etti¹⁷⁰.

Bu adım bilahere Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin ilgasında önemli bir gelişme sayılmıştır. Daha sonra gelen Mısırlı İbrahim Paşa, babası Mehmet Ali Paşa'nın talimatıyla arazi sisteminden askerî tımar düzenini kaldırdı, ayırım gözetmeden askerlerin elindeki silahları topladıktan sonra bu düzen içinde kurulan askerî birlikleri feshetti¹⁷¹.

2.3. İltizam ve Malikâne

2.3.1. Tahrir ve Tapu Defterleri

Osmanlı Devleti'nde yeni yerler fethedildikçe, belli usul ve kaidelere göre fethedilen yerlerin nüfusu, arazi yüz ölçümü, vergi türü, hâsılı bölgenin statüsünü özel sicillerde tespit ve kaydedilmesine Tahrir, bu bilgilerin toplandığı defterlere de Tapu Tahrir Defteri denirdi. Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde vergi bu defterlere göre toplanırdı. Tahta çıkışı¹⁷² münasebetiyle Sultan İkinci Selim'in talimatıyla 1566 (974) senesinde hazırlanan defter, defterlerin en ünlüsüydü. Sultan Selim, Şam'ın eski defterindeki harflerin değiştirilmesi, köy ve mezraaların arttığı veya eksildiğinin tespit edilmesi, yazılması, buna göre sipahi tımarlarının idaresi, vakıf ve emlak sahiplerinin durumlarının düzeltilmesi¹⁷³, şehzadeler, sipahi ve zeamet ile evkaf sahiplerinin istihkaklarına göre paylarının tespit edilmesi, şeri'i şerifin gereğine uygun olarak icra edilirdi. Bu deftere göre Şam Vilayeti'nde:

5 Kasaba

1129 Köy

2100 Mezraa tespit edilmiştir. Şam'ın geliri, has arazi sahipleri olan valiler, şehzadeler, zeamet ve tımarlara bölünmüş olarak 15,8 milyon akçe civarındaydı.

Bu ve buna benzer diğer defterler, Şam Vilayeti'nde vergi toplamaya esas malî gelirlerin temel kütüğü sayılır. Söz konusu veriler kaydedilirken, cibayet, iltizam ve halk arasında adalet kurallarının gerçekleştirilmesi de dikkate alınırdı. Defterler şu şekilde tanzim edilirdi: Defterin başında bir Dibâce (önsöz) bulunurdu. Bu dibacede, sancağın

¹⁷⁰ Yazarlar grubu, E't-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaî li'd-Devleti'l-Osmaniye I, s. 225

¹⁷¹ Abdulaziz Avad, El-İdaretu Osmaniye fi-Suriye, Mısır 1969, El-Maarif Yay., s. 227

¹⁷² 474 Nolu Tapu Defteri - Tarih 977h/1569m. Senesi-İstanbul Başbakanlık Arşivleri

¹⁷³ Muhammed Adnan El-Bakhit, Dirasatu fi-Tarihi Biladü's-Şam, Şam 2008, s. 167

adı, dönemin sultanının adı, defterdarın adı, tahrir tarihi, vilayet kanunnâmesi yer alırdı. Ondandır nefis-i şehir yani şehir merkezi mahalleler esasına göre hane reislerinin isimleriyle ve hane, mücerred, bennâk, müslim, gayr-i müslim statüleriyle yazılırdı. Sonra şehirdeki mukataalar gelir miktarlarıyla birlikte kaydedilirdi. Vakıflar da tahrir defterine kaydedilirdi. Ama bazı büyük vilayetlerin vakıfları ayrı defterlere kaydedilirdi ki, bu defterlere Evkaf Tahrir Defteri denirdi. Tahrir defterlerinin son bölümünde köyler ve mezralar, konar-göçer aşiretler nüfusları, hayvan varlıkları ve mükellef oldukları vergi miktarlarıyla birlikte kaydedilirdi. Bu deftere Mufassal Tahrir Defteri denirdi. Bu defterden timar veya zeamet olarak tevcih edilecek olan gelirlerin yazıldığı deftere İcmal defteri denirdi. Timar ve zeametlerin kime verildiği bu defterlere kaydedilirdi¹⁷⁴.

Bu defterlerden bir örnek verelim: 16. yüzyıla ait Merci İbni Amir Tahrir Defterine göre; Ürdün toprağında bulunan bu köyün geliri 3.950 akçedir. Köyün zaimi Şam Asker Kethüdası Sinan Bey'dir. Müslim nüfus 40, gayr-i müslim nüfus 15 hanedir. Cizye miktarı hane başına 80 akçe, toplam cizye miktarı 1200 akçe olup Padişah hassıdır¹⁷⁵.

1563 tarihli Aclun Sancağının Tahrir Defterine göre, Aclun sancağının 4613 hane, 187 mücerred, 139 din görevlisi, 3 eşraf vardır. Hristiyanlar 403 hane idi. Urbanların 1.690 hanesi ve 41 mücerredleri mevcuttur. Gelirleri Has, timar ve zeamet olarak tevcih edilmiştir. Sultan Berkuk'un bir vakfı da Aclun'dadır¹⁷⁶.

Böylece devlet eyalet ve sancakların bütün nüfuslarını, gelir ve giderlerini, aşiret ve oymaklarını, kısaca iktisadî ve beşerî bütün güç unsurlarını takip edebiliyordu.

2.3.2. İltizam ve Malikâne Sistemi

2.3.2.1. İltizam Sistemi

Lüzûm kökünden türeyen İltizam, sözlükte “gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma” gibi anlamlara gelir. Terim olarak “özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı belirli bir yıl bedel karşılığında üzerine alması” demektir. Bu işi yapan kişiye Mültezim denir. İltizamla eş anlamlı olarak deruhte, tevcih, fûruht, ihâle ve taahhüd tabirleri de kullanılmıştır¹⁷⁷. Osmanlı Devleti gelirlerinin (vergilerin) bir bölümünün belli bir bedel karşılığında devlet tarafından kişilere devredilerek toplanması

¹⁷⁴ Mustafa Öztürk, Osmanlı İktisat Tarihi Ders Notları, Elazığ 2011

¹⁷⁵ Muhammed Adnan el-Bahit, Defteri Mufassali Liva'ı'l-Kuds, Amman 2005, s. 16

¹⁷⁶ Muhammed Adnan El-Bakhit, Liva Ajlun Defteri, Amman 1989, s. 35

¹⁷⁷ Mehmet Genç, “İltizam” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 22, İstanbul 2000, s. 154

yöntemidir. İdeal yöntem olmamıştır. Ancak, yüksek performans ve güvenilir nezih bir idari organın bulunmaması devleti, bu yöntemi cibayet yöntemine tercih etmeye sevketmiştir. Mültezimlerin gerek kendilerine gerekse Müslümanlara uyguladıkları cibayet yöntemi nedeniyle gayri müslümler iltizam sisteminden memnun olmadıklarını her fırsatta ifade ederdi. Konsoloslar da bu sistemin iptalinden yanaydı. Ne gariptir ki daha iyisi bulunmadan Gülhane Hattı-Şerifi ile de bu yöntem fiilen iptal edilmişti. Devlet bunun üzerine emanet sistemine geçti. Bu sisteme göre vergi tahsildarları ücretlerini köylüler yerine devletten alırdı. Bu sistem de pek uzun sürmedi. Yeterince yetenekli memur bulunmayınca devlet gelirleri azalmaya başladı. Bunun üzerine devlet tekrar iltizam sistemine döndü. İltizam yönteminde vergi daha çok ürün olarak toplanırdı, nitekim Osmanlılarda da aşar, iltizam yöntemiyle toplanırdı. Devlet aşar vergisini tam beş yıl süreyle zenginler vasıtasıyla tahsil ettirilirdi. İltizam son üç yılın ortalamasına yüzde on ekleyerek tespit edilirdi ¹⁷⁸. Bu sistem fazla sürmedi, devlet 1270h/1854m senesinde emanet sistemine, iki yıl sonra da Hatt-ı Hümayün ile memur ve yerel yönetim azaları uzaklaştırılarak tekrar iltizam sistemi uygulamasına geçildi¹⁷⁹. Şam köylerinde aşar vergisi mültezimlerine Aşşar, yardımcısına Raşşam (malı taşıyan) tarlada malı koruyana da Kolcu denirdi.

2.3.2.2. Malikâne Sistemi

Anadolu'nun bazı bölgelerinde kaynağını Selçuklu döneminden almış olduğu kabul edilen belirli bir vergilendirme sistemini tanımlar. Osmanlı belgelerinde “iki başlı” yahut “iki baştan” ve “tasarruf” olarak anılan mâlikâne-divanî sistemi içinde yer alan malî birimlerde vergi gelirleri iki farklı bölüme ayrılır. Bir bölümü mâlikâne hissesi adıyla özel şahıs veya vakıflara, diğer bölümü divanî hissesi olarak devlete aittir¹⁸⁰. Bu mâlikâne tarzı incelediğimiz dönemde kastedilen mâlikâne tarzı değildir. Osmanlı maliyesinde vergi iltizam sisteminin 1695 yılından Tanzimat'ta kadar uygulanan özel bir türüdür. Mâlikâne sisteminde “mukataa” adı verilen vergi kalemleri iltizamda olduğu gibi müzayede ile ihale edilirdi. Ancak ikisi arasında bir fark vardı. Normal iltizamda müzayede, tahvil denilen bir-üç yıl arasında değişen bir dönem için hazineye ödenecek yıllık vergi (mal) miktarı üzerinde cereyan ederdi. Mâlikâne sisteminde ise bu

¹⁷⁸ Abdulaziz Avad, *El-İdaretu Osmaniye fi- Suriye*, s. 184

¹⁷⁹ Abdulaziz Avad, *El-İdaretu Osmaniye fi- Suriye*, s. 195

¹⁸⁰ Mehmet Genç, “Mâlikâne-Divanî” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 27, İstanbul 2003 s. 516

yıllık vergi miktarı hazine tarafından belirlenmişti ve rekabetle arttırılması söz konusu değildi. Burada müzayede, yıllık vergi miktarı sabitlenmiş bulunan mukataanın bir tahvil için değil kaydı hayat şartıyla vergilendirme hakkını elde etmenin bedeli olarak ödenmesi gereken ve “muaccele” adı verilen peşin meblağ üzerinde yapılırdı. Müzayedede en yüksek muacceleli ödeyen mâlikâne sahibi olarak berat alırdı¹⁸¹. Malikâne sistemi iltizam sisteminin değiştirilmiş kopyası, toprak gelirlerini hayat boyu iltizam sahiplerine verilmesi, serbest sistemini andırır, başka bir anlamda Osmanlı Devleti’nde yaygın olan vazifeye hayat boyu tayin benzetmesidir. Her iki sistem de sahibine padişahın ikramı olarak hibe şeklinde değerlendirilir. Böylece sahibine hayat boyu gelir garantilenmiş oluyor. Nimete zeval ve azil kaygısı ortadan kalkıyor. Dolayısıyla, bu sistem iltizam sisteminin alternatifi sayılamaz. Çünkü devlete iltizam sisteminin sağladığı yüksek geliri temin edemiyordu. Mültezimler devletten ziyade kendilerini düşünüyorlardı. Osmanlı Devleti’nde Mâlikâne sistemine dönüşün esaslarını tespit eden ferman, 24 Cemaziye’l-Âhir 1106 tarihli meşhur mahzardır¹⁸². Bu fermanda özetle; mîrî mukataaların iki yılda bir defa iltizama verilmesinin sonucu olarak, gelecekte garantisi olmadığı için kimsenin rağbet etmediği, mukataa köylerin boşaldığı, ekilip biçilemediği, dolayısıyla halkın perişan ve parakende ve yevmiyeye muhtaç olduğu, bunun sonucu olarak mîrî gelirlerin düştüğü belirtilerek, bunu bir nizama bağlamak gereği ifade edilmiştir. Onun için Mısır’da uygulana Halvan Köyler olarak adlandırılan köyler örnek alınmış, mukataacının kaydı hayat ile bir mukataayı alması, onun mukataasının hayatı boyunca kimseye verilmeyeceğinden emin olmasının verimi arttıracığı, köylerin şen ve abâdân olmasına, mîrî gelirlerin yükseleceğine ve halkın da refaha kavuşacağına sebep olacağı beyan edilmiştir. Mukataacını ölmesi durumunda mukataanın başkasına tevcih edilmesi yeni bir gelir kaynağı olarak düşünülmüştür. Mahlûl mukataaların ve köylerin müzayede ile isteyenlere hayatı boyunca peşin para ile satılması için gerekli duyuruları yapılması, mahallî idarecilerin mahlul mukataaları gizlememeleri, isteyenlere mâlikâne usulü üzere ellerine temessük ve hüccetlerinin verilmesi, toplanan bedellerini de hazineye göndermeleri hususunda emir talep edilmiştir. Bu doğrultuda emir verildiği açıktır. Mâlikâne sahibi, hayatta oldukça köyünü satmak isterse, mahkeme kanalıyla kendi rızasıyla ferağat edebilirdi.

¹⁸¹ Mehmet Genç, “Mâlikâne” maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi 27, İstanbul 2003

¹⁸² BOA MAD 3423, s. 12-15

Zikredilen mahzarın altında Arapça ifadelerle bu nizamın uygun ve faydalı, halkın refahına ve ülkenin imarına sebep olacağı, Şeyhülislam Mehmed Sadık, Rumeli Kazaskeri Mehmed, Anadolu Kazaskeri Mehmed Fenarî, Nakibü'l-Eşraf es-Seyyid Mehmed Fenarî, Rikâb-ı Âli Kaymakamı Vezir Ahmed ve Tevki Vezir Mehmed'in isimleri bulunmaktadır. Mahzarın en başında "Suret-i Hatt-ı Hümâyûn-ı Şevket-makrûn- Arz mücebince makbûl-i hümâyûn olmuştur. İzin virdim" ifadeleriyle Hatt-ı Hümâyûn verilmiştir. Daha sonra yapılan düzenlemelerle bir adım daha ileri gidilerek, mâlikâne babadan oğla geçecek şekilde yeni bir düzene kavuşturulmuş ve böylece ilk özelleştirme başlamış oldu.

Malikâne genelde tam bir köyü veya belli bir kiratı¹⁸³ kapsardı. Çoğu kez tek bir köyde malikâne sahibi, vakıf nazırı, zeamet ve tımar sahibini bir arada görmek mümkündü. Bu sistem 1662 (1072) senesinde Şam'da uygulandı. İlk malikâne 1692 (1103) senesinde Şam'a yakın olan Gezlanîye Köyü Şeyh Muhammed Muradî en-Nakışbendî'ye verilmiştir. Buna göre köyden gelen gelir malikâne sahibi ile devlet arasında hayat boyu yarı yarıya bölüşülürdü. O dönemde Şam'ın en verimli ve zengin toprakları Gezlanîye köyünde bulunuyordu. Torunu yazar Muhammed Halil el-Muradî, Sultan Mustafa Han'ın, her yıl mîrî hazineye ödenecek bir miktar para karşılığında Şam'ın köylerinde tımara verdiğini yazmıştı.

Ayrıca söz konusu tımarlara 1793 (1207) senesinde malikâne denilmeye başlandı. Adı geçen yazara göre bu sistem, ilk kez dedesi tarafından telkin edilmesiyle uygulanmaya konulmuştur¹⁸⁴. Başka bir belgeye göre de Gezlanîye köyü, 1691 (1103) senesinde Şeyh Muhammed Murat el-Muradî'ye tevcih edilmiş ve ölümüne kadar onda kalmıştı¹⁸⁵.

1692 (1104) senesinde malikânenin hayat boyunca sahibine temlik edildiğini öngören bir ferman çıkarıldı. Fermana göre malikâne sahibi, devletin muvafakatı kaydıyla malikâneyi dilediğine satar, dilediğine devredebilirdi. Ölümü halinde iltizam

¹⁸³ Kirat, itibarî bir ölçü birimi olup 24 hissedir. 24 parçanın her birine 1 kirat denir. Daha çok hisseli mülklerde kullanılır. Kirat aynı zamanda altın, gümüş gibi kıymetli madenleri ölçmede kullanılan bir birimdir. Bir dirhem, olgun, çürük olmaya 16 buğday ağırlığındadır. Bir kirat da ¼ dirhem yani 4 buğdaydır. Bir kiratın ¼'ü denk, onun ¼'ü fitildir. Fitilin ¼'ü de zırnıktır. Buna göre bir kirat, dirhem ¼'ü olduğuna göre, 3,207:4=0,801 gramdır.

¹⁸⁴ Muhammed Halil el-Muradî, *Sekaka'd-Durer fi-Ayani'l-Karni's-Sâni Aşar*, 4 cilt, (Tahkik Ekrem Hasan el Ulabî), Beyrut 2001, c. 4, s. 153

¹⁸⁵ MVTŞ Şam Şer. Sic. No 32, Bel. 552

sahibine ne uygulanıyorsa aynen uygulanacaktır. Malikâne için yapılacak açık arttırmada, çocukları ve mirasçılarına öncelik tanınırdı¹⁸⁶.

Bazı araştırmacılara göre Osmanlı Devleti, geçici iltizam yerine hayat boyu iltizam anlamına gelen malikâne sistemini benimsemiştir. Böylece Biladü's-Şam'da tarım sektörünün çökmesinin önleneyeğini, devlete ait toprakları özel mülkiyet şeklinde kullanılarak ordu mensuplarını memnun etmek istemişti¹⁸⁷. Ama öyle olmadı, 19. yüz yılın ilk yarısında malikâne sistemi iltizam sistemi yerine geçmedi. Şam Vilayeti'nde daha çok iltizam sistemi yaygındı. Sultan tarafından malikânelerin tevcihi oldukça sınırlı kalmıştı. Sultan bazı âlimleri ve mutasavvıflara iltizam vermeye devam etti. İltizam sistemi yerine geçen kapsamlı bir sistem aşamasına hiç bir zaman geçilemedi. Örneğin Cudeyde köyünde malikâne sahibi Ali Ağa, köyün sadece sümnüne, yani 1/8'ine sahipti, bu da üç kirata denk geliyordu, gerisi toprakları fiilen işleyenlerini, karşılığında yılda 105 guruş alıyordu¹⁸⁸. Burada asıl mâlikâne sahibinin gelirlerin çok az bir kısmını tasarruf ettiği görülmektedir. Gerçekte gerisini mâlikâneyi işleten ortaklar veya kiracılar alıyorlardı. Malikâne sahibi bazı hallerde köyün zeametini de tasarruf ederdi. Belgelerden birinde: Meselâ; Alaybeyi Nizami Muhammed Ağa, Cisrin yakınlarında Eferis köyünün malikânesi ve zeametinin üçte birine sahipti¹⁸⁹.

Mâlikâneler, müşterek olarak da tasarruf edilebiliyordu. 1 Ocak 1810 (25 Zilkade 1224) tarihli bir arzuhalde¹⁹⁰, Şam hazinesi kalemlerinden olan Zeytin Çekirdeği İştiracılığı Mukataasının yarısının devlet adamlarından Osman Efendi'nin, diğer yarısının da eski Sadrazam Kethüdası müteveffa Raşid Efendi'nin müştereken mâlikâneleri olduğu anlaşılmaktadır. 1807 yılından beri yıllık 10.000'er bir kuruştan olmak üzere toplam 30.000 kuruş borcu bulunduğu hususunda bir emir gönderildiği, bölgede bulunan Şikk-ı Evvel Defterdarı Mehmed Ağa'ya arz edildiği, mukataanın gelirlerinin az olmasından dolayı kimsenin rağbet etmediği ifade edilmiş ve mübaşire teslim edilmiştir. Mukataa, imzası okunamayan arzuhal sahibine verilmiş, o da şimdiye kadar gelen emirler gereğinci mukataa gelirlerinden pek çok devlet görevlisine ödeme yapmıştı.

¹⁸⁶ Jep ve Pon, İslam Toplumu ve Arab II, s. 88

¹⁸⁷ Dr. Naser Eddin Al Seeduni, Nazre fi Arazi El-Miri fi Biladü's-Şam, Uluslararası Biladü's-Şam Tarihi Kongresi, Şam 1978, s. 381

¹⁸⁸ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 32. Bel. 510

¹⁸⁹ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 56, Bel.472

¹⁹⁰ BOA, Hatt-ı Hümayun 728/34651-B

Malikâne sahibi, malikânesini Şûra Meclisi'nin onayını alarak bir başkasına da devredebiliyordu. Ali Karapaşa'ya göre Muhammed er-Rumî, arkasına malikânenin 25 Haziran 1844 (12 Cemaziye'l-Evvel 1260) senesinde ibra edildiği şerhini tanıyan şer'î ilmuhaber ile Busra'da bulunan malikânenin yarısını devretmiştir. Malikâne sahibi Şûra Meclisi'nden feragat işleminin tahrir ve duyurulmasını, devir işleminin kendi rızası ve iradesiyle yapıldığının da açıklanmasını istemiştir. Böylece Türkçe ifade ile bir zabıt tahrir edilmiş ve meclis tutanaklarına Ekim 1844 tarihinde geçirilmiştir. Malikâneler, evkaf, has ve tımar iltizam sözleşmelerinden açık bir ifadeyle müstesna edilmiştir. Sözleşme sonunda iltizam tamamlanmıştır. Buna malikâneler veya vakıf arazi ve has mülkiyetler dâhil değildi¹⁹¹.

2.3.3. Şam Şûra Meclisi'nde İltizam Davaları

Osmanlı Devleti vergi tahsilatında mukataa sistemini uygulardı. Mukataa ayrı ayrı bölümlerden oluşurdu. Her birimin diğeri ile alakası yoktur. Her mültezim yalnız kendi mükataasından vergi toplardı. Örneğin öşürler mukataası, Has sultan mukataası, cizye mukataası, belirli bir bölgede gümrük mukataası, darphane mukataası, liman mukataası gibi. Mukataalar, şehirdeki resmî görevlilerin maaşı olarak da tevcih edilirdi. Kale dizdarları, ases ve ases başılar, ihtisab ağaları, hatta kadı, müftü, imam gibi sivil görevliler de mukataa tasarruf ederlerdi. Bu gibi görevlirdirmelerde ihale yapılmazdı, yani zikredilen resmî görevliler ihale bedeli ödeyerek mukataa almazlardı, bu mukaalar onların maaşları olarak tevcih edilirdi. Mesela, 23 Ağustos 1829 (22 Safer 1245) Şam Beylerbeyi ve Kadısına yazılan bir emirde, Şam Kalesi Dizdarlığına bağlı olan ve yıllık 7.230 kuruş geliri ile kayıtlı Şam Akmişe Tamga Mukataasının bundan önce 1243 senesinden itibaren Şam Kalesi Dizdarı Hafız Ahmet'in uhdasinden alınarak valiler tarafından zabt ve idare edildiği, bundan sonar hasılatından adı geçen dizdara yıllık 3.000 kuruş verilmesi ve mukataanın geri kalanının Şam Kalesine görevlendirilecek askerlere verilmesi emredilmiştir¹⁹².

Her mukataada cibayet işini mültezim veya müteahhit olarak bilinen mukataacı yürütürdü. Mukataanın önemine göre mültezim, bir şahıs olabileceği gibi bir ortaklık da olabilmekte veya bir kaç mukataa topluca bir mültezime verilmekteydi. Bazan da bir kaç mukataa bir kişiye ihale edilebilirdi. Mesela, 1854 yılında Berriyetü's-Şam

¹⁹¹ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 5, Bel. 7

¹⁹² BOA Cevdet Askeriye 5604

gümrüklerine tabi olan Kudüs, Halilu'r-Rahman, Gazze, Nablus ve Lud kazalarında imal edilen sabundan alınması kararlaştırılan 1853 ve 1854 yıllarına ait Amediye resmi bir mültezime havale edilmiştir¹⁹³. Ayrıca mukataa topraklarının gelirleri doğrudan hazineye aktarılmaktaydı.

İltizam süresi genelde bir yıl, iki veya üç yıla da uzatılabilirdi. Buna tahvil denirdi. Tahvil, bir, iki veya dokuz yıla varana kadar temdit edilirdi. Tahvil, gerekçe gösterilmeden süresinden önce de iptal edilirdi. Nedeni yeni bir mültezim daha yüksek bir fiyat vermiştir. Ayrıca uzak veya verimsiz mukataalar için mültezim bulmakta güçlük çekilirdi. Bu durumda devlet, vergiyi emanet yoluyla memurlar tarafından toplardı¹⁹⁴.

Mültezimler, zengin tanınmış ve Şûra Meclisi'nin kabulüne haiz kefil göstermelidir. Tarihi belgelerde süresinden önce gerekçe gösterilmeden feshedilen iltizam sözleşmeleri bulunmaktadır. Şam Divanı'nda Hünkâr Hazinesi Müdürü Yahya Defteri Efendi, görevinden alınan Nablus Sancak Beyi Osman Bey aleyhine 12.000 esedî gurusluk alacak davası açar. Osman Bey, yıl sonundan önce azledilgi için hazineye ancak 6.600 gurus ödediğini, bakiye 5.400 gurus ise Nablus halkının zimmetinde bulunduğunu belirterek kendini savununca, davacı davasından feragat etmiş, davalı mültezim de bakiye alacaktan muaf edilmiştir. Aslında bu örnek davaya sık sık rastlamak mümkündür ki, bizzat azledilen mültezim, yeni bir iltizam sürecine girebilmesi için devletten önceki iltizamla ilgi olarak ibra edilmesini talep ederdi¹⁹⁵.

Mültezimlerin süre sonundan önce azledilmeleri büyük zararlara yol açardı. Bu durum devlet için de büyük bir sorun haline geldi. Ahali, öşür toplayan mültezimleri kötü davranışlarından şikâyetçi olmaya başladı. Bunun üzerine Sultan III. Selim, Sultan II. Mahmud ve Sultan Abdülmecit, cibayet yöntemlerini ve tarımsal varidatı geliştirmek amacıyla ciddî önlemler almışlardı. Ancak bu önlemler sonuç vermedi. Çıkarıcı çevreler kanunu özünden tecrid ederek işlemez hale getirdiler.

1831 (1247) senesinde geriye kalan tımarlar açık arttırma yoluyla satılarak tasfiye edilmek istendi. Ancak alıcılar, memur kadrosuna geçen eskilerin yerine yeni mültezimler olmuştu. Gülhane Hattı ile taşra gelirlerine yeni isimlerle yeni farklı türden insanlar el koydu. Ayan ve yeniçeri askerlerin imtiyazları Tanzimatla birklikte sona erdiği halde tımar sahipleri ve bunlarla birlikte konsoloslar, zenginler ve etkili kişilerin

¹⁹³ BOA İrade-Meclis-i Vâlâ 12015

¹⁹⁴ Halil Sahillioğlu, 2.Biladülşam Tarihi Kongesi, c.1, s.143

¹⁹⁵ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 12, Bel. 225

durumları aynen olduğu gibi kaldı ve devlet gelirlerini hazirneye yönlendirme gayretleri sonuç vermedi¹⁹⁶.

2.3.3.1. İltizam Kuralları

1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu zamanında geçerli bir çok vergi iptal edilerek öşür, koyun, vergi, askeri bedel, tapu, aşar, haraç gibi eski vergiler üzerinde duruldu. Öşür adı verilmesine rağmen her zaman onda bir anlamına gelmezdi. Aşar vergisi Şam ve civarında kaza veya vilayet meclisinde açık arttırmaya çıkarılırdı. Arttırma, önce köylere, sonra kazalara ve nihai müzayede liva veya sancaklar için Vilayet Meclisi'nde icra edilirdi.

İltizamın şartlarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a. Mültezimler Şam ve Hums sancakları gibi iki ayrı livada iki kaza için mültezim olamazken tek livada iki kaza için olabiliyordu.
- b. Hazine mültezimden senet ve varlıklı tanınmış bir kefil isterdi. Sorumluluğu yerine getiremez ise malları müsadere edilirdi¹⁹⁷. Mesken olarak kullanılan ev, dinî ve insanî nedenlerden dolayı hiç bir surette müsadere edilmezdi.
- c. İltizam süresi, normal vergiler aşar ile ilgili olarak bir yıl, gümrük, zeytin aşarı, balık avlama ile ilgili vergilerde iki yıl, mîrî mezraalar ve tuzluklarda iki ile beş yıl arasındaydı. Aşar ile ilgili arttırmalar ocak ayında başlar ve Mayıs ayına kadar sürerdi.
- d. Osmanlı Devleti, iltizam süreci, yöntemi, usulü ve şartları hakkında Şer'î Mahkeme belgelerinden alınan bilgiler, geleneksel kaynaklarda bulunmazdı.

Şam ve çevresinde iltizamla ilgili bir kaç örnek verelim. Bekaa'da bulunan el-Hayyara ve İstabl köylülerinin şikâyeti üzerine Şûra Meclisi her iki köyün sorumlusu Muhammed Buzo'yu 9 Nisan 1845 (23 Rebiü'l-Âhir 1261) dinlemeye karar verir. Buzo savunmasında, her iki köyden bir çeyrek üzerinden devlet hazinesine 1.200 guruş borçludur. Köylüler adına ödeme yapıp borç miktarını üçe böldüğünü, bunu hem köylülerin hem de hazinenin faydasına olduğunu ifade eder. Meclis konuyla ilgili olarak Defterdar'dan görüş ister. Defterdar verdiği cevapta; İstabl köyünün toplam vergi borcunun 1204 kuruş olduğunu bunun 1/3'ünün 400 kuruş, bakiyesinin 804 kuruş

¹⁹⁶ Roger Owen, E'ş-Şarku'l-Evsat fî'l-İktisadi'l-Âlemi 1800-1914, çeviren Sami Elrazaz, .Müessesâtü'l-Abhâsu'l-Arabiye Beyrut 1990, s. 92-93

¹⁹⁷ Abdulaziz Avad, El-İdaretu Osmaniye fî- Suriye, s. 167

olduğunu bildirir. Ayrıca Istabl köyü 18.000 kuruş olan aşar bedelini de tam olarak öremiştir.

Öte yandan Hayyara köyünün 4.409 kuruş olan vergisinin ödenmemiştir. Meclis 15 Mayıs 1845 (8 Cemâziye'l-Evvel 1261) tarihli müzakere toplantısında; Bekaa mukataasında uygulanan geleneğe göre dörtte bir olarak taksim edilen mahalden mîrî malı alınırken üçte bir olarak taksim edilen mahalden mîrî malı alınmaz görüşü alışagelmıştır. Hayyara ve Istabl köylüleri, diğer mahaller gibi Şeyh Sait Canbulat'ın iltizam mıntıkasına aitti. Üçte bir olarak taksim edilen mahal Şeyh Sait'in yetkisi altında kalmıştı. Her iki köyün üçte bir olarak ayrılan mahalde yaşayan köylüler hazineye karşı bir ödeme yapmayacaklardı. Dolayısıyla köylülerden vergi talebi iptal edilmelidir.

Mîrî malı Şeyh Sait tarafından talep edilmeli, bununla ilgili olarak maruzatta bulunan her iki köyde yaşayan köylülerden vergi talebinde bulunulmaması konusunda Defterdardan yazılı bir karar çıkarılmalıdır. İltizam malı Şeyh Sait'ten talep edilmelidir, kısım ve mîrî malı iltizam sözleşmesine göre Mültezime ait olup, köylülerin tarafı boş kalmış olup vergi talebinden arınmıştır¹⁹⁸.

Şimdi sözkonusu belgenin yorumuna ve açıklanmasına gelelim: Mal tahsisinde alışlagelen geleneğe göre, çeyrek kısımda kayıtlı köy mahsulünün dörtte birini tahsildarlara doğrudan öderken, üçte bir kısımda kalan köy, konumuz olan her iki köy ahalisi gibi ödemeyi tahsildarlara değil, Şam'da yapılan açık arttırma gereği vergiyi toplama taahhüdünde bulunan mültezime ödenirdi. Mültezim bilinen şartlar çerçevesinde devlete ödeyeceği iltizam kıymetini köy ahalisinden tahsil ederdi. Şûra Meclisi, arzuhalde bulunanlara mültezimle ilişkiye geçmeleri gerektiğini ödemeyi de kendisine yapmalarını tebliği etmiştir. Bu belgede mültezim tahsilatın üçte bir temeline dayanarak yapılmasının hazine ve mîrî için daha uygun olacağına karar verince devletin çıkarlarını ön plana çıkarmıştır.

Bir mültezim öldükten sonra çocuklarının iltizam bedelini ödemeleri halinde mukataası onlara devrelebilirdi. Mesela; 1835 (1251) senesinde Şam Gutasında bir iltizamın dörtte birine mutasarrıf olan Hasan Takieddin vefat etmiştir. Hissesi açık artırma yoluyla satışa çıkarıldı. 13.000 kuruş paha biçildi ve çocukları tarafından ödendikten sonra hissesi çocuklarına devredildi¹⁹⁹. Öyle görülüyor ki iltizam mültezim için oldukça kârlı idi ve çocukları buna talip oldular. Öte yandan bu suretle, devletin

¹⁹⁸ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 15, Bel. 290

¹⁹⁹ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 13, Bel. 192

mîrî mülkü yavaş yavaş özel mülkiyete geçiyor ve sadece Şam'da değil bütün ülkede yeni bir zengin sınıf oluşmaya başlıyordu. Aynı yıl içinde İsmail el-Mahasni, Şam Guta bölgesinde Sava köyü, Ayne'l- Ayt köyü ve Maşdiye Anhar Dimaşk için devletten aldığı iltizamı kardeşine devretti. Eskiden bu gibi devir işlemleri Şer'î Mahkemede yapılırken şimdi bu işlemler Vilayet Meclisi'nde (Şûra Meclisi'nde) yapılmaktadır²⁰⁰.

Ahmad el-Hasibî, Katana civarında Vâdiyü'l-Acem'de 48.800 gurus karşılığında 16 köyün iltizamını üstlenmiştir. Mahlûl olmayan malikâneler, vakıflar, mukataalar iltizam dışında bırakılmıştır. Vadi-yi Barada bölgesinde yirmi sekiz köy için yapılan 1845 (1261) yılında yapılan açık arttırmada malikâneler, evkaf ve mukataalar hariç 28.500 gurus ile Sait Ağa üzerinde kalmıştır²⁰¹.

Mültezim, aşağıdaki belgede görüleceği üzere, Şam Şûra Meclisi'ni bilgilendirdikten sonra iltizam ettiği yeri kardeşine veya dilediğine de devredebiliyordu. Muhammed oğlu İsmail el-Mahasnî, Şam Şûra Meclisi'ne gelerek iltizam etmiş olduğu aşağıda gösterilen Kalamun Köylerini kendi arzusu ve iradesiyle, yılda 98.000 gurusluk iltizam miktarını geciktirmeden hazineye teslim etmesini taahhüt eden kardeşi Muhammed Selim'e 12 Şubat 1835 (13 Şevval 1250) devretmiştir²⁰². Bu mâlikânenin gelirleri aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir:

Tablo 7. Kalamun Köylerinin Gelir Dağılımı

Köy veya Mezranın Adı	Geliri (Kuruş olarak)
Ayne'l-Atne Mezraası	1500
Şebaa Köyü	22.500
Adlun Köyü	7000
Kafdan Köyü	5000
Barka Köyü	16.000
Berehud Köyü	1500
Sarruf Köyü	1.500
Kozna Köyü	18000
Kamarudin ve Ayşe Mezraası	10.500
Toplam	98.000

²⁰⁰ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 13, Bel. 207

²⁰¹ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 15, Bel. 299

²⁰² MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 13, Bel. 159

Yakın köylerde arazisi olan Şam halkı dükkân ve arazi sahipleri devlet tarafından özel bir muamele görürlerdi. Bunlar genelde köylerde değil, şehirde ikamet edip arazilerini kiraya verir ya da birilerini çalıştırırlardı. Belgelere göre bunlara Şamlı Şaddadîler denirdi. Mültezimlere para ödememek için, mükellef oldukları vergileri doğrudan hazineye ödemek isterlerdi.

Meselâ; Şam Şûra Meclisi'ne başvuruda bulunan Muhammed Ağa, Cisrin köyünde bulunan kendine ait araziden alınan 10.807 guruşluk verginin köyün toplam vergisinin dörtte biri olduğunu, bu verginin doğrudan Şam'daki hazineye ödemesini istemiştir. Kayıtların tetkinde, köyden toplanan toplam 44.531 guruş verginin 10.807 guruşluk kısmı dükkân sahibi Muhammed Ağa'ya ait olduğu anlaşılmıştır. Meclis bunun üzerine verginin doğrudan Şam'da ödenmesine izin vermiştir.

İlgili kişi verginin üç taksitte ödenmesini istemişse de meclis, diğerleri gibi ilki yaz diğeri de güzde olmak üzere verginin iki taksitte ödenebileceğine 18 Şubat 1845 (10 Safer 1261) tarihinde hükmetmiştir. Köylülerden ise yalnız zahire parası alınırdı. Bunun üzerine meclis Defterdardan Cisrin için kararlaştırılmış hazine parasının dörtte birinin, Şam'da ödenmek üzere Muhammed Ağa Hayr'ın adına kaydedilmesini kararlaştırmış ve adı geçenin bilgilendirilmesini istemiştir²⁰³.

Başka bir örnek de Fatma Caferî ile ilgilidir. Fatma Caferî, Şamlı olup Şam'da ikamet ettiği için Kefer Suse'de bulunan araziye ait verginin Şam'da ödenmesini istemiştir. Meclis, talebi 15 Ağustos 1845 (11 Şaban 1261) tarihindeki toplantısında kabul etmiş ve kendisinden yalnızca bahçesine ait mîrî parasının ödenmesini, hatip, mubayaa ve iane gibi diğer resim ve harçları ödeme mükellefi olmadığını, kendisinden yalnızca Şaddadîlerden ne alınıyorsa alınacağını bildirmiştir²⁰⁴.

Şam halkının bazı durumlarda iltizam almak için Şam Meclisi yerine doğrudan padişaha müracaat ettiklerine rastlanmaktadır. Böyle durumlarda meclis, köyün İltizam Defterindeki kayıtları esas alırdı. Meselâ; Haziran-Temmuz 1826 yılında (Zilkade 1241) tarihinde Şam Beylerbeyi Vezir Hacı Velîyüddin Paşa, Şam Defterdarı ile Şam Kadısına gönderilen emirde; Şam Guta'sında bulunan Zibdin Köyünün 1824-1825 (1240) senesi için 25.000 guruş ile Şam el-Ahmadiye Medresesi İmamı Salih Efendiye iltizama verildiği, ancak köy halkının vergiyi kendisine ödemekten imtina ettiklerini arzemiş, kayıtlara müracaat edildiğinde köyün, 1818 (1234) yılından beri, köy ahalisinden

²⁰³ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 15, Bel. 186

²⁰⁴ MVTş Evâmir-i Sultaniye, No. 15, Bel. 493

Murtaza ve Hasan Beylere ilzam edildiği anlaşılmıştır. Bunun için köyün iltizam kıymetinin 25.000 guruş yerine 20.000 guruşa düşürülmesinin sicillere tescil edilmesi emredilmiştir²⁰⁵. Bu belge, Sultan II. Mahmud'un, iltizam kanunlarına ne kadar saygılı olduğunu göstermektedir. Bu görev için yeni adayı atamadı, çünkü bu işi hakkıyla yürütmekte olan kişiler, köy halkından ve köyün menfaatlerini kendisinden daha iyi anlayan ve daha yetenekli kişiler vardı.

Sonuç olarak; Osmanlı Devleti'nde kendi dönemimizde toprak konusunu her yönüyle incelemeye çalıştık. Doğuda ve Batıda eşi olmayan Osmanlı tımar sistemine açıklık getirmek istedik. Bu arada bütün yükümlülüklerin altında kalan, özellikle kıtlık gibi olağanüstü zamanlarda köylülerin hallerini, verdikleri onlarca arzuhallerden anlamaya çalıştık. Daha sonra, özel, zeamet ve tımarlı gibi tımar durumunu her grubun yaşam düzeyini ve bunların hak ve sorumluklar yönünden köylü ile ilişkilerini değerlendirdik.

Öte yandan Osmanlı Devleti'ne önemli gelir kaynağı sağlayan, nazır, memur, imam, müderris, tahsildar, kapıkulu, inşaatçı ve öğrenciler gibi on binlerce kişiye rahat bir yaşam temin eden vakıflar meselesine, şartlarına, vakıfları istila, buna karşılık vakıfların padişahlar tarafından korunması gibi konulara dair örnekler verdik.

Nihayet, incelediğimiz dönemin her bakımdan bir geçiş dönemi olduğu göz önüne alınarak, toprak ve mukataalardaki değişimin, mülkânâ üzere tevcihi, hangi şartlarda verildiği ve vârislere intikal ettirildiği çeşitli örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır. Neticede, bu dönemin klasik Osmanlı sisteminden farklı olarak değerlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmıştır. Geçiş dönemi olduğu için eski ile yeni müesseseler yan yanadır. Henüz yeni system de tam anlamıyla yerleşmemiştir. Son olarak Anadolu'da pek örneği görülmeyen Vilayet Meclisi'nin her alandaki etkinliği ve çalışma usulleri, verilen örneklerle ortaya konmuştur.

²⁰⁵ MVTş Evâmîr-i Sultaniye, No. 12, Bel. 157

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ŞAM VİLAYETİ'NDE VERGİ DÜZENİ

Klâsik Osmanlı vergi düzeni, bazı farklılıklarla Şam'da geçerliydi. Osmanlı vergi düzeni, esas olarak örfî ve şer'î olmak üzere ikiye ayrılırdı. Bazı araştırmacılar, avarız vergisini ayrı bir kalemden değerlendiriyorlarsa da, bize göre, avarız vergisi de netice itibariyle örfî bir vergidir. Şer'î vergiler, kaynağını doğrudan kitap ve sünnetten alan vergiler olup, bunlar cizye ve öşürdür. Bunların dışındaki bütün vergiler örfî vergilerdir ancak, dinle meşrulaştırılmıştır. Aşağıda görüleceği gibi onlarca vergi esas itibariyle örfî vergilerdir. O halde Osmanlı iktisadî düzeninin şer'î değil, örfî bir esasa dayandığını söylemek mümkündür.

Günümüzde olduğu gibi, geçmişte de vergilendirme, bir hak, bir tasarruf ve kişiye sunulan bir hizmet karşılığında devlet tarafından alınan bir meblağdı. Bu husus Osmanlı malîyesi içinde geçerliydi. Eğer bir kişi, bir hak veya tasarrufa sahip ise, bir hizmetten faydalanmış ise zamanın örfüne göre vergi öderdi. Hiçbir şeyi olmayan da devletin güvenliği altında bulunmak hasebiyle en düşük vergiye tâbi idi. Devletin kurulu düzenine karşı işlenen suçlar da para cezası ile cezalandırılıyordu ki, aslında bu da bir çeşit vergidir.

Osmanlı vergi sisteminin başka önemli bir özelliği, herkese aynı derecede vergi yüklenmiyor, tam tersine her bölgenin, köy ve kasabanın, şahısların iktisadî kabiliyetlerine göre vergilendirilmesi idi. Mesela, herkesten aynı miktarda cizye alınmıyor, zengin, orta halli ve fakir olmak üzere üç sınıfa göre tahsil ediliyordu. Alınan hizmete göre de vergi miktarı ve oranı farklılaşıyordu.

Osmanlı vergi sisteminde, devletin vergileri toplamada büyük bir hassasiyeti vardı. Hatta Osmanlı Devleti'nde vergi kaçışı yoktu, çünkü birinin maaşı diğerinin vereceği vergiydi. Vergilendirilemeyen iki alan vardı ki, bunlar emek ve nakit paraydı. Bu iki alanı vergilendirmek dönemin şartları gereği mümkün değildi, aynı zamanda emek ve nakit parayı vergilendirecek bir anlayış da henüz oluşmamıştı²⁰⁶.

Vergi toplama usulü de büyük çoğunlukla iltizam usulü ile yapılıyordu. Çünkü klâsik dönemlerde ülkenin her tarafına devletin devlet memurlarını görevlendirmek ve

²⁰⁶ Mustafa Öztürk, Osmanlı İktisat Tarihi Ders Notları (Basılmamış), Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü- Elazığ

onlar eliyle vergileri toplamak mümkün değildi, bu aynı zamanda o dönemde pratik de değildi. Onun için vergi toplama işi iltizama verilmiştir. Hatta tımar sistemi de bir nevi vergi toplama ve aynı zamanda resmî görevlilerin maaşlarını ödeme aracıydı. Vergilerin her zaman tam olarak toplandığını söylemek mümkün değildi. Çünkü her zaman kıtlık, çekirge salgını, deprem, yangın ve veba gibi tabîî afetler meydana gelebiliyordu. O zaman halk Kadılar aracılığıyla hallerini İstanbul'a arz eder ve çoğunlukla Padişahın merhameti neticesinde ya vergileri affedilir veya ileriki yıllarda tahsil edilmek üzere taksitlere bölünerek ertelenirdi. Bu hallere dair örnekler aşağıda verilmiştir.

3.1. Örfî Vergiler veya Tekâlif-i Örfiye

Osmanlılarda Şer-i vergilerin yanında tebaaya yüklenen diğer vergilere rüsumu örfiye adı verilmiştir. Bu vergi tekâlif-i örfiye ve Avarız diye iki kategoride mütalaa edilir Bâd-ı hevâ, arusiye bennâk, ihtisap gibi her vilayetin durum ve ahvaline göre valilerin emriyle uygulanan tekâlif, örfî vergilerin büyük bir kısmını teşkil eder. Osmanlı Devleti'nde örfî vergiler kısmına giren vergi kalemlerinden biri de Avarız adını taşıyan vergidir. Hünkâr fermanı ile uygulanan bu vergi olağanüstü hallerde, belirli bir süre için tebaaya köprü, kanal veya yol inşaatı gibi yüklenen bedenî, malî ve aynî bir vergidir. Ancak zamanla öşür, cizye ve haraç gibi sürekli alınan bir vergi haline gelmiştir²⁰⁷. Avarız gelirlerinin nakdî olan kısmı daima merkeze aitti, bir görev karşılığı timara verilmezdi. Avarız, tekâliften daha çok az olmasına rağmen bütün devleti kapsardı. Tekâlif ise bir vilayette uygulanıyorsa başka bir vilayette uygulanmıyordur, ya da zamanla değişebilirdi.

Önemli olan mesele, Şam vilayet sınırları dâhilinde uygulanmakta olan tekâlif-i örfiye veya örfî vergiler diğer vilayetlerde uygulanan genel bir vergi değildi. Avarız gibi de kalıcı değildi. İşin ilginç tarafı, Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa Şam'a girdiğinde babasının emriyle şer'î olmayan bütün vergi ve rüsumu kaldırdığını, hazineye ait mîrî malların dışında, Şam halkını geçmiş dönemde inleten salyâne vergisi ile mezalimin uygulanarak devam etmesine asla müsaade etmeyeceğini, hazineyi doldurmak için halktan para toplamaya kalkışanlar cezalandırılacağını ilan etti²⁰⁸.

İbrahim Paşa, Şam'da tutunup ve yerleşince verdiği sözün tersine olarak, babasının emriyle yeni yeni vergiler uygulamaya başladı. Öyle ki Şam'da Mısır

²⁰⁷ Suheyl Saban, El-Mu'cemu'l-Mavzu'î li'l-Mustalahati't-Tarihiyetü'l-Osmaniye, Riyad 2000. s. 126

²⁰⁸ Mahfazet Abidin, Dâru'l-Vesâiku't-Tarihiye, Kahire, No. 257, Belge 258

yönetiminin çekilmesine neden olan Ferda vergisi karşısında tüm örfî vergiler hiç sayıldı.

19. yüzyılın ilk yarısında Şam toplumunun çeşitli kesimleri üzerinde etkisi hissedilen örfî rüsum ve vergiler, tespit edilebildiği kadarıyla aşağıda gösterilmiştir.

3.1.1. Avarız

Avarız, Osmanlı Devleti zamanında savaş, doğal afetler gibi olağanüstü hallerde halka yüklenen mali, ayni ve bedeni (köprü, baraj, yol inşaatı gibi kamu yararına tesis inşaatı) vergilerdi. Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden alınırdı. Zamanla da sürekli vergi haline gelmiştir²⁰⁹.

On altıncı yüzyılda nakit haline gelmiştir. Avarız ve nüzul zahiresi bir paranın iki yüzü gibidir. Köylere bazı hallerde ayni nüzul vergisi, diğer hallerde de mali avarız vergisi uygulanırdı. On yedinci yüzyılın ilk yarısında avarız sürekli vergi haline gelmiştir. Halk, gelirine ve sahip olduğu gayrimenkule göre ala, evsat, hakir, ahkar ve edna olmak üzere çeşitli gruplara ayrılmakta ve bu esasa göre avarız toplanmaktadır.

On yedinci yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nin toplam nakdi gelirinin beşte birini oluşturan Avarız hanelerinin tespiti ve toplanmasından kadı sorumludur. Avarız vergisi her ihtiyaç duyulduğunda arttırılırdı²¹⁰. H.1086/M.1675 Şam'ın, Avarız vergisiyle tanıştığı ilk yıl olmuştur. Avarız hanesinin gerçek hane ile ilgisi yoktur. Hane, genel olarak ev demektir. Şeyh İsmail el-Mahasinî: "H.1086 senesinde Rebiül-ahir ortasında Salı günü, yanında Kivan Ağası Halil Bey, Zaim Dilaver Ağa, Şam Kadısı temsilcisi Fadıl Çelebi Üstüvânî, çavuşlar ve kapıkulları olduğu halde Şam Tahrir Memuru Mustafa Efendi, avarızın uygulanmadığı sokağımızdan geçerken bizim ve diğer evleri kaydetmişlerdir" dedi²¹¹.

Gayr-i menkul aşı verişlerinde o mülkün kaç kuruş avarız vergisine tabi olduğu görülmektedir. Mesela, yapılan bir ev satışında evin yıllık bir kuruş vergisi olduğu zikredilmiştir²¹². Keza Sûk-ı Saruca'da oldukça geniş olduğu anlaşılan bir evin yıllık avarız en yüksek dilim olan vergisi 3 kuruştur²¹³. Merce'de başka bir evin avarız vergisi

²⁰⁹ Halil İnalçık, Ekonomik ve Sosyal Tarihi II, el-Mada Yayinevi, 2007, s. 201

²¹⁰ Halil İnalçık, Ekonomik ve Sosyal Tarihi II, s. 228

²¹¹ Kınaş Şeyh İsmail el-Mahasinî, Mahtutu fi'l-Hizanetü't-Taymuriye, Kahire, Daru'l-Kutub, Numara:1677/ Adap, Varak. 253

²¹² MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 255, Bel. 360

²¹³ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 255, Bel. 277

de 1,5 kuruş olarak kaydedildiği tespit edilmiştir²¹⁴. Bu konutların mîrî konut veya kiralanan konutlar olduğu düşünülmektedir. Çünkü bu konutlara Hacılarda Hacılar geçici olarak yerleştirilmektedir. Nihayet konut vergisi şeklinde yerleşen avarız vergisinin yanı sıra, Toroslar'dan Müzeyrib'e kadar uzanan Hac yolu üzerindeki konutlara uygulanan örfî vergi eklenmiştir.

Bu konutlar hacıların bir kaç saatliğine dinlenmek üzere saati 30 Mısıriye'den misafirhane şeklinde istihdam edilirdi. Bu konutlardan hazineye yılda 50.000 kuruş irat sağlanırdı²¹⁵.

3.1.2. Sürsat Vergisi

Sürsat vergisi, belirli bir süre ve belirli bir amaç için uygulandıktan sonra sabit ve kalıcı bir vergi halini almıştır. İlk olarak Rusya veya İran'a karşı bitmeyen harplere hazırlık emirleri alan Osmanlı ordusuna lojistik destek sağlamak için uygulanmıştır. Sürsat vergisi H.1008/M.1600 senesinde uygulamaya geçildi, başlangıçta verginin alınmasına itiraz edildiyse de²¹⁶ bilahare sürekli alınmasına devam edilmişti.

Sürsat, Osmanlı ordusunun geçtiği ülkelere uygulanırdı. Orduya un, arpa, saman gibi ucuza temin edilen iâşe mallar, köylüler tarafından bedelsiz ordu depolarına taşınırdı. Ancak, köylülerin şikâyeti üzerine devlet, köylülerden talep edilen malları belirlediği fiyat üzerinden almaya başlamıştı. Başka bir ifade ile sürsat aynî olarak tahsil edilirken nakdî olarak tahsil edilen bir vergi haline gelmişti. Örneğin bir bölgeden 1000 garara buğday, aynı miktarda arpa ve 2000 baş koyun alınmasına karar veriliyor, bunlar için belirlenen yüksek bedel, köylülerden tahsil ediliyordu.

Şam Kadısı Abdürrahim-zâde Osman Kâmil Efendi'nin 27 Rebiü'l- Ahir 1239 tarihinde yazdığı ilamda, Akka ordusunun iâşe mallarına ihtiyacı olduğu anlaşılnca Şam ve çevresi, Humus, Hama, Rakka, Adana, Tarsus ve Kıbrıs sancaklarından un, arpa ve koyun alınmasının kararlaştırıldığı, bu hususta gelen emrin gereğinin yerine getirilerek ilan edildiği bildirilmiştir. Buna göre; 1237 senesine mahsup olmak üzere nakliyesi ve çuvalı ile birlikte kilesi 100'e paradan 8.000 kile un, nakliyesi ve çuvalı ile birlikte kilesi 40'ar paradan 40.000 kile arpa ve her birisi 120'şer paradan 6.000 koyun talep edilmiştir. Ancak Sultan yaşanan malî sıkıntıdan dolayı, talep edilen zahire ve

²¹⁴ MVTŞ Şam Şer. Sic. No. 244, Bel. 112

²¹⁵ MVTŞ Evâmîr-i Sultaniye No. 3, Bel. 108

²¹⁶ Halil İnalcık, Ekonomik ve Sosyal Tarihi II, s. 202

koyunların teslim edilememesi halinde, karşılığında her baş koyun için 6 kuruş, her kile un için 4 kuruş ve her kile arpa için de 130 Mısriye nakit para olarak toplanacaktı. Zikredilen un, arpa ve koyunların belirtilen fiyattan bedellerinin 1/3'ü Şam Nüzul Eminî İsmail Hulusî Bey'e teslim edilmiştir. Yani 1823 yılında Şam Vilayeti'nden 13.332 kile buğday, 26.666 kile arpa ve 1.200 baş koyun karşılığında bedel alınmıştır²¹⁷.

Devlet ile halk arasındaki ilişkilerin en önemli alanını vergi teşkil eder. Bütün dönemlerde ve devletlerde en sevimsiz konu vergi olmuştur. Devlet, mümkün olduğu kadar daha çok vergi almak isterken, halk da daha az vergi vermek ister. Böyle bir ilişkide, vergi üzerinden çatışmaların olması her zaman mümkündür. İşte Şam'da da 1709 yılında Şam Valisi Nazîf Paşa'nın gayretleri ile sürsat vergisi lağvedilmişti. Nazîf Paşa'nın öldürülmesinden sonra sürsat vergisi 1716 yılında tekrar kondu. Eşraf ve halk hükümet konağına ve mahkemeye saldırdı. Bunun üzerine sürsatın kaldırıldığı ilan edildi. Ama askerler müdahale etti ve can kayıpları oldu ve sürsat yeniden uygulamaya başlandı²¹⁸. Sürsat vergisine benzer başka bir vergi daha vardı, Şune vergisi²¹⁹.

3.1.3. Salyâne Vergisi

Şam halkının Valî Mehmet Selim Paşa'ya karşı ayaklanmalarına neden olan vergilerden biridir. Hatırlanacağı üzere birinci fasılda da belirtildiği üzere söz konusu ayaklanma valinin yanarak ölümüyle son bulmuştu. Bunun aslı Sultan Mahmud'un, konutlar hariç mağaza, dükkân, depo kapatanlara ayda iki Mısırî tutarında vergi uygulamasıydı. Halk bu vergiyi cizyenin bir benzeri şeklinde değerlendirerek ödemekten imtina etmişti. Nihayet, Şam ve Şam Vilayeti için bu vergiden vazgeçilmişti. Böylece avârız, bâd-ı hevâ ve sürsat tespit edilirken devlet, Şam'da salyâne vergisini uygulayamadı²²⁰.

1828 (1244) senesinde yayımlanan fermanla Şam Vilayeti'nde bulunan bütün tüccarlara, iş sahiplerine ve zanaatkârlara hazine-i amireye yatırılmak üzere yılda on kuruş ödeme teklifi yapılmıştı. Bunun için de tahsildarlar tayin edilmişti²²¹. İşin garip tarafı Şam halkı bu vergiyi sessiz sedasız itiraz etmeden isteyerek öderken üç yıl sonra getirilen salyâne vergisine karşı çıkmışlardı.

²¹⁷ MVTş Evâmîr-i Sultaniye No. 3, Bel. 26

²¹⁸ Muhammed bin İsa bin Kinan, Yevmiyatü's-Şamiyye, s. 251

²¹⁹ Süleyman Ebu İzzettin, İbrahim Paşa fi Suriye, Beyrut 1929, s. 59

²²⁰ Yazarı Meçhul, Müzekkerâtu Tarihiye, (Yay., Kostantin el-Muhlisî) Harisa Basım Evi, Lübnan, 1926, s. 231

²²¹ MTVş, Evâmîr-i Sultaniye No. 4, Maşahed ve Ahdas Dimâşkiyye, Sicil.4, Bel. 2688

3.1.4. Meyhane Vergisi

Örfi vergilerin en tuhafı da meyhane vergisiydi. 1833 senesinde konsolosların da kıskırtmasıyla Mısırlı İbrahim Paşa Şam'da bir meyhanenin kurulmasını emretmişti. Meyhanenin iltizamı için yer ve zaman belirlenmişti. Meyhane, Nasara sokağının girişindeki Telle'l-Fidda mevkiinde kurulacaktı, hemen yanı başında da bir sabun ve nişasta işletmesi vardı. Bugüne kadar da yerindedir ve bu yere nezaketen meyhane denildi, yani suyun içildiği yer.

Yazar Muhammed Said Üstüvânî Şam'da böyle bir şey duyulmamıştı²²² diyerek, meyhaneler giderek çoğaldı, Ali Bin Minin meyhanesi açıldı, oraya Ali Bin Minin Kahvesi adı takıldı, daha sonra da Babu'l-Câbiye kahvehanesi, Bab Şarki kahvehanesi, Bab Tuma, Babu Musalla ve Sûku'l-Heyl kahvehaneleri izledi. Meyhaneler için yapılan açık arttırma 700 keseye yani 350.000 kuruş veya 3.500 altına varmıştı.

Bununla da kalmadı, imtiyaz sahipleri üzümün alım, satım ve depolanmasını da tekelde tutmak istediler. Narh ile depolanması ve satışını yasakladılar. Çiftçileri üzümü yüksek fiyattan satmaya teşvik ettiler, Rakının okkasını 12, şarabın okkasını da 6 kuruştan sattılar²²³. Bazı meyhaneler doğrudan Fransızların himayesindeydi, Muradın kahvehanesi de bunlardan biriydi.

İşin ilginç yönü bu meyhaneler Osmanlı döneminde konsolosların ve ajanların sayesinde giderek artmıştı. Şam Meclisi'ne ait bulduğumuz bir vesikaya göre Şam'ın çeşitli mekânlarında Müslüman, Hristiyan ve Yahudilere ait 25 meyhane tespit edilmişti, Şam'ın Sûku'l-Heyl (At pazarı), Dervişîye, Yahudi ve Hristiyan mahallelerinde bulunan meyhanelerde şehrin başıboş haydutlarının bulundukları mekânlar haline gelmişti. Şam'ın ileri gelenleri bundan rahatsız olduklarını Şûra Meclisi'ne bildirdiler²²⁴. Haberi alan meyhane sahipleri, içkileri ortadan kaldırır, zabıta gidince de şişeler tekrar masaya konulurdu, şikâyetler tekrarlanınca meyhaneler kapatılır, konsoloslar araya girer tekrar açılırdı. Şam Meclisi'nin olaya karşı müsamahakâr tavır takınması ya da göz yumması, meyhanelerin yüksek iltizamından kaynaklanmaktadır. İbrahim Paşa döneminden önce de içkilerden vergi alınırdı ama oldukça sınırlıydı. Bu vergi daha çok içki yapan Hristiyan ve Yahudilere uygulanırdı, ama çoğu zaman İbrahim Paşa dönemi hariç açıkta hep içki yasağı vardı, belgelerden

²²² Muhammed Sait Üstüvânî, Maşahed ve Ahdasu Dimaşkiye, s. 88

²²³ Muhammed Sait Üstüvânî, Maşahed ve Ahdasu Dimaşkiye, s. 88

²²⁴ MTVş, Evâmîr-i Sultaniye No. 5, Bel. 411

birine göre Hristiyanlar içki vergisinin cizye resmine eklenmesini talep etmişlerdi ve öylede oldu²²⁵.

1835 senesinde Sami Bey'e bir mektup gönderen İbrahim Paşa; Şam'da meyhanelerin işlerini bugüne kadar bir düzene sokamadıklarını, Şam halkı bir yandan her şeyden habersiz olduklarını, diğer yandan da meyhanelere hiç de sıcak bakmadıklarını dile getirmişti. Bazılarının Şam'da bulunan meyhanelere bir çeki düzen vermek istediklerini ama başaramadıklarını, bu yüzden her şeyin eskisi gibi kaldığını, bu işe çeki düzen vermek isteyen birisini görmek istediğini ve bunun için de meyhane gelirinin 1.000 - 2.000 kese (5.000-10.000 kuruş) olduğunu ilave etmiştir²²⁶. İbrahim Paşa için meyhanelerin çoğalması ve içki içilmesi değil, buradan gelecek gelir önemliydi.

3.1.5. Rûsum İltizamı

Şam piyasa ve pazarlar iltizamı, örfi bir vergidir. Zamanla birikerek aşar ve cizye gibi şer-i vergi haline gelerek kök saldı, arttırma sonucu iltizamı üstlenen mültezimlere dağıtıldı. Arttırmalar genellikle ileri gelenler ve onların yakınlarında kalırdı. Daha sonra göreceğimiz gibi arttırmalara Şûra Meclisi üyeleri de katılmaya başlamışlardı. Arttırmalar oldukça çoktu, mensucat, aktarlar, tellallar, at pazarı, emtia, gümrük, tütün, kantar, ağnam (koyun), buz, değirmen ve ma'sara iltizamları gibi.

Osmanlı fetihlerinin ilk yıllarına bakacak olursak, söz konusu vergilerin var olduğunu görürüz. Köle pazarı, içki, afyon, darphane, hamamlar, soğuk meşrubat, Şam kalesi²²⁷ içindeki konut gibi başka vergiler de vardı. Şam pazarları iltizamlarından sağlanan irat, vilayet için önemli bir gelir kaynağını teşkil ederdi. 1843 senesinde Şûra Meclisi'nde yapılan bir arttırmanın seyrini belgelerden takip ederek, bir ihalenin nasıl yapıldığını tespit etmek mümkündür. Tekstil iltizamı için yapılan arttırmada; önce Nakibu'l-Eşraf 30.000 kuruş teklif etti. Bunu Nesib Efendi'nin 50.000 kuruşluk teklifi izledi. Daha sonra Malikî-zâde 60.000, Hasibî Efendi 70.000, Muhittin Efendi 100.500, Kethüda Efendi 120.000 kuruş teklif ettiler. Nihayet Abdülkadir Hattab en yüksek teklif olan 130.300 kuruş teklif ederek ihaleyi kazandı. 1844 senesinde Abdülkadir Hattab 145.800 ile gene en yüksek teklifi vererek iltizamı aldı

²²⁵ Fazıl Bayat, *Dirasat ve Tarihu'l-Arab fi'l-Asri'l-Osmani*, s. 125

²²⁶ Yusuf Nu'aysa, *El-Merca'i fi'l-Vesaiki't-Tarihiye ani's-Şam*, Şam Üniversitesi, 2004, s. 200. Sami Bey de Mohamed Ali Paşanın yardımcılarında biridir.

²²⁷ Muhammed Adnan el-Bahit, *Dirasat fi Tarihi Biladü's-Şam*, s. 167 vd. Sanki kalede kiralanen ve satılan konut ve hamamlar vardı. Bu durum Osmanlı Devletinin son yıllarına kadar böyle devam etti

Meşruiyet kazandırmak için Şûra Meclis üyelerinin sembolik katılımıyla arttırmaya Şam'ın elit sınıfının katıldığını, açılışının da Nakibü'l-Eşraf tarafından yapıldığını görüyoruz. Böylece, müzayede meşrulaştırılmış ve resmiyet kazanmıştır²²⁸. Her yerde olduğu gibi, mîrî mukataaların iltizam ihalelerine ileri gelenler katılabiliyorlardı, çünkü sermaye bu kesimlerdeydi. Bu durum giderek o dönem şehirlerinde devlet kaynakları ile zenginleşen bir elit zümrenin yükselmesine vesile olmuştur.

Şam'da çok geniş bir iltizam pazarı vardı. Yukarıda zikredilen iltizamlarda başka aşağıdaki tabloda tespit edilen iltizamların dağılımı ve kıymetleri verilmiştir.

Tablo 8. 1844 Tarihinde Şam Pazarları²²⁹

İltizamın Adı	Kıymeti (Kuruş olarak)
Attarlar Dellaliyesi	5550
At pazarı	70.500
Emtia Gümrük Pazarı	1.171.250
Tütün Gümrüğü	36.250
İhtisap Hanı	231.450
Paşa Hanı	113.000
Kantarlar	45.000
Koyun Pazarı Dellaliyesi	10.200
Buz Dellaliye ²³⁰	4.500
Zeytinyağı İltizamı	233.200
Şam ipeği	43.000
At ve eşek pazarı	19.000
Kalam el-Alak (sülük) İltizamı ²³¹	32.500
Yün kantarı Hasırcıyan İltizamı	3.000 - 32.500
Kasaplar İltizamı	30.1000
Humus Emtia iltizamı	289.800
Şam Emtia Gümrük iltizamı	13.000
Damga, Mengene, Pamuk ve Alaca İltizamı	279.600
Meyhaneler iltizamı	350.000

²²⁸ MTVş, *Evâmîr-i Sultaniye* No 5, Bel.134

²²⁹ Yusuf Nu'aysa; *Merca'î fi'l- Vesâki't-Tarihiye ani'ş-Şam*, s. 463-464

²³⁰ 11 Şubat 1845 (3 Safer 1261) tarihinde yapılan müzayede 2.000 kuruş ile açılmış, Muhyiddin Efendi 2.500, Hüseyini Efendi 2.600, Maliki Efendi 3.400, Muhyiddin Efendi 3.900, tekrar Maliki Efendi 4.000 kuruş vererek müzayede fiyatı giderek yükselmiş ve nihayet 4.500 kuruş ile Maliki Efendide kalmıştır. *Evamir-i Sultaniye* 5, Bel. 181

²³¹ Yusuf Nu'aysa, *El-Merca'î fi'l-Vesâiki't-Tarihiye ani'Şam*, s. 464. Mehmet Şerif Paşa, 1840 yılında Kahire hastanelerine sevkedilmek üzere Şam'dan 100.000 adet sülük gönderilmesini istemiştir. Ancak istenen miktarın yarısı toplanabilmiştir.

Şam'ın taşra bölgelerindeki iltizamları da Şam Şûra Meclisi'ne bağlıydı. Buna da bir örnek verecek olursak; Hasbiya tahsildarı Ahmet Şahabettin Bin Saadettin H.1261/M.1845 senesinde Hasbiya iltizamına başvurmuştu. O tarihte Hasibiya'nın vergi kalemleri meyhane, et iltizamı, ihtisab, arusiye, hanlar, gümrük, bâc-ı ganem, akara gelirlerinden oluşmaktaydı. Toplam bedeli 87.202 kuruş olmasına rağmen, taliplisi olmadığı için 63.060 kuruşa Hasibiya Muhassılı olan Ahmet Şahabettin ibni Sadettin'in uhdesine verilmiştir²³².

Toplam iltizam miktarı H.1260 senesinde 87.202 kuruş iken H.1261/M.1845 senesinde 63060 kuruş olmuştu. Daha yüksek bir meblağ ödeyen çıkmayınca iltizam anılan meblağda kalmıştı. Keza 16 Mayıs 1845 (9 Cemaziyellevvel H.1261)senesinde, Baalbek yöresi için örfi vergiler iltizamı ise 80.919 kuruşta kalmıştı²³³.

3.1.6. Kantar İltizamı

Şam'da her kantarın muhtesip, mültezim ve tüccarın da bildiği aşılması mümkün olmayan bir limiti vardı. Şeyh Saadettin el-Cibavî torunlarının Meydan'da kantarı vardı. 1845'te Babu'l-Berid kantarcıları, satacakları yünü tartmak üzere Meydan'a giderler. Eskiden gelen geleneklere aykırı olduğu gerekçesiyle es-Saadi şikâyetçi olup meseleyi Şûra Meclisi'ne götürmüştü. Eski defterlerdeki kayıtların incelenmesinden sonra, her kantarın aşılamaz bir limitinin olduğunun anlaşılması üzerine Şeyh el-Cibavî'nin torunları lehine hüküm verilmişti²³⁴.

Belgelerden yapılan tespitlere göre hangi emtiadan ne kadar kantar resmi alınacağı aşağıda verilmiştir:

²³² MVTş, Evâmir-i Sultaniye 5, Bel. 291

²³³ MVTş Evâmir-i Sultani 5, Bel. 277

²³⁴ MVTş Evâmir-i Sultani 5, Bel. 130

Tablo 9. Kantar Resmi Oranları

Emtianın Cinsi	Ölçü Birimi	Kantar Vergisi
Odun	Çeki	40 Mısrî
Kömür	Çeki	40 Mısrî
Kenevir-Kendir	Çeki	20 Para
Üzüm Hıyar Patlıcan	Çeki	20 Para
Kahve	Çuval	20 Para
Zeytinyağı	Rıtl	5 Mısrî
Sade Yağ	Rıtl	10 Mısrî
Şeker Ferdası	Rıtl	20 Mısrî
Pirinç	Kova	10 Mısrî
Tütün Ferdası	Rıtl	20 Mısrî
Sumak	Çeki	20 Mısrî
İltizam Toplamı		45.000 Kuruş

Söz konusu iltizam, Medinetü's-Şam Kantarı, Sûku'l-Cümrük (Gümrük), Favva, Manahliye, Amara, Bâbü's-Selâm, Şağur, Saruca ve Bazuriye kantarlarını da kapsıyordu²³⁵. Yün Pazarı kantar iltizamı 3.000 kuruş idi²³⁶. Burada fakirler, gelirlerin bir kısmını, kendilerinden kat kat geri alarak meclise 45.000 kuruş ödeyen mültezime ödemişlerdi.

Şehir dışındaki İltizamlar da aşağıdaki tabloda görüldüğü gibidir:

Tablo 10. İltizam Dağılımı

İltizamın Mıntıkası	Bağlı Köy ve Mezralar	Yıllık Geliri (Kırş)
Cebel-i Kalamun	El-Hafir, Maarra, Rankus, Yabrud toplam 32 köy	31.900
Guta-yi Şarkiye	Başlıca Beldesi Barze-12 köy	36.450
Cedur-Kuzey Golan ²³⁷	15 Köy-Deyr-i Hibya, Kanaker, Sibeyneh-i Sağır	13.000
Vadi-yi Barada		28.000
Ballan ²³⁸	19 Köy- Yafur, Bakasam	13.500
Toplam		122.850

²³⁵ MVTş Evâmir-i Sultani 5, Bel. 151. Favva, boyacılıkta kullanılan yabani bir bitkidir.

²³⁶ MVTş Evâmir-i Sultani 5, Bel. 148

²³⁷ MVTş Evâmir-i Sultani 5, Bel. 298

²³⁸ MVTş Evâmir-i Sultani 5, Bel. 299

Görüldüğü gibi, bütün bu iltizamların kaynağı olan vergiler örfî vergilerdir. Dolayısıyla bu uygulamalar da örfî uygulamalardır. Bazuriye Çarsındaki aktarlar dellaliyesi iltizamı, silah çarşısındaki dellaliye iltizamında olduğu gibi, dellallar, dükkân sahipleri ile müşteri arasında bir aracılık görevi görmekte ve her ikisi de neticede devlete vergi vermektedir. İltizamların alanlarına ve sayısına bakıldığında, Şam şehir ekonomisinin iltizam usulüyle icra edildiği söylenebilir. Çünkü iktisadî ilgilendiren her ne varsa iltizam usulü ile yapılmıştır. İltizam usulü aynı zamanda bir vergi toplama aracıdır. Aynı zamanda geniş bir istihdam yaratmaktadır. Yukarıda sayılan ve daha sonra incelenecek olan iltizamlar geniş bir surette değerlendirildiğinde, gerçekten geniş bir istihdam alanı yaratmış olduğu görülür. Aynı zamanda devlet, iltizamlar vasıtasıyla bu alanlardaki vergisini toplayabiliyordu.

Öte yandan iltizamların şehrin sosyal hayatında ve sosyal tabakalaşmasında da önemli bir araç olduğu dikkat çekmektedir. Çünkü Şam'da zengin bir kesim iltizamları alabilmektedir. Başka bir ifade ile Şam'ın zengin sınıfı, devlet kaynakları ile zenginleşmiştir. Oysa Osmanlı klasik döneminde bir kimsenin devlet kaynakları ile zenginleşmesi mümkün değildi. Birilerin birileri üzerinde devlet kaynakları ile hâkimiyet kurması, feodalleşmesi çok zordu. Ama incelediğimiz 19. yüzyılda yeni bir dönem başlamıştır. Daha 18. yüzyıldan itibaren mukataalar mâlikâne usulü üzere babadan oğla geçerek özelleştirildi. Bu dönemde yüzlerce mukataa da iltizam ile işletilmeye başlandı. Gerçekten devletin bu kaynakları iltizam usulü ile işletmekten başka çaresi de yoktu. Çünkü henüz devletin elinde bütün kaynakları işletebilecek bürokratik ve teknik kadrolar da yoktu. İşte bu ortamda daha 19. yüzyılda belki daha da eski tarihlerden itibaren Şam'da zengin seçkin bir sosyal tabaka ortaya çıktı. Mesela; dönemin iltizam zengini olarak Şûra Meclisi Kâtibi Muhyiddin Efendi gösterilebilir. Bu sosyal tabaka günümüz Şam'ında da halâ varlığını sürdürmektedir.

3.1.7. Ferda (Fırza) Vergisi

Ferda, fırza, iane veya temettü olarak bilinen bu vergi, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın Şam'da hâkim olduğu dönemde uygulanan örfî vergilerin en çok tanınmış vergileriydi. Mısırlılar Şam'dan çekildikten sonra bu vergiler hazine için önemli bir gelir kaynağı olduğu için değişik isimlerle Osmanlı döneminde de devam etmişti. Bu vergiler, meyhane vergisinden hemen sonra 1833 (1249) senesinde uygulandı. Mehmet Ali Paşa bu vergileri Şam Valisi olan oğlu İbrahim Paşa'ya uygulattı. Buna göre Ferda

adı verilen bu vergi muktedir, reşit, geçimini tek başına temin edebilen 14-60 yaş arasındaki her kişiye uygulanıp yıllık 15-500 kuruş arasında değişirdi.

Görevliler, sokakları tek tek dolaşarak 14 yaşının üstündeki kişilerin isimlerini yazıyorlardı. Sokakta yaşayan çocukların aile ünvanları ile isimlerini ve ne iş yaptıklarını yazmak üzere her sokak için bir muhtar tayin edilmişti. Bilahare, yazılmış olan isim listeleri divana teslim edilmişti. Böylece Şam'da, Meydan ve Salahiye'de aralarında Yahudiler ve Hristiyanların da olduğu halde 25.000 kişinin ismi kaydedilmişti²³⁹. Bu rakam bize o dönem Şam'ın nüfusu hakkında bir fikir vermektedir. 14-60 yaş arası nüfus 25.000 kişi olduğuna göre, bu rakamların alt ve üstleri tahmini olarak 5.000 kişi kabul edilebilir. Buna aynı miktarda kadın nüfusu da eklenince toplam 50.000 rakamına ulaşırız. İmam, müezzin, hatip, gibi din görevlileri, vakıflarda çalışanlar, gayr-i müslimlerin ruhban sınıfı da aileleriyle birlikte makul bir rakamla 10.000 olarak tahmin edilebilir. Böylece bu tarihlerde Şam şehir merkezinin nüfusunun 60.000 civarında olduğu söylenebilir.

Şam nüfusu hakkında başka kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. 19. Yüzyılın başlarında Şam'ı ziyaret eden Mişo Bocula, şehrin nüfusunu 130.000 olarak tahmin ediyor. 1838'de J.Robinson da 120.000 olarak tahmin etmektedir. Yüzyılın ikinci yarısında Laruni-Haci 1854 yılında 140.000 olarak zikretmektedir. Fransa'nın Şam Konsolosu Tercümanı ise 1832 yılında şehrin nüfusunu 112.500 olarak vermektedir²⁴⁰. Elbette nüfusun farklılık göstermesi, tabii afetler, veba salgınları, siyasî sebeplerden dolayı yapılan göçlerdir.

Mehmet Ali Paşa, vergi tahsilatı için yeni bir sistem getirmişti ki, bu her kişi başına 100 kuruş vergi idi. Şam'da 25.000 kişi yazıldığına göre, yılda 2,5 milyon kuruş toplanacaktı. Şam Vilayeti'nin diğer şehir ve beldeleri için de aynı uygulamaya gidilmişti. Vergilendirme, yapılan tahrir göre, muhtarların marifetiyle hazırlanan kişi raporlarından Şûra Meclisi ile Şam'ın sekiz mıntıkasından oluşan Sümün Ağaları ve Şûra Meclis üyelerinin işbirliği ile yapılırdı ve her makam bu husustan sorumluydu. Ferda vergisini toplamak, meseleyi takip etmek amacıyla Ferde Nazırı tayin edilmiştir.

Kimin ne kadar ödemesi gerektiğini belirlemek üzere bilir kişilerden kurulu Komisyonlar kuruldu. Kişilerden toplanan vergiler karşılığında Nazırın imza ve mührünü taşıyan makbuzlar verilirdi. Şam'da bulunan İngiliz Konsolosu Brand,

²³⁹ Yazarı Meçhul, Müzakkerât Tarihiye, Lübnan 1926, s. 90

²⁴⁰ Birgitte Marino, Hayyi'l-Meydan fi'l-Asri'l-Osmanî, (Arapçaya çeviren: Mahir Şerif), Daru'l-Medâ Yayınevi, Şam 2000, s. 122

Asitane’de bulunan Büyükelçisine gönderdiği bir yazıda, Ferda vergisi Şam’da belirlendiği kadar toplanmıştır. 20.000 İngiliz Lirası, Suriye genelinde ise 275.000 İngiliz lirası toplanmış bulunmaktadır. Bu cibayet teşkilatının aktif ve performanslı olduğunu göstermektedir demiştir. Konsolos yazısında devamla, Şam, tekrar Osmanlı yönetiminin eline geçince Ferda vergisi yerine daha az iratlı bir emlak vergisi getirilmişti. Ferda vergisi yerine getirilen Emlak vergisinin yıllık toplamı 10.000 altın idi ve görüldüğü gibi, Ferda vergi gelirinin çok gerisindeydi²⁴¹.

Genelde bu vergi halka uygulanan ağır vergilerden biriydi. Şuf mıntıkasından iki milyon kuruş irat kaydedilmişti. Öyle ki bu garip vergiden kurtulmak için insanlar Osmanlı iktidarının tekrar hüküm sürmesini bile temenni etmişlerdi²⁴². Bu vergiden kurtulmak için bazıları yabancı devletlerin konsolosluklarının himayesine girmişlerdi²⁴³. Ölümünün artması yüzünden vergi yükünün altından kalkmak mümkün değildi, çünkü mıntika için belirlenen miktar neyse kimsenin gözyaşına bakmadan toplanması gerekirdi. Öyle ki bazıları için 500 kuruş belirlenmişken 1.000 kuruş ödemek zorunda kalanlar da vardı. Şam tüccarları tek başına 2.000.000 kuruşa denk olan 4.000 kese ödemek zorunda kalmışlardı²⁴⁴. İbrahim Paşa bile bu vergiden ve bu verginin halk üzerindeki yükünden memnun kalmamış olacak ki, Kahire’de bulunan babasına bir mektup göndererek “artık ne yapacağımı bilemiyorum, dilim tutuldu, çaresiz halk üzerindeki vergilerin ağır yükünden dolayı hiç bir şey yapmaya cesaret edemiyorum, âli cenâbınız, iane vergisini talep etmeye devam edecek olurlar ise bunu benden değil de Şerif Paşa’dan isteyin” dedi²⁴⁵.

Şam şehrine 1839 (1255) senesinde uygulanan Ferda vergisi 2.367.773 kuruş olarak tespit edilmişti, ölenlerin isimlerini düşmeden 2.550.251 idi Bu tarihte mahalleler itibariyle toplanan Ferda vergisi aşağıda gösterilmiştir:

²⁴¹ Philip ve Ferit el-Hazin, el-Muharrâratu’s-Siyasiye I, s. 314

²⁴² Süleyman Abu İzzettin, İbrahim Paşa fi Suriye, s. 15

²⁴³ Abdülkerim Rafek, Buhûs fi’t-Tarihi’l-İktisadî, 1985, s. 131

²⁴⁴ Süleyman Abu İzzettin, İbrahim Paşa fi Suriye, s. 147

²⁴⁵ Mahfuzatu Daru’l-Vesâiku’l-Mısriye, Mahfâzet Abidin, Kahire, No. 254, 246. Nakleden: Yusuf Nu’eyya, Marca fi’l-Vesâiki’t-Tarihiye

Tablo 11. 1839 Yılında Ferda Vergisinin Mahallelere Dağılımı²⁴⁶

Mahallenin Adı	Ferda Vergisi (Kuruş olarak)
Sûku Saruca	266.317
Şagur	277.755
Babu Sirici	289.190
Salihîye	233.270
Kaymeriye (Kimeriye)	171.180
Suveyka	317.605
Meydan	225.975
Amara	199.000
Nasara Mahallesi	202.000
Yahudi Mahallesi	12.977
Babu Musalla Hristiyanları	44.659
Salihîye Kürtleri	10.000
Toplam	2.249.928

Bazılarına göre İbrahim Paşanın ayrılmasıyla Ferda vergisi sona ermiş ve yerine başka bir vergi getirilmişti. Bu pek doğru olmasa gerek, çünkü ileri satırlarda görüleceği üzere Osmanlı döneminde verginin uygulanmasıyla Ferdanın da aynen devam ettiği anlaşıyor. Aşağıda gösterilen belgelerden de görüleceği üzere Ferdanın başka isimler altında kaldığı anlaşıyor. Ferda vergisinin tahsili ile ilgili çeşitli şikâyetler de Şûra Meclisi'ne gelmiştir.

Mesela; 1845 tarihinde Yahudi çiftçi, yükümlü olduğu Ferda vergisini ödedikten sonra, Yahudi Mahalle Muhtarı, Kudüs'e gidip dönmeyen babasının yükümlü olduğu verginin de ödemesini istediğini Kethüdaya şikâyet etmişti. Bunun üzerine Kethüda şikâyeti, Ferda Nazırı Ahmed el-Hasibiye havale etmiş, Nazır da mükelleflerden birinin bulunduğu yerden ayrılması halinde hangi yöntemlerin izlendiğine açıklık getirmek üzere şikâyeti sırasıyla Yahudi Mahallesi İhtiyarlar heyetine havale etmişti²⁴⁷.

Şam Şûra Meclisi'ne başvuran Muhammed Salih, yükümlü olduğu 50 kuruşluk vergiyi oldukça fakir olması nedeniyle ödemekten tamamen aciz olduğunu bildirmiş ve

²⁴⁶ Mahfuzatu Daru'l-Vesâiku'l-Mısriye, Mahfâzet Abidin, Kahire, No. 259, (Nakleden: Yusuf Nu'eysa, Marca fi'l-Vesâiki't-Tarihiye)

²⁴⁷ MVTş Evâmir-i Sultani 5, Bel.323

vergiden muaf edilmesini istemiş, Şûra Meclisi de Haziran 1845 tarihinde yaptığı oturumda bu isteği kabul etmiştir²⁴⁸.

Abdurrahman Ağa Haşim Şubat 1844 tarihinde Meclise verdiği arzualinde, Mısırlılar zamanında 1200 kuruş Ferda vergisi ödediğini, kendi adına 500, memluku adına 100, kölesi adına 100 ve yeğeni adına da 500 olmak üzere 1200 kuruş ödediğini bildirmiştir. Memlукunun salıverildiğini, kölesinin de öldüğünü beyan ederek, vergiden bu payların düşürülmesini talep etmiş ve meclis de bu talebi uygun bulmuştur²⁴⁹.

Emin ve Bekri kardeşler de Haziran 1845 tarihinde meclise başvurarak temettü vergisinin Şam Kaymeriye zeametinin kararlaştırdığı 50 kuruş yerine önceden olduğu gibi 25 kuruş olarak tespit edilmesini talep etmişlerdir. Zeamet sahibi buna itiraz etmişse de meclis vergiyi yarıya düşürmüştür²⁵⁰.

Bu durum, Ferda vergisinin yeni Osmanlı döneminde de devam ettiğini teyit etmektedir. Ancak, 1845 (1261) senesinde Şam Meclisi, mülkü olmayan fakir ve yoksullardan Ferda vergisinin alınmayacağını kararlaştırmıştır²⁵¹. Elbette o tarihlerde bir verginin kaldırılması veya başka bir uygulamanın getirilmesi hemen aynı günde olması mümkün değildir. Ulaşım ve haberleşme, her türlü uygulamanın anında uygulanmasını mümkün kılmamaktadır.

Ferda vergisi, insanların üzerine ağır bir yük haline gelmiştir. Sebebi, tahrir defterlerinin tadil edilmemesinden kaynaklanmakta, ölenler, kaçanlar, göç edenler, kaybolanlar, bu defterlere yansımıyordu. Şam Şûra Meclisi bu konuda Suriye'nin Mısırlı Valisi Muhammed Şerif Paşa'ya gönderdiği ayrıntılı bir yazıda, Ferda veya iane vergisi toplayan tahsildarların karşılaştıkları zorlukları anlatmıştır. Önemli gördüğümüz bu belgeyi ilerleyen sayfalarda aynen aktaracağız.

Şam Mahallelerinde ölüm halleri ve ölümlere rağmen uygulanmakta olan vergilerin aşağıya çekilmemiş olması, özellikle belde ve köylerde mükellefleri oldukça zor bir durumda bırakmıştı. Şam'la ilgili olarak, mükelleflerin ölümü veya kendilerinden haber alınamaması nedeniyle Şam mahallerinde hayatta kalanlar için sıkıntılı bir durum yaratmıştır. Bu bağlamda mahalleler itibariyle düşülmesi gereken miktarlar aşağıda gösterilmiştir.

²⁴⁸ MVTş Evâmir-i Sultani 5, Bel. 320

²⁴⁹ MVTş Evâmir-i Sultani 5, Bel. 125

²⁵⁰ MVTş Evâmir-i Sultani 5, Bel. 321

²⁵¹ MVTş Evâmir-i Sultani 5, Bel. 322

Tablo 12. Mahallelere İsalet Eden Vergi

Semtın Adı	Düşürölmesi Gereken Vergi (Kuruş)
Suveyka	36.500
Saruca	38.688
Meydan	13.530
Babu Siric	19.765
Amara	15.100
Kaymeriye	13.985
Ekrâdu's-Salihiye	525
Meydan Hristiyanları	10.090
Yahudi Mahallesi ²⁵²	5.900
Toplam	182.878

Meclise yazılan şikâyet yazısında, Ferda vergisi yükümlülerden 3.824 kişinin ölmesine rağmen isimleri halâ tahrir defterlerinden silinmediği bildirilmiştir. Bu sorun her sene tekrarlanmaktaydı. Şam'ın Sümünlerinden birinde açık verildiği zaman, açık miktarı Sümün kapsamına giren diğer mükelleflerden tahsil edilirdi.

Bu nedenle 1839 senesinden itibaren ölümlere ait paylarının İbrahim Paşa'dan silinmesinin istirham edilmesi üzerine, 2 Şubat 1840 (28 Zilkade 1255) tarihinde hazineye gönderilmek üzere Ferda Kayıt Defterlerinin birer özetlerinin çıkarılması kararlaştırılmıştır.

Şerif Paşa, H.1255/M.1839 senesine ait vergiyi toplayan ağalar ve tahsildarlarla bir araya gelmişti. Toplantıda, mükelleflerin tescil edildikleri tarihten bu yana 3824 kişinin ölümü nedeniyle Şam'ın Ferda İradının 626.000 kuruş eksildiği belirlenmiştir. Tahsildar toplantıda, bir yandan yabancıların rekabeti, diğer yandan da Hac kafilesine ilişkin ahvalın bozulması üzerine işler duraklama noktasına geldiğini, oysa bunların Şam halkının başlıca gelir kaynağını teşkil ettiğini ifade eder. Ayrıca askerliğe sevk edilenler Ferda kayıtlarından silinmemektedir. Bu nedenlerden dolayı her yıl verilen açık katlanarak artmaktaydı. Son olarak, halkın artan şikâyetleri ve giderek kötü duruma düşmeleri nedeniyle ölümlerin payına denk gelen 182.878 kuruşun Şam'ın payından düşölmesini İbrahim Paşadan istirham etmişlerdi²⁵³.

²⁵² Yusuf Nu'aysa, Merca'i fi'l- Vesâki't-Tarihiye ani's-Şam, Şam Üniversitesi 2004, s. 127

²⁵³ Yusuf Nu'aysa, Merca'i fi'l- Vesâki't-Tarihiye ani's-Şam, s. 127-128

Elbette ki ahalinin talebine kulak verildi ve buna benzer şikâyetlerin geri çevrildiği duyulmamıştı. Şam, Mısır yönetimi sırasında İstanbul'da Hazine-i Amire'den Şam varidatının İbrahim Paşa lehine kısmen gerilese de kesilmediği görülmüştür. Ramazan H.1254/M1838 tarihinde Mehmet Şerif Paşa'nın Şam'dan İstanbul'a her yıl gönderdiği miktarlar aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 13. 1838 Tarihinden İtibaren Şam'dan İstanbul'a Gönderilen Varidat

Kaynağı	Miktarı (Kese)	+ Kuruş
Sayda Varidatı	1977	268
Gazze ve Yafa Sancağı	655	300
Trablus	514	211
Lazkiye	988	477
Vilayetin İpek Varidatı	300	
Ramazan'da Dağıtılan Surre Kıymeti	1.188	120
Mütferrik	500	
Toplam	6.122	1.376

Bir kese 500 birim olduğuna göre, bu meblağ 3.062.376 kuruşa denktir²⁵⁴. Bu tarihte 2,248 gram vezninde ve 22 ayarında olan İstanbul Zer-i Mahbub altını 33 kuruştur²⁵⁵. Zikredilen meblağ 92.799 İstanbul Zer-i Mahbub altınına eşittir.

3.1.8. Bâd-ı Hevâ

İktisadî alanın değişik kaynaklarından alınan vergilerdir. Oranı ve miktarı değişebilir ki, bunlar şunlardır:

1. Bender Açma Rüsumü: Ticarethane dükkânı açanlardan alınır.
2. Hamam Rüsumu: Yeni hamam açanlardan alınır.
3. Mücerred: Bekârlık vergisi: yılda 6 para.
4. Bennak: Evli olup, bir çiftlikten az bir yeri tasarruf edenlerden alınan bir vergi olup, yıllık olarak 15-60 akçe arasında alınırdı.
5. Ağnam Vergisi: Küçükbaş hayvanlardan iki koyuna bir akçe hesabı üzerinden Mart ayı itibarıyla alınırdı.

²⁵⁴ Yusuf Nu'aysa, *Merca'î fi'l- Vesâki't-Tarihiye ani's-Şam*, s. 150

²⁵⁵ Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para tarihi", *Türkler 10*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 812

6. Ağalık Hakkı: Zeamet ve tımar kesiminden olup sahipleri ölen ve başkalarına geçen topraklardan alınır. Alâ, Evsat ve Adnâ olmak üzere üç sınıfa ayrılırdı.

7. İspenc: Gayrimüslim köylülerden alınır, Müslüman köylülerden ise çift resmi alınır.

8. Resmi Âsiyab: İşletilen değirmenlerden götürü usulle alınırdı²⁵⁶. Değirmenlerin vergisi, işleyen her ayı için 5 akçe üzerinden hesaplanırdı. Eğer değirmen bütün sene çalışıyorsa yıllık vergisi 60 akçe idi. Eğer 6 ay çalışıyorsa 30 akçe alınırdı.

9. Güvare Resmi: Osmanlı'da turfanda sebze meyvelerden alınan verginin adı.

10. Mera Resmi: Devlet arazisinde otlatılan koyunlardan alınan vergidir.

11. Mezbahada kesilen koyunlardan nitelik (nueyye) resmi alınır.

12. Balta resmi: Ormanlarda odunculardan alınır.

13. Kovan resmi: Bal peteklerinden alınır.

14. Aşar bedeli: Çorak arazide kurulan binalardan alınır.

15. Dünyaya erkek çocuk gelince: Doğumdan sonra 50 para alınır.

16. Bayramlık: Bayramlarda ödenir.

17. Hamisiye (perşembelik): Her Perşembe vali temsilcilerine ödenir.

18. Kudum (teşrif): Vali teşrif ettiklerinde alınır²⁵⁷.

19. Hil'at (giyim kuşam) resmi: Tayini yenilenen valiye takdim edilen hediye.

20. Kahve resmi: Kahvenin her okkası için bir para.

21. Bidaat-ı İzmir: Mum ve ham pamuk vergisi.

22. Kabban (kantar) resmi: bilahare açıklanacaktır.

23. Hasat resmi: Bilinmektedir.

24. Bedevi ve Çingene resmi: Bir yerde yerleşmeyenler, her kişi için üzerinde bulunduğu malikâne sahibine yılda 15 kuruş ödenir. Çingene cemaatlerin en ünlüleri, Hasırcıyan olarak bilinen hasır ören cemaatleridir²⁵⁸..

25. Kasaplık resmi: Yeniçerinin iâşesini karşılamak üzere Osmanlı ve Avrupalı tüccardan alınan vergidir.

26. Ziftiye vergisi: İhraç edilen mallardan alınır.

27. Bac resmi: Deri ve bu gibi ürünlerin yabancılara satışı yasak mallardan ve muhtesip tarafından alınan vergidir.

²⁵⁶ Suheyl Saban, El-Mu'cemu'l-Mavzu'i li'l-Mustalahati't-Tarihiyetü'l-Osmaniye, s. 18-59

²⁵⁷ Abdulaziz Avad, El-İdaretü'l-Osmaniye fi Suriye, s. 127

²⁵⁸ Araştırmacılar grubu, Mabahasu İlmiye ve İctimaiye, Lübnan, s. 519

28. Demirleme Resmi: Hacmine göre limanlarda demirleyen gemilerden alınır²⁵⁹.

29. Selamet Resmi: Limandan ayrılan gemilerden alınır.

30. Yabancılar için hanların dâhilinde kilise inşaat veya onarım ruhsat resmi. Osmanlı; Yahudiler, Avrupalılar ve başkaları için hep yeni yeni vergilerin uygulanmasını önerirdi. Bu yoldan toplanan paralar bilahare tahsildarlar veya valilerle arasında bölüşülürdü²⁶⁰.

31. Bâd-ı Heva

32. Avarız-ı Sultaniye: Emlak vergisi.

33. Sürsat: Yine bir nevi emlak vergisi.

34. Salyâne Vergisi: Ticari ve sanayi tesislerden alınan vergi.

35. Tayyar rüsum olarak bilinir. Bunlar şehir ve köylerde mallarını sokak ve caddelerde satanlardan (işportacılar) alınır²⁶¹.

36. Gelin resmi

37. Cinayet resmi

38. Tapu resmi

39. Tütün resmi

Ev satışa çıkarılınca, satış sözleşmesinde avarız vergisi yazılır. Ev daha sonra iki veya daha çok kısma ayrılırsa vergi de ayrıldığı kısım kadar bölünür ve satış sözleşmesinde, ev yarım, orta veya asgari üçte bir avarız vergisine tabidir açıklaması yazılırdı. Başka bir ifade ile eve uygulanan avarız vergisinin yarısını ödemekle yükümlü demektir.

Daha önce de değinildiği gibi, bir kimse bir hak, bir tasarruf ve kendisine bir hizmet gelirse o zaman vergi ödemekle mükellef olur. Hiçbir şeyi olmayan, kendisine hiçbir hizmet gelmeyen kimseler vergi ile mükellef değildir. Ama devam eden bir hayatta insanlar mutlaka bir hak, tasarruf veya hizmete kavuşacaklardır. Bu durumda vergi vermemek mümkün değildir. Ancak hamisiye, kudumiye, hil'at ve bayramlık gibi vergiler, her hangi bir hak veya tasarrufa dayanmamaktadır. İl idarecilerinin ihtiyaçlarının örfi vergilerden karşılanması amacıyla konan vergilerdir.

3.1.9. Temettü vergisi

²⁵⁹ Leyla es-Sabbağ, *El-Câliyetü'l-Avrubiye I*, Şam 1989, s. 372

²⁶⁰ Leyla es-Sabbağ, *El-Câliyetü'l-Avrubiye I*, Şam 1989, s. 372

²⁶¹ Suheyl Saban, *El-Mu'cemu'l-Mavzu'î li'l-Mustalahati't-Tarihiyetü'l-Osmaniye*, s. 188

Tanzimat Döneminden önce de vardı, esas adı İhtisab Resmi olan vergi oldukça eski bir vergidir. 1825 senesinde Sultan II. Mahmud tarafından uygulanmaya konuldu. Fermana göre tüccarlar 25 kuruş ihtisab vergisi ödeyeceklerdi, 1827 senesinde 37 kuruşa çıkarıldı. Tüccarlardan toplanan bu vergi İstanbul'a gönderilirdi. Bununla ilgili ferman 1830 senesinde yayınlanmasına rağmen üç yıl geriye dönük olarak işlem görecektir²⁶². Buna, dükkânların yevmiye veya şehriye temettü vergisi denilirdi. Yiyecek, altın, gümüş ve tekstil mensucatta bunun içindeydi. Miktarı kârdan %3, dükkân sahipleri tarafından muhtesipler aracılığı ile İhtisab Divanı'na öderlerdi²⁶³. 1838 senesinde Sultan II. Mahmud döneminin sonlarına doğru İhtisab Resmi iptal edildi ve yerine başka bir vergi getirildi. Tanzimat'tan sonra köy ve kazaların vergilendirilmesi, faydalanılan kaynağa yani metaa göre tanzim edildi ve bu vergilerin yazıldığı defterlere de Temettuat Defterleri dendi²⁶⁴.

3.1.10. Emlak Vergisi

1839 senesinde Gülhane Hattı ile birlikte uygulandı. Şam'da 1841 senesinde İbrahim Paşa'nın çekilmesinden hemen sonra tahsil edilmeye başlandı. Şam'ın bu vergiden iki yıllık varidatı 274.000 kuruşu bulmuştu²⁶⁵.

Köy, belde ve şehirde muhtarlar, oturulan evlerin sayımını yaptıktan sonra tamamen avarız gibi, alâ, evsat ve ednâ (zengin-orta-fakir) olarak üçe ayırırlardı. Her evin önüne alınacak resim miktarı yazılırdı. Evin sahibi fakir ise kapıya kırmızı bir işaret konulurdu. Bununla ilgili defter muhtar ve imam tarafından mühürlendikten sonra Şûra Meclisi'ne sunulurdu. Mühürlendikten sonra da tahsil sürecine geçmek üzere köy, belde ve şehirlere dağıtılırdı. Vergi, her ailenin ikamet ettiği özel numaralı hane üzerinden alınırdı ki, hane sistemi Şam Nüfus kütüklerinde bugüne kadar kullanılmaktadır. Örneğin: Kaymeriye, Mütevelli Hane 18 yazılır, başka bir ifade ile söz konusu ev, Kaymeriye mahallesinde, Mütevelli Sokak No. 18'de bulunmaktadır. Bugüne kadar da değişmeden de aynen uygulanmaktadır²⁶⁶.

Hatırlanacağı üzere yukarıdaki bölümlerde salyâne ve cizye vergileri, haneler veya aileler için değil kişilere göre uygulandığı belirtilmişti. Devlet bu vergiyi Mart ayında başlamak üzere on taksite bağlamayı uygun görmüştü. Ödeme yapanlara resmi

²⁶² MVTş *Evâmir-i Sultani* 4, Bel. 99

²⁶³ Abdulaziz Avad, *El-İdare Osmaniye fi Suriye*, s. 171

²⁶⁴ Temettuat defterlerinin mahiyeti ve özellikleri hakkında bkz. Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", TTK *Belleten* LIX/225, Ankara 1995, s. 395-418

²⁶⁵ Ahmed el-Kudat, *Nasara'l-Kudüs*, s. 360

²⁶⁶ BOA *Dâhiliye* 2058

makbuz verilirdi. Vergiyi yıllar yelpazesine bölmek için bir takım önlemler düşünülmüştür.

Bütün örfi vergilerde olduğu gibi insanlar bu vergiye de karşı çıktılar. Hatta bu vergi nedeniyle Cebel-i Lübnan'da halk ile devlet arasında bir bile kriz yaşandı. Şam valisi Mehmet Selim Paşa, Emir Beşir Kasım'a gönderdiği 5 Eylül 1841 (18 Recep H.1257) tarihli mektubunda: Şuf, Keservan, Cubeyl ve bağlı yerlerde İbrahim Paşa döneminde cizye ve ferda vergisi olarak 6.488 kese (3.244.000 kuruş) ödendiğini, 1841 Martından itibaren 3.500 kese (1.750.000 kuruş) ödenmesinin kararlaştırıldığını ve bunun ödenmesinin tekeffül edilmesini istiyordu²⁶⁷.

Lübnan Şeyhleri Mart 1841 (Rebiü'l-Âhir H.1257) senesinde Sultan Abdülmecit'e gönderdikleri mektupta: bilindiği üzere Lübnan, vergiye benzer Ferda vergisini haksız yere tahsil edenler yüzünden Mısır hükümetine karşı ayaklanmıştı. Bu yeni isimlendirmenin Ferda vergisinin yerine geçtiğini göstermektedir. Mahkemelerde kâtipler Osmanlı döneminde iptal edilen Ferda yerine vergi kelimesini kullandıklarını ifade etmişlerdir²⁶⁸.

3.1.11. Gümrükler

Gümrük, içerde ve dışarda ithal ve ihraç edilen mallara uygulanan bir vergidir. Emlak vergisi uygulamasında Lübnan'dan 3.500 kese alınması kararlaştırılmıştı. Bu arada gümrük vergisi, ipek ve dut ağacı vergisiyle ilgili çok sayıda kanun ve ferman yayınlanmıştı. Lübnan'da ileri gelenlerinin kışkırtmasıyla muhtelif cemaatlere bağlı gruplar Sultan Abdülmecit nezdinde 22 Mayıs 1842 tarihinde yazdıkları bir ariza ile istirhamda bulunarak, bizi aşağılayacak kadar vergiler uygulandı, bunların en ağırını da memleket ve sınır bölgelerinde bulunan halka ağır bir yük teşkil eden gümrük vergisi olduğunu ifade etmişlerdir. Lübnan ileri gelenleri devamla şunları dile getirmişlerdir: Dut ve zeytin tarımı bizim tek geçim kaynağımızdır, oldukça da ucuza satılmasına rağmen; ipek için %12, ayrıca %10 vergi ödemekteyiz. Böylece 120 kuruşa satılan ipeğin okkasına 16 kuruş, ipeğin her okkasına da 40 kuruş, ipekböceği yetiştirme bedeli karşılığında da 36 kuruş ödemekteyiz. Bu, arazide yetiştirilen ürünün üçte birini oluşturmaktadır. 13 kuruş ve 23 para düşüldükten sonra elimizde ipeğin okka değeri olan 120 kuruş kalmaktadır. Beyrut hükümeti, aşar ve cizye yerine aramızda eşit olarak

²⁶⁷ Abdulaziz Avad, *El-İdaretü'l-Osmaniye fi Suriye*, s. 170

²⁶⁸ Philip ve Ferit el-Hazin, *El-Muharrarâtu's-Siyasiye I*, s. 58

bölüşülen bir de hazine vergisi getirdi. Memleketimiz dağlıktır, tarıma elverişli olmadığı için de aşar vergisi uygulanmamıştır. Biz yalnızca mîrî vergisini ödüyoruz.

Cizye "baş vergisi" vergisi, Osmanlı Devleti'nde bulunan Hristiyanlara koruma amacıyla uygulanmıştır. Biz ise Cebel-i Lübnan'da devletten bizi korumasını istemedik. Dolayısıyla önceki padişahlar bize cizye uygulamışlardı. Tahrir defterlerinde de bundan emin olabilirsiniz. Bâb-ı Âli'den bize şefkatle davranmasını istirham ediyoruz. Hayatî ihtiyacımızı karşılamak üzere Şam'dan getirdiğimiz yağ, ipek ve hububat gibi ürünlerin ithal ve ihraç vergisinden muaf edilmemizi, biz padişaha ödediğimiz mîrî vergisi dışındaki vergiler bizim için ağır bir yük teşkil etmekte olduğundan kaldırılmasını talep ediyoruz. Konsololar, beş yıl süreyle mîrî dışında bütün vergilerden muaf edileceğimizi teyit ettiler. Uğradığımız zararların karşılanması için tazminat olarak verilmesi vaat edilen 40.000 Mecidiyeyi de kaybettik²⁶⁹.

İmzalar: Mukataa sahipleri Dürziler

Mukataa sahipleri Hristiyanlar ve Cebel Ahalisinin ileri gelenleri.

Bu maruzatı iyi okumak gerekiyor, imzalar Dürziler ve Hristiyanlara ait, tek dilden padişahı alttan altta tehdit edercesine istirham formülü ile yazıldığını anlamak gerekir. Hristiyanlar cizyeyi ödemek istemiyor, Dürziler ise önceden de ödemiordu. Öne sürdükleri bahane işledikleri suçtan daha çirkin, kendi kendilerini koruyabilecek güçte olduklarından Padişahın himayesine ihtiyaçları olmadıklarını açıkça belirtirken padişahın saltanatına da gerek olmadığını ifade etmek istemişlerdir. Kendilerine bağımsız bir devlet kurmayı kararlaştıran Ermeniler de bu görüşe katılmışlardı. Ayrıca, kendilerine zamanla tüm örfî vergileri kaldırmayı vaat eden konsolosluklarla temas halinde olduklarını bile gizlemeye gerek görmemişlerdi.

İpeğin okkasından 13 kuruş ve 23 para kaldığını belirtmiş olmaları gerçekten oldukça gariptir. İpek için uygulanan yüksek vergiler, İbrahim Paşa döneminde Lübnanlıları dut ağaçlarının bir kısmını sökmeye itmiştir. Bu belge, dut ağacının dikildiği andan alıcıların eline geçtiği ana kadar ipekle ilgili örfî vergilerinin bazı yönlerine açıklık getirmiştir. Söz konusu belgeden de anlaşılacağı üzere dut ekicileri ve ipek böceği yetiştiricilere yüksek vergiler uygulanıyordu.

Şam Kadısı ve Gümrük Müdürüne gönderilen kararnamede, dışardan ithal edilen mallara uygulanacak gümrük tarifesi uluslararası anlaşmalara göre %3'ü geçmemesi ve bu vergiler, menşe ülkede verilen faturaya göre hesaplanacağı bildirilmiştir. Vergi oranı,

²⁶⁹ Philip ve Ferit el-Hazen, *El-Muharraratu's-Siyasiye I*, s. 86

şüpheli hallerde yükseltildi. Sultan II. Mahmud, Gümrük vergi listelerinin her yedi yılda bir gözden geçirilmesini emretmişti. 1827 senesinden itibaren uygulanacağı da belirtilmişti²⁷⁰.

Belgelerden anlaşılacağı üzere belirli bir malın gümrük vergisi ancak bir kez alınır ve bu vergi, malın geçtiği ülkelerde değil satılacağı ülkede tahsil edilmelidir. Mesela, 1845 yılında Antakya'dan Şam'a sahtiyan götüren bir tüccar, Hama'da gümrükçüler tarafından yolu kesilerek kendisinden gümrük vergisi aldıklarını, karşılığında makbuz verdiklerini, mal Şam'a gelince Şam gümrükçüsü, Hama gümrükçülerinin aldıkları vergiyi tanımadığını ifade ederek yeniden vergi talebinde bulunmuştur. Mesele, Şûra Meclisi'ne intikal etti ve meseleyi görüşen Şam Meclisi, itirazı kabul ederek, transit geçen mallardan gümrük vergisinin alınmamasını kararlaştırmıştır²⁷¹.

Şam hazinesine örfi vergilerden önemli bir gelir kaynağı teşkil eden diğer önemli maddelerden biri de tütündür. Şam, tütün ve kahve ile ilk kez hicri onuncu çağda miladi on altıncı yüzyılda tanışmıştı. O dönemde bunlar helal mi günah mı insanlar arasında görüş ayrılığı yaşanmıştı. Helal olduğu anlaşıncı Şam onlarca kahveden geçilmez oldu. Bazılarında kahve diye içki servisinin yapıldığını söylemiştik.

Tütün Mukataa Zabıtası, tütün ve kahvehane vergisinin toplanmasından sorumluydu. Tütün tüccarları, Bazuriye Çarşısı'na yakın olan Tütün Hanı ve Silah Pazarında uygulanan tütün vergisini ödemekten kaçınırlardı. Bu yöndeki iddialar yargıya kadar giderdi. Hâkim de İslam Şeriat kurallarına göre karar verirdi.

Tütünle ilgili belgelere göre, Mehmet oğlu Osman Ağa Şam Mukataa Zabıtası, Şam'a tütün getirenlerden Bereket oğlu Ahmed'i şikâyet ederek; her tütün çekisi için kendisine altı kuruş ödediğini, vergisini ödememek için de tütün yükünün tamamını hana taşımadığını, 150 çekiye kadar varan miktarı evinde sakladığını, 900 kuruşluk vergisini böylece ödemekten kaçındığını belirtmiş, davalı ise suçu reddetmişti. Mukataa zabıtası şahit ve delil gösteremeyince Kadı davayı reddettiğini ve davalıya bundan böyle hiç bir surette dokunulmamasını emrettiğini bildirmişti²⁷². Davada dikkati çeken nokta, Kadı gerçeği bilmek için davalıya ait evinin aranmasını emretmemiştir. Çünkü o dönemde evlerin dokunulmazlığı vardı.

²⁷⁰ MTVŞ Evâmîr-i Sultaniye No. 2, Bel. 226

²⁷¹ MTVŞ Evâmîr-i Sultaniye 5, Bel. 473

²⁷² MTVŞ Şam Şer. Sic. No. 49, Bel. 46

Başka bir davada Şam mukataa zabıtası şikâyet ettiği Süleyman Ali'ye, yirmi yük tütün getirdiğini, her yükün vergisi 50 kuruş olup kendisinden 1000 kuruş ödemesini istediğini, ancak şikâyet edilen kişiyi ödemekten imtina etmekle suçlamıştır. Kadı, iddianın doğruluğunu teyit etmek üzere davacıdan şahit ve delil istemiştir. Şahitler davanın doğru olduğunu ve tütünü gözleriyle gördüklerini beyan etmeleri üzerine, Kadı, davalıyı ödemeye mecbur etmiştir²⁷³.

Belgelerde ve evamir-i sultaniye de belirtildiği üzere tütün, ala, evsat ve edna (yüksek, orta, taban) olarak üç çeşit idi. Tütünün vergisi de kalitesine göre okkası 60, 40 ve 20 arasında değişirdi. Yukarıdaki hususlardan anlaşılacağı üzere tütün ticareti o dönemde de oldukça geçer akçeydi, öyle ki Şam'da tütün için özel bir han bile kurulmuştur.

3.2. Gayrimüslimlerden Alınan Örfi Vergiler

Sayırsız örfi vergilerin yanında yalnızca Osmanlı döneminde değil, Hz. Ömer'in verdiği ahitnameden sonraki İslamiyet dönemlerinde gelen çoğu yöneticilerin karşısında sessiz kaldıkları gayrimüslimler için eşraf ve âlimlerin icadı olarak getirilen özel vergiler de bulunmaktaydı. Gerçek vergilerden ziyade yöneticilere özel bir armağan olarak kabul edilen söz konusu vergiler, şiddetle karşı geldiği ve görüşülmesini bile yasaklayan babasının emriyle İbrahim Paşa tarafından iptal edilene kadar devam etmişti.

Cizye ve haracın aksine bu vergilerin şeriatte yer almadığı için örfi vergiler başlığı altında değerlendirdik. Bunlara bir kaç örnek verelim:

3.2.1. Şam'da Bab Tuma ve Babu's-Şarkî Rüşumu

Yeniçeri Ağları Şam'da Bab Tuma ve girişinde özel rüşum uygulamışlardı. Bunların yıllık iltizamı Bab Tuma için 1.632, Babu's-Şarkî için de 1.004 kuruştı. Yeniçeri Ocağı kaldırılınca Sultan II. Mahmud, söz konusu paraların hazineye yatırılmasını emretmişti²⁷⁴.

Patrik atamalarında atanan patrik, hazineye önemli miktarda vergi verdiği gibi, yıllık olarak da ayrıca bir vergi taahhüt ederdi. Bu vergi maktu olarak 20.000, yıllık olarak da 30.000 kuruştı. Buna mukabil padişah Şam yöneticilerinden patrikhanelerin

²⁷³ MTVŞ Şam Şer. Sic. No. 7, Bel. 134

²⁷⁴ MTVŞ Evâmîr-i Sultaniye 3, Bel. 112

ödeme yaptığı sürece en büyüğü olan Rum Patrikhanesinin mali işlerine karışmamalarını emretmişti²⁷⁵.

18 Mayıs 1824 (20 Ramazan 1239) tarihinde Şam'a gönderilen bir emirde; Antakya ve Tevabii Patriği Serafim'in öldüğü, cemaatin ittifakla Metodiyus'u seçtikleri bunun için berat rica ettikleri, bunun üzerine Hazine-i Âmire'de mevcut Piskopos Mukataa Defterlerine bakıldığı, Antakya ve Tevabii Patrikliği'nin 20.000 akçe Pişkeş ve 30.000 akçe mal-ı maktu ile Serafim'e verildiği Ruznamçe-i Hümayun suretinden anlaşıldığı belirtilmiştir. Şimdi aynı şekilde cemaati tarafında ittifakla seçilen Metodiyus'a da 20.000 akçe peşin ve 30.000 akçe de maktu bedel ile berat verilmesinin kararlaştırıldığı, 17 Haziran 1823 (7 Şevval 1238) tarihinde beratı verildiği, buna göre kadimden olageldiği üzere ayinlerinde serbest oldukları ve hiç kimsenin Patriklik işlerine müdahale etmemesi, emredilmiştir²⁷⁶.

3.2.2. Devre Vergisi

Devre, kutsal mekânlara hareket edecek olan Hac kafilesi için yardımları, iane ve bağışları toplamak üzere Şam valisinin yaptığı turdur. Dönüşte Hac kafilesi için yapılan yardımlara ise Cerda adı verilmiştir. Bu yardımların toplama yükümlülüğü Trablus valisi, bazı hallerde de Sayda valisine verilmiştir. Fakir ve yoksul Hacılara dağıtılmak üzere toplanan cerda parası 750 keseyi bulurdu²⁷⁷.

Cerdanın bir kısmı, Hac kafilesinin muhafazası için dönüş güzergâhı üzerinde bulunan bedevî şeyhlerine ve aşiretlere dağıtılırdı. Paranın yarısı Hac kafilesinin kutsal mekânlara giderken, diğer yarısı da Şam'a dönüş sırasında ödenirdi.

Valinin manastırlardan topladığı devre vergisi tutarı 120.000 kuruşa kadar çıkardı. Görüldüğü üzere bunun hiç de şer'î bir yönü yoktur, Memlûklular zamanından kalma bir gelenektir, yani örfî bir vergidir. Örneğin valinin 1826 (1241) senesinde manastırlardan topladığı cerda miktarı aşağıda gösterilmiştir.

²⁷⁵ MTVŞ Evâmîr-i Sultaniye 3, Bel. 112

²⁷⁶ MTVŞ Evâmîr-i Sultaniye 2, Bel. 18

²⁷⁷ Tarih Hasan Ağa Alabd, Havadisü Dimaşku'l-Yevmiye, (İnceleyen Yusuf Naise), s. 6-44 (1 kese 500 birim olduğuna göre; 500x750= 375.000 Kuruş eder.)

Tablo 14. 1826 Yılında Manastırların Ödedikleri Vergiler

Manastırın Adı	Vergi Miktarı
Rum Manastırı	60.000
Ermeni Manastırı	40.000
Kıpti Manastırı	12.000
Efrenk Manastırı	7.000
Yahudi Manastırı	600
Haratü'l-Halil	367

Ayrıca her manastırdan 500 kuruş ikramiye alınırdı. İçtihatla bulunan İbrahim Paşa döneminde, verginin aidiyeti ulema ve dervişler değil devlet olduğu için söz konusu verginin tahsilatını zorunlu kılmıştır²⁷⁸. Görüleceği üzere, devre vergisinde en yüksek pay gayrimüslimlere aittir. Yukarıda da belirtildiği gibi Rum Manastırından 60.000 kuruş alınmıştı.

3.2.3. Hristiyan Vakıflar Vergisi

Hristiyan cemaat, her yıl Kadı'dan Hristiyan evkaflar mütevellisinden hesap sorulmasını talep ederlerdi. Kadı Müslümanlara ait evkafları denetlediği gibi, Hristiyan vakıfları da denetlerdi. Mesela Maruni Piskoposu Cermanous 1813-1814 (1228-1229) senelerine ait vakfının muhasebesini vermiştir. Buna göre; vakfın gayr-i menkul mallarından 424 kuruş geliri olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık fakirlere 1.322, vakıf onarımına 65, avarız ve diğer vergilere 277, mütevellinin vakıf zimmetinde olan borcu 50 kuruş olmak üzere toplam 1.714 kuruş masrafı ortaya çıkmıştır²⁷⁹.

Aynı tarihte Halep Ermeni vakıflarının mütevellisi Piskopos Simon'un da muhasebesi görülmüş, buna göre 357 kuruş gelir, 128 kuruş da gideri olduğu tespit edilmiştir²⁸⁰.

3.2.4. Günah Çıkarma Vergisi

Kudüs'e girdiklerinde ve Kıyamet (Kamame) Kilisesini de ziyaret ederken korumaya alındıkları için Yafa limanı üzerinden Kudüs'e gelen Hristiyan Hacılardan alınırdı. Toplanan paranın yarısı devlete, diğer yarısı da Hacıları koruyan gidiş ve

²⁷⁸ MVTŞ Kudüs Şer. Sic. (1241/1825 tarihli), Bel. 310

²⁷⁹ MTVŞ, Şam Şer. Sic. No. 177, Bel.141

²⁸⁰ MTVŞ, Halep Şer. Sic. No. Bel. 143

dönüşlerinde rehberlik ettiklerinden dolayı din görevlilerine ve delillere ödenirdi. Bu parayı Şeyh İbrahim Ebu Gohş toplardı, oldukça da önemli bir miktardı. Kardeşi Cebir Ebu Gohş Hacılardan yılda yaklaşık 25.000 kuruş (50 kese) toplardı. Mehmet Ali Paşa'nın yasaklama emrine rağmen Abu Gohş, Kudüs'e giren Hacıları koruma gerekçesiyle bu parayı toplamaya devam etmişti²⁸¹. Görüldüğü gibi, bu vergi Hristiyan Hacıların emniyetini sağlamak ve rehberlik yapmak karşılığında alınan bir vergidir. Yani bir hizmet karşılığı alınmaktadır ki bu da tabiidir.

3.2.5. Yıllık Aidat Resmi

Şam valisinin Hristiyanlardan topladığı bir paradır. Bunun yıllık aidatı 60.000 kuruş iken daha sonra 100.000 kuruşa yükseldi. Kudüs Mutesellimi dört ayda bir defa Ermeni, Avrupalı ve Rum manastırlarından 1.000 kuruş alırken 2.000 kuruş almaya başladı²⁸², Kale dizdarı da Avrupalı, Ermeni, Kıpti ve Yahudilerden 3.000 kuruş alırdı. Bu alımlar Mısırlılar Şam'a gelince sona erdi.

3.2.6. Arusâne Resmi

Ya da arusiye (gelinlik), bakireden 60, dul ve boşanmışlardan 40, orta hallilerden 30, yoksul fakirlerden de 15 akçe alınırdı. Bu vergi gayrimüslimlerden de alınırdı. Müslümanlar ise evlilik resmini Kadıya öderlerdi.

3.2.7. 'İdiyye (Bayramlık)

Örfi bir vergidir veya Kudüs'te yaşayan Müslümanlardan sözü geçen nüfuzlu kişilerin bayram günlerinde Hristiyan manastırlardan aldıkları aslında önemsiz ve değersiz ufak bir paradır ama kanunî ve şer'î dayanağı yoktur. Mağrip efendilerinden Şeyh Ahmet Efendi, Avrupalı rahiplerinden her bayram 15 Zolota²⁸³ alırdı. Süleyman Taha Ermeni manastır cemaatine bağlı rahiplerden her Ansara Bayramında (paskalyadan sonraki yedinci pazar) 10 Zolota, Şeyh Muhammed İsmail el-Kisvanî de Ermeni rahiplerden kurban bayramında 16 Zolota alırdı²⁸⁴.

²⁸¹ Ahmed Hamid el-Kudat, Nasara'l-Kudüs, s. 346

²⁸² Ahmed Hamid el-Kudat, Nasara'l-Kudüs, s. 345

²⁸³ Zolota, 90 akçe 4/3 kuruş değerinde gümüş veya bakırdan Lehistan parasıdır.

²⁸⁴ Ahmed Hamid el-Kudat, Nasara'l-Kudüs, s. 344

3.2.8. Kölelik Resmi

Hazineye ödenmesi gereken paradan arta kalanıdır. Vali ve şeyhlerin kasasına giderdi. Bu paralar devre vergisi için toplananlardan arta kalanıdır. 1825 senesinde, 167.000 kuruş toplanmıştı, 9.200 kuruşu Şeyhlere, geriye kalan ise valiye gönderilmiştir.

3.2.9. Maarif Vergisi

Müsakkafat kıymetinin %5 kadar bir vergidir. Devlet okullarının bakım ve onarımında kullanılırdı. 1 Şubat 1832 (28 Şaban 1247) tarihinde Kudüs'ten Mehmet Ali Paşa'ya yazılan bir arzda; Hristiyan ve Yahudi cemaatinden 20.500 kuruş toplandığı ve bunun Müslümanlara ait hayır işlerinde kullanıldığı ifade edilmiştir. Mehmet Ali Paşa verdiği cevapta, toplanan paraların manastırlara ve Kudüs'te İsrail cemaatine derhal iadesini emretmiş ve böylece bir uygulamayı kaldırmıştır.

3.2.10. Adet Haline Gelen Gelenek Vergisi

Kudüs'te yaşayan Müslümanların yalnızca Ramazan ayında Hristiyanlara ait manastırlardan aldıkları aynî ve nakdî bir vergidir. Aşağıdaki tablo Hristiyanlar tarafından adet olarak verilen emtia ve para miktarı görülmektedir.

Tablo 15. 1832 Tarihinde Hristiyanlardan Alınan Adet Vergisi²⁸⁵

Veren Kurum	Alan Kişi	Cinsi ve Miktarı
Efenc Rum Manastırı	Ahmet Salahî	6 Arşın Kumaş
Efenc Rum Manastırı	Ahmet Salahî	15 Kuruş
Efenc Ruhbanlar	Halil ed-Dacânî	1/3 Arşın Kumaş
Kıptiler	Sadettin el-Asalî	5 Esedî Kuruş
Efenc Ruhbanlar	Abdülhamit Efendi	2 Arşın Kumaş

15 Ocak 1832 (11 Şaban H.1247) tarihinde Efenc ruhbanlar Kudüs Hristiyanlarından toplanan vergilerin dökümü ile ilgili olarak Muhafız Abidin tarafından Muhammed Ali Paşa'ya gönderilen arzda, Kudüs'te Kadı tarafından Sünni cemaat ileri gelenlerine gönderilen maruzatta, Hristiyanların manastırlarına uygulanan ve bilahare kaldırılan vergi gelirlerinin dökümü verilmiştir.

²⁸⁵ Ahmed Hamid el-Kudat, Nasara'l-Kudüs, s. 35

Tablo 16. 1832 Tarihinde Manastırlardan Alınan Vergiler

Vergi Alınan Cemaat	Miktarı (Kuruş)
Efrenc	2.390
Rumlar	7.890
Ermeniler	4.015
Toplam	14.295

Tablo 17. 1832 Yılında Hristiyanlardan Alınan ve İade Edilen İkramiyeler

İkramiyenin Alındığı Kaynaklar	Miktar (Kuruş)
Efrenc	5.000
Rumlar	5.000
Ermeniler	5.000
Ziyaretçiler	1.705
Muhtelif Gelirler	10.000
Genel Toplam	41.000
Giderler	23.000
Bakiye	18.000

Mehmet Ali Paşa'nın emri ile bu meblağın tamamı Hristiyanlara iade edildi, ayrıca onlara başka kaynaklardan tazminat ödenmişti. Çünkü 1831 tarihinde Mehmet Ali Paşa Kudüs Kadısı, Müftü, Nakibü'l-Eşraf, Mescid-i Aksa İmamı ve hatiplerine gönderdiği emirde; Kudüs Şerif'te İsa milletinden ve müstevilerin ziyaret ettikleri tapınaklar ve manastırlar bulunduğunu, bugüne kadar onlardan günah çıkartma adı altında vergi alındığını, bunun kanunsuz olduğundan Sayda Eyaleti, Kudüs Şerif, Nablus ve Cenin'de bulunan bütün Müslümanlardan bu tür alımlara son verilmesini emrettiğini, ayrıca Efrenc, Rum, Ermeni ve Kıpti tapınak ve manastırlardan, Şeria Nehrinde Günah, Kıyamet Kilisesine giriş vergisinin de kaldırıldığını bildirmiştir²⁸⁶.

Kudüs Kadısı gönderdiği cevabi yazısında özetle; eskiden beri Hz. Ömer, Eyyübi, Memluklu ve Osmanlı sultanlarının verdiği ahitnamelere uygun olarak bu verginin alındığını, dolayısıyla kendilerinin bu geleneğin mirasçısı olduklarını, eskiden olduğu gibi, bu verginin alınmasına devam edilmesini istirham etti. Ancak Mehmet Ali Paşa, Yahudileri ve Hristiyanları sevdiğinden değil, padişaha karşı Avrupalıların

²⁸⁶ Mahfazetu Abidin, Mahfuzâtü Dâru'l-Vesâiki'l-Mısıriye No. 231, Bel. 65

desteğini kazanmak ve aynı zamanda kendi otoritesini kurmak için söylenenlere kulak asmamıştı²⁸⁷.

Son olarak Müslümanlara, Yahudi ve Hristiyanlara uygulanan örfî vergilerin büyük bir kısmı yöneticilerin, nüfuzlu kişilerin ve yeni vergiler icat eden araçlar için önemli bir gelir kaynağı sayılırdı. Padişah ve devlet adına toplanması gereken paralar hep adı geçenler arasında paylaşıldı. Padişahlar, özellikle Yahudi ve Hristiyanlardan örfî vergilerin alınmamasını emrederlerdi. Sultan Mahmud fermanında; gayrimüslimlerden hiç bir şeyin ve özellikle yıllık aidat ve hediyelerin alınmamasını yeniden hatırlatmışsa da vergilerin arkası hiç kesilmemişti²⁸⁸.

Doğrudan örfî vergiler, yöneticiler ve yardımcılarının işi olduğunu, şer'i bir mesnedi olmadığını, 30'dan fazla verginin tümünün uygulandığını, bunlar her ne kadar padişah adına toplanıyorsa da, hazineye çok az bir şey yatırıldığı bildirilmiştir. Daha sonra şer'i olmayan örfî vergilerin diğer yönlerini ele almıştık. Bunlar Şam ve çevresinde bulunan pazarların iltizamı, Şûra Meclisi tarafından toplanan rüsum, devleti kötü durumda bıraktığı kadar, fiyatlar halkın kaldıramayacağı kadar yükselmesine neden olduğunu belirtmiştik.

Bilahare, babasının emri üzerine İbrahim Paşanın icadı olan ve iane adıyla bilinen Ferda vergisine geçmiştik. Bunun insanlar üzerinde en kötü ve en ağır vergi olduğunu, İbrahim Paşa'nın Şam'dan alelacele ayrılmasına da neden olduğunu hatırlatmıştık. Son olarak nüfuzlu kişilerin ve bazı din adamlarının koruma gerekçesiyle veya genel münasebetlerde Hristiyanlardan topladıkları kişisel vergilere geçmiştik, bunun hiç bir şer'i mesnedi olmadığını, tamamen yöneticiler ve yardımcılarının içtihiyadır.

Hristiyan cemaatlerden alınan vergiler vesilesiyle onların yoğunlukları hakkında da bir fikir sahibi olmak mümkündür. Verdikleri vergi toplamına bakılırsa en kalabalık Hristiyan cemaatin Rumlar, ikinci derecede Ermeniler ve üçüncü derecede de Efrencilerin geldiği görülmektedir. Gene Hristiyanların ödedikleri vergileri alan kişilerin isimlerine bakılırsa, bu isimlerin sıkça karşımıza çıkan Salahî ve Asalî aileleri olduğu görülmektedir. Bu ve daha diğer elit aileler günümüze kadar Suriye iktisadî ve bürokratik hayatında varlıklarını devam ettiren ailelerdir.

²⁸⁷ Mahfazetu Abidin, Mahfuzâtü Dâru'l-Vesâiki'l-Mısriye No. 231, Bel. 95

²⁸⁸ MTVŞ Kudüs Şer. Sic. No. 315, s. 95

3.3. Gayr-i Müslimlerden Alınan Şer'î Vergiler

3.3.1. Cizye

Cizye, ülkede yaşayan gayr-i müslim halkın hayatlarını korumak, din ve ibadetlerini serbestçe yapabilmek ve askere gitmemek karşılığında, kanunun tabiri ile harbe darbe kâr u kisbe kadir erkeklerden kişi başına yılda bir defa alınan nakdî bir vergidir. Buna göre iş gücü yapacak, savaşa katılabilecek erkekler cizye vereceklerdi. Ruhban sınıfı, kadınlar, küçük çocuklar ve ileri yaşta olan kimseler, deliler, felçli ve sakat olanlar cizyeden muaftı. Ayrıca orduda çeşitli hizmetlerde bulunan Balkanlardaki gayr-i müslimler de cizye vermezlerdi. Buna göre gayr-i müslim nüfusun cizyeden muaf olanları, cizye verenlerden daha fazla idi. Cizye, umumi hazine tarafından doğrudan toplanırdı. Cizye H.1103/M. 1691 senesine kadar, kişi olarak değil hane veya aile esasına göre toplanırdı. Bu tarihten sonra hane ve aile esasına değil yetişkin aklı başında olanlardan toplanmaya geçildi²⁸⁹. Kanuni Sultan Süleyman cizye anlamına gelen Cevvâlin, fakir âlimler ile Mekke ve Medine halkına verilmesini emretmiştir. Böylece onların Arap Müslümanların eline geçen ülkelerden tahliye edilmelerine engel olmuştu.

Cizye gelirleri doğrudan merkezî hazineye aitti ve gelenek olarak bir görevlinin maaşı olarak tevcih edilmezdi, yani cizye timarın kaynağı yapılmazdı. Cizye verenler, güçlerine göre üç sınıfa ayrılırdı. Zengin olanlara âlâ, orta halli olanlara Evsât ve fakir olanlara da Ednâ statüsü verilmişti. Zaman içinde cizye oranları değişmekle beraber, aşağıda görüleceği gibi, genellikle âlâ'dan 60-80 akçe arasında diğerleri de buna paralel olarak değişen oranlarda vergi alınırdı. Hane değil kişi başına alınan bu vergi, İslam fütuhâtının ilk dönemlerinden beri bütün Müslüman devletlerde uygulanan bir vergidir. Cizye, gayr-i müslimlerin teb'ası oldukları devletle bir nevi mutabakat belgesidir. Gerçekten Müslüman devletlerin hâkimiyetinde yaşayan gayr-i müslimler aynı zamanda hem bugüne kadar varlıklarını sürdürmüşler hem de kilise ve bütün dini müessese ve geleneklerinin devamlılığını sağlamışlardır. Cizyenin bu yönüyle değerlendirilmesi, mutaassıp Avrupalıların konuyla ilgili yersiz eleştirilerinin hükmü kalmayacaktır.

Buna rağmen İslamiyet'in sözde tehlikesinden kaygılı olduklarını hiç bir zaman gizlemediler²⁹⁰. Aslında Cizye hiç bir zaman hazine için önemli bir gelir kaynağı olmamıştır. Yahudi veya bir Hristiyan'ın en kötü ahvalde hazineye ödediği para 4 dinarı geçmemiştir. Oysa bir Müslüman zekât şeklinde bunun yüzlerce katını ödüyordu.

²⁸⁹ Yazarlar grubu, et-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaiye li'd-Devleti'l-Osmaniye I, Şam 1999

²⁹⁰ Jep ve Pon, İslam toplumu II, 1998, s. 293

Yukarıda değinildiği, pek çok kimseden cizye tahsil edilmiyordu. Bu İslam dininin insani yönlerini yansıtıyordu²⁹¹.

Basit bir hesap yapacak olursak görüyoruz ki Yahudi ve Hristiyan nüfusun ancak üçte biri cizye ödüyordu. Osmanlı Devleti, Osmanlı filosunda çalıştıkları için Arnavutluk Hristiyanlarından cizye alınmazdı. Köprü inşaatında çalıştıkları için de Balkanlarda yaşayan Hristiyanlardan da cizye alınmazdı. Orduda görev yapan Güney Romanya halkından da vergi alınmazdı²⁹².

Cizye tahsil etmenin başka şartları da vardı: Kişi, fakir iken zenginleşirse alınır, zengin fakirleşirse alınmazdı. Yıl içinde ölürse o yılın vergisi alınmaz, keza Müslüman olursa da alınmazdı²⁹³. Cizye yalnız 15 ila 60 yaş arasında olanlardan tahsil edilirdi. Daha önce belirttiğimiz gibi Osmanlı Devleti'nde konsolosluk gibi resmî hizmetlerle ikamet eden Avrupalılardan da cizye önce alınmazdı, daha sonra alınmaya başlandı. 1826 senesinde çıkarılan bir fermanla, ikamet süresine bakılmaksızın Yahudilerden, Hristiyanlardan ve acemlerden de cizye alınması kararlaştırılmıştır.

Devlet kimin fakir kimin zengin olduğunu, meslek, mesken durumları ve mahallindeki mahalle ile gelenleri, imamlar, papazlar, kocabaşların tanıklıkları yoluyla bilirdi. Zenginler yani Alâ; sarraflar, emlak ve saraylar sahibi, tüccarlar, doktorlar vb., Evsat yani orta halli olanlar; terziler, boyacılar, ayakkabı tamircileri, kasaplar, fakir Ednâ kesimi ise; işçiler, hayvan kiralayanlar, gündelikçiler, işportacıları. Ayrıca Yahudi ve Hristiyan din adamları kendi topluluklarına bağlı olanlarını iyi tanıdıkları için, tanıklık yaparak mültezimler veya tahsildarlarla adaletin gerçekleştirilmesi uğruna işbirliği yaparlardı²⁹⁴.

3.3.1.1. Cizye Miktarı

Cizye miktarı Halife Hz. Ömer döneminde Kudüs'te yaşayan zimmîlere (gayrimüslimler) uyguladığı miktar sonraki yıllarda kanun haline geldi.

Uygulanan Miktar şöyleydi:

- Azami: Ayda dört dirhem, yılda 48 dirhem veya dört dinar altın
- Vasat: Yılda iki dinara denk gelen 24 dirhem
- Asgari: Yılda bir dinar veya 12 dirhem

²⁹¹ İbni Abdin, El-Hâşiye VI, s. 238

²⁹² Thomas Arnorld, Ed-Da'a ilâ'l-İslam s. 79-81

²⁹³ Ahmed Hamid el Kudat, Nasara'l-Kudüs, Kahire 2009, s. 338

²⁹⁴ İbni Abdin, El-Hâşiye VI, s. 24

İbn Abidin'e göre söz konusu miktarlar, çalışma dönemine denk gelen on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında da aynen uygulanıyordu. Paranın değerine göre yükselir veya düşerdi. Örneğin Osmanlı Devleti'nde H.1101/ M.1690 senesinde cizye, Âlâ 4 altın=360 akçe, Evsat iki altın=180 akçe, Edna bir altın=90 akçeydi²⁹⁵.

İncelediğimiz dönemde Sultan II. Mahmud 1824 tarihinde yayınladığı bir ferman ile cizye mükellefi halktan dirhem hesabı üzerinden cizye alındığını, bunun fakirlere bir haksızlık olduğundan dolayı kaldırıldığını ve bundan böyle cizye tahsilatının kuruş hesabı üzerinden yapılmasını emretmiştir. Buna göre cizye oranları; Âlâ 8, Evsat 4 ve Edna da 2 kuruş oldu²⁹⁶. Bu belgeyi anlamak için bir dirhem'in 50 Mısıriye iken bir kuruşun 40 Mısıriye olduğunu hatırlatmak gerekir. Böylece cizye miktarı beşte bir oranda aşağıya çekilmiş oluyor. 35 yıllık dönem içinde tahsil edilen cizye miktar tablosu aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 18. Cizye Oranlarının Değişim Tablosu²⁹⁷

Yıl	Kuruş
1809	12 – 6 - 3
1816	4 – 2 - 1
1824	8 – 4 - 2
1826	4,25 - 2,25 - 1,32
1827	12 – 6 - 3
1834	48 – 24 - 12
1839	60 – 30 - 15
1843	60 – 30 - 15

Cizye, ne Şam Vilayeti'nde ne de devletin öteki vilayetlerinde değerli veya önemli bir gelir kaynağı olmamıştır. Cizyenin maddi olmaktan ziyade manevi bir değeri vardı. İşte örnekleri Hristiyan nüfusunun en yoğun olduğu Kudüs'te H. 1242 /M. 1826 senesinde cizye vergisi ödeyenlerin sayısı:

²⁹⁵ Ahmet Gündüz, Ed-Devletü'l-Osmaniye'l- Mechule, Soru. 276

²⁹⁶ MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye, No. 2, Bel. 40

²⁹⁷ Kudüs Şer. Sic. Şer. 292, 300, 308, 311, 326, 340 (Nakleden: Ahmed Hamid el Kudat, Nasara'l-Kudüs Kahire 2009, s. 340)

Tablo 19. Kudüs'ün 1826 Yılı Cizye Dağılımı²⁹⁸

Cizye Veren Sınıfı	Sayısı	Para Karşılığı (Kuruş)
Alâ	424	5.244
Evsat	3.132	93.960
Edna	1.838	27.570
Toplam	5.394	126.774

Kudüs'teki Manastırlardan ayrıca vergi alınıyordu ve yabancılar bunda şikâyetlerdi.

Kudüs'teki manastırlardan alınan vergi miktarları şöyleydi: Efrenc manastırından 9.032, Rum manastırından 2.740 ve Ermeni manastırından 17.200 kuruş vergi alınıyordu²⁹⁹.

1840 senesinde Kudüs sancağı dâhil Şam Vilayeti'nin cizyeden toplam geliri 498.804 kuruştı. Vilayetin toplam gelirinin %1'i bile değildi.

Karşılaştırmalı bir örnek verecek olursak, 1840 senesinde Mısır Vilayeti'nde toplanan cizye miktarı 435.000 kuruştı. Trablus'tan 132.750 ve Halep'ten 282.452 kuruş cizye tahsil edilmişti³⁰⁰. Görüldüğü gibi Şam Vilayeti'nin cizye gelirleri Mısır, Halep ve Trablus'tan daha fazladır, buna rağmen Şam vilayet bütçesinde küçük bir meblağı teşkil etmektedir.

Aslına bakılırsa, ister zımmîler ister Müslümanlar için uygulanan cibayet sisteminde devletin sürekli telafisine çalıştığı aksaklıklar yaşandığını, civardaki ülkelerin kriterlerine göre de makul seviyede olduğunu söyleyebiliriz.

3.3.1.2. Cizye Toplama Usulleri

Osmanlı Devleti cizye, avarız, iane vb. vergileri toplamak için sabit bir sistem uygulamıştır. Verginin cizye olduğu varsayarsak;

- Şam Vilayeti için toplam cizye gelir miktarı belirlenir,
- Şûra Meclisi, Şam'da bulunan düşünürler, bilirkişiler ve din adamları belirlenen miktarı sancaklar arasında bölmek üzere bir araya gelerek toplanır,

²⁹⁸ Mahfazetu Abidin, No. 259, Vesika 98. (Naklen: Yusuf Nu'aysa, El-Marcai fi'l-Vasâiki't-Tarihiye anî's-Şam, Şam Üniversitesi, 2004, s. 47)

²⁹⁹ Ahmed Hamid el-Kudat, Nasara'l-Kudüs, 1808, s. 341

³⁰⁰ Yusuf Nu'aysa, Almarjei fi Alvasaik Al-Tarihiye an Al-Şam, Şam Üniversitesi, 2004, s. 47

- Her sancağın düşünürleri, bilirkişileri ve din adamları bir araya gelerek sancak için belirlenen miktarı, beldeler, köyler ve mezralar arasında bölüştürürler,
- Böylece her köy, vergi yükümlülüğünü peşinen öğrenmiş olur,
- Nihayet köyün büyük erkekleri ve din adamları kararlaştırılmış olan vergi yükünü köy halkı arasında bölüştürür.
- Bilahare tezkereler mültezimlere ve yardımcılara teslim edilir. Bunlarda köy köy mezra mezra dolaşarak zımmilere ödedikleri para karşılığı imzalı ve mühürlü makbuz verirlerdi. Kendilerine Yahudi ve Hıristiyan din adamları da yardım ederlerdi. Bunlar genellikle defterleri alıp gerekli ödemeyi kendi paralarından öder ve bilahare kendi cemaatlerinden tahsil ederlerdi³⁰¹.

Hıristiyan cemaatlerinden her biri için cizye mükellefi ihtiva eden özel bir defteri vardı. Her cemaat liderinde de devlet kayıtlarına benzer sicil defteri vardı. Cemaatlerden biri başka bir cemaate geçse bile ilk cemaat kendi adına ödeme yapmakla mükellefi. Bu kayıt defteri yeni mükellefleri geçirmek, ölüleri, kaybolanları veya göç edenleri silmek üzere sürekli tadil edilirdi. Mükellefin maddi durumuna göre kimileri 50, kimileri de beş kuruş öder, önemli olan köyden beklenen miktarın toplanması ve cevval divana teslim edilmesidir.

Bu yöntemin özelliği, devlet ve halkın şu veya bu vilayetten ne kadar para toplanacağını önceden bilmiş olmalarıdır. Aynı zamanda fakir ve zengin arasında adaletin sağlanmasıdır. Tek kötü tarafı, köyde kimin kaldığı, kimin gittiği, kimin öldüğüne bakmaksızın köy halkı, yeni listeler düzenlenene kadar canlılar ve ölümler adına tahakkuk ettirilirmiş olan miktarın tamamını ödemek zorunda olmalarıdır.

Cevvallerin topladığı para Osmanlı Devleti'nde toplanan paraların en iyisi ve kuşkusuz en temizi sayılırdı. Bu nedenledir ki Kanuni Sultan Süleyman bu yöntemle toplanan paraları haremi şerif âlimlerine, diğer büyük âlimler ve eşraflara dağıtırdı. Şam valisi ve Şam kadısına gönderilen örnek bir belgede; Dımaşki Muhammed oğlu Şeyh Abdulkaki Çelebi'ye ölümüne kadar cevval parasından her ay 10 Osmanlı tahsis edilir denilmektedir³⁰².

Paranın toplanmasında ise şu yöntem izlenirdi: İstanbul'da mîrî hazineye bağlı Cizye Muhasebesinden sorumlu sekizinci idare her yılın başında ödeme yükümlüsü

³⁰¹ Ahmed Hamid el Kudat, Nasara'l-Kudüs, s. 338

³⁰² MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye No. 18, Bel. 235

Yahudi ve Hristiyan sayısına denk 1,8 milyon tezkere dağıtır. Bunları 180 paket içinde toplar ve devlet ile bağlı vilayetlerde bulunan şer-i mahkemelere gönderilirdi.

Bunun üzerine cizyeyi toplamakla görevlendirilen tahsildar, kendi payına düşen Kadı, Defterdar, Kâhya ve ilgililer tarafından basılmış ve mühürlenmiş tezkereleri teslim almak üzere Kadılığa ve Şûra Divanı'na giderdi.

Bazı durumlarda Şam Meclis Divanı'ndan belirli sayıda tezkere basması ve Kadı tarafından mühürlenerek Valiye teslim edilmesi istenirdi. Bunlar, özel kayıt defterlerinde tescil edilirdi³⁰³. 1824 senesinde birinci grup yani âlâ statüdeki defter sayısı 540, ikinci grup yani Evsat statüdeki defter sayısı 918 ve üçüncü grup yani Ednâ defter sayısı da 1750 defterdi³⁰⁴. Bu rakamlar bize halkın genel iktisadî durumunu vermektedir. Orta halli ve fakir olanlar büyük bir yekün teşkil etmektedir. Başka bir ifade ile zengin olmayan orta halli ve fakir halkın oranı %83,16'dır.

Başka bir belgede padişahın fermanı üzerine H. 1243/M.1827 senesinde cizye vergisini tahsil etme görevi Hurşit Ağa'ya verilmiş ve kendisinden cizye ile ilgili surre-i hümayun defterleri teslim oturumuna katılması için Şer-i Şerif Meclisi'ne gitmesi istenmiştir³⁰⁵.

1827 (1243) yılı cizye muhasebesine göre; Şam'ın toplam cizye miktarı 102.271,5 kuruştur. Hazineye teslim edilen 26.145 kuruştur. Buna 2.870 kuruş berat ve vazife harçları, 55.265 kuruş poliçe olarak verilen ve 2.230 kuruş da mutad olarak Daru's-Saade'ye gönderilen miktar eklenince 86.510,5 kuruş ödenmiş olmaktadır. 102.271,5 kuruştan çıkarılınca geriye 15.761,5 kuruş bakiye kalmıştır³⁰⁶. Aynı muhasebede Kudüs'ün de cizye miktarı verilmiştir. Buna göre Kudüs'ün cizye toplamı 94.303,5 kuruştur. Buna göre Şam'daki gayr-i müslim nüfus Kudüs'ten fazladır. Burada Kudüs'ün cizye dağılımı da verilmiştir. Buna göre; 1827 yılında Kudüs'teki gayr-i Müslimlerin âlâ nüfusu 241, Evsat 2.705 ve Ednâ 617'dir. Âlâ olanlardan 36, evsâttan 18 ve ednâdan 9 kuruş cizye alınmaktaydı. Âlâ nüfusun ödediği 8.676, evsât olanların ödediği 48.690 ve ednâların ödediği 6.183 kuruş ki toplam 63.549 kuruş yapmaktadır. Yapılan muhasebeden Kudüs cizyesinin de 4.773,5 kuruş bakiyesi kalmıştır³⁰⁷.

³⁰³ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 2, Bel. 102

³⁰⁴ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 2, Bel. 103

³⁰⁵ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 2, Bel. 181

³⁰⁶ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 4, s. 6

³⁰⁷ MTVş, *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 4, s. 6 Kudüs'teki cizye dağılımı göz önüne alınırsa, bu tarihlerde halk arasında çok fakir ve çok zenginler azınlıktadır. Yani orta sınıf nüfusu daha yoğundur. Aynı oranlara Anadolu'nun başka şehirlerinde de rastlanmaktadır. Mesela 1761 (1175) yılında Gümrük Emni Sunullah Ağa'ya emanet usulü ile verilen Erzurum Gümrüğünün teftişi dolayısıyla cizyeye tabi olanların dağılımı

Vergi toplama hususunda bazan Patrikler de kiliselerine ait vergilerin toplanması için Sultan'dan yardım istemişlerdir. Mesela 19 Ekim 1826 (17 Rebiü'l-Evvel 1242) tarihinde Kudüs Ermeni Patriği Sultan'a yazdığı bir arzuhalde; Şam'da bulunan 1.500 kadar ev, dükkân ve diğer taşınmaz mallardan sorumlu olduklarını belirterek, cemaatine bağlı bu yerlerin vergilerinin toplanmasında kendisine yardımcı olunmasını talep etmiştir. Ayrıca söz konusu taşınmaz mallardan elde edilecek gelirden devletin payını ödeyeceklerini de ilave etmeyi ihmal etmemiştir. Şam'a gönderilen bir emirde Patriğin talepleri doğrultusunda kendilerine yardım edilmesinin uygun olacağı ve varsa haksızlıkların ortadan kaldırılması hakkında gereğinin yapılmasını emretmiştir³⁰⁸.

Zimmîlere bir takım imtiyazlar tanıyan Gülhane Hattı ve Hattı Şerif-i Hümayun üzerine Avrupalıların Osmanlı üzerindeki ağırlığı hissedilmeye başlandı. Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile bütünleşme çabaları sürdüğü için 10 Mayıs 1855 (23 Şaban 1271) tarihinde Cizye tamamen yürürlükten kaldırılmıştır. Bunun yerine gayr-i müslimlerin askere gitmeme karşılığında Bedel-i Askerî vergisi konmuştur³⁰⁹.

3.3.2. Harac

Haraç, Osmanlı Devleti'nde gayr-i müslim halkı ilgilendiren vergilerden biridir. Haraç arazi üzerine konmuştur. Adeta toprağın ücreti olarak alınmaktadır. Müslümanların barış veya savaş yoluyla ele geçirdikleri arazi için haraç alınır. Müslümanların veya devletin fiili sahibi olduğu arazi üzerinde gayrimüslimlerin sadece intifa hakkı bulunmaktadır. Haraç aslında Hz. Ömer'in bir önerisiydi. Mezopotamya ve Şam'ı ele geçirince Müslümanlar, bu kadar geniş araziye ne yapacakları hususunda kendi aralarında görüş ayrılığı yaşandı. Bir kısmı, para gibi Müslümanlar arasında paylaşılmasını önerirken, bir kısmı bölüşmeden toprakların Müslümanların elinde kalıp, ekip, çıkacak mahsulün paylaşılmasını teklif etmişti. Hz. Ömer buna itiraz ederek, fütihat sona ererse Müslümanlar harcayacak parayı nereden bulacaklardı, önünde emeğe ihtiyaç olan geniş sulu arazi görenlerde savaş duygusu nasıl motive edilecekti. Bu yüzden bu gibi tekliflere karşı çıkan Müslümanlar, arazinin sahiplerinin elinde kalıp

da verilmiştir. Buna göre; 1761'de Erzurum'da 1297 alâ, 6497 evsat ve 1481 ednâ statüde olmak üzere 9.275 gayr-i müslim mevcuttur. Bu rakam 1762'de (1176) yılında köklü bir değişikliğe uğramamış, bu tarihte 1273 alâ, 6669 evsat ve 1220 ednâ statüde olmak üzere 9.162 gayr-i müslim nüfus vardır (bkz. BOA. Cevdet Maliye 7173-B). Bu durum sadece gayr-i müslimler için değil, müslümanlar için de geçerlidir. Esasen bir toplumda orta sınıf nüfusunun yüksek olması ideal olandır. Günümüz modern ekonomik düzenlerin başarmak istedikleri fakat bir türlü başaramadıkları düzen budur.

³⁰⁸ MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye No. 2, Bel. 170

³⁰⁹ Ahmed Hamid el Kudat, *Nasara'l-Kudüs*, s. 341

elde edecekleri mahsulden bir pay almayı tercih ettiler. İşte buna da haraç dediler. Şam'da bulunan Ebi Ubeyde'ye gönderdiği mektupta Hz. Ömer: "Allah'ın emrini yerine getir. Müslümanlara, tahammül edebilecekleri takatten fazla yüklenmemek gerek. Bırak zimmileri araziye imar etmeye devam etsinler, onlar bu işin ehlidir. Aksi halde eğer biz ve onlar bozguna uğrarsak çocuklarımız da bozguna uğrar hepimiz kaybederiz"³¹⁰ dedi.

Haraç miktarı, arazinin özelliğine, sulu olup olmadığına, ekinlere ve şehirlere yakınlığına göre değişmektedir. Haraç, öşürde olduğu gibi yüksek oranlarla başladı. Maliyet ve emek vermeden nehirlerden sulanan arazide yarıya ile başlar ve giderek, üçte bir, dörtte bir, beşte bir, altıda bir ve sekizde bire kadar inerek azalır³¹¹. En düşük oranlar, bozkırlarda ve savaşların çok olduğu, kargaşanın yaşandığı ve güvenliğin yok olduğu sınır bölgelerde yerleşik arazilerde uygulanırdı³¹².

Şam'da tahsildarlar işbaşında kalabilmek için büyüklerin ve özellikle padişahın karşısında kendilerini hep temize çıkarmak isterlerdi. Şam ve İstanbul'da şikâyetlere kulak verenler olduğu için tahsildarlar, tavır ve davranışlarının iyi olduğuna tanıklık etmek üzere vergi ödeyenleri mahkemeler huzurunda şahit olarak gösterirlerdi. Tahsildarlar, devlet ile yeni bir iltizama girmek istediklerinde mahkemelerce tevsik edilen tanıklık belgesini kullanırlardı.

Buna örnek olarak: Yahudilerden ve Hristiyanlardan haraç tahsil eden Bab-ı Ali'de Kapıcı Başı Ahmet Ağa'nın adamı, Şam'da yanında mahkemeye getirdiği birkaç Yahudi ve Hristiyanı mahkeme huzurunda, adı geçen Ahmet Ağa ve vekili olan Mustafa Ağanın, cizye ve haraca mahsus sultaniye defterinde ne kayıtlıysa tahsil ettiklerini, hiç kimseye de haksız tavır takınmadıklarını, ellerinde belge bulunsun diyerek ifadelerinin mahkemece de teşvik edilmesi talebinde bulunmuşlardı³¹³.

Cizye ve haraç yanında nakdi bedel adıyla ilave bir vergi de getirildi. Avrupalılar bunun cizyenin mükerrer bir kopyası olarak gördü. Nakdi bedel fermanı H. 1261/ M.1845 senesinde yayınlandı. Osmanlı Ordusunda vatani görevini yapmak istemeyen Yahudi ve Hristiyanlardan nakdi bedel alınırdı. Nakdi bedel, yıllar süren zorunlu askerlik hizmetini ifa eden İslam ordularının masraflarını karşılamakta kullanılırdı.

³¹⁰ Ebu Yusuf el-Kadi, Haraç, Beyrut 1990, s. 273

³¹¹ Ibn Recep el-Hanbelî, Al İstihra li-Ahkâmî'l-Harac, Beyrut, 1985, el-Kutubu'l-İlmiye Yayınevi, s. 608

³¹² Şihabeddin Nuveyrî, *Nihayetü'l-Arab*, s. 255

³¹³ MVT, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 20, Bel. 464

Askerlik bedeli on sekiz, altmış yaş arasındaki gayri-müslimlerden tahsil edilirdi. Buna maktu vergi veya cihat ianesi de (iâne-i cihadiye) denilirdi. Miktarı yılda 25 kuruş üzerinden yirmi yıl içinde ödenecek 500 kuruştur. Tamamen Cizye’de olduğu gibi din adamlarının yardımıyla toplanan nakdi bedel karşılığında her yıl düzenlendiği ve muhtar ve ilgili komisyon tarafından mühürlenene ödeme makbuzları, gayri-müslim cemaatlere teslim ederdi³¹⁴.

3.4. Vergi Toplama Usulleri

Vergilerin toplanması ve zamanında İstanbul’a transfer meselesi, mültezimlerin ve vergi tahsildarlarının mütevazı imkânlarından daha büyük bir meseleydi. Bu süreçte, çok sayıda memur, açgözlü kimseler, çete, aracı ve hırsız bulunmaktadır. Bu tamamen 19. yüz yılın ikinci yarısında devletin Avrupa ile başlattığı krediler meselesine benziyor ki, tahsis edilen kredilerin ancak filli değerinin yarısı hazineye ulaşıyor, diğeri ise bankaların, aracılardan, tefecilerin hesaplarına gidiyordu. Ayrıca bu paraların önemli bir kısmı da sözleşmelerdeki kanunî faizler idi.

Örneğin Şam Vilayeti’nde devletin adıyla ve kılıcıyla toplanan verginin bir kısmı, mültezimlere, subaşı, aracı ve özel çıkar çevrelere gidiyordu. Bu nedenle verginin önemli bir kısmı hazineye ulaşmıyordu. Padişahlar, halk arasında adaletin sağlanması, merhametin hiç bir zaman esirgenmemesi, mükelleflerin ağır yük altında bırakılmaması konusunda valilere ve kadılara hep tavsiyelerde bulunurlardı. Bu devletin resmî politikasıydı, bu politikayı Osmanlı Devleti’nin bütün dönemlerinde ve bütün belgelerinde görmek mümkündür. Ayrıca insaf edilmek üzere insanlarda kadılara iltica ederlerdi. Buna rağmen insanları zor şartlar altında bırakan onlarca teklifler, her münasebette ve çeşitli adlar altında, çeşitli yöntemlerle zor kullanılarak tahsil edilirdi. Öyle ki vergileri saymak mümkün değildi, isimleri yıldan yıla değişirdi.

Yöneticiler için vergi mucitleri çıktı ortaya, bunlar hem yöneticinin rızasını hem de para kazanırlardı. İbrahim Paşa döneminde Şam Valisi Şerif Paşa, vergi toplama konusunda idari organın acizliğini anlayınca 2 Mayıs 1839 (17 Safer H.1255) tarihinde Mısır’da bulunan Mehmet Ali Paşa’ya bir yazı göndererek, Şam Vilayeti’nde bulunan memurlara vergi toplama yöntemlerini öğretmek için müfettişlerin, kâtiplerin, yardımcılar ve sarrafların tayin edilmesini rica ederek, Mısır ve Şam’dan Mısır’da teftiş

³¹⁴ MVTŞ, *Ed-Desâtiru’l-Osmanî II*, el-Matbaatu’l-Edebiye, Beyrut 1301h/1883, s. 27

kurulunda eğitim görmüş 6 müfettiş, 12 yardımcı ve 24 Kâtib'in tayin edilmesini teklif etmiştir³¹⁵.

1839 Gülhane Hattı-ı Hümayun para toplama konusuna ve problemlerine büyük önem atfedilmişse de hatalara son verilemedi. Dev projelerin uygulanmasını sağlayacak artan finansman talebini karşılamak üzere vergilerin toplanması ve devlet hazinesine ulaşmasının temin edilmesi için pratik ve kalıcı bir sisteme ihtiyaç vardı. Padişahlar bunun bilincinde oldukları için de toplama sürecini kontrol altında tutmak üzere ardı ardına fermanları eksik olmazdı.

Sultan II. Mahmud 1834 senesinde yayınladığı fermanla başlıca konuların yerine getirilmesini emreliyordu:

- Vakıfların devlet denetimi altında bulundurulması,
- Tımar ve zeametleri devlet mallarına katması
- Vilayetlerden geçişlerde memurlar tarafından para toplanmasına son verilmesi,
- Yaz ve güz dışında para toplanmasının yasaklanması,
- Cizye toplanmasına izlenen yöntemin iptal edilmesi, cizye ve haraç toplanması için, Kadı, Müslüman valiler ile gayr-i müslimlerin ileri gelen kişilerden ortak bir Komisyonun kurulması.

Bir yandan Yeniçeri sistemine son verilmesi, diğer yandan tımar ve zeametinin iptal edilmesi beklenmedik sonuçlara yol açtı³¹⁶. Aslında bütün bunlar, klâsik vergi toplama sisteminin çöktüğünü, bunun yerine yeni bir vergi toplama sistemine geçilmesi gereğini ortaya koymaktadır. Nitekim Tanzimat'tan sonra devletin genel yapısındaki değişikliklere paralel olarak, mali düzende de önemli değişiklikler yapılmış, Maliye Nezareti kurulmuş ve vilayetlerde Defterdarlıklar, kazalarda Mal Müdürlükleri kurulmuştur. Bundan böyle bütün mali işler devletin resmî memurları aracılığı ile yapılmaya başlandı.

Osmanlı Devleti'nin genelinde olduğu gibi, Şam'da da vergiler şer'i ve örfî esaslara göre toplanırdı. Cizye, öşür ve varisi olmadan ölenlerin terekelerinin mîrîye alınması gibi vergiler şer'i esaslara göre, diğer bütün vergiler de örfî esaslara göre toplanırdı.

³¹⁵ Mahfazetu Abidin, *Daru'l-Vesâiku't-Tarihiye*- Kahire, 257, Bel. 187

³¹⁶ Ahmed Abdurrahim Mustafa, *Usulu't-Tarihu'l-Osmanî*, Daru's-Şuruk, Kahire 2003, s. 190

İkinci türden olan kasım vergileri umumiyetle zirai mahsul sahibi reayaya, daha doğru bir ifade ile köylüye hasredilmiş görünmektedir. Bu vergi Ruz-ı Kasım hesabına göre aynî veya değeri nakden tahsil edilirdi. Bazı yıllarda köylüler don, kuraklık veya çekirge dalgaları yüzünden ödeyemez hale gelirlerdi. Köy mahsulü, devlet kökenli olan gelirler. Ayrıca, zürriyeti kalmayan evkafı metruke, yerin altından çıkan doğal bitkiler, defineler, madenler, tuzluklar ve taşocakları. Devletin kısmen göz yumduğu bu vergilerin şeriata uygun olup olmadığı hakkında hukukçular arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır.

3.4.1. Maktu ve Kısım

Maktu vergi, Dimus olarak bilinen vergi olup nakden tahsil edilirdi, köyün ziraî haliyle etkilenmez ne artar ne de azalırdı. Önceden belirlenmiş olup köy sicil defterinde kaydedilmiştir. Kısım da köy ve köylülerin sorunlarıyla alakalı olmadığı için maktu verginin toplanmasıdır, köylüler arasında paylaşıldı, bu yüzden bu vergiye Kısım yani taksim edilmiş, bölünmüş denildi. Paylaşım çeşitli oranlarda gerçekleşirdi. Kişisel çaba olmadan pınar ve akar nehirlerden sulak arazinin mahsulü doğrudan yarı yarıya bölüşülürdü. Bunlar genelde yerleşim bölgelerine yakındı. Bölüşme oranı, arazinin yerleşim bölgelerine yakın veya uzaklığı, sınır bölgelerde veya vadilerde olduğuna göre üçte bir (1/3) demek olan sülüs, çeyrek (1/4) , ellide bir (1/50) demek olan hamsîn, altıda bir (1/6) olan sūdüs, ve sekizde bir (1/8) olan sümün oranlarda tahsil edilirdi³¹⁷.

Maktu vergi doğrudan hazine memurları tarafından toplanır. Mültezim veya malikâne hesaplarına girmezdi. Doğrudan köyden alınarak hazineye transfer edilirdi. Ne kadar alınacağı önceden belli olduğu için tahsili de kolaydı. Bu anlamdaki bir vesikaya göre Şam Şûra Meclisi maktu ve Kısım'ın ne olduklarını açıklamış, mültezimlerden maktu vergilere yanaşmamalarını istemiştir. Meclis 1844 (1260) tarihindeki bir kararında, maktu vergiye ayrılan mahalden vergilerin aşar sahibi mültezimlerin müdahalesi olmadan doğrudan hazine memurları ve defterdar tarafından tahsil edileceği vurgulanmıştır. Meclis ayrıca, mültezimler maktu bölgelerinden olur da vergi tahsil ederse, bu vergi miktarını maktu bölgesinden sorumlu hazine yetkililerine iade etmekle yükümlü olduklarını belirtmiştir³¹⁸.

³¹⁷ Muhammed Adnan el-Bakhit, *Liva Kudüs Şerif Mufasssal Defteri*, Amman 2005, s. 51

³¹⁸ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye* 12, Bel. 405

Kısım vergisi ise başta buğday olmak üzere zıraî mahsullerle ilgili bir vergidir. Daha öncede belirtildiği gibi iltizam, malikâne veya mahlûl sistemine bağlıdır. Tedvine mahsus defterlerde bu hususlar ayrıntılarıyla belirtilmiştir. Aşar vergisi, verimli yıllarda Şam Vilayeti'nin çoğu zaman önde gelen varidat kaynağı olmuştur. Yabani bitkiler devlete mahsustur, aşar sistemi dışındadır. Kısım vergisinin nasıl toplandığı ve bununla ilgili yaşanan sorunlara pratik bir örnek vermek istiyoruz:

1822 tarihinde Şam valisine hitaben gönderilen fermanda, 40.000 kile arpa, 18.000 kile buğday, 1.000 koyun alındığı, buğday ve arpanın 85.000 kuruşa satıldığı, toplam olarak 102.000 kuruş tahsil edildiği belirtilmektedir. Şam'da kalan alacak miktarı da 44.500 kile arpa, 8.000 baş koyun idi.

24 Temmuz 1824 (27 Zilkade 1239) tarihinde Hama ve Humus'tan 15.000 kile arpa, 105.000 un, 4.000 baş koyun tahsil edilmiştir. İki kazanın kalan borçları da 20.000 kile arpa ve 4.000 baş koyundur. Ancak bu vergilerin kuraklık sebebiyle gelecek yıla ertelenmesi uygun bulunmuştur³¹⁹.

Bu belgelerde mültezimler, devlet ve köylülerin özellikle kurak geçen yıllarda neler çektikleri açıkça gösterilmektedir. Aynî olarak hesaplanan buğday ve arpa sahiplerine, koyunlar da 85.000 kuruşa yerinde satılmıştır. Taşıma ve depolara götürme riskini göze almaktansa yerinde satmak daha uygun olacağı düşünülmüştür. Şam için 9.000 baş koyun kararlaştırılmışken ancak bin başın karşılığı, keza arpa 84.500 kile kararlaştırılmışken 40.000 kilenin karşılığı ödenmiş, bakiyesi ise ertesi yıla ertelenmiştir. Hama, Humus ve diğer şehirler için de aynı şeyleri tekrarlayabiliriz. Bu husus, vergilerin toplanmasında yaşanan güçlükleri yansıtmaktadır. Geçmiş yıllardan kalan vergilerin nasıl tahsil edildiğini de alacaklar ve müsadere edilenler konusuna geçince göreceğiz.

Maktu, Harac-ı Mukassem, Malikane ve iltizam gibi hassas konularla ilgili önemli bir belgeye göre Beylerbeyi Emir Saadettin Şihabî, meclise sunduğu maruzatta, el-Hule ve Şaara mukataasına bağlı dört köye aşar yerine, Şam Şûra Meclisi tarafından ahaliye verilen senetlere göre artışa mahal vermeyen maktu vergi uygulandığını belirtmiştir. Dört köyden başka mıntıkada ekip biçme işini yapmak üzere Arapların toplandıkları ovalar ve araziden başka bir şey yoktur. Ancak bunlar mültezimi görür görmez süratle başka yerlere giderler ve ekinler bakımsız kalırdı.

³¹⁹ Abdulaziz Avad, *El-İdaretu'l- Osmaniye fî Suriye*, el-Maarif Yayınevi, Mısır 1969, s. 215

Şihabî maruzatında devamla, mıntıkanın yarısı Devlet-i Aliye'nin çocuklarına ve amcaoğullarına bahşettiği malikânedir. Yabancılar tarafından ihmal edilmesine dayanamayacağını belirtmiştir. Konu hakkında yaptığı tekliflerden birinde, 1845 senesine ait Hule'nin vergi tekâlifini mültezimlerin defterleri üzerinden ödeyeceğini taahhüt etmiştir. Bu vesileyle mıntıkanın, yabancıların tasarrufundan dolayı diğer mıntıkalarda olduğu gibi tahrip edilmesinden korunacağını belirtmiştir.

Meclis teklifi kabul etmiş, Şihabî ve ortakları mıntıkanın yarısı için her yıl 97.500 kuruş ödemesi kararlaştırılmış, defterdar da kararı tasdik etmiştir³²⁰.

3.4.2. Salyâne Tevzi ve Taksimi

Devlet, vergilerin tarh ve tevziinde son derecede titiz davranır, veditullah olarak gördüğü reyanın haksızlığa uğramasına, onlara zulmedilmesine asla izin vermezdi. Bunu konuyla ilgili yayınlanan sayısız fermanlardan ve adaletnâmelerden³²¹ anlamak mümkündür.

Bu dönemde vergi düzeninde önemli değişiklikler meydana gelmiş, klasik vergi tahsil usulü yerine yeni usuller benimsenmiştir. Bunların en önemlisi Salyâne vergisidir. Devletin taşrada harcayacağı mîrî masrafların mahallinde ödenmesi esasına dayanır. Yani devlet, taşrada mîrî bir harcama için merkezden nakit para göndermez, bunun yerine bu harcamaları o vilayetin tekâlif-i örfiye vergilerinden karşılardı. Kadı ve ileri gelenlerin huzurunda vilayetin bütün mîrî harcamaları çıkarılır, defter halinde İstanbul'a gönderilir. İstanbul'da gerekli inceleme yapıldıktan sonra Sultan tarafından üzerine Sah çekilir yani onaylanır ve vilayetine iade edilir. Bu defterler mahalli Şer'iyye Siciline işlenir. Artık bu defterdeki meblağ, o vilayetin ödeyeceği kesin meblağdır. Bu meblağ vilayet merkezinde önce mahallelere, sonra esnafa, daha sonra da köylere haneler, esnafa ise dükkân sayılarına göre tevzi edilir. İşte bu defterlere Salyâne Tevzi ve Taksim Defterleri denir³²².

Şam'a da aynı surette 1830 tarihinde fermanlar gelmiş ve vergilerin yılda iki defa toplanması, toplanan vergilerin İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir³²³.

³²⁰ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 5, Bel. 312

³²¹ Halil İnalçık, "Adaletnâmeler", TTK *Belgeler II/3-4*, Ankara 1965, s. 49-142, 3-4ayrıca bkz. Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-namelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten* 151, Ankara 1977, s. 369-390

³²² Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi I/1*, Konya, s. 135-155

³²³ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye* No .4, Bel. 80

Şam Vilayeti'nde cibayet sicil defterleri gayet muntazam bir şekilde hazırlanırdı, bunun seyri de şöyleydi:

- Her sancağın muhasebe özel kalemi, bağlı olduğu sancak için hazırladığı aylık bütçe tablolarını Şûra Meclisi'ne sunardı.
- Tablolar yılsonunda mecliste görüşülür, tadil edilir ve onaylanmak üzere defterdar ve valiye çıkarılırdı.
- Üst makamdan onaylanmak üzere kayıtlar ve tablolar İstanbul'a gönderilir ve tekrar Şam'a iade edilirdi.

Toplama sürecine geçilmek için kayıtlar yılbaşında, padişah temsilcisi huzurunda mültezimlere tevdi edilirdi³²⁴. Görüldüğü gibi Şam'daki kayıt sistemi ve tevzi usulleri, yukarıda belirtildiği şekilde oluyordu. Halkın ödemesi gereken vergi miktarlarını gösteren listeler İstanbul'dan gelip dağıtımı Şûra Meclisi tarafından onaylandıktan sonra umuma mahsus yerlere asılır, böylece halka duyurulurdu³²⁵.

Bu hususta gönderilen pek çok fermanla, halkın menfaati düşünülerek usulüne uygun kayıtlı olan vergiden başka vergi alınmaması ve 1830 yılında yayınlanan bir fermanla da gümrüğü ödenmiş mallardan tekrar gümrük talep edilmemesi ilk ödenen gümrüğün yeterli olduğu bildirilmiştir³²⁶.

Herhangi bir tabîî afet halinde devlet halkın vergi yükünü erteliyordu. Buna sıkça rastlanmaktadır. Mesela 1823 tarihinde Golan ve Havran'da fare ve sıçanların zıraî araziye musallat olmaları ve zıraî mahsul alınamaması üzerine, halk tarafından yapılan müracaat üzerine borçlar gelecek yıla ertelenmiştir³²⁷. Vakıflarda çalışanların vergiden muaf oldukları hakkında 14 Nisan 1823 (2 Şaban 1238) tarihinde ferman yayınlanmıştır³²⁸.

Devlet memurlarının görevleri icabı seyahat ettikleri zaman iâşe ve ibatelerinin halk tarafından karşılanmasını talep ederek, onlara zulmettikleri hakkında yapılan şikâyetler üzerine 1827 tarihinde II Mahmud'un yayınladığı bir fermanla, devlet memurlarının seyahatleri esnasında ibate edip iâşe veya ikram talebinde bulunarak reayanın rahatsız edilmemeleri, memur orada kalmaz zorunda kalsa bile sudan başka hiçbir şey verilmemesi emredilmiştir³²⁹.

³²⁴ Abdulaziz Avad, *El-İdaretu'l Osmaniye fi Suriye*, El-Maarif Yay, Mısır 1969, s. 201

³²⁵ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye No. 4*, Bel. 27

³²⁶ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye No. 4*, Bel. 74

³²⁷ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye No. 4*, Bel. 77

³²⁸ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye No. 1*, Bel. 90

³²⁹ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye No. 2*, Bel. 209

18 Nisan 1844 (29 Rebiü'l-Evvel 1260) tarihinde Sultan'a yazılan bir arzuhalde Şam'da meydana gelen tabîî bir afetin bütün ayrıntıları açıklanmaktadır. Buna göre, Mart başında bir fırtınanın koptuğu, fırtınanın giderek şiddetlendiği ve Nevruz'dan sonra daha da artarak devam ettiği, Martın 26 Pazar günü sabahı göğün garip hadiselerinden olmak üzere Şam ve etrafında bir parmak miktarı kırmızı toprak yağdığı (muhtemelen fırtınanın çölden getirdiği toz olmalı), 30 Mart gününden Nisan'ın 2'sine kadar kar yağmaya başladığı ve her tarafı kapladığı belirtilmektedir. Bu fırtınadan çiçek açan bağ ve bahçelerin üzerine kar yağdığı için hepsinin telef olduğu, bu yüzden fukaranın zarurete düştüğü, genel olarak zararın 10.000 kese (5.000.000 kuruş) tahmin edildiği belirtilmektedir. Ayrıca Bukau'l-Aziz Mukataasının tarlaları olan yerlerin dağlardan olan karın erimesiyle sel oluştuğu ve ziraî alanların telef olduğu ifade edilmektedir. Bundan başka garip olarak görülen bir olaydan da bahsedilmektedir ki, her halde bunun söz konusu fırtına ile ilgisi düşünülmektedir. Bu garip olay, Şağur Mahallelerinden Samadiye Mahallesi sakinlerinden Hacı Salih adlı kişinin Fatma adındaki hanımının altı aylık uzuvları tamam dördü kız biri oğlan beş çocuk doğurduğu, aradan çok geçmeden hepsinin öldüğü ilam edilmiştir. Bu ifadelere ilave olarak yağın kırmızı topraktan numune alınarak arzuhal ile birlikte Sultana gönderildiği belirtilmiştir³³⁰.

Osmanlı padişahlarının sonuncusuna kadar, sofi tarikat sahiplerine yakın olurlar onları hoş tutmaya gayret ederlerdi. Sultan Selim'in Salahiye'de Şeyh Muhyiddinin türbesi yanında büyük bir medrese inşa etmesi, bunun Şam'daki önemli örneğidir. Valiler türbeyi sık sık ziyaret ederlerdi. Bu bağlamda Şam Şûra Meclisi, el-Muradî, el-Hamza, en-Nakşibendî ve el-Aclanî'ye ait dükkânlar, çiftlikler ve gayrimenkullerin durumunu görüşmek üzere Ayn Tarma'da toplandı. 27 Şubat 1844 (7 Safer 1260) tarihinde yapılan toplantıda, en-Nakşibendî örnek gösterilerek kendilerine ait arazilere uygulanan vergiden muaf edilmeleri yolunda yapılan başvuruları ele aldı. Mesele hakkında Kethüda ile yapılan müzakere sonucunda başvurular uygun görülüş ve söz konusu dergâhlara ait gayr-i menkuller vergiden muaf edilmişlerdir³³¹. Elbette ki muafiyet kararı, eşraftan veya sofi tarikat sahiplerinden olmayan dar gelirli sınıfın sert eleştirilerine neden oluyordu.

3.4.2.1. Mazlumlara insaf edilmesi

³³⁰ BOA İ.DH. 87/4342, (29 RA 60 tarihli Arz), ayrıca A.MKT 12/33 numaralı arz.

³³¹ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 5, Bel. 96

Müslim veya gayr-i müslim farkı gözetmeksizin mükelleflere davranışlar, saldırılar, haksız ve kanunsuz vergi taleplerisıkça görüldü. Padişah fermanları, mazlumlari, fakirleri ve medet umanları insaf etmek için çıkarılırdı. Örneğin, Ortodoks halkın şikâyetinden Patrikhaneye ait araziden bal ve üzüm gibi yiyecek maddeleri kendilerine ait kiliselere gönderilirken yol boyunca gümrük kolcuları tarafından gümrük talebinde bulunulduğu ifade edilmekte, bunun önlenmesi talep edilmektedir. 14 Kasım 1830 (28 Cemaziyel- evvel H. 1246) tarihinde Şam'a gönderilen bir fermanla bu suretle kilise mahsullerinin ilgili kiliselere götürülürken her hangi bir ad altında gümrük talep edilmemesi emredilmiştir³³².

Kuraklık ve benzeri hallerde halkın vergileri ya gelecek yıla erteleniyor veya kısmen affediliyordu. 1845 tarihinde Tal köyü ahalisi, hazineye ait borçlarının giderek kabardığını ve 140.000 kuruşa yükseldiğini, geçen yıllarda yaşanan kuraklıktan dolayı borçlarını ödeyemediklerini ifade ile Şûra Meclisi'ne başvurmuşlar. Meclis, yaptığı değerlendirme sonunda borcun faizleri affedilmiş ve ilk yıl 60.000, ikinci yıl 50.000 ve üçüncü yılda 30.000 kuruş ödenmek üzere taksite bağlamayı uygun bulmuştur³³³.

Bekaa'da yaşayan El Karun ahalisi 1845 tarihinde Şûra'ya verdikleri arzuhallerinde, durumlarının vahim olduğunu belirterek ekili olan 110 fedanlık arazilerde 216 kişinin çalıştığını ve 200 garara buğday verirken göç nedeniyle ekili alanın 8 feddana, çalışan sayısının 50'ye düştüğünden yakınmışlardır. Meclis azaları köyün İhtiyarlar temsilcileriyle görüşükten sonra şu karara varılmıştır:

- Al Karun mîrî malından 18.331 kuruş,
- İane vergisinden 5.475 kuruş,
- Cizye hesabından 1.400 kuruş ki toplam olarak 26.206 kuruş ödeyecekti.

Verilen yerinde ve olumlu karar neticesinde adalet gerçekleşince köy ahalisi geri dönmeye başladı.

1823 yılında tarla fareleri ve çekirgeler ekinlere musallat oluncasonra Sultan Mahmud, Şam ahalisi için öngörülen vergilerin yarısı silen bir ferman yayınlamıştır³³⁴. Aynı gerekçelerden dolayı aynı yıl, Darayya ahalisi için öngörülen vergilerin yarısı silindi³³⁵. Osmanlı-Rus savaşlarının sona ermesinden sonra, Şam halkının bu savaşlardan çektiklerini kısmen de olsa hafifletmek için Padişah 1829 tarihli fermanı ile

³³² MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 3, Bel. 12

³³³ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 5, Bel. 343

³³⁴ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 3, Bel. 1

³³⁵ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 2, Bel.131

Şam halkının Şark Ordusu için 131.372 kuruş, Rumeli Ordusu için 152.158 kuruş ve 1827 senesinden kalan 122.428 kuruş ki, toplam 405.958 kuruş kuruşun tahsilini affetmiştir³³⁶.

Keza Duma'nın kuzeyinde bulunan er-Rihan Köy ahalisinin Şûra Meclisine 1845 tarihinde verdikleri maruzatta; kuraklık ve vergi birikimi nedeniyle köy nüfusu 200 iken 30 olduğunu, köylerinin harap olduğunu ve kendilerine insaf edilmesini rica etmişlerdir. Şam vergi kayıtları incelenerek yapılan değerlendirmede köyün borçlu olduğu anlaşılmıştır. Borç dökümü de şöyleydi:

- 1834 senesinden kalan borç 1.220 kuruş
- 1842 senesine kadar bakaya tutarı 14.265 kuruş
- 1843 senesinden kalan borç 24.846 kuruş
- 1844 senesine kadar bakaya 15.487 kuruş ki toplam 55.818 kuruş borç

olduğu tespit edilmiştir.

Köyün durumunu değerlendirmek üzere toplanan meclis, köye hayat kazandırmak, yeniden şenlendirmek amacıyla borçların bir kısmını silmiş, bir kısmını da taksitlere bağlamıştır³³⁷.

1830 senesinde Padişah, Şam valisinden vergi toplanması sürecinde adalet ve dürüstlüğün hâkim olmasını ister. Halkın rahatlığını bozmamak, adaleti de sağlamak için de kararlaştırılmış olana bir para dahi olsa yeni vergilerin uygulanmasından kaçınılmasını talep etmiştir. Bazı memurların vergi sicili atında oynadıklarını anlayınca³³⁸, bunların denetlenmesi için altı ayda bir Asitane'ye gönderilmelerini emreder. Şevval H.1246/ 1831³³⁹.

Yukarıdakilerden anlaşıldığı üzere Sultan II. Mahmud ve oğlu Sultan Abdülmecid, halka insafli davranılmasını, haksız vergilerin yasaklanmasını, vergi defterleri üzerinde tahrifat yapılmaması gibi konular üzerinde oldukça titiz davranıyorlardı. Aksi halde gördüğümüz gibi köylüler topraklarını terk edip göç ediyor, tarım kırılğan noktalara geliyor, bu yüzden devlet varidatı da azalıyordu.

Yukarıda zikredilen hususlardan önemli bir kanaat hâsıl olmuştur. Özellikle kuraklık ve don yıllarında insanlara acıma ve merhamet duygusu hâkimdi. İnsanlar, ekin

³³⁶ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 4, Bel. 53

³³⁷ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 5, Bel. 29

³³⁸ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 4, Bel. 74

³³⁹ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 4, Bel. 109

için tohum temin edemeyecek kadar fakirdi. Devletin, böyle durumlar karşısında gayet anlayışlı ve merhametli davrandığını gözlemliyoruz.

3.5. Müsadere ve Askeri Seferlere yapılan Harcamalar

3.5.1. Müsadere

Müsadere, özel mülkiyetin her hangi bir bedel ödenmeden, devlet adına alınması manasına gelir. İslam dünyasındaki ilk örneklerine Abbasiler döneminde rastlanır, sonraki dönemlerde de uygulanmıştır³⁴⁰. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının akabinde (1826) yapılan ümera ve ulema toplantısından sonra tamim olunan fermanla müsadere de kaldırıldığı ilan edilmiştir³⁴¹. Müsadere, devletin kaynakları ile zenginleşmenin önüne geçen bir tedbir olarak görülebilir. Malları müsadere edilenlere bakılınca gerçekten, çoğunun üst rütbeli devlet memurları, beyler, paşalar oldukları görülür. Başka bir ifade ile bu kişilerin devletten aldıkları tekrar devlet tarafın gelir alınmaktadır.

Genelde valilerin malları müsadere edilirdi. Valiler azledildikten veya vefat ettikten sonra hemen mallarına el konulurdu. İlgili idari organlar, müteveffanın terekesini dikkatle ve itina ile tespit etmekle görevlendirilirdi. Mirasçılara çok az bir şey bırakılırdı. Örneğin Şam valilerinin çoğunun azledilir edilmez veya ölümlerinden hemen sonra sebepli sebepsiz mallarına el konulduğunu görüyoruz. Bunlardan Azmzâdelerin mallarına, hatta kadınların, çocukların ve yakınlarının mallarına da el konulmuştu. Abdullah Azım Paşa da bunların sonuncusuydu. Müsadere edilen mallar mîrî hazinenin başlıca kaynaklarından biriydi. Öyle ki, Şam'da mallarına el konulmayan çok az vali vardı.

İncelediğimiz süre içinde Cezzar Ahmet Paşa'nın mallarına ölümünden 15 yıl sonra el konulmuştu. Müsaderele görünürde şer-i olmasa bile âlimler halife Ömer'i örnek gösterip fetva vererek meşru olduğunu savunmuşlardır. Halife Ömer döneminde malları müsadere edilen valiler ve yüksek rütbeli memur malları, maaşların yüzlerce katıydı. Üst performanslı Müsadere Kurulu karşısında valilerin oyunları hiç sayılırdı. Devlet ise el konulacak mallar hakkında bilgi toplamak üzere azledilen valiye düşman olan kişilere danışırdı. Genelde valileri ezen, mallarını tasfiye eden de devletin sağ kolu sayılan defterdardır.

³⁴⁰ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 502

³⁴¹ M. Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, s.504

Müşadere edilen mallar, Asitane hazinesine sabit gelir teşkil eden önemli kaynaklardan biridir. Mesela, 1822 senesinde, yani Ahmet Cezzar Paşa'nın ölümünden 16 yıl sonra, Şam'a gönderilen bir fermanla, Paşanın Şam Hazinesine 44.000 kuruşluk borcunun üç yıl taksite bağlandığı, bu meblağın, has ahır masraflarından, hazineden ve surre-i hümayundan alındığını, paranın da derhal hazineye transfer edilmesi gerektiği belirtilmiştir³⁴².

Aynı yılda gelen başka bir fermanla; Azm-zâdelerden Esat Paşanın kızı merhume Hanife'nin 50.000 kuruşluk borcunun iki taksite bağlandığını, ilkinin ödendiği, ancak 25.000 kuruş taksit kaldığını, fermanla adı geçen vekili tarafından öne sürülen gerekçelere bakmaksızın bakiye paranın derhal ödenmesinin talep edildiği, böylece babası³⁴³ Esat Azm Paşa'nın öldürülmesinden yetmiş yıl geçmesine rağmen kızının mallarına müşadere edilerek el konulduğu belirtilmiştir.

Şam hazinesinin idaresi Yahudi Rafael ve kardeşi Salamon'un idaresine verilmişti. Bunlara Muallim denirdi. Fakat Rafael ve Salamon o kadar yolsuzluklara karışmışlardı ki, sonunda 1823 yılında Muallimlikten azillerine ve mallarının müşadere edilmesine karar verilmiştir³⁴⁴. Rafael'in Şam'da bulunan evinin odaları, iş yerinin aranması sonucu tespit edilen mallarının, hayvanlarının ve ticaret eşyasının toplamı 734.026 kuruş olarak tespit edilmiş ve müşadere edilmiştir³⁴⁵. 29 Aralık 1823 (25 Rebiü'l-Âhir 1239) tarihinde Sultan'a yazılan ve Sultan'ın da üstte düştüğü Hatt-ı Hümayunu ile uygun bulduğu telhise göre, Rafael'in daha önce ölmüş bulunan kardeşi Hayim, Yasef ve amcası Salamon adlı Yahudilerin zimmetlerinde para olduğu ve Halep'te bulunan mallarını ortaya çıkarılması gereği Halep Valisine bildirilmiştir. Rafael ve yandaşlarının malları Halep'e kaçırdıkları ihbar edilmiş, bunun araştırılması istenmiştir Hatta bu hususta şiddetli eza ve cefa da uygulanarak ifadelerinin alındığı bildirilmiştir. Halep'te bulunan Rusya Konsolosu araya girip tavassutta bulunmuş, borcunun bedele bağlanmasını, kendisinin de buna kefil olduğunu beyan etmiştir Rafael'in kapucu kethüdası 2.000 keseye kadar bedel vermeyi şifahî olarak ifade etmiştir. Yabancı bir devlet konsolosunun tavassutu kabul edilmemiş, Rafael'in yalnız 2.000 kese ile bırakılmasının caiz olmadığı kararlaştırılmıştır. Bu Yahudilerin şöhretlerine ve dilden dile dolaşan servetlerine bakılacak olursa çok büyük servet

³⁴² MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye No. 1, Bel. 106

³⁴³ MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye No. 1, Bel. 117

³⁴⁴ MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye No. 1, Bel. 109

³⁴⁵ BOA. Hatt-ı Hümayun 400/21159-C

edindikleri açıktır. Bu defa Halep ve Şam'daki Müslüman tüccarlar ve üç milletten muteber kişiler kefil olmuşlar. Rafael, Halep'teki mallarının ortaya çıkarılması için ölüm derecesine kadar eza ve cefa edilmesine rağmen eski ifadesinden farklı bir ifade vermemiştir. Halep valisi, söz konusu malın büyük bir ihtimalle Rus Konsolosunun zimmetinde olduğu, onun tarafından saklandığı kanaatindedir. Yapılan bütün araştırmalara rağmen Rafael'in yukarıda zikredilen meblağdan başka parası ortaya çıkarılamamıştır³⁴⁶.

Trablus Şam Valisi Hacı Muhammed Paşa vefatından sonra Şam yakınlarında bir çiftlik, bir kaç köy, büyük küçükbaş hayvan ve gayrimenkul bırakmıştı. Murisin terekesinin envanterini çıkarmak iç Hasan Bey görevlendirilmişti. 16.400 kuruşluk miras bilgisi, Zilhicce 1820 tarihinde Asitane'ya iletilmiştir³⁴⁷. Trablus Valisi Süleyman Paşanın da, Şam hazinesine olan 55.000 kuruş borcuna karşılık 1824 tarihinde mallarına el konulmuştu. Gene aynı tarihte Trablus Valisi Yusuf Paşanın da, 51.000 kuruş karşılığında mallarına el konulmuştu³⁴⁸. Çocuklar da paylarından feragat etmişlerdi³⁴⁹.

Şam valisi sonuncu Azm-zâdelerden Abdullah Paşa, malları müsadere edilen ve konuşturulan valilere örnek sayılır. Fermana bakacak olursak, Humus, Hama, Trablus ve Lazkiye'deki malları tespit edilir. Kadınların da dâhil Şam'daki mallarına 1824'te el konulur, Abdullah Azm Paşa'nın üç kızı, iki eşi ve Ahmet Bey adlı bir erkek çocuğu vardı. Kızlar, bir şeyleri kalmayınca Padişah'tan kendilerine devlet hazinesinden maaş bağlanmasını istirham ettiler³⁵⁰. Bir yıldan fazla aşkın bir süreden sonra yayımlanan bir fermanda, mirasçılar vergi ödeyemez hale geldiklerinden dolayı kızlar, Abdullah Azm Paşa'nın Trablus Şam ve Lazkiye'deki taşınır ve taşınmaz mallarından devlete feragat ettiklerini bildirmişlerdir³⁵¹.

Buna mukabil Asitane'de valiler ve bürokratları yakından takip eden oldukça uygun örgütler bulunuyordu. Şam'a hükmettikten sonra Mısır'da Mehmet Ali'ye katılan ve bilahare Kahire'de ölen Yusuf Genç Paşa da sorgulanmıştı. 74.104 kuruşluk borcunu tahsil etmek için Şam'daki metrukeleri araştırıldıktan sonra bütün malları müsadere edilmiştir³⁵².

³⁴⁶ BOA *Hatt-ı Hümayun* 523/25522, (25 R 39 tarihli telhis) ve Hatt-ı Hümayun 523/25524 (15 RA 239 tarihli telhis)

³⁴⁷ MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye No. 1, Bel. 94

³⁴⁸ MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye No. 3, Bel. 27

³⁴⁹ MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye No. 3, Bel. 59

³⁵⁰ MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye No. 1, Bel. 114

³⁵¹ MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye No. 3, Bel. 69

³⁵² MVTŞ, Evâmîr-i Sultaniye No. 4, Bel. 135

Şam Hazinesinin mahallinde pek çok gider kalemleri vardı. Bunların en önemlisi Hac işlerine yapılan harcamalardı. Bayındırlık ve diğer hizmetler için de önemli bir meblağ harcanıyordu. Bunlardan başka bugüne kadar zikredilmeyen ve üzerinde durulmayan bir harcama kalemi daha vardı ki o da Şam hazinesinden vazife alan kimselerdi. Bu kişiler, Şam'ın ileri gelenleri, şerifler, Mekke Medine eşrafından olanlardı. Bu kişilerin kimisi Surre kimisi de Şam hazinesi faslından maaş alıyorlardı. 1813-1818 tarihleri arasında maaş alanların listesine göre, 106 kişi Şam hazinesinden maaş almaktaydı. Birkaç isim vermek yerinde olacaktır. Şerife Aişe binti Şerif Osman an-Şurefâ-i Mekke-i Mükerrreme, günlük 20, Şeyh Hüseyin günlük 2, İbrahim-Sarraf-ı Hazine-i Şam günlük 10, es-Seyyid Muhammet Turabî-Sakin-i Trablus, Şeyha Hanife ve Şeyha Ümmühanî ve Şeyha Zeyneb günlük 6, eş-Şeyh Şakir el-Halidî Türbedâr-ı Bilâl-i Habeşî günlük 10, es-Seyyid Ali günlük 3, es-Seyyid Abdulkadir günlük 2, Ümmühanî Hatun günlük 24, Şeyha Atike binti Hüseyin günlük 3,5, Evlâd ve İyal-i Şeyh Abdülkerim günlük 12 kuruş günlük maaşları vardır. Surre faslından maaş alanların üzerine "Surre" ifadesi ile belirtilmiştir. Kudüs'ten 6 kişinin maaşı düşürülmüştür³⁵³. Basit bir hesaplama Şam hazinesinden ödenen maaşların büyük bir yekûn tutacağı açıktır.

Vali Mehmet Salih Paşa'dan 845.690 kuruşluk bir meblağ ferman ile müsadere edilmişti³⁵⁴. Şam Valisi Süleyman Paşa'nın bıraktığı 6.301 kuruşluk³⁵⁵, aynı şekilde Vali Derviş Paşa'dan da 999.305 kuruş fermanla müsadere edilmiştir³⁵⁶.

Verilen örneklerden, valilerin haksız kazançla bu serveti edindikleri, Rafael gibi bürokratların da aynı yolu izledikleri, kanunî olmayan yollarla bu servetleri edindikleri anlaşılmaktadır. Elbette bu haksız servetler halka yüklenen vergilerle elde ediliyordu. Bu durum da halk ile devletin arasının açılmasına, devlet gelirlerinin azalmasına, halkın ezilmesine sebep oluyor demektir. Gerçekten halkı ezen kanunî vergiler değil, çeşitli adlar ve vesilelerle alınan vergilerdir. İkinci bir husus, devletin bütün bu olanlara karşı aldığı önemli tedbir Müsadere'dir. Müsadere usulü, haksız kazanç sağlamak isteyen bürokratların önünde bir tehdit idi. Fakat Şûra'da verilen sınırlı ama tarihî süreçteki sayısız örneklerden müsaderenin uygulanmıştır. Bu da müsaderenin bütün tehlikelerine rağmen askerî ve sivil bürokratları fazla etkilemediği anlaşılmaktadır.

³⁵³ BOA. Cev. Mal. 9220

³⁵⁴ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 4, Bel. 137

³⁵⁵ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 4, Bel. 138

³⁵⁶ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye*. 2, Bel. 72 No

3.5.2. Askeri Seferler Vergisi

Şam Vilayeti' devlet ile birlikte askerî sefer harcamalarına katkıda bulunurdu. Her sefer için ayrı bir ferman yayınlanırdı. Verginin meşruiyeti çerçevesinde devlet saldırı tehlikesi ile karşı karşıya kalır ve istila edilir ise ve İslam dinine söz ve fiil ile kötülük edilirse, Allah'ın uğruna bütün Müslümanlar para ve insan kaynağı sağlamalıydı ve bu temel esaslara göre ülkenin yerinde olduğu gibi herkesin savaşa bedenî ve malî katkısı beklenirdi.

Osmanlı idaresinde Şam, mîrî rejime dâhil vilayetlerdendir. Yani vilayet tahririnin yapıldığı, timarın uygulandığı, dolayısıyla da asker çıkardığı bir vilayettir. Fakat uygulamada böyle olmamış, Şam halkı kayıtlı sipahileri karşılığında seferlere maddî katkıda bulunurdu. Devlet, Şam ahalisinden olmayan kendi askerleri ile savaşırdı. Dolayısıyla Şam halkı Müslümanları, mallarını ve kutsal yeri savunmayı hedef alan askeri seferler için yapılan harcamalara maddî destek yaparak ile katkıda bulunurlardı.

Mesela; 27 Haziran 1817 (12 Şaban 1232) tarihli fermanda, Şam Eyaleti'nde bulunan 769 zeamet ve timar kaydı bulunduğu, 1812 (1227) senesi seferinden afları karşılığında, her bir neferin bedelinin 150 kuruş olduğu, bunun da toplam 1 yük 15.350 yani 115.350 kuruş yaptığı, bu bedelin usulünce mahallinde tahsili emredilmiştir. Ancak Kudüs, Nablus ve Leccun sancaklarının ve Şam merkezinin tımarlıları zaimleri verdikleri arzuhallerinde buraların 371 kayıttan ibaret olduğunu, hallerinin perişanlığından dolayı merhamet edilmesini istirham etmektedirler. 371 kaydın her birine 150'şer kuruş tarh olunarak toplam 55.650 kuruş bedeliyelerini bir defada ödemeye güçlerinin yetmediğini, bu meblağın yarısı olan 17.825 kuruş tahsil ve teslim edildiğini, geriye kalanın da 1 Şevval'dan başlamak üzere 3 ay içinde ödemeyi taahhüt etmişlerdir³⁵⁷.

Keza 4 Haziran 1826 (27 Şevval 1241) tarihinde Rum çetelerine karşı savaşmak üzere Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'ya talimat verilmiş, ordunun başına oğlu İbrahim Paşa tayin edilmiştir. Şam'da bağlı kazalardan 250 nefer süvari tertip edilmesi gerektiği, bunun yerine her nefer için 250'şer kuruş bedel ki toplamı 62.500 kuruşun en kısa sürede tahsil edilmesi talep edilmiştir³⁵⁸. Seferin zahire ve diğer ihtiyaçları için

³⁵⁷ BOA Cevdet Maliye 1455

³⁵⁸ BOA Cevdet Askeriye 45714

toplanması uygun görülen bedelden Şam halkının payına 56.250 kuruş isabet etmiştir. Bu meblağın halka tevzi edilerek seri bir şekilde toplanıp gönderilmesi hususunda emir gönderilmiştir. Bunun için de parayı toplamak ve Asitane'ye transfer etmek üzere Mehmet Emin Haşim görevlendirilmiştir³⁵⁹.

Sultan II. Mahmud tarafından açıklanan bu ferman sipahi fırkasının temizlenmesi akabinde yayınlanmıştır. Tarihten anlaşıldığı üzere askeri seferin esas amacı 1827 senesinde Yunanistan ve müteffik ülkelerle Navarin'de savaşmaktır³⁶⁰.

1825 senesinde, Şam Vilayeti üzerinden İran'a gidecek olan Şark ordusu için para toplanması istendi. Ordunun asker sayısı 1.000 kişi, her birinin ücreti 250 kuruş ise toplamda 250.000 kuruştı, ayrıca 100.000 kuruş yedek masraf olarak toplam 350.000 kuruştur³⁶¹. Bu zamanında büyük bir paraydı. Dolayısıyla toplanmasında adilane yöntemler izlenmişti. Para reayadan diğer vergilerde olduğu gibi eşit olarak değil, her birinin maddi imkânları dikkate alınarak toplanması esas alınmıştı.

9 Nisan 1824 (9 Şaban 1239) tarihli bir telhiste, Şam Eyaleti'nden İran Ordusu için 1.850 nefer süvari bulunduğu, bunların bedellerinin 4 yük altmış iki bin küsür (462.000 Kuruş) olduğu, bunun yarısının daha önce orduya gönderildiği, geriye kalan 300.000 kuruşun da Şam şehrine tevzi ve tahsil edilmesi, geriye kalan 130.000 kuruşun da halk tarafından bir defada ödenmesinin mümkün görülmediği, bunun zamanında ödenmesinin acil olduğundan bir adet poliçe ile temessük verilmiş ve vali tarafından tahsil edildiği arzedilmektedir. Sultan tarafından buna göre emr-i şerif yazılması hususu Hatt-ı Hümayun ile bildirilmiştir³⁶². Aynı emir, Şam'daki Evamir-i Sultaniye'de de kayıtlıdır³⁶³.

Ramazan H.1239/ M.1824 senesinde yayımlanan fermanda, askeri seferle ilgili yeni ayrıntılara rastlıyoruz. Ferman metni şöyledir:

Şam valisine ve Hükümetine: Bugünlerde askerler Şam ve civarında konuşlandıkları için bir takım hususlara ihtiyaç duyulmuştur:

- Depo teslimi 10.500 kile un,
- Depo teslimi 10.500 kile arpa,
- Her biri 3 kuruştan 4.800 baş koyun.

³⁵⁹ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 2, Bel. 172

³⁶⁰ İbrahim Halim, *Tarihu'd-Devletü Âl-i Osmaniyetü'l-Aliye*, 2002, s. 209

³⁶¹ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 2, Bel. 107

³⁶² BOA, *Cevdet Maliye* 11204

³⁶³ MVTŞ, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 3, Bel. 36

Yukarıdaki emtia ve koyunlar Şam'ın civarındaki köylerden toplanacak ve Padişahlık Muhafız Kıtası Komutanı Mehmet Agâh Osman'a teslim edilecektir. Şam Divanı'nda okunan fermana göre, un değeri 26.250 kuruş, arpa 10.500 kuruş, toplam 36.750 kuruş. Fermanın sonunda halkın fakir oluşundan dolayı koyun fiyatı düşürülmüştü³⁶⁴. Belgede ayrıca bir konuda halkın rahatsız olduğu belirtilmektedir. Aynı maddelerin orduya ait depolara teslim masrafı halk tarafından karşılanacaktı. Dolayısıyla devlet aynı maddelerin değerini nakden tahsil etmeyi tercih etmiştir.

Bundan iki ay sonra şu ferman yayınlanmıştı. 1822 senesinde Şam'ın doğusunda konuşlanan ordunun her bir askeri 250 kuruş maaş alırdı. Sipahi sayısı 1.850 idi, bedeliyenin yarısı tahsil edilmiştir. Kalan ikinci yarısı ise 231.000 kuruş, fakirlerden toplanacağı yerde Maliye hazinesi tarafından karşılanmıştır³⁶⁵. Burada halkın fakir oluşu dolayısıyla yapılan ricalar devlet tarafından geri çevrilmemiştir. Zaten yukarıda verilen pek çok örnekte de hemen her kıtlık ve yokluk halinde devlet alacaklarından ya vazgeçmiş affetmiştir veya makul sürelerde ertelemiştir. Nitekim 11 Aralık 1841 tarihinde Maliye Nezaretine yazılan arzda, Cidde'de karışıklıkları bastırmak için Şam Eyaleti'nden toplanacak 1.000 nefer süvarinin masraf ve maaşları için Maliye hazinesi tarafından 1.000 kese (500.000) akçe tertip edilerek gönderilmesi hususunda gereğinin yapılması arz edilmiştir³⁶⁶.

Fermanların tetkikinden de anlaşılacağı üzere askeri seferlerin ve Şam'da konuşlanan orduların finansmanın önemli yönlerini öğrenmiş bulunuyoruz. Finansmanın, aynî veya nakdî olabileceği de tespit edilmiştir.

³⁶⁴ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No.3, Bel. 22

³⁶⁵ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No. 2, Bel. 46

³⁶⁶ BOA *Cevdet Askeri* 10900 (26 Ş. 57 tarihli arz)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. PARA FİYATLAR ÜCRETLER ve ÖLÇÜ BİRİMLERİ

4.1. Para

Bir tedavül aracı ve aynı zamanda kuvvet ve kudreti temsil eden ve bir servet olan para, geçmişte bütün devletlerde iktisadî hayatın en önemli esası ve göstergesiydi. Bu gerçek bugün dahi değişmemiştir. Devletlerin iktisadî hayatındaki olumlu veya olumsuz gelişmeler kısa sürede paraya yansımaktadır. Bu genel hususlar Osmanlı Devleti için de geçerliydi. Osmanlı Devleti'nin genel iktisat politikası dâhilinde para politikasını da değerlendirmek yerinde olur, çünkü para da iktisadî hayatın ayrılmaz bir parçasıdır³⁶⁷.

Sanayi öncesi özellikleri yaşayan Osmanlı Devleti'nin genel iktisadî politikası; a. İaşe, b. Gelenekçilik ve c. Fiskalizm politikalarına dayanır³⁶⁸. Bu dönemde enerji kaynakları insan ve hayvan gücü, su ve havanın kaldırma ve itme gücü olan tabii enerji kaynaklarına dayandığı için iktisat politikası dolayısıyla para politikası da buna göre şekillenmiştir. Her zaman kol gücüyle yeterli miktarda maden çıkartılarak sikke yapılamadığı ve basılan sikkelerin de kısa zamanda ülkenin en ücra köşesine yetiştirilememesinden dolayı, ülkenin belli bölgelerinde darphaneler açılmıştır. Yani sadece İstanbul merkezli bir darphane ile piyasanın ihtiyacı olan parayı arz etmek mümkün değildi. Onun için bütün klâsik devletlerde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de İstanbul dışında, Selanik, Novobedre, Erzurum, Halep, Bağdat, Şam, Kahire, Trablus ve Tunus'ta darphaneler açılmıştı. Her darphane kendi bölgesinin para ihtiyacını karşılamakla görevliydi. Bu darphanelerin basacakları sikkelerin vezin ve ayarlarının mutlaka İstanbul darphanesinin vezin ve ayarına uymak mecburiyeti vardı. Buna uymayan darphaneler kapatılırdı³⁶⁹.

Gene sanayi öncesi dönemin mücbir şartlarından dolayı, hiçbir devlet piyasanın ihtiyacı olan her türlü irili ufaklı altın veya gümüş parayı piyasaya arz etme imkânına

³⁶⁷ Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler Ansiklopedisi X*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 802. Mustafa Öztürk'ün bu makalesi Seyyid Muhammed tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir. Bkz. Dr. Seyyid Muhammed Seyyid Mahmud, *en-Nukûdu'l-Osmaniye Tarihuhâ-Tatavvuruhâ-Muşkilâtuhâ*, Kahire 2003, içinde "el-Melâmihu'l-Ammetu li-Tarihi's-Sikketi'l-Osmaniye", s. 11-85

³⁶⁸ Mehmet Genç, "Osmanlı Ekonomisinde Devlet ve Ekonomi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*, (İstanbul, 21-25 Ağustos 1989), Ankara 1990, s. 18 vd.

³⁶⁹ Öztürk, *Osmanlı Para Tarihi*, s. 803

sahip değildi. Bu yüzden yabancı ülkelerin paralarının kendi ülkelerinde tedavülüne izin veriyorlardı hatta bunu teşvik ediyorlardı. Osmanlı Devleti de aynı zaruretlerden dolayı, paranın tedavülü hususunda serbest bir politika izlemiş, bütün yabancı paraların ülkesinde tedavülüne izin vermiştir. Aşağıda örneklerde zaman zaman yayınladığı fermanlarla, yerli ve yabancı paraların vezin ve ayarları ile akçe, para ve kuruş olarak karşılıkları halka ilan edilirdi³⁷⁰. Devletin para politikasında takip ettiği önemli bir usul de resmî rayicin korunması idi. Çünkü devletin resmi rayici ile piyasa fiyatları arasında daima bir fark vardı. Bu farkı da yabancı tüccarlar, kalpazanlar yaratıyordu. Devlet, yayınladığı fermanlarla kalpazanlar ve resmî rayiçten fazla fiyat ile piyasadan sikke toplayan yabancı tüccar ve yerli işbirlikçileri ile sürekli mücadele etmiş, bu hususta sayısız fermanlar yayınlamıştır³⁷¹.

Osmanlı Devleti'nin para tarihinde üç aşama bulunmaktadır. Birincisi 1327-1688 yıllarını arasında tedavül eden *Akçe dönemi*, ikincisi 1688-1879 yılları arasındaki *Kuruş-Para dönemi* ve üçüncüsü 1879-1980 dönemi *Lira-Kuruş dönemidir*³⁷². İşte bizim incelediğimiz dönemin parası yani esas muhasebe sikkesi Kuruş ve bunun cüz'ü olan para'dır. 19. Yüzyılın başlarına kadar akçe görülmekte ise de bu daha çok bir alışkanlıktan ve ufaklık paraları zikretmek için kullanılmaktadır.

İncelediğimiz dönemde altın gümüş ve bakır paralar tedavül etmektedir. Yani bu dönem madenî para rejiminin geçerli olduğu dönemdir. Madenî para rejiminde paranın değeri izafî (nominal) değil, hakikîdir, reeldir. Paranın menşei, milliyeti, üzerindeki yazı ve motiflerin hiçbir önemi yoktur³⁷³. İşte bu yüzden incelediğimiz dönemde aşağıdaki listelerde görülen yerli ve yabancı altın ve gümüş paralar tedavül ediyordu. 1840 yılında ilk defa Kaime (Para yerine geçer kâğıt-Kâğıt para) denemesine geçildiyse de bu para uzun ömürlü olamadı, çeşitli sebeplerden dolayı, birkaç defa tedavülden kaldırıldı³⁷⁴. Onun için Kâime, Şam piyasasına ulaşmadı. Ama yüzyılın sonlarında 20. Yüzyılın başlarında Kaime Şam'da da tedavül ediyordu ancak, İstanbul piyasasındaki fiyatının çok altında işlem görüyordu.

Osmanlı döneminde para konusu oldukça karmaşık bir konudur. Büyük bir devlet olarak geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş olan Osmanlı Devleti, birçok Avrupa ülkesine komşu olması, Avrupalı Tüccarların saltanat kentlerine akın etmeleri, para

³⁷⁰ Öztürk, *Osmanlı Para Tarihi*, s. 803

³⁷¹ Öztürk, *Osmanlı Para Tarihi*, s. 803

³⁷² Öztürk, *Osmanlı Para Tarihi*, s. 805

³⁷³ Öztürk, *Osmanlı Para Tarihi*, s. 803

³⁷⁴ Öztürk, *Osmanlı Para Tarihi*, s. 816

manipölasyonu ve Osmanlı ile Avrupa paralarının sahtelerinin basılması, kurların dalgalanmasına ve oynamasına, dolayısıyla da halkın ekonomik olarak olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Zira Osmanlı döneminde tedavülde olan paralar kendi değerini koruyabilen altın, gümüş veya bakır paralardı, yukarıda zikredildiği gibi, kâğıt para ilk olarak 1840 yılında piyasaya sürüldü ama ilk yıllarda Şam'a ulaşmadı.

İçeride ve dışarda bulunan para tüccarları, altın ve gümüş paraları toplar ve bir kentten diğerine transfer ederlerdi, yani para kaçakçılığı icra ederlerdi. Dolayısıyla bir para biriminin değeri, İstanbul'da başka, Halep, Şam ve Kahire'de de başkaydı.

Osmanlı döneminde Para kaçakçılığı ve sahtekârlığı önlemek için şiddetli tedbirlere başvuruldu. Biz bu çalışmamızda Osmanlı Devletinde asırlar boyu kullanılan para sistemine girecek değiliz, bir hayli geniş bir konudur. Biz 1800-1850 dönemine ait çalışmamızda, fiyat endeksleri ve yaşam standardı hakkında oldukça net bir bilgi vermek istedik.

4.1.1. Gümüş Paralar

Osmanlı döneminde gerçek anaparanın adı guruş (sonra kuruş), tedavüldeki altın, gümüş ve bakır sikkelerin değeri gümüşten olan para birimi ile ölçülürdü.

Osmanlı Devleti'nde ilk guruş Sultan III. Selim döneminde 1690 senesinde Polonya'nın para birimi Zloti gibi beşte üçü gümüş, beşte ikisi de bakırdan olmak üzere 19,2 gram ağırlığında basılmıştı. O dönemde tedavülde bulunan guruş çeşitleri; Esedi Kuruş ve Riyali Guruş ile Osmanlı Devleti'nde 1607 senesinde basılan ve 25,56 gram gümüş ihtiva eden Esedi adıyla bilinen bir Avrupa parası da tedavüldeydi.

1688 yılında 6 dirhem yani 18,432 gram olan Kuruş, 1807'de 3 dirhem 15 kırata yani 12,681 grama düşmüştü. Genel iktisadî gelişmelere paralel olarak 1828'de 12,5 kırat yani 2,550 grama nihayet 1846'da 1 kırat yani 1,244 grama kadar düştü³⁷⁵. Bu da 158 yıllık dönemde %92,77, yıllık olarak da 1,70'lik bir devalüasyon demektir.

On dokuzuncu yüzyılda guruş Mısır ve Şam'da da ün kazanmıştır. Ayrıca, 1620 senesinde basılan ve 25,98 gram gümüş ihtiva eden "Riyal Thaller" adıyla bilinen Hollanda parası da tedavüldeydi. Paranın bir yüzü aslan, diğer yüzünde de kralın resmi bulunuyordu.

³⁷⁵ Öztürk, *Osmanlı Para Tarihi*, s. 809

Belgelere göre her 1025 Esedî guruş 1205 geçer guruş, başka bir belgede de, her 135,5 Esedî guruş, 149 geçer guruş, yani aslanlı guruş 1,17 geçer guruşa denkti³⁷⁶. Öte yandan Alman ve İspanyol parasına Kara Guruş adı verilmişti. Fransız parasına Solya guruş denirdi³⁷⁷.

Büyük sikkeler için (kese anlamına gelen) Kise tabiri kullanılırdı. 500 guruştı, 1877 senesinde iptal edildi. Ayrıca Yük vardı. 1000 guruş³⁷⁸ veya 10.000 akçe (100.000 birim)dir. Akçe, beyaz, temiz parlak demektir. İlk kez 1329 senesinde basılmıştı. Sultan Orhan döneminden gelen en eski Osmanlı parası, yaklaşık dört küsur gram ağırlığındaydı. %90'nı gümüş, zamanla hacim ve ağırlık bakımından giderek küçülmeye başlamıştı. Sultan II. Mahmud döneminde, 1819 senesinde basılmaz oldu. 1866 senesinde her guruş 100 akçeydi³⁷⁹. Tarihi belgeler, akçe'nin dirhem ve kıta'ya denk olduğunu gösteriyor, fakat zamanla akçe, dirhem, kıta ve fûls Osmanlı döneminin en düşük para isimleri haline gelmişti³⁸⁰.

Para: Madeni bir paradır. Her 40 para bir guruş değerindeydi. Mısır'da basıldığı için de Mısriye ve çoğul halinde Masari (paralar) adı verilmişti.

Paranın, 10'luk, 20'lik, 50 ve 100'lükleri basılmıştı. Yukarıda da belirttiğim üzere Sultan II. Mahmud döneminde para 3 akçe, her 5 para veya Mısriye de bir Metelik değerindeydi³⁸¹.

Zolta: 19. Yüzyılının sonunda kadar tedavülde kalan gümüş ağırlıklı bir Polonya parası. 90 akçe veya guruşun dörtte üçü değerindeydi³⁸².

Osmanlı: Sultan II. Osman döneminde 1618 senesinin Muharrem ayında basılan bir gümüş paradır. 4 Mısriye veya para, guruş ise 10 Osmanlı değerindeydi.

Riyal: 25 guruş

Mecidiye: 20 guruş, altın mecdiye ise başkadır.

Yarım Mecidiye 10 guruş.

Çeyrek Mecidiye 5 guruş.

Mecidiye'nin birde sekizi veya abul mısriyye, yani yüzlük, yüz para vardı.

³⁷⁶ MVTş *Şam Şer. Sic. No. 218*, Bel. 295, 629, 282

³⁷⁷ Suheyl Saban, *El-Mucamu'l-Mavsui li'l-Mustalahât-i-Tarihi'l-Osmaniye*, Riyad 2000, s. 179

³⁷⁸ Suheyl Saban, *a.g.e.*, s. 230

³⁷⁹ Suheyl Saban, *a.g.e.*, s. 20

³⁸⁰ MVTş *Şam Şer. Sic. No. 17*, Bel. 107

³⁸¹ Suheyl Saban, *a.g.e.*, s. 51

³⁸² Suheyl Saban, *a.g.e.*, s. 130 Osmanlı para tarihinin bütün yönleri ve gelişimi için yukarıda Mustafa Öztürk'ün zikredilen makaleye mücaarat edilmelidir.

Arapça'da Pire anlamına gelen Bergut, (pul) 1,25 guruş veya 50 mısriye.

Altmışlı, 6 guruş.

Beşlik, 5 guruş.

Florin, 2,5 guruş, yani Mecidiyenin sekizde biri

Metelik, 5 Mısriye³⁸³.

4.1.2. Altın Paralar

İlk Osmanlı altın sikkesi Fatih Sultan Mehmet döneminde 1471 yılında basıldı. 19. Yüzyılda değişik adlarla pek çok altın sikke bastırıldı, bunlar aşağıda görülecektir. Sultan Abdülmecid döneminde Mecidiye tertibinden 1844 yılında en yüksek para birimi olarak altın Mecidiyeler 500 kuruş değerinde Beşibiryerde, 250 kuruş değerinde İkibuçukluk, 100 kuruş değerinde Lira-yı Osmanî olarak basıldı³⁸⁴. Şam'da yirminci yüzyılın ilk yarısına kadar tedavülde kalmıştı. Bağ, bahçe, konut, değirmenler, hamamlar ve değerli eşyaların alış verişlerinde hep mecidiye altını kullanılmıştı.

Liranın teklisi, iki liradan oluşan çiftlisi, beş mecidiyeden oluşan beşlisi de vardı³⁸⁵. Mecidiye lirasının ağırlığı 7,216 gram, 24/22 ayar, içindeki saf altın oranı %91,67 yani 6,6 gramdır. O dönemde bir gram altın 15 gram gümüşe denk gerekiyordu³⁸⁶. Tabii ki zamanla durumlar değişti. O dönemde bilinen diğer altın para çeşitleri ise:

Fındık altın: 1703 senesinde Sultan III. Ahmet döneminde basılmış, 3,45 ağırlığında ve 23 ayar olup Zincirli adıyla da tanınılanırdı³⁸⁷.

Duka: Floransa ve Venedik altını, bir Osmanlı mecidiyesi değerindeydi³⁸⁸.

Zer-i Mahbub: Altın sikke, Osmanlı turasını taşımakta ve 3,5 guruşa denkti. 1787 senesinde Sultan II. Mustafa döneminde basıldı. Ayrıca Mısırlı Zer-i Mahbub da vardı ve 2,75 guruş değerindeydi³⁸⁹. Zer-i Mahbub, altınların en çok sevilenidir demektir³⁹⁰.

³⁸³ Suheyl Saban, *a.g.e.*, s.151 ve103

³⁸⁴ M.Öztürk, *Osmanlı Para Tarihi*, s. 818

³⁸⁵ Ahmed Hilmi el-Allaf, *Dimaşk fî Matlaa'l-Karni'l-Işrin*, Şam-1403h. s. 268, Öztürk *a.g.m.*,s. 818

³⁸⁶ Suheyl Saban, *a.g.e.*, s. 75.

³⁸⁷ Suheyl Saban, *a.g.e.*, s. 120.

³⁸⁸ Suheyl Saban, *a.g.e.*, s. 115.

³⁸⁹ Suheyl Saban, *a.g.e.*, s. 130.

³⁹⁰ Hikmet Abdurrahman, *En-Nukûdu'l-Osmaniye fî Suriye*, (Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 56

Adli altını: Sultan II. Mahmud döneminde basılmıştır. Adl adı, şiirlerinde Sultan Mahmud'u öven Adli adına nisbeten verilmiştir. İbrahim Halim Bey de Mahmud Adli adını takmıştı. Adlî para 19 ayar olup bir yüzünde padişah turası diğer yüzünde “Duribe fi-Hilafetü'l Aliye" yazısını taşıyordu. Adlî'nin sahtesi çıkınca yazılar arttırıldı. Paranın bir yüzüne “Sultanların Sultanı Mahmud Han” bir yüzüne de “ Mülk ve Sultanı daim olsun” yazdırılmıştı.

Belgeler ve Padişah Fermanlarının incelenmesinden, bu altının, kaçakçıların ve stokçuların sürekli denetim altında bulundurulmaları yönündeki sıkı tedbirlere rağmen, 1824 yılında piyasalardan yok olduğu anlaşılmıştır³⁹¹.

4.1.3. Para Kaçakçılığı ve Sahtekârlığı

Paralar, ya sahtesi yapılır, ya kaçırılır, ya da stok edilirdi. Bu nedenle sahtekârcılığın, kaçakçılığın ve stokçuluğun önüne geçilmesi için yüksek makamlardan sürekli uyarılar yapılırdı. Bunlardan bir kaç örneği aşağıda gösterilmiştir

1824 tarihli bir emirden, bazı kişiler özellikle 12 guruş kıymetindeki Adlî altında olmak üzere para manipülasyonu içinde oldukları duyulmuş, Şam'da bulunan darphane paraların değer ve ağırlıklarına dikkat etmesi, sahtekârlığın önüne geçmesi için de harekete geçmesi emredilmiştir³⁹². Aynı yıl basılan 200.000 Adlî altının piyasadan kaybolduğu bildirilmekte, hem bu paraların bulunması hem de piyasanın sık bir şekilde kontrol edilmesi hakkında emir yayınlanmıştır³⁹³.

1824 tarihinde Şam'da 100 Mısıriye değerinde gümüşten çeyrek sikkeler basılmıştı. Ancak kısa sürede halk arasında bu yeni sikkenin fiyatı 120 Mısıriyeye yükselmiş ve bazı muhtekirler tarafından piyasadan çekilmiştir. Para toplayarak piyasada darlık yaratan bu kaçakçıların yakalanması için emir gönderilmiştir³⁹⁴.

1825 tarihinde Şam Valisi Mustafa Paşa'ya yazılan bir hükümde; kalpazanların hala her türlü uygunsuz işlemi yaptıkları bunların önünün alınamadığı, piyasadaki paraların kaçakçılık yoluyla dışarıya kaçırıldığı, bunun da piyasada darlığa sebep olduğu bildirilmektedir. Onun için Rumî altınının tedavülden kaldırıldığı ve Cedîd Adlî adıyla yeri bir altın sikke bastırıldığı ifade edilmektedir. Tedavülden kaldırılan halkın

³⁹¹ Suheyl Saban, *a.g.e.*, s. 153

³⁹² MVTŞ Evâmîr-i Sultaniye, No. 11, Bel. 120

³⁹³ MVTŞ Evâmîr-i Sultaniye, No. Bel 12, Bel. 38

³⁹⁴ MVTŞ Evâmîr-i Sultaniye, No. 13, Bel. 47

elinde bulunan Rumîlerin her birinin 25 kuruştan darphaneye teslim etmeleri gerektiği ilan edilmiştir³⁹⁵.

Sikke tebdilinde bazan büyük sıkıntılar yaşanabilmektedir. Çünkü zamanın iletişim ve ulaşım imkânlarının uzun zaman aldığı bir dönemde yapılan bir sikke değişiminin kısa sürede ülkenin her tarafına yetiştirilmesi mümkün olmayabiliyordu. 24 Eylül 1829 tarihli bir telhistе; Darphane tarafından bastırılan ve tedavülü kesinlikle yasaklanan atik altın ve beyaz akçe cinslerinin yenileri ile değiştirilmesi için her tarafa mübayaacılar gönderildiği, halkın ellerindeki eski sikkeleri yenileri ile değiştirmek üzere mübayaacılara getirmeleri emrolunmuştur. Eski sikkelerin halk arasında tedavül etmemesi gerektiği, ancak buna uymayan bazı kimselerin sürgün edildiği, buna rağmen tenbih tutmadıkları, bundan böyle halâ eski hallerine devam edenlerin idamla cezalandırılacağı ifade edilmiştir. Halkın mübayaacı olmayan yerlerde çevredeki mübayaacılara eski paraları teslim etmeleri tenbih edilmiştir. Bu husustaki emir Şam'da açılıp ilan edilmiş, ancak Şam'a mübayaacı gelmediği için halkın alışverişte çok büyük sıkıntı yaşadığı, onun için bir buçuk ay içinde bir mübayaacı görevlendirilmesi, o zamana kadar fakir fukaranın ellerindeki sikkelerle alış veriş yapmak zorunda oldukları, onun için külliyyetli yeni sikke ile mübayaacı gönderilmesi rica edilmiştir³⁹⁶.

21 Ekim 1832 (26 Cemaziye'l-Evvel 1248) tarihli bir telhis ile Şam ve çevresinde sikkelerin belirlenen fiyatlarının üzerinde alınıp verildiği haberinin geldiği, bugünlerde İstanbul içinde Rubiyye ve İkilik sikkelerin nadir olduğu, bunun muhtekir taifesinin fesatlarının sebep olduğu açıktır. Ancak Şam taraflarında da durum aynı olup, bunda bölge yöneticilerinin müsamahası olduğu, bu uygunsuz durumun önüne geçilmesi için gereken titizliğin gösterilmesi hakkında ferman rica edilmiş ve aynı tarihli hatt-ı hümayun ile gereğinin yapılması uygun bulunmuştur³⁹⁷.

1 Şubat 1833 (11 Ramazan 1248) tarihinde yazılan bir arzdan anlaşıldığına göre, piyasadaki sikkelerin fiyatları arasında farklar oluşturulmaktadır. Mesela Bağdat'ta Macar altını 16 kuruş iken Şam'da 19 kuruşa tedavül ettiği, Şam'da alışverişin bu fiyat ile yapıldığı için, Bağdat'tan Şam'a yavaş yavaş altın aktığı tespit edilmiştir. Bu durumun piyasanın kontrolünü zorlaştıracığı aşikâr olduğundan meseleye vakıf olanlarla müzakere yapılarak bir hal çaresinin bulunması rica edilmiştir³⁹⁸.

³⁹⁵ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No.12, Bel. 79, 1244h/1828

³⁹⁶ BOA *Darhpane* 1983, (25 RA 245 tarihli telhis)

³⁹⁷ BOA *Darphane* 1516 (26 RA 248 tarihli telhis)

³⁹⁸ BOA *Hatt-ı Hümayun* 799/37049-A

4.1.4. Sikke Fiyatları

Piyanın şartlarına göre sikke fiyatları sürekli değişmekteydi. Bunun iç ve dış sebepleri vardır. Yukarıda değinildiği gibi, içerde kalpazanlık, kaçakçılık, ihtikâr gibi hareketler para piyasasını doğrudan etkiliyordu. Dünyadaki iktisadî ve ticarî gelişmeler, politikalar da para piyasasını etkileyen önemli faktörlerdi. Bilindiği gibi, 16. Yüzyıldan itibaren sömürgelerden özellikle de Amerika'dan bol miktarda altın ve gümüş Avrupa'ya akmaya başladı. Avrupa'da büyük miktarda kıymetli maden birikti. Bu durum Avrupa'nın iktisadî bakımından güçlenmesine vesile oldu. Avrupalı tüccarların elinde bol gümüş olunca, Osmanlı Devleti'ndeki altınlara resmî fiyatlarının çok üzerinde fiyat vererek yerli işbirlikçi ortakları ile piyasadan altın topluyorlardı. Devlet bazı tedbirler aldıysa da yeterli olamadı ve ilk defa 1585 yılında devalüasyon yapmak zorunda kaldı. Bu fasit daire incelediğimiz döneme kadar geldi. Bu dönemde de yabancı tüccarlar piyasadan daha yüksek fiyat vererek altın toplayıp yurt dışına kaçırıyorlardı. Öte yandan devlet de bir türlü iç piyanın ihtiyacı olan nakit parayı ihraç edemiyordu. Bu sebeplerden dolayı sikke fiyatları sürekli yükselmiştir. Aşağıdaki tablolarda gümüş ve altın sikkelerin fiyat seyrini takip etmek mümkündür.

Temmuz Ortaları 1821 (Evâsıt-ı Şevval 1236) tarihinde yayınlanan emirle tedavüldeki sikke fiyatları aşağıda görüldüğü gibi tespit edilmiştir³⁹⁹.

İstanbul altını	: 8
Fındık	: 11
Mısır altını	: 7
Mısır Tunus ve Cezayir altınları	: 12
Rumi	: 25
Rumi Nısfı	: 12, 5
Rumi Rub'u	: 6 kuruş 10 para
Fındık Rub'u	: 3
İstanbul Rub'iyyesi	: 2,5
Yıldız altını	: 15 kuruş 10 para
Macar Altını	: 15

³⁹⁹ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No.1, Bel. 16

Kıramise	: 14 Kuruş 30 para
Beyaz Akçeden Cihadiye	: 5 Krş.
İkilik	: 2 Krş.
Kuruş	: 40 Para
Avarız cinsinden Üç çeşit Riyal	: 6,5
Avarız	: 6 krş.

Haziran Sonları 1824 (Evâhir-i Şevval 1239) tarihinde Şam Beylerbeyi, Kadısı, Mütesellim ve Gümrükçülerine gönderilen bir emirde; aşağıda fiyatları verilen sikkelerin Şam'da bu fiyatlarla tedavül ettiği, ancak 60 paraya rayiç olan Altmışlığın 2 kuruşa yani 80 paraya alınıp verildiği, bunun da para düzenini bozduğu ifade edilerek, gizli ve açık olarak bunun araştırılması ve buna cesaret edenlerin haklarında münasip cezaların verilmesi istenmiştir. Söz konusu tarihte sikke fiyatları şöyle tespit edilmiştir⁴⁰⁰:

İstanbul altını: 8 Kuruş
Fındık : 11 kuruş
Mısır altını: 7 kuruş
Cezayir, Tunus ve Trablus altınları: 12
Rumi: 25, Nısfı 12,5 kuruş ve Rub'u: 6 kuruş 10 para
Fındık Rub'iyyesi 3 kuruş
Atık ve Cedid İstanbul Rub'iyyesi: 100 para
Yaldız Altını: 15 kuruş 10 para
Macar altını: 15 kuruş
Kıramise altını 14 kuruş 30 para
Beyaz akçeden Cihadiye: 5 kuruş
Yüzlük: 100 Para (yani 2,5 kuruş)
İkilik: 2 Kuruş
Altmışlık: 60 para

⁴⁰⁰ MVTş *Evâmir-i Sultaniye* No. 2, s. 28, Bel. 41

Dane kuruş: 40 para, Rub'u 10 para

Avarız cinsinden başka üç çeşit Riyal: 6,5 kuruş

Adlı: 12, Nısfı: 6, Rub'u 3

Altmışlık Nısfı olan Zolota: 30 para

Bu dönemde tedavülde değişik altın cinsleri olmakla birlikte en çok bilinen ve tercih edilen sikkelerin fiyatlarına örnek olmak üzere 4 adet altın sikkenin fiyat ve vezin seyri aşağıda verilmiştir.

Tablo 20. İstanbul Zer-i Mahbub Altınının Vezin ve Fiyat Seyri⁴⁰¹

Yıllar	Vezni (Gr.)	Fiyatı (Kuruş)	Para
1716	3,379	2	30
1736	3,379	2	30
1758	2,617	2	25
1768	2,617	3	-
1788	2,617	3	20
1794	2,695	5	-
1801	2,695	5	-
1805	2,695	5	20
1808	2,448	6	20
1810	2,448	6	20
1811	2,448	7	20
1814 ⁴⁰²	2,448	8	-
1821	2,448	8	-
1826	2,448	15	20
1833	2,448	24	-
1834	2,448	33	-
1843	2,448	37	25

⁴⁰¹ Altınların vezin ve fiyat tabloları Mustafa Öztürk, *Genel Hatları ile Osmanlı Para Tarihi*, s. 812-813'den alınmıştır

⁴⁰² BOA *Darphane* 37/1801 (Evâsıt-ı ZA 238)

Tablo 21. Fındık Altınının Vezin ve Fiyat Seyri

Yıllar	Vezin (Gr.)	Fiyatı (Kuruş)	Para
1716	3,513	5	-
1736	3,513	3	-
1758	3,513	3	32
1768	3,513	4	-
1773	3,462	5	-
1794	3,462	7	-
1801	3,462	7	-
1806	3,207	8	-
1809	3,207	9	-
1811	3,207	10	-
1812	3,207	10	-
1814	3,207	10	-
1819	3,207	10	20
1821	3,207	11	-
1825	3,207	11	-
1826	3,207	15	20
1830	3,207	19	-
1833	3,207	32	-
1843	3,207	37	25
1848	3,207	38	-
1849	3,207	40	-

Tablo 22. Macar Altınının Vezin ve Fiyat Seyri

Yıllar	Vezin (Gr.)	Fiyatı (Kuruş)	Para
1719	3,513	3	-
1728	3,513	3	-
1758	3,513	3	-
1788	3,513	5	-
1794	3,207	7	-
1801	3,207	7	-
1805	3,207	8	-
1809	3,207	-	-
1810	3,207	9	20
1811	3,207	11	20
1814	3,207	12	20
1819	3,207	12	20
1820	3,207	15	-
1821	3,207	15	-
1826	3,207	19	-
1832	3,207	28	-
1833	3,411	42	-
1834	3,411	44	20
1843	3,411	46	10

Tablo 23. Yıldız Altınının Vezin ve Fiyat Seyri

Yıllar	Vezin (Gr.)	Fiyatı (Kuruş)	Para
1719	3,513	3	-
1728	3,513	3	8
1758	3,513	3	35
1788	3,513	5	10
1794	3,207	7	-
1801	3,207	7	20
1805	3,207	8	20
1809	3,207	10	10
1811	3,207	12	-
1812	3,207	12	13
1814	3,207	13	-
1819	3,207	13	-
1820	3,207	15	10
1823	3,207	15	10
1826	3,207	19	-
1830	3,207	27	20
1832	3,207	38	15
1833	3,411	42	44
1834	3,411	44	20
1843	3,411	47	-
1849	3,411	50	-
1861	3,411	55	-

Genel iktisadî düzenin seyrini tespit etmek için yukarıda dört altın cinsinin vezin ve ayar seyri verildi. Elbette piyasadaki sikke çeşitleri bunlarla sınırlı değildi. Çeşitli tarihlerde belgelerde tespit edilen altın ve gümüş sikkelerin cins ve fiyatları örnekleme yoluyla aşağıda verilmiştir.

Fermanlar, Safavi sikkesinin tedavülünü yasaklamıştır. Kaçakçılığın, sahtecilik ve stokçuluğun yasaklanması her ne kadar kolay bir iş olmasa da bu konularda Şam Darphane Nazırı Hüseyin Hüsnü Beyden fermanlara bağlı kalınması konusunda gerekli titizliği göstereceğinin beklendiği bildirilmektedir⁴⁰³.

⁴⁰³ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 1, Bel. 182, Şam-1239h/1824

Tablo 24. 1844 Tashih-i Ayar Fermanına Göre Yerli ve Yabancı Paraların Fiyatları⁴⁰⁴

Sikkenin Adı	Beher Dirhemini Fiyatı (Kuruş)	Para
Atik Sultan Ahmet ve Sultan Mustafa'nın Fındık Altını	45	10
Atik Sultan II. Mahmud'un Tam Nısfıyesi Atik Sultan Mustafa'nın Tam Nısfıyessi ve Sultan I. Abdülhamit'in 17. Senesine Kadar Olan Altınlar	42	30
Fındık, İstanbul ve Cedid Rumî	37	25
Atik Rumî	45	5
Atik Adlî	39	5
Cedid Adlî	35	10
Hayriye	41	5
Mısır	32	15
Yüzlük, İkilik, Altmışlık, Zolota, Tane Kuruş Cihadiye	1	13
Yaldız Altını (En eski Osmanlı paraları bu fiyattadır)	47	-
Macar	46	10
Lira, Emperyal, Lizbon	43	10
Napolyon ve Luici	42	20
İspanya	41	-
Direkli Riyal	22	33
Kuşlu	21	36
Beş Franklık	21	10
Mora Riyali	18	38
Yazılı Karbon	16	37
Kuşlu Karbon	16	10

Mehmet Ali Paşa Suriye'ye hâkim olunca 1836 yılında yeni altın ve gümüş paralar bastırdı.

Tablo 25. Mehmet Ali Paşa'nın Mısır ve Şam'da Bastırdığı Sikkeler⁴⁰⁵

Sikkenin Adı	Fiyatı (Kuruş)	İzahat
Frank-ı Mısırî	20	-
Yarım Frank-ı Mısırî	10	-
Çeyrek Frank-ı Mısırî	5	-
Altın Sikke	20	Mısır Hayriyesine eşit
Gümüş Sikke	100	Bir Cihadiyeye eşit

⁴⁰⁴ Öztürk, *Osmanlı Para Tarihi*, s. 818

⁴⁰⁵ Emin Sami Paşa, *Takvîmu'n-Nil*, Daru'l-Kutub Yayınevi, Kahire 1928, s. 47

İbrahim Paşa da Suriye Valiliği sırasında altın ile gümüşün oranlarına müdahale etmiş ve bölgede sikke fiyatlarını 1833 yılında şöyle belirlemişti:

Tablo 26. İbrahim Paşa'nın Müdahalesi ile Belirlenen Sikke Fiyatları⁴⁰⁶

Sikkenin Adı	Eski Fiyatı (Kuruş)	Yeni Fiyatı (Kuruş)
Yeni Gazi Altını	20	17,5
Büyük Ay Altını	4	2,75
Fındık	9	8,5
Atik Cihadiye	65	60
Yarım Cihadiye	26	25,5
Zarif Çeyrek	3	2,5

Mehmet Ali Paşa, 1836'da Şam'a gönderdiği bir talimatta, Osmanlı Devleti'nin 100, 50 ve 25 kuruşluk sikke bastırdığı bilgisini aldığını, Osmanlı Parasında sahteciliğin yaygın olması nedeniyle, Osmanlı parasının Mısır'da tedavülden kaldırıldığını, ancak Şam'da geçerliliğini sürdüreceğini bildirdi⁴⁰⁷.

Bu tablolardan şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür. 18. Yüzyılın sonlarında uzun bir süre altın fiyatlarının değişmediği gözlenmektedir. İstanbul Zer-i Mahbubu 1716'dan 1788'e kadar 2 kuruştan ancak 3 kuruşa kadar yükselmiştir. Keza. Yıldız altını 1719'dan 1758 yılına kadar 3 kuruşta kalmıştır. Ancak 19. Yüzyılın özellikle ilk çeyreğinden sonraki dönemde hem daha sık hem de daha yüksek oranlarda fiyat artışları görülmektedir. Mesela Fındık altını 1825'te 11 kuruş iken 1826'da 15 kuruşa fırlamıştır. İstanbul Zer-i Mahbubu 1821'de 8 kuruş iken 1826'da 15,5 kuruş olmuştur. Bunun sebebi, Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra, yeni bir ordunun kurulması, ayrıca içeride başlayan geniş çaplı ıslahat programlarının uygulanmasının getirdiği ağır mali yüküdür. Bu dönemde dünya ticaret hacmi genişlemiş, uluslararası ekonominin tesirleri daha açık bir şekilde görülmeye başlanmış, yerli ekonominin uluslararası ekonomi ile rekabet edememesidir. Buna paralel olarak fiyatlar da yükselecektir.

⁴⁰⁶ Yazarı Meçhul, *Müzakkerâtü Tarihiye*, (Yayınlayan: Kostantin el-Muhlisî), Harisa Basım Evi, Lübnan 1926

⁴⁰⁷ Sami Paşa, *a.g.e.*, s. 403 Gerçekte bu talimatname, Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'da tam anlamıyla hâkimiyetini tesis ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü para bastırmak bir hâkimiyet alametidir. Üstelik bunu yaparken, bağlı bulunduğu devletin parasının tedavülünü yasaklamaktadır. Bu talimatname, Mehmet Ali Paşa'ya İmtiyaz Fermanı verilmeden önceki döneme aittir. Devlet bunun önüne geçmek için 1841 yılında verilen İmtiyaz Fermanında bu konuyu dile getirmiş, sikke darbı meselesini "Mısır'da altın ve gümüş meskûkâtın şekil ve ayar itibarıyla sair meskûkât-ı Osmaniye'nin aynı olmaları ve nâm-ı şahâneye darbı" ifadeleriyle dercetmiştir. (Bkz. Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti-Ragıp Raif-Rauf Ahmet *Mısır Meselesi*, (Yay.Haz. Mustafa Öztürk-Sevda Özkaya Özer), Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2004, s. 23)

4.2. Fiyatlar

İktisadın günümüzde olduğu gibi, geçmişte de devletlerin hayatlarında vazgeçilemeyen bir unsur olduğu bilinmektedir. Devletlerin dışta siyasî ve askerî üstünlüklerini sürdürebilmeleri, içte mamur bir ülke, müreffeh bir cemiyete sahip olmaları iktisadî vaziyetin düzenine bağlıdır. İktisadî düzenin mahiyetini paranın durumu, ticaret hacmi, üretim miktarı gibi hususlar belirler. Fiyatlar da iktisadî hayatın düzenini belirleyen önemli unsurlardandır. Zira iktisadî hayatın olumlu ve ya olumsuz seyri anında fiyatlara yansır⁴⁰⁸. Osmanlı fiyat politikası ise, genel iktisat politikasından farklı değildir. Devlet altın, gümüş sikkeleri fermanlarla belirler, bu resmî fiyattır. Gelenek olarak yılda iki defa Kadı'nın başkanlığında esnaf temsilcileri ve şehir ileri gelenlerinin hazır bulunduğu bir mecliste, şehirdeki et, ekmek, bal, yağ, peynir, zeytin vb. gıda, sabun, mum, demir, nal, kiremit, tuğla, odun, kömür gibi ihtiyaç maddeleri ile usta, kalfa, çırak ve amele gündeliklerini belirlerdi ki buna Narh denirdi. Narh da resmî fiyattır. Bunun dışında devletin ordunun ihtiyacı için aldığı mîrî mübayaa fiyatları vardır. Bu fiyatlar daima piyasa fiyatlarından düşüktür. Bunların dışında terekelere yansıyan ev eşyası, kitap, kılıç, cariyeye, köle gibi emtianın fiyatı serbest fiyatlardır. Bunlar dönemin rayic fiyatlarını yansıtır. Ev dükkân, bağ, bahçe fiyatları ve kiralar da resmî fiyatlar değil, serbest piyasa fiyatlarıdır. Keza canlı hayvan fiyatları da piyasa fiyatlarına göre değerlendirilirdi⁴⁰⁹.

4.2.1. Şam'da Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Politikası

Valiler, fiyatları sabitleştirmek ve yükselişini engellemek için büyük gayretler sarfetmişlerdir. Çünkü fiyatların yükselişi devrimler, çekişmeler ve valinin azli demektir.

Şamlı Mikhaeel; Valinin 1813 Senesinde Şam'da fiyatların fahiş bir şekilde yükseldiğini farketmiş, tüccar ve satıcılar belirlenen fiyatlara uymadıklarını farketmesi üzerine, konuyla ilgili talimatını bir kez daha vurguladığını, meseleye el koyunca da bundan kendisine en yakın olan Zeynel Ağa ve Saka Ahmet Ağa adlı yardımcılarının sorumlu olduklarını anlayınca onları derhal idama mahkûm etmiştir. Çeşitli entrikalar

⁴⁰⁸ Mustafa Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", TTK, *Belleten* LV/212, Ankara 1991, s. 87

⁴⁰⁹ Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", s. 91-99

çeviren yardımcıları, satın aldıkları buğdayı stok etmişler, Vali, el koyduğu buğdayı fakir fukaraya dağıttı⁴¹⁰.

Mütesellim, tellal aracılığı ile halka et fiyatlarını duyururdu. Kılık kıyafet değiştirerek pazara giderdi. Bir gün elinde et taşıyan birine rastladı, kaça aldığını sordu. Belirlenen fiyatın üstünde satın aldığını öğrenince müşteri ile birlikte kasaba gittiler. Kasap yoktu çırağı vardı, Konu hakkında bilgisi olmadığı, eti kendisi değil patronu tarafından satıldığını bildirmesine rağmen çırak anında idam edildi. Kadı, müftü ve ulemalar idam olayını sert bir şekilde kınadıkları halde mütesellim protestolara aldırmadı⁴¹¹.

Mısırlı İbrahim Paşa Şam'a gelince Mısır'da uygulanmakta olan narh sistemini uyguladı. 1832 senesinde Mustafa Şip Ağa'yı fiyatlardan sorumlu Muhtesip tayin etti. Yeni muhtesip bütün satıcılardan Şam Şûra Meclisi tarafından hazırlanan listedeki fiyatlara bağlı kalmalarını istedi.

Yirmi kişilik ekibiyle piyasa ve pazarları dolaşırdı. Fiyatlara bağlı kalmayan satıcıları falakaya çekerdi. Ayrıca, tüccarların kullandıkları tartıları da denetlerlerdi. Bu yöntem satıcıların fiyatlara bağlı kalmalarını sağlamak için zamanın kriterlerine göre pratik bir uygulama sayılırdı. Ama beklenmedik bir hadise yaşanmıştır. Köy halkından olan Tüccarlar ve tedarikçiler malı şehir pazarlarına getirmeden doğrudan köylerde satmaya başladılar. Bu nedenle fiyatlar alabildiğine fırladı, bu arada ülkenin sağında ve solunda anarşi yayılmaya başlaması ile de 1832 senesinde 7,5 kuruşa satılan bir kile buğday otuz kuruşa yükselmiştir⁴¹².

Eyalet Şûra Meclisi, fiyat listelerini belirlemek üzere iaşeden sorumlu uzmanlarla sürekli toplantılar düzenlerdi. Şam Eyalet Meclisi, Vadiyu'l-Acem, el-Ballan, Ceydur ve Havran bölgelerinde temel maddelerin fiyatlarını belirlemek üzere toplandı. Bazı tüccarlar, tecrübeli kişiler ve pazarın ileri gelenlerinin katıldıkları toplantıda aşağıdaki fiyatlar kararlaştırılmıştır:

⁴¹⁰ Mikhail ed-Dimaşkî, *Tarihu Havadisü's-Şam ve Lübnan*, Kutayba Yayınevi, Şam-1982, s. 58

⁴¹¹ Mikhail ed-Dimaşkî, *Tarihu Havadisü's-Şam ve Lübnan*, s. 59

⁴¹² Yazarı Meçhul, *Müzakkerâtu Tarihiye*, s. 77

Tablo 27. 1844 Yılında Şam ve Çevresinde Bazı Hububat Cinslerinin Fiyatları⁴¹³

Buğdayın Cinsi	Fiyatı (Kile/Kuruş)
Havran ve Ceydur Buğdayı	19
Vadiyu'l-Acem Buğdayı	18
Ballan	17
Beyaz Nohut	15-20
Colban	11
Arpa	9

O dönemde buğday ve arpa önde gelen temel gıda maddelerinden sayıldığı için, çağdaş yazarlardan Hasan Ağa el-Abd ve belgelerin sahibi Şamlı meçhul yazara göre, Şam'da 1797 senesinden 1817 senesine kadarki fiyatları gösterir istatistiksel tablolar hazırlanmıştır.

Tabloların tetkikinde fiyatlarda aydan aya büyük farklılıklar görmekteyiz. Örneğin bir garrara buğday 1797 senesinde 50 guruştan 1817 senesinde yedi kat artarak 350 guruş olmuş. Bunun nedeni, güvenliğin kaybolması, askerler arasında çatışmalar ve Şam'ın açgözlü muhtekirler tarafından kuşatılması olarak gösterilmiştir.

4.2.2. Gıda Maddelerinin Fiyatları

Tablo 28. Hasan el-Abd Ağa'ya Ait Verilere Göre 1798-1817 Seneleri Arasında Buğday Fiyatları

Tarih	Fiyatı (Garara/Kuruş)
1798	50 guruş
1799	100 guruş
1800	150 guruş
1804	60 guruş
Kasım 1804	130 guruş
Şubat 1810	150 guruş
Aralık 1810	250 guruş
Ocak 1815	200 guruş
Kasım 1815	250 guruş
Ocak 1816	330 guruş
Aralık 1816	350 guruş

⁴¹³ MVTş Evâmîr-i Sultaniye, No. 15, Bel. 82

Tablo 29. Arpa Fiyatları

Yıl	Garrara Fiyatı
Mayıs 1799	30 guruş
Mayıs 1799	60 guruş
1800	100 guruş ⁴¹⁴
1803	40 guruş
1814	180 guruş ⁴¹⁵

Buğday ve Arpa Fiyatları

2 Ağustos 1844 tarihinde toplanan Şam Şûra Meclisi ekmek ve arpa fiyatlarını aşağıdaki gibi tespit etti.

- Okka ekmek 20 para
- Okka arpa 15 para
- Çift arpa 6 guruş

Meclis, 13 Ekim 1845 tarihli oturumunda da fiyatları aşağıdaki şekilde ilan etmiştir ⁴¹⁶.

- Arpa Okka 9 guruş
- Ekmek Okka 30 para

Yukarıdaki fiyatlar tellallar tarafından halka duyuruldu.

Arpa Fiyatları

29 Aralık 1844'te meclis arpanın rıtlının 4,5 kuruş olmasını kararlaştırmasını kararlaştırmıştı. 10 Ekim 1845 tarihinde At Pazarı'ndan meclise gelen iki kişi bir müd temiz arpa fiyatının 4,75 guruş, daha düşük kaliteli olanı da 4,5 guruş olduğunu, 40 günden beri arpanın bu fiyattan satıldığı bildirmişlerdir ⁴¹⁷.

Hayvan yemi ile iştigal edenlerden bir kaç kişi meclise gelmişler ve kendilerinden arpa fiyatları sorulmuş, temiz arpanın çifti geçen ramazan ayında 14 guruş olduğunu ancak bayram dolayısıyla hacılar Şam'a akın etmeye başlayınca 16 guruşa yükseldiğini bildirmeleri üzerine meclis son fiyatı uygun görmüştür ⁴¹⁸.

⁴¹⁴ Askerlerin Şam'a giriş nedeni olmuştu

⁴¹⁵ Hasan Ağa, *Al-Abd Tarihi*, (Çev: Yusuf Nu'aysa), Şam 1979, s. 57-153

⁴¹⁶ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 15, Bel. 432, Şam

⁴¹⁷ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 15, Bel. 105, Şam-1260h/1845.

⁴¹⁸ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 15, Bel. 484, Şam-1261h/1845

Tablo 30. Hasan el-Abd Ağa'ya Göre Gıda Maddelerinin Fiyatı

Rıtl Fiyatı	Yıl
Ekmek 6 mısriye	1798
Pathıcan 3 mısriye	1798
Her 6 kabak bir mısriye	1798
Sabun okka 4 mısriye	1798.
Rıtl et 1,75 guruş	1805
Rıtl Yağ 3 guruş	1805
Rıtl Yağ 4 guruş	1805.
Rıtl Sabun 3,25 guruş	1805
Rıtl kahve 18 guruş	1805
Rıtl Yağ 10 guruş	1805
Rıtl kömür 4 guruş	1805
Rıtl pirinç 20 guruş	1815
Rıtl yağ 70 guruş	1815
Rıtl yağ 50 guruş	1815

Tablo 31. Tarihsel Belgelere Göre Fiyat

Tarih	Emtiannın Cinsi Birimi ve Fiyatı
Eylül 1831	Okka et 20 Para
Eylül 1831	Rıtl ekmek 44 Mısriyye
Eylül 1831	Müd buğday 5 Kuruş
Ocak 1832	Rıtl ekmek 1,5 Kuruş
Ocak 1832	Müd buğday 8 Kuruş
Ocak sonu 1832	Müd buğday 8 Kuruş
Ocak sonu 1832	Rıtl un 3 Kuruş
Ocak sonu 1832	Rıtl Peksimet 4,5 Kuruş
Ocak sonu 1832	Rıtl pirinç 4,5 Kuruş
Şubat 1832	Müd buğday 14 Kuruş
Şubat 1832	Müd arpa 8 Kuruş
Şubat 1832	Müd mısır 10 Kuruş
Şubat 1832	Müd pirinç 5 Kuruş

Sebze ve Meyve Fiyatları (Ağustos 1845/Şaban 1261)

Polis amiri -tüfenkçibaşı- meclisin teklifi üzerine hazırladığı fiyat araştırmasıyla ilgili bir rapor hazırladı. Fakir ve yoksulların durumlarının da dikkate alındığı raporda fiyatlar aşağıda gösterilmiştir:

Tüfenkçibaşı meclisin teklifi üzerine hazırladığı fiyat araştırmasıyla ilgili bir rapor hazırladı. Fakir ve yoksulların durumlarının da dikkate alındığı raporda fiyatlar aşağıda gösterilmiştir:

Tablo 32. Sebze Fiyatları

Yerli patlıcan/rıtl	40 para
Dışardan gelen patlıcan/rıtl	20 para
Bamya/rıtl	40 para
Barbunya/rıtl	40 para
Olgunlaşmamış ekşi üzüm/rıtl	30 para
Kırmızı üzüm/rıtl	30 para
Zeini üzüm/rıtl	36 para
Kuru arazide yetişen İncir /rıtl	46 para
İncir kral/rıtl	40 para
İncir masoni/rıtl	34 para
Bir kap yoğurt (şarki)	80 para
Bir kap yoğurt (derani ve kudaymi)	70 para
Keçi sütü/rıtl	46 para
Uzun kabak/10'u	20 para
Mülhiye/5'i	60 para
Kavun/rıtl	20 para
Küçük yerli hıyar/rıtl	20 para
Acur/tanesi	1 para

19 Ağustos 1845/15 Şaban 1261 meclis yukarıdaki fiyatları onayladı, malın bol ve kıtlığına göre her on günde bir gözden geçirilmesini emretti. Satıcıların fiyatlara uyup uymadıklarını denetlemek üzere, kâhya, muhtesip ve tüfenkçi başı görevlendirilmiştir⁴¹⁹.

⁴¹⁹ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 15, Bel. 436, Şam, Tarih 1261h/1845m

1845 Ekiminde Şam Meclisi'ne bir arz sunan kethüda, çiftçiler üzüm fiyatlarını beğenmediği, üzüm fiyatları düzelmezse, şehre üzün gelmeyeceğini ve gelmediğini ifade etti. Vali beye hükümet konağında çalışanlardan birinin Şam'ın dışındaki köylülere, Şam'a getirmemek kaydıyla üzüm fiyatını yükseltmelerine izin verdiği bilgisi geldi. Çiftçiler fiyatı beğenmedikleri için üzümü kuru üzüme dönüştürmeye başladı. Üzüm ve ekmek birçok fakir fukaranın temel gıda maddesi olduğu için meclis, meseleyi sebzeciler başı ile görüştü. Sorunun giderilmesi için de tüfenkçi başına talimat verdi⁴²⁰, Ayrıca, Şam'da meyhanelerin açılmasına izin verilmesiyle beraber üzüme olan talep oldukça artmıştır.

Et Fiyatları (22 Ekim 1844/9 Şevval 1260)

Eyalet meclis kayıtlarındaki belgelerden birinde, fiyatlandırma konusunda yeni bir gelişme ve bu bağlamda yaşanan sorunlar dikkatimizi çekti. Fiyatlardan sorumlu muhtesip Hasan Ağa et fiyatlarıyla ilgili olarak Şûra meclisine verdiği raporda;

Bir rıtl kırmızı et ramazan bayramından önce 6 guruş iken bayramda okkada 5 para artarak 7,5 guruş oldu. Ancak bayramın geçmesine rağmen kasaplar eti yeni fiyatla satmaya devam etti, bu nedenle insanlar şikâyet etmeye başladı diyerek, makamınızdan et fiyatlarının tespit edilmesini arz ederim dedi.

22 Ekim 1844 tarihinde toplanan meclis, bayramda et fiyatlarının okkada iki para artması adeta bayramlık şeklinde değerlendirilir. Ramazan ayında bir rıtl et kemiklisi 5, kemiksizi de 6 guruş olduğuna göre, bayram akabinde tekrar bu fiyatlar uygulanmalıdır. Bunu kasaplara tebliğ edilmeli ve eski fiyatlara bağlı kalmaları, aksi takdirde haklarında yasal işlem uygulanacağı görüşündedir. Kethüda ise, kararı yürütmekle görevlidir⁴²¹.

Et fiyatlarının yükselmesi üzerine Şam Şûra Meclisi, Şam Kasapbaşı Ebu Said'den, etin maliyeti, müşteri ve kasaplar zarar görmeden nasıl satılmasının meclise anlatmasını istedi. Kasapbaşı ifadesinde; koyun pazarından 130 guruşa iki kuzu ve 126 kuruşa da başka iki kuzu aldığını, toplam olarak 256 kuruş ödediğini söyledi.

Dört kuzunun kesilmesinden sonra yaptığı hesap aşağıdadır. Buna göre; birinci ve ikinci kuzuların net ağırlığı 19 rıtl ve 3 okka et, üçüncü ve dördüncü kuzuların da 18 rıtl ve 6 okka et, yağ ve kuyruk yağı 2 rıtl ve 9 okka et elde edildi.

⁴²⁰ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No 15, Bel. 490, Şam-1261h/1845

⁴²¹ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No 15, Bel. 1-2, Şam-1260h/1844.

Dört kuzudan satılanlar:

Sakatat	10 guruş
Deri	18 guruş
Yağ	7 guruş
Kuyruk yağ	24 guruş
4 adet ciğer	6 guruş
Toplam	65 guruş

Geriye kalan 38 rıtl net et fiyatı 191 guruş, her rıtl 4,75 guruş. Kasapbaşı bu hesabı birkaç kasabın da hazır bulunduğu mecliste yaptı. Kasapbaşının Şûra Meclisi'ndeki açıklamasına müteakip aşağıdaki fiyatlar belirlendi.

Kemikli et :	Rıtl/ 5 guruş ve 16 mısriye
Yağ :	Rıtl/6 guruş ve 24 mısriye
Kemiksiz et :	Rıtl/6 guruş ve 24 mısriye
Kemiksiz yağlı et:	Okka/22 mısriye
Kemikli et :	Okka/18 mısriye

23 Aralık 1845/25 Zilhicce 1261 tarihinde bu fiyatlar tellal tarafından halka duyurulmak üzere Kethuda'ya bildirildi. Ayrıca dükkânı kapatan ya da fiyatlara bağlı kalmayan kasap hakkında ağır ceza uygulanacağı açıklandı. Bütün kasaplar yukarıda belirtilen şartlar çerçevesinde kesim ve satış yapmak üzere dükkânlarını açmak zorundadır. Buna bağlı kalmayanlar cezaya çarptırılacaktır⁴²². Burada görüldüğü gibi, her şey açık olarak huzurda yapılmakta, kimsenin keyfî tasarrufu ile fiyatlar belirlenmemektedir.

Yedi ay sonra 14 Mayıs 1845 tarihinde et fiyatları yeniden belirlendi. Şam'ın Kasapbaşısı Şeyh Mehmet, kasapların eti aşağıdaki fiyatlara göre satacaklarını taahhüt etmiştir:

Kemikli et :	Okka/17 para
Kemiksiz et :	Okka/18 para
Besili kuzudan kemikli et:	Rıtl/4 guruş
Zayıf kuzudan et:	Rıtl/3,5 guruş
Meclis, inceleme ve araştırma sonrası aşağıdaki fiyatları açıkladı:	
Kemiksiz et :	Okka/ 20 para
Kemiksiz et :	Okka/ 17 para

⁴²² MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No 15, Bel. 122, Şam-1260h/1844

Kemikli : Rıtl/4 guruş

Fiyatların açıklanması ve fiyatlara uymayanların cezalandırılacağına halka duyurulması için muhtesip ve tellallara talimat verildi⁴²³.

Şam'da bulunan kasaplar 30.000 guruşa varan yıllık vergi öderlerdi. Bununla ilgili olarak 15 Mayıs 1845 (8 Cemaziyelevvel 1261) tarihinde Eyalet Meclis binasında yapılan müzayede 30.000 guruşa varmıştı. Bunun mültezimi de Hacı Guneym Kasapbaşı idi⁴²⁴. Deve ve sığır gibi diğer et çeşitleri ise Şam'da pek tüketilmezdi. Yüzlerce belge arasında bu tür etlerle ilgi bir belgeye rastlanmamıştır. Şam deve uzmanları, bir devenin değerini 200 guruş olarak kararlaştırmışlardı⁴²⁵.

Konut ve Emlak Fiyatları

Sicillerdeki ev satışlarından Şam evlerinin o dönemdeki vasıfları ve fiyatları hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Değişik tarihlerde seçtiğimiz satış hüccetlerinden örnekler aşağıda verilmiştir. Buna göre Şam evleri küçük, basit, bir veya iki odalı olanlar olmakla birlikte, genellikle iki katlı, büyük evlerdir. Bu tarz evlerin çoğunda dolaplarla su çekilen kuyu bulunmaktadır. Hepsinin müstakil avluları vardır ki, bu da evin mahremiyeti için özel önemi haizdir. Evlerin çoğunda sofa-balkon bulunmaktadır ki, bu da bölgenin sıcak olmasından dolayı evin vazgeçilemeyen bir bölümüdür. Büyük evler iki üç katlı ve odalı olabilirdi. Evler dış ve iç kısma ayrılıyordu. Dış kısmı misafirlere, iç kısım ise aileyeye mahsustu. İç kısımda büyük odalar bulunuyordu.

16 Eylül 1804 tarihli bir hüccette el-Cura Mahallesinde açık saha, avlu, kuyu, sofa, üst katta 3 oda ve müştemilatı ve balkonu bulunan ve Harem-i Şerif Vakfına ait olan evin değeri 800 kuruş olarak tespit edilmiştir⁴²⁶.

18 Eylül 1804 tarihinde Salahiye mahallesinde avlu, sofa ve müştemilatı bulunan ev 120 kuruşa satılmıştır⁴²⁷. 1820 tarihinde Kubeybat Mahallesinde iki katlı, avlusu su

⁴²³ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No 15, Bel. 327, Şam-1261h/1845

⁴²⁴ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No 15, Bel. 303, Şam-1261h/1845

⁴²⁵ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No 15, Bel. 319, Şam-1261h/1845

⁴²⁶ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No 15, Bel.1255, Şam-1266h/1850 Arsa konuta ait değildir. Alıcı arsanın ücretini haremî şerif vakfının mütevellisine ödemelidir

⁴²⁷ MVTş *Şam Şer.Sic. No. 2*, Bel. 5523, Şam-1219h/1804

kuyusu mutfığı olan ev 200 kuruşa⁴²⁸, aynı mahallede 3 kare odası, mutfığı, su kuyusu müştemilatı olan başka bir ev de 900 kuruşa satılmıştır⁴²⁹.

1830 tarihinde Meydan Mahallesi avlusu, havuzu büyük bir salon, eyvan, taş merdiven, ikinci katta misafir odası, balkon, mutfak ve diğer müştemilatı olan ev 2.400 kuruşa satılmıştır⁴³⁰. Zikredilen örnekler orta halli evlerdir. Daha zengin kesimin evleri hem büyük hem de daha lüktür. Mesela 1820 tarihinde Meydan Mahallesi Askerî Sokakta büyük bir avlusu ve su kuyusu, iç avluda iki havuzu, eyvan ve kare şeklinde 4 oda, mutfığı olan ev 5.600 kuruşa alıcı bulmuştur⁴³¹.

Meydan mahallesi Tayamneh semtinde, avlu, kuyu, 6 kare oda, sofa, oda, bodrum kat, mutfak, taş merdiven, balkon ve müştemilat olan ev 3.400 guruşa 1849 tarihinde satılmıştır⁴³².

Salih el-Hâkim Ağa'nın Ali oğlu Derviş'ten 21 Ocak 1850 tarihinde yarısını satın aldığı Sultani caddesinde, Meydan Mahkemesi yanında, zemin katta kare şeklinde 4 oda, mutfak, ahır, avlu, taş merdiven ve balkon, üst katta odaları olan ev 1000 kuruşa satılmıştır. Yani evin tamamı 2000 kuruştur⁴³³.

Şam Kaymariye, Kadı Çarşısı'nda küçük ve bir dükkânın hava parası 1270 guruşa satın alındı. (1262h/1846⁴³⁴

Emlak Fiyatları

1212-1267h/1797-1850m. Seneleri arasında Şam'da emlak fiyatlarını belirlemek üzere muhtelif kayıtlarda yaklaşık otuzdan fazla belge değerlendirilmiştir Bunlar, yaklaşık olarak Şam'da halk guruplarının ekonomik durumlarını yansıtmaktadır.

⁴²⁸ MVTŞ Şam Şer.Sic. No. 276, Bel. 315

⁴²⁹ MVTŞ Şam Şer.Sic. No. 313, Bel. 602

⁴³⁰ MVTŞ Şam Şer.Sic. No. 313, Bel. 1053

⁴³¹ MVTŞ Şam Şer.Sic. No.297, Bel. 417

⁴³² MVTŞ Şam Şer.Sic. No.15, Bel. 1416, Bel. 111, Şam-1265h/1849

⁴³³ MVTŞ Evâmîr-i Sultaniye, No 15, Bel. 1435, Şam-1266h/1850

⁴³⁴ MVTŞ Şam Şer.Sic. No. 148, Şam-1262h/1846

Tablo 33. Emlak Fiyatlarından Örnekler

Emlak Türü ve Değeri	Tarih
Amara Mahalesinde dükkân 1340 guruş	1838
Amara'da dükkân 320 guruş	1804
Kabru Atike mahallesinde ⁴³⁵ konut 1600 guruş	1842
Madent Şahem'de ⁴³⁶ konut 425 guruş	1797
Maden-ı Şahm'de dükkân 60 guruş	1797
Kaymeriye'de ⁴³⁷ konut 2000 guruş	1826
Suveyka mahallesinde konut 500 guruş	1845
Sûku's-Sağa'da kahve 800 guruş	1805.
El-Harab mahallesinde konut 600 guruş	1805
Kabru Atike'de konut 2555 guruş	1799
Kabir Atkeh'de konut 225 guruş	1807
Bab Sirice Mahallesinde konut 5800 guruş	1852
Bab Srijuh Mahallesinde konut 12500 guruş	1850
Meydan Mahallesinde konut 350 guruş	1849
Emevi Camii yakınında konut 14.000 guruş	1848
Meydan Mahallesinde konut 4800 guruş	1848
Babu Musalla'da konut 1030 guruş	1848
Medan'da ahır 900 guruş	1850
Suveyka'da dükkân 400 guruş	1850
Medan'da konut 8000 guruş	1848
Suveyka'da konut 700 guruş	1848
Medan'da dükkân 1150 guruş	1848
Medan Hakle'de konut 8000 guruş	1848
Medan'da bahçe 2000 guruş	1848
Medan'da konut 800 guruş	1848
Medan'da konut 500 guruş	1848
Medan'da yıkık konut 250 guruş	1848
Medan'da konut 1450 guruş	1848
Medan Asfur'da konut 2100 guruş	1848
Medan Basal Sokakta konut 500 guruş	1848

1844 Tarihinde İnşaat Malzemesi Fiyatları

⁴³⁵ Kabir Atkeh, Burası Şam'ın en fakir mahallesi ve en ünlü tarihi eseridir

⁴³⁶ Neyruzi Hamam ve Camii

⁴³⁷ Bazuriye Pazarının arkasına doğru, İstikamet Caddesinin uzantısıdır

Kerpiç teki	tek blok
Tuğla teki	tek parça
Boru teki	24 mısriye
Kireç kantarı	25 guruş
Kırmızı toprak yükü	30 misriye
Kusurmul yükü	2 guruş
Kenevir kabuğu Rıtlı	3,5 guruş
Ahşap levha	5 guruş
Direk	3,25 guruş
Ahşap raf	1,75 guruş
Acem raf	1,5 guruş
Boru	1,5 guruş
Boru	1,75 guruş
Kilit anahtarı	3 guruş
Pencere çivisi	1/2 mısriye
Cam levha	3 guruş
Francalı çivi rıtlı	15 guruş ⁴³⁸

1845 Tarihinde İnşaat Malzeme Fiyatları

Kireç, kantarı	25 guruş
Her 100 kiremit	10 guruş
Toprak yükü	1 guruş
Kusurmul, 50 kefes	5 guruş ⁴³⁹
Çekilmiş kil, mud	2,5 guruş
Kenevir kabuğu, rıtlı	5 guruş
15 kefe	20 guruş
İnşaat yağı, rıtlı	7,5 guruş
Usta ücreti	Gün/10 guruş
İşçi ücreti	Gün/5 guruş ⁴⁴⁰
Kaddan taşı yükü	4 guruş
Temel taş yükü	5 guruş

⁴³⁸ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 15, Bel. 69, Şam-1260h/1844

⁴³⁹ Çimento yerine kül veya talaş ile kireç karışımı kullanılır

⁴⁴⁰ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 15, Bel. 392, Şam-1261h/1845

Kireç, kantarı	40 guruş
Kusurmul yükü	2 guruş
Kenevir kabuğu, rıtl	205 guruş
Usta ücreti	gün/10 guruş
Talaş ustası ücreti	10 guruş
İşçi ücreti	4 guruş ⁴⁴¹

1 Temmuz 1845 Tarihinde İp ve Halat Fiyatları

İp ve Halat Okkası	4 kuruş
İplik, Okkası	5 kuruş
Kenevir kabuğu Okkası	65 para ⁴⁴²

İp imalatçıları insaf etmek üzere Şam Meclisi yukarıda gösterilen tarihten üç gün sonra, kenevir kabuk fiyatlarının artması üzerine ip fiyatlarının her okkasına yarım guruş veya 20 para zam yapmıştı⁴⁴³.

Şam'daki fiyatları Anadolu'nun bazı şehirleriyle mukayese etmek, daha anlamlı olacaktır. Böylece Şam'da fiyatların seviyesi tespit edilmiş olacaktır. Mesela Harput'ta 1835 yılında ekmeği okkası 21, etin, unun 160, sadeyağın 172, zeytinyağının 320, pirincin 60, balın 160, şekerin 460, pekmezin 60, tuzun 21, soğanın 12 paraydı⁴⁴⁴. Aynı yıl Ankara'da ekmek 16, koyun eti 66, sadeyağ 220, zeytinyağı 240, bal 140 paraydı. Kayseri'de ise ekmek 12, koyun eti 60, sadeyağ 208, zeytinyağı 380, pirinç 80 ve bal 180 paraydı⁴⁴⁵.

Bursa'da 1800 yılında 1 İstanbul kilesi buğday 1,5, 1801'de 2,1, 1802'de 3 kuruş iken, 1813'te 4, 1815'de 7,5 kuruşa yükselmişti. 1823-1823 tarihlerinde gene 3 kuruş olan buğday 1828'de Osmanlı-Rus savaşı sebebiyle 11,2 kuruşa yükselmiş, 1832'de 5,8, 1835'de 10 ve 1840 yılında 12,9 kuruşta kalmıştır. Arpa fiyatları da buna paralel olarak seyretmiştir. 1800 yılında arpanın kilesi 0,6 kuruş iken 1815'te 3, 1824'te 1,5 1834-1835'te 3 ve 1840 yılında 8 kuruş olmuştur⁴⁴⁶.

⁴⁴¹ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 15, Bel. 4230, Şam-1261h/1845

⁴⁴² MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 15, Bel. 357, Şam-1261h/1845

⁴⁴³ MVTş *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 15, Bel. 365, Şam-1261h/1845

⁴⁴⁴ Mustafa Öztürk, "XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", TTK Belleten *LIII*/207-208, Ankara 1989, s. 806

⁴⁴⁵ Mustafa Öztürk, XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar, s. 807

⁴⁴⁶ Mustafa Öztürk, "Bursa'da Hububat Fiyatları (1775-1840)", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1994, s. 1724

4.3. Ücretler ve Yaşam Standardı

4.3.1. Ücretler

Şam'da temel maddelerin fiyatları hakkında bazı örnekler verdikten sonra, Şam halkının yaşam seviyesine ilişkin ücretler, gelirler ve ortalama yaşam standardı hakkında bir takım örneklere değinilecektir.

Şam Şûra Meclisi'ne ait belgeler ve yoksulluktan yakınan fakir halkın şikâyetlerini de dikkate alırsak, kırsal bölgede, alınan vergiler, istikrarlı olmayan hava koşulları, köylülerin tarlalarda bulunan mahsullerine bedevi ve asker akınları nedeniyle yaşam seviyesinin oldukça düşük olduğunu söyleyebiliriz.

Rastgele seçilen belgelerde, Şam ve büyük kentlerde çeşitli toplum gruplarının aldıkları ücretler üzerinde bir inceleme yaptık. İnceleme de yüksek rütbeli bürokratların maaşları ile diğerlerinin aldıkları maaşları karşılaştırdığımızda oldukça yüksek bir fark olduğu anlaşılmaktadır.

Örneğin Şam Müteselliminin aylık maaşı 8333 kuruş, Gazze Müteselliminin 5000 kuruş, Kudüs Müteselliminin 3500 kuruş iken, inşaat ustasının günlük ücreti on kuruş, Emevi Camii'nin iki müezzinin her birinin yıllık resmi maaşı artıştan sonra 75 kuruştur.

Kadılar, Ulemalar yüksek rütbeli bürokratlardan sonra ikinci sırada yer alırlar. Halkın çoğunluğu ise, özellikle işçiler ve gündelikçiler sefalet içindeydiler.

Tablo 35. İbrahim Paşa Döneminde Yüksek Rütbeli Bürokratların Maaşı (Ay/Kuruş Olarak)

Şam Mütesellimi Hafız Azım Bey	8333
Gazze Mütesellimi	5000
Nablus Mütesellimi	4666
Hama Mütesellimi	3500
Raşıyya ve el-Husn Mütesellimi	3000
Ba'albak Mütesellimi	2500
Beyrut Mütesellimi	2500
Hasibiya Mütesellimi	2500
Yafa Mütesellimi	2500
Hums Mütesellimi	2000
İrbid ve Aclun Mütesellimi	2000

Sayda Mutesellimi	2000
Tibnîn Mutesellimi	1500
Şakîf Mutesellimi	1500
Caba Mutesellimi	1500
Ramle Mutesellimi	1500
El-Halil Mutesellimi	1500
Havran Mutesellimi	1250
Colan/Golan Mutesellimi	1250
Dürüz Havran Mutesellimi	1250 ⁴⁴⁷
Maarra Mutesellimi	1300
Bekaa Mutesellimi	1250
Vadiyü'l-Acem Mutesellimi	1000
Kalamun Mutesellimi	1000
Merc Mutesellimi	1000
Hayfa Mutesellimi	750
Safad Mutesellimi	500
Tabariya Mutesellimi	500
Nasıra Mutesellimi	500
Akka Sahili Mutesellimi	500
Şafa Amr Mutesellimi	500
Şaguru'l-Cebel Mutesellimi	500
Şesyaf Mutesellimi	250
Hazzur Mutesellimi	250 ⁴⁴⁸

Şam Ağalarının Maaşı

1 Mart 1844 tarihinde Sümün (1/8) yöneticilerinin ay/kuruş hesabı ile maaşları aşağıda gösterilmiştir⁴⁴⁹.

1. Kanavat Sümünü

Mehmet Ali el-Cundî Ağa 250

Mehmet Temir Ağa 250

⁴⁴⁷ Yusuf Nu'aysa, *El-Marcai fî'l-Vasâiki 't-Tarihiye ani'ş-Şam*, s. 282

⁴⁴⁸ Mahfzet Abidin Arşivi, Belge 310, No: 2525 ve Yusuf Nu'aysa, *El-Marcai fî'l-Vasâiki 't-Tarihiye ani'ş-Şam* s. 285

⁴⁴⁹ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 5, Bel. 106, Şam-1260h/1844

2. Kaymeriye Sümünü

Enis el-Halebî	250
----------------	-----

Esed Mustafa el-Baba	250
----------------------	-----

3. Salahiye Sümünü

Halil Ubeyd Ağa	250
-----------------	-----

Mehmed Barbur Ağa	250
-------------------	-----

4. Amara Sümünü

Hamza et-Tavaşî Ağa	250
---------------------	-----

Ebu Nasır	150
-----------	-----

Reslan el-Haşşâş Ağa	100
----------------------	-----

5. Şagur Sümünü

Abdullatif Ağa	400
----------------	-----

Muhammet Ebu İsmail	100
---------------------	-----

6. Meydan-ı Fevkanî Sümünü

Hüseyin Şammut Ağa	250
--------------------	-----

Ebu Ali Reşit	250
---------------	-----

7. Meydan-ı Tahtanî Sümünü

Yusuf Sinan Ağa	200
-----------------	-----

Muhammet Bin Şeyh Ali	150
-----------------------	-----

Esed Atiyye Ağa	150
-----------------	-----

8. Sûk-ı Saruca Sümünü

Hasan Haydar Ağa	300
------------------	-----

Esed et-Tavil Ağa	200
-------------------	-----

Öşür (1/10) Tahsildarlarının Maaşları

Şam Şûra Meclisi'nden 26 Eylül 1842 (20 Şaban 1258) tarihinde Öşür Tahsildarlarının maaşlarıyla ilgili bir karar alındı ve bu karar 1844 senesinde yenilendi.

Kararda, öşür tahsildarlarının aylık maaşları kuruş hesabı ile aşağıdaki şekilde belirlenmiştir⁴⁵⁰.

Taş'ir Memuru	1000
---------------	------

Birinci Kâtip	500
---------------	-----

Birinci Kâtip birinci yardımcısı	250
----------------------------------	-----

⁴⁵⁰ MVTş, *Evâmir-i Sultaniye* No. 5, Bel. 40

Birinci Kâtip ikinci yardımcısı	250
Birinci Kâtip üçüncü yardımcısı	250

Şam'da Daire Başkanlarının Maaşı

El-Allaf'a göre; Şam'da yüksek bürokratların maaşı aşağıda gösterilmiştir:

Vali	50-70 altın lira ayda
Mutasarrıf	30-45 lira ayda
Kaymakam	12-25 lira ayda
Nahiye Müdürü	7-10 lira ayda
Maliye Reisi	15-20 lira ayda
Maliye Müdür	7-10 lira ayda
Telegraf Müdürü	6-9 lira ayda
Sair memurlar	1-5 altın lira ayda ⁴⁵¹

Ulema Maaşlarından Örnekler

Ulamaların özel ayrıcalıkları vardı. Bulundukları görevi özel mülkiyetmiş gibi değerlendirir, kararları nadiren feshedilen kadılar aracılığıyla çocuklara miras şeklinde geçirdi. Hatta birden çok göreve tayin edilirdi. Ama kolay kolay yürütemezlerdi.

Öyleki bir görev bile iki veya daha çok kişi arasında paylaşıldı. Bu bağlamda incelenen belgelere göre ulemaların maddi durumları iyi sayılırdı.

Kadı Osman Efendi teklif yazısı hamili Abdullah Al Kattan oğlu Suudi Efendi aşağıda gösterilen görevleri icra ederdi:

Kanavat Addas Camiinde hatiplik ⁴⁵²	günde 5 osmanlı
Yukarıdaki camiide mahfili şerifi okumak	günde 1 osmanlı
Önceki camiide imamlık	günde 4 osmanlı
Emevi camiinde Ku'ran-ı Kerim okuma 1/3'lük görevle:	günde 1 osmanlı
Atiye mescidinde sülüs Kapıcı görevi	2/3 osmanlı
Atiye mescidinde sülüs okuma görevi	1/3 osmanlı
Atiye mescidinde sülüs hadis görevi	1/3 gurus
Atiye mescidinde sülüs imamlık görevi	2/3 gurus
Atiye mescidinde çocuklara sülüs talim görevi	2/3 gurus

⁴⁵¹ Ahmet Hilmi el-Allaf, *Dimaşk fi Matlaa'l-Karni'l-Işrîn*, Şam 1984, s. 272

⁴⁵² Ellili yıllarda Adalet sarayının tam güneyinde idi. İbn Abdülhadi'nin Simara'l-Makasid, Esed Talas Araştırması-Lübnan Kütüphanesi-1982, s. 239

Atiye mescidinde sülüs yazı işleri görevi	1/3 osmanlı
Atiye mescidinde sülüs kuran okuma görevi	1/3 osmanlı
Atiye mescidinde sülüs nazırlık görevi	2/3 osmanlı
Addas Camiinde ikamet etmesine de izin verilmiştir ⁴⁵³	(Cemaziyelahir 1219h/1804m.)

Şam müftüsü Ahmet el-İmadi otuz görevi bir arada icra ederdi⁴⁵⁴.

Şeyh İsmail Mahasni kardeşiyle aşağıda gösterilen görevleri icra ederdi:

Günlük tedrisat ücreti 9 dirhem

Müdür yardımcılığı günlük ücreti 1,25 dirhem

Günlük iyilik ve hayır işleri 2 dirhem

Tartı görevi karşılığı bir dirhem

Şerkesiye mezarlığında görev karşılığında 1,75 dirhem

Müstenidat arşivleme karşılığında Sinan Paşa Vakfından günlük 35 dirhem

Sinaniye Camiinde Sahih Al Buhari okuma karşılığında her gün için 30 dirhem

Emevii Camiinde tedrisat karşılığında 20 dirhem

Önceki camiide Delaül Hayrat kitabının tedrisatı için 20 dirhem

Emevi camiinde dua görevi için günde 10 dirhem

Emevi camiinde kuran okuma görevi için günde 10 dirhem

Emevi camiinde müezzinlik görevi için günde 3 dirhem

Cibayet görevi için günde 3 dirhem

Temizlik işleri için günde 1 dirhem

Bekçilik görevi günde 2 dirhem⁴⁵⁵

Emevi Camii Müezzinlerinin Maaşı

Şam Valisi Musa Safvati Paşa ve Şam Kadısına gelen bir Padişah Fermanında, Emevi camii müezzinlerinin aldıkları maaşın oldukça düşük olduğu ve insaf edilmek istedikleri bildirilmiştir.

Padişah, gelen talebin meşru bir hak olduğuna karar vermesi üzerine, Şam Emevi Camii müezzinlerinin maaşını 7,5 guruşa yükselmiştir. Böylece müezzinin yıllık maaşı 75 guruş olmuştur.

⁴⁵³ MVTş, Şam Şer. Sic. No. 255, Bel. 4

⁴⁵⁴ MVTş, Şam Şer. Sic. No. 255, No. 3, Bel. 204

⁴⁵⁵ MVTş Evâmîr-i Sultaniye, No. 13, Bel. 184 ve 185, Şam-1253h/1837

11 Kasım 1837 tarihinde Şam valisine gönderilen bir fermanla fermanla, Şam'da bulunan tüm mescit müezzinlerinin maaşlarının, yaşamlarının karşılayacak ölçüde arttırılması konusunda, Şam Kadısı ile birlikte ortak bir çalışmada bulunması istenmiştir⁴⁵⁶.

Bu gösteriyor ki, Sultan II. Mahmud, küçük memurlara devlet hazinesinden mümkün olduğunca yardım etmek istediğini, son artışlara rağmen müezzin maaşları hala düşük kaldığını göstermektedir.

Şam'da fiilen çalışan amele gündeliklerini de tespit etmek mümkündür. 15 Ocak 1845 tarihli Şûra Meclisi kararında amelelerin günlük ücretleri kuruş olarak aşağıda verilmiştir⁴⁵⁷.

Hamam için sıvacı yevmiyesi	: 7
Amele	: 4
Taşçı	: 7
Su yolcu	: 7

9 Şubat 1845 (Gurre-i Safer 1261) tarihli meclis kararında Sultan Süleyman Han cami ve hangâhında yeniden inşa edilen ve tamir edilen hamam ve hanın tamirinde çalışan ustaların gündelikleri 7, amelelerin de 4 kuruş olarak belirlendiği görülmektedir⁴⁵⁸.

Bu tarihlerde Anadolu'da da usta ve amele gündelikleri aynı seviye idi. Mesela 1841 yılında Ankara'da usta gündeliği 6, amele ve kalfa gündeliği 3 kuruştı. 1842'de usta gündeliği 7, amele ve kalfa gündeliği 3 kuruş 10 paraya yükselmişti⁴⁵⁹. 1843 yılında Konya'da marangoz, kurşuncu, duvarcı ve taşçı ustalarının gündelikleri 5, kalfalarının 2,5 kuruştı. Konya'da 1847'de ücretlerin aynı olduğu görülmektedir⁴⁶⁰.

Bu kısa karşılaştırmalarda Şam'da fiyat ve ücretlerin Anadolu'nun değişik vilayetlerinden çok farklı olmadığı ortaya çıkmaktadır.

4.3.2. Terekelerden Şam'ın İktisadî ve Sosyal Hayatına Bakış

Tereke defterleri, ölen bir kişinin mal varlığının, alacak ve vereceklerinin Kadı tarafından tayin edilen kâtip ve ehl-i vukûfun huzurunda tespiti ve metrukâtının vârisleri

⁴⁵⁶ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 3, Bel. 1837 Şam-1253h/1837.

⁴⁵⁷ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 5, Bel. 136

⁴⁵⁸ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 5, Bel. 177

⁴⁵⁹ Mustafa Öztürk, *Orta Anadolu'da Fiyatlar 1785-1860*, (Ankara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1985, s. 179-180

⁴⁶⁰ Mustafa Öztürk, *Orta Anadolu'da Fiyatlar 1785-1860*, s. 181

arasında taksim edildiği defterlerdir. Şer'iyeye Sicillerine mahallinde resmiyete geçirilmesi istenen belgeler tescil edilmiştir. Onun için bir şehrin sicillerindeki terekeler, o şehirde meydana gelen bütün ölümleri ihtiva etmez.

Tereke defterlerinde kişinin mahalle veya köyü, varsa ünvanı belirtilir ve tarih atılır, hemen ardından menkul, gayr-i menkul, nakit parası, hisseleri, alacakları ayrı ayrı yazılır. Daha sonra varsa borçları yazılır. Alacak-verecekler denkleştirildikten sonra mahkeme harcı, kalemiye gibi kanuni harçları ile techiz ve tekfin masrafları düşürülür. Kalan meblağ mirasçıları arasında şer'î esaslara göre paylaştırılırdı. Eğer ölenin vârisi yoksa doğrudan beytül-mala yani devlet hazinesine devredilir.

Buna göre terekelerden kişinin iktisadî varlığını, menkul ve gayr-i menkullerini, ev eşyasının özelliklerini ve takdir edilen fiyatlarını tespit edebiliyoruz. Öte yandan kişinin ailesi eş ve çocukları hakkında da kesin bilgilere ulaşmak mümkündür.

Şer-i kaideye göre, mirasçısı olmayan murisin mirasçısı beytül-mal (hazine) dir. Osmanlı Hazinesi için önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Ardı arkası gelmeyen savaşlarda ölen askerlerin aileleri ancak nadir hallerde bulunurdu.

Sultan II. Mahmud Şam Valisi Mehmet Salih Paşa'ya gönderdiği talimatında, ölümlerin çokluğu nedeniyle insanlar haksız yere mirasçı gibi görünmeye başladıklarını, bu nedenle ölüm olaylarının tek tek araştırılması, mirasçısı olmayan malın devlet hazinesine transfer edilmesi ve başkalarına haksız yeregeçen malların müsadere edilmesini emretmiştir. Rebiül evvel H. 1243/M. 1827⁴⁶¹.

Bu çalışmamızda haklı haksız yere devlet hazinesine geçen malların ne kadar olduğunu araştırmaya çalışılacaktır. Devlet, terekeyi tespit yetkisini Bâb Mahkemesinde (Şam Askeri Kassam) İdaresinin tekeline devretmiştir. Başka mahkemelerin tereke üzerinde araştırma yapması yasaklanmıştır. Dokümantasyon merkezinde tereke ile ilgili olarak incelenebilecek yüzlerce vesikaya rastlamak mümkündür. Mesela Şam valilerinin muazzam servetlerine bu belgelerden ulaşılabilir. Mesela, Şam Valisi ve Mir-i Hac olan Seyyid Ahmet Paşa'nın Mayıs Sonları 1824 (Evâhir-i Ramazan 1239) tarihli terekesinden çıkan sadece altın cinsleri şöyle dir⁴⁶²:

⁴⁶¹ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 2, Bel. 202

⁴⁶² MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 2, Bel. 21

<u>Altının cinsi</u>	<u>Adedi</u>	<u>Her Birinin Fiyatı</u>	<u>Toplam (Kuruş)</u>
İstanbul	6.614,5	8	52.916
Mısır	4.073	7	28.511
Yaldız	5.213	15.25	79.498,25
Macar	1.324	15	19.710
Cezayir	2.314,5	12	27.774
İspanya	1.160	104	120.640
Fındık	3.858,5	11	42.443,50 (metinde yanlışlıkla 22.443,5 olarak toplanmıştır.
Fındık Rubiyyesi	<u>26.700</u>	<u>3</u>	<u>80.100</u>
TOPLAM	24.557,5		451.592,75

Görüldüğü gibi toplam 451.592,75 kuruş değerinde 24.557,5 adet çeşitli cinsten altın çıkmıştır ki bu muazzam bir servettir. Elbette bu servetin meşru kaynağını tespit etmek mümkün değildir.

1824 tarihinde Şam Valisine gönderilen bir fermanla, Osmanlı Devleti'nde savaş ve barış hallerinde ölüp mirasçısı olmayan askerlerin arkalarında bıraktıkları malların devlete teslim edilmesi ve hiç kimsenin bu mallar üzerinde hak etmemesi emredilmiştir⁴⁶³.

Şam'ın Baş Kadısı'ndan Muhittin El Kılı'ye: Sizi Beytül-Mal vekili olarak tayin ettik. Mirasçısı olmayan müteveffaya ait terekeyi özel deftere tahrir etmeniz gerekmektedir. 21 Rebiül- evvel H. 1258/M.1842⁴⁶⁴

Devlet, yalnızca mirasçısı olmayan müteveffanın terekesine değil, müteveffanın erkek çocuğu yoksa kendi payını da müsadere ederdi. Kızların ve eşin haklarını verdikten sonra, geriye kalanın onda birine olsa ey koyardı. Devlet mirasçısı olmayan murisin malını oldukça az da olsa müsadere ederdi.

Abdullah Al Nusrani öldüğünde net mirası beş guruştur devlet bu paraya da el koydu⁴⁶⁵. İslam şeriatına göre mirasçılar kim olursa olsun bazı hususları yerine getirilmeden terekeyi paylaşamazlardı. Bunlar sırasıyla:

1. Ölüyü hazırlaması.

⁴⁶³ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No.3, Bel. 52

⁴⁶⁴ MVTŞ *Şam Şer. Sic. No. 372*, Bel. 37

⁴⁶⁵ MVTŞ *Şam Şer. Sic. No. 296*, Bel. 92

2. Borçluysa, terekenin tamamı da olsa borcunun eksiksiz ödenmesi,
 3. Daha fazlası için mirasçılar etmedikçe terekenin üçte birini geçmemesi
- kaydıyla vasiyetnamenin yerine getirilmesi, bu da pek olağan bir şey değildi.

Tabii ki devlet yalnız terekeden faydalanmayla kalmıyordu. Terekeyle ilgili % 2,5'a varan özel vergiler de alıyordu. Murisler ister müslüman ister zımmi olsunlar bu vergi bütün terekeler için istisnasız aynen uygulanıyordu.

Terekelerde Kullanılmış Eşya Fiyatları

Diğer kentlerde olduğu gibi Şam'da da kullanılmış eski mobilya, giyim ve mutfak eşyasının satıldığı özel pazarlar vardı. Bunların en ünlüsü batıdan daha sonra Hamidiye Kapalı Çarşısı olarak tanınan yeni çarşının girişindeki Rumlar Pazarı'dır (Al Arvam), bu Pazar günümüze kadar gelmiştir.

Metruk eşya tellâl aracılığı ile açık artırma yoluya satılırdı. Satış vergisini ödeyen, müzayedenin gerçekleşmesinden sonra eşyanın satıldığı kararını açıklardı.

Bu eski metruk eşyalar nedir, açık arttırmalarda kaçta satıldığını birlikte görelim. 9 Aralık 1820 tarihinde yapılan bir müzayedede bazı eşyalara aşağıdaki fiyatlardan satılmıştır⁴⁶⁶.

Yatak	22,5 guruş
Yastık	16 guruş
Yorgan	15 guruş
Kurna	1,5 guruş
Ayna	2 guruş

1821 tarihinde vefat eden Saada Dannun'a ait eşyaların fiyatları da şöyle tespit edilmiştir⁴⁶⁷.

Yorgan 6 adet	225 guruş
Yatak yorgan	91 guruş
Tencere	65 guruş

Aynı yıl vefat eden Mustafa Ağa'nın terekesindeki bazı eşya fiyatları da şöyleydi⁴⁶⁸.

Halı	17,75 guruş
------	-------------

⁴⁶⁶ MVTŞ Şam Şer.Sic. No. 296, Bel. 88

⁴⁶⁷ MVTŞ Şam Şer.Sic. No. 296, Bel. 80

⁴⁶⁸ MVTŞ Şam Şer.Sic. No. 296, Bel. 357

Tas	Bir guruş
Nargile	4 guruş
Cüppe	15 guruş
Kova	3,5 guruş

Ali Harak'tan kalan eşyalar

Gümüş hançer	10 guruş
Kılıç	100 guruş
Kullanılmış tüfek	30 guruş
Tabanca	33 guruş
Bakır tencere	25 guruş
Gümüş sıvalı tencere	130 guruş
Dişi at ve aygırı	475 guruş
Aygır	500 guruş (25 Ağustos 1837/23 C.Ahir 1253/1837) ⁴⁶⁹

Bedreddin el-Kurdî'den geri kalanlar

Yatak yorgan	87,5 guruş
Seccade	212,5
Leğen ve ibrik	67 guruş
Cam nargile	121,5 guruş
Cam tas	21 guruş
Şamdan	20 guruş
Kıbrıs Elmaslı ayna	339 guruş
Gömlek ve giyim	61,5 guruş
Gümüş tas	120 guruş
Alaaddin'in gümüş lambası	29 guruş
Kürsü	23 guruş ⁴⁷⁰

Nadir de olsa Şam terekelerinde bazı kitaplar da tespit edilmektedir. Bu dönemde bütün Osmanlı coğrafyasında terekelerden nadiren kitap çıkmaktadır. Bunlar da aşağıdaki örneklerden görüleceği üzere, daha çok dinî nitelikli kitaplardır. Ağustos sonları 1838 tarihli bir terekeden çıkan kitaplar şunlardır⁴⁷¹:

⁴⁶⁹ MVTş *Şam Şer.Sic. No. 356, Bel. 2*

⁴⁷⁰ MVTş *Şam Şer.Sic. No. 365, Bel. 71*

⁴⁷¹ MVTş *Şam Şer.Sic. No. 356, Bel. 71*

Cevahir kitabı:	23 guruş
Tabakatu'l-Ulema:	16,5 guruş
Kadı İshak Divanı :	53 guruş
El-Misbah Şerhi:	7,5 guruş
Tarikat-ı Muhammediye Kitabı:	21 guruş
İnşa Kitabı :	15 guruş

Terekenin toplamı 4374 kuruş olup, mirasçısı olmadığı için tamamı hazineye intikal etmiştir.

1848 tarihli başka bir terekedeki ev eşyasının fiyatları aşağıdaki gibidir⁴⁷²:

Yatak yorgan	53 guruş
Yorgan	22 guruş
Yorgan	662 guruş
Tencere 3 tabak ve süzgeç	97 guruş
Sarı mangal	40 guruş
Elmas gerdanlık	200 guruş
Ev fiyatı	2000 guruş
Müeccel (evli kadına)	125 guruş

Terekelerde kişinin bütün mal varlığı tespit edildikten sonra, mine'l-ihracat alt başlığı ile terekenin masrafları düşülür. Bunlar, teçhiz-tekfin, kalemiye, ihzariye, kâtibiye, resm-i kısmet, naibiye, nazıriye, çukaradiye, mübaşiriye ve dellâliye kalemlerinden oluşurdu. Eğer eşinin mihr-i mücceli belliyse ve eşi talep ederse, o da masraflar kısmına ilave edeler, mihr sadece eşine verilir. Bu terekeden de görüldüğü gibi, eşin mihr-i mücceli 125 kuruş olup, bu meblağ eşine intikal etmiştir.

Cübbe ve Şalvar	58 guruş
Cübbe çuhadan ve sarık	91 guruş
Yatak, yorgan ve yastık	64 guruş
Çiniden tepsi	40 guruş
Antara Bin Şaddad sireti	750 guruş
Nargile	17 guruş
Top kâğıt	97 guruş ⁴⁷³ (Eylül 1848)

⁴⁷² MVTş Şam Şer.Sic. No. 409, Bel. 192

⁴⁷³ MVTş Şam Şer.Sic. No. 409, Bel. 208

Terekelerden rastgele yapılan taramalardan çıkan ev eşyaları ve diğer eşyalar, her bölgede dönemin kullanılan eşyalarıdır. Anadolu'da aynı çuha, şalvar, sarık, entari, fes, kavuk, nargile, kahve takımı, mangal, şamdan, yatak, yorgan, döşek aynıdır. Bu da Şam ile Anadolu kentlerinin günlük hayatları ve kullanılan etnografik malzeme arasında hiçbir fark olmadığını göstermektedir, ki bu da tabiidir. Çünkü bütün ülke aynı tabî ve coğrafi şartları yaşamakta ve teme geleneklere sahiptir.

Terekeden örnekler

H. 1236 -1264 seneleri arasında devlete geçen terekeden örnekler. Önce bazı belgeleri açıkladıktan sonra bir kısmını da tablo halinde sunmayı uygun gördük:

H. 1236 / M.1820

Müteveffa: Ayşe en-Nablusî

- Mirasçısı: Eşi ve Beytülmal.
- Tereke emini: Erkek ve Beytülmal Nazırı Selim Ağa⁴⁷⁴.
- Tereke miktarı: 56 guruş, yarısı erkeğin, diğer yarısı da Beytülmale.

Müteveffa: Ali Ağa Hamza

- Tereke miktarı: 500 guruş, mirasçılar eşi ve beytülmal.
- Beytülmal: 375 guruş.
- Dul eşi: 125 guruş. 1/4⁴⁷⁵

Miras'ta bir başka ilginç dava: Osmanlı Saray Sistemine göre, serbest kılınan cariye, yani efendisi tarafından serbest kılınan kadının vefat ettiğinde erkek oğlu yoksa mirası hazineye gider.

Evamir-i Sultaniye'de (1/12) geçen belgede; Sultan Selim tarafından serbest kılınan Nazife Hatun erkek oğlu olmadan vefat ettiğinden dolayı malı, mülkü, mücevherleri, giyim kuşamı nesi varsa miri hazineye geçmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla müteveffaya 1821 tarihli Daru's-Saade Ağalarından Hasan Ağa'nın 1821 tarihli 15.740 kuruş olan terekesi, varisi olmadığı için tamamı hazineye intikal etmiştir⁴⁷⁶.

Zimmî Abdullah eş-Şaleh'in terekesi:

Tereke: 323 guruş

Mirasçılar: zevceye dörtte bir 81,5 guruş

⁴⁷⁴ MVTş Şam Şer.Sic. No. 296, Bel. 85

⁴⁷⁵ MVTş Şam Şer.Sic. No. 296, Bel. 20

⁴⁷⁶ MVTş Evâmir-i-ı Sultaniye No. 2, Bel. 20

Ve Hazine'ye: geriye kalan 242⁴⁷⁷.

Salih Bin Abdullah

Tereke emini: Ali Ağa Oğlu Osman Ağa

Net tereke: 405 guruş

Tek mirasçı: Hazine⁴⁷⁸

Trablus Valisi Muhammed Paşa

Net tereke: 73.244

Tek mirasçı: Hazine

Terekenin tamamı hazineye teslim edilmiştir⁴⁷⁹.

Darüs- Saade'den Bican Sultan Hanım

Şam tereke emini: Hacı Hasan Halife

Tereke miktarı: 4400 guruş

Tek mirasçı: Devlet hazinesi

Hasan Halife, hazine payını Asitane'ya göndermelidir⁴⁸⁰.

1826 tarihli Hacı Hasan El Rumi'nin terekesi:

Haremi şerif, Sultan Selim, Sultan Süleyman ve Şam'da Mısırlılara ait vakıflar mütevellisi

Mirasçılar: 3 kadına üçte iki 16 kırat

Zevceye: Sümün 3 kırat

Beytülmal: 24 kırat bakiyesi 6 kırat

Net tereke: 67542 guruş

Terekenin borcu: 44635 guruş

Dağıtılacak bakiye: 22907 guruş

Kırat değeri: 950 guruş

Devletin payı: 4750 guruş

Bakiyesi de mirasçılara

Hazine, payını her hangi bir mirasçı gibi almıştır⁴⁸¹.

⁴⁷⁷ MVTş Şam Şer.Sic. No. 296, Bel.139

⁴⁷⁸ MVTş Şam Şer.Sic. No. 299, Bel. 543

⁴⁷⁹ MVTş Evâmir-i Sultaniye No. 2, Bel.71

⁴⁸⁰ MVTş Evâmir-i Sultaniye No. 2, Bel. 92

Mirasla ilgili yeni bir örnek verecek olursak, burada müteveffa bir kadının, malının üçte birinin hayır işlerine ayrılması için vasiyetnamesi vardı. Kocasını var çocukları yoktu. Bayan Rabia Duran, Abdullah kızı Fatma olarak bilinirdi, kocasıyla Şam'da ikamet etmeyi tercih etmiş ve oldukça zengin bir kadındı. Vefat edince mirası kocasına ve beytülmale kaldı. Ayrıca mirasın üçte birinin hayır işlerine ayrılması için vasiyetnamede bulunmuştur. Veraset ilamının bir önce çıkarılarak hazinenin payının ödenmesini istemiş. Bu tereke yukarıda da belirttiğimiz gibi Abdullah kızı Fatma adlı kadına aittir. "Abdullah oğlu" denildiği zaman babası meçhul demektir. Burada olduğu gibi isim sahibi köle ve memlûklerden, Fatma ise ismini değiştirmiş ve ölmeden de mirasın üçte birinin vakıf işlerine ayrılmasını vasiyet etmiştir. Hazine payı da mirasın üçte biri 3618 guruştur, aynısı da koca, bir aynısı da vasiyet konusu hayır işlerine, vasiyetname olmasaydı, mirası koca ve hazine yarı yarıya bölüşeceklerdi⁴⁸².

Bunun bir başka benzeri Abdullah kızı Hatice Hatun'a aittir. İsminden de anlaşılacağı üzere İslam dinine giren bir cariye olduğu anlaşılıyor. Malın üçte biri için vasiyetnamede bulunmuş. Tereke miktarı da 31.306 guruştur.

Malın üçte biri için vasiyetnamenin gereği: 10.435 guruş

İkinci üçte birlik kısmı kızına: 10.435 guruş

Kocasına malın südüsü (1/6): 5.217 guruş

İkinci südüs ise hazineye: 5.217 guruş

Kırat diliyle kıza 8 kırat

Vasiyetname için 8 kırat

Kalan 8 kıratın yarısı 4 kırat kocasına

Bir o kadarı da 4 kırat hazineye⁴⁸³

Buna benzer bir başka tereke ise :

Müteveffa: Padişah hizmetçilerinden yine Abdullah kızı Hatice.

Şam'da yaşadı ve Şam'da öldü arkasında 13290 guruş bıraktı.

Mirasçıları:

Kızına yarım hisse 6.645 guruş

⁴⁸¹ MVTş Evâmir-i Sultaniye No.2, Bel. 140. Mısırlıların vakfi: Şekez, Yelbuga ve Sibay gibi memlûkların vakfi.

⁴⁸² MVTş Evâmir-i-ı Sultaniye No. 2, Bel. 234

⁴⁸³ MVTş Evâmir-i-ı Sultaniye No. 4, Bel.156

Kocasına çeyrek hisse 3.322 guruş

Zengin hazineyede 3.322 guruş⁴⁸⁴

Mısır dönemine ait belgelerden şu 1837 tarihli belgelere bir göz atalım⁴⁸⁵.
Padişah hizmetçilerinden Hacı Nefise Şam'da ikamet ederken vefat etmişti. Mirasçıları:

Hizmetçisi 8 kırat

Kocasına 8 kırat

Zengin hazineye de 8 kırat

Zımmi cemaatten Vartan İstanbulî vefat ederek mirasının tamamı hazineye kaldı. Net terekesi 936 guruştı ve Şam valisi Şerif Paşa'nın hazinesine konuldu. Beklendiği gibi bu para Şam valisi sıfatıyla İbrahim Paşa'nın hazinesine geçirildi⁴⁸⁶.

Beytûlmalden başka mirasçısı olmadan Şam'da vefat eden Ali oğlu Muhammed'in 20 Eylül 1838 tarihli terekesi. Beytûlmal Nazırı Selim Ağa.

Tereke 225 Guruş

Vergiler 11 Guruş

Bakiye 214 Guruş

Borçları 200 Guruş

Bakiye 14 Guruş Hazineye⁴⁸⁷.

Başka bir tereke örneği de şöyledir:

Müteveffa: Muhammed el-Bağdadî

Mirasçılar: Zevcesi Fatma el-Karut ve Beytûlmal

Terekenin miktarı: 6646 guruş

Terekenin üçte biriyle ilgili vasiyetname: 1341,5 guruş

Hazine payı vergisi: 293 guruş yarı yarıya

Zevceye dörtte bir: 695,75 guruş

Bakiye kalan hazineye: 2087,25 guruş⁴⁸⁸.

⁴⁸⁴ MVTş Evâmir-i-ı Sultaniye No. 4, Bel.157

⁴⁸⁵ MVTş Evâmir-i-ı Sultaniye No. 2, Bel. 239

⁴⁸⁶ MVTş Şam Şer.Sic. No. 350, Bel. 2

⁴⁸⁷ MVTş Şam Şer.Sic. No. 44, Bel.176

Gayr-i Müslim terekelerine örnek olarak da 13 Eylül 1819 tarihli Marko Nikola'nın terekesini verebiliriz. Marko'nun mal varlığı 765,5 kuruş, masrafları 21,75 kuruş olup, kalanı 743,75 kuruştur⁴⁸⁹. 29 Ağustos 1822 tarihli Agop veled-i Abdullah el-İstanbulî'nin terekesi de 623 kuruştur⁴⁹⁰.

H. 1236-1264/ M.1820-1848 seneleri arasındaki döneme ait 65 belge aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Tabloda, Osmanlı ve Mısır yönetiminde Şam'daki durum ele alınmıştır. Tablonun incelenmesinden görüleceği üzere 299 no'lu Şam kayıtlarında, devletin dışında mirasçısı olmayan (14 tereke), 364 no'lu kayıtlarda (10), 365 no'lu kayıtlarda (14) terekenin yer aldığını görüyoruz. Dikkati çeken hallerden bazılarının tereke miktarının üç guruh olduğu halde devlete ödenmiştir⁴⁹¹.

Üç guruh da olsa, tereke miktarı ne kadar az da olsa, bu konuda oldukça titiz davranıldığını gözlemliyoruz.

Müteveffanın Adı	Tereke miktarı (kuruş)	Devlet payı	Kaynak
İsmail Abdullah	50	Terekenin tamamı	Sicil 296/Vesika 124
Derviş Elzemerli	134	18 kırat	296/174
Muhammed Eldimyati	48	Terekenin tamamı	296/97
Rukiye Alhalabi	36	Terekenin tamamı	296/118
Salih Abdullah	46	Terekenin tamamı	299/543
Seyyide Zeliha	7.475	12 kırat	Evamir 3/80
Mustafa Abdullah	447	Terekenin tamamı	299/548
Suleyman Abdullah	228	Terekenin tamamı	299/400
Sait kızı Sadiye	547	Terekenin tamamı	299/331
Mohamed Vehbe	493	Terekenin tamamı	299/332
Mustafa el-Mısırî	7088	Terekenin tamamı	299/335
Hanife Gazal	2091	Terekenin tamamı	299/354
Ayşe Mustafa	609	Terekenin tamamı	299/359
Okal Abdurrahman	765	Terekenin tamamı	299/387
Muhammed Nakşibendî	1812	Terekenin tamamı	299/384
Mustafa Abdullah	85	Terekenin tamamı	299/356
Mohamed Akkavî	1263	Terekenin tamamı	299/385

⁴⁸⁸ MVTş Şam Şer.Sic. No. 372, Bel. 31

⁴⁸⁹ MVTş Şam Şer.Sic. No. 290, Bel. 207

⁴⁹⁰ MVTş Şam Şer.Sic. No. 290, Bel. 315

⁴⁹¹ MVTş Şam Şer.Sic. No. 364, Bel. 41

Muhammed Abdullah	676	Terekenin tamamı	299/386
Hasan Rumeli	139	Terekenin tamamı	350/149
Muhammed Topçu	104	Terekenin tamamı	364/149
Abdullah el-Mısrî	1253	Terekenin tamamı	350/3
Ali el-Busaylî	236	Terekenin tamamı	365/13
Emin el-Kabacı	1768	Terekenin tamamı	350/12
Ali el-Kurdî	447	Terekenin tamamı	365/12
Hasan Abdullah	209	Terekenin tamamı	364/10
Abdulhamit el-Musulli	1276	Terekenin tamamı	365/21
Abdullah Abdullah	32	Terekenin tamamı	350/3
Abdullah Abdullah	60	Terekenin tamamı	365/68
Mustafa Abdullah	51	Terekenin tamamı	350/74
Afife Abdullah	527	Terekenin tamamı	350/121
Abdullah el-Tunburcu	15	Terekenin tamamı	350/119
Muhammed Abdullah	1162	Terekenin tamamı	365/62
Muhammed et-Türk	3	Terekenin tamamı	364/29
Abdullah Abdullah	20	Terekenin tamamı	364/89
Abdulgani Abdullah	60	Terekenin tamamı	364/34
Mubareke Abdullah	26	Terekenin tamamı	364/93
İsmail Hasan	151	Terekenin tamamı	364/98
Muhammed Abdullah	46	Terekenin tamamı	364/137
Abdullah el-Hamavî	100	Terekenin tamamı	364/149
Ahmad es-Saidi	930	18 kırat	365/208
Fatma el-Meselmanî	90	Terekenin tamamı	350/162
Saleh Abdullah	344	Terekenin tamamı	350/160
Muhammed el-Butî	172	Terekenin tamamı	350/160
Ali Turko	14	Terekenin tamamı	372/42
Muhammed el- Magrabî	171	Terekenin tamamı	372/254
Ahmed el-Halebî	53.170	Terekenin tamamı	372/277
Salih Ubeyd	294	Terekenin tamamı	395/15
Ömer İstanbulî	63	Terekenin tamamı	395/13
Hatice Al Masri	258	Terekenin tamamı	395/17
Halik Ebu Bekir	6162	Terekenin tamamı	395/50
Bayram Abdullah	1772	18 kırat	395/66
Ahmed İbrahim	280	Terekenin tamamı	395/77
Hasan Murat	838	Terekenin tamamı	395/101
İsmail Rustem	157	Terekenin tamamı	395/131
Rukiye Hüseyin	443	Terekenin tamamı	409/17

Zafaran Hanım	121	Terekenin tamamı	409/8
Hasan Abdullah	23781	Terekenin tamamı	409/22
Fatma Abdullah	42	12 kırat	409/236
Hasan Duraklı	255	Terekenin tamamı	409/30
Fatma Antepli	181	Terekenin tamamı	409/33

Yukarıdaki tablonun incelenmesinden şu sonuçları çıkarabiliriz;

- Tereke miktarının 3 kuruş ile 53.170 arasında değiştiğini, ayrıca on dokuzuncu yüzyılın o döneminde Şam toplumunun bir kesiminin ekonomik seviyesini yansıttığını görürüz.
- Mısır döneminde yürürlükte olan tereke sisteminin Osmanlı döneminden farklı olmadığı, araştırmacıların arada bir ayırım çıkartamadıkları,
- Gayr-i Müslimlerden de isteyen terekesini Şer'i Mahkemede tescil ettirebiliyordu.
- Meselenin en önemli tarafı, terekenin şer-i yönüdür. Beytülmal, ancak murisin mirasçısı olmadığı sürece pay alabiliyordu. Eğer koca ölüp arkasında erkek çocukları olmadan tek zevcesi kalmış ise, müteveffanın kardeşleri veya amca çocukları olup olmadığı araştırılmalıydı. Ama anlaşılan bu süreç pek işlememişti. Mirasçıların tamamı hakkında araştırma yapılmadan terekenin bakiyesi esasen zengin olan hazineye intikal ederdi.
- Yukarıda verilen örnekler yalnızca Şam ile ilgilidir, başka vilayetleri kapsamaz. Tablodaki veriler aynı zamanda İstanbul'da devlet hazinesinin özellikle Şam'dan beslendiğini ve dolayısıyla Şam nüfusunun ekonomik düzeyini de sergilemektedir.

Eş veya çocuklar için kadı tarafından tespit edilen aylık veya günlük masraflarıdır. Bu taban ve tavan masrafların ne olabileceğini göstermektedir. Bu bilgiler Şam Şerii Mahkeme Kayıtlarından alınmıştır.

- Reşit olmayanların Nafakası:

Kadı Yusuf Ziyaettin Efendi, baba velayetinde bulunan Vehbe oğlu İsmail'e giyim, yemek ve sair zorunlu ihtiyaçların karşılanması için muris anadan karşılanmak

üzere aylık 20 mısriye (15 guruş) tahsis edilmesini öngörmüştür⁴⁹². 180 gümüş guruş yıllık nafakaya denk denktir.

Başka bir belge de aşağıdaki hususları gözlemledik:

Akli dengesi bozuk Mustafa kızı Amne Allaf'ı vesayeti altına alan Ali E-el-Meydanî'nin Şaban ayında başlayan 1266h/1850m senesi için Kadının denetiminde yapılan muhasebe kaydı aşağıya çıkartılmıştır⁴⁹³.

Muhasebe defterine göre Amne adlı kadının parası:	4667,5 guruş
Anılan yıl için elde edilen kâr	699,5 guruş
Şagur'da bulunan evden gelen gelir	10 guruş
Toplam Gelirler :	5377 guruş
Kadının aylık nafakası	yıllık 1200 guruş
Cari ve giyim nafakası	400 guruş
Miri vergi	50 guruş
Toplam Giderler	1650 guruş/yıl
Amneh adlı kadına	3227 guruş
Önceki yıla ait kar	558 guruş
Bakiye Toplamı	4285 guruş

Bu ve önceki iki belgede önemli bir husus bulunmaktadır. İrat şerii murabaha sistemiyle sağlanmıştı. Bugünkü ifadeyle; İslam hukunda murabaha bugün katılım bankalarında da uygulanmaktadır. Yani anlaşmalı yıllık % 19-15 karlı satış işlemiyle sağlandığını görüyoruz. (bir nevi faiz gibi). Bu sistemin yetim malı, özürlü olanların malı ve vakıflarda işlenebileceği yolunda fetva edilmiştir. Bu örneğimizde faiz oranı ise % 17'dir.

Başka bir örnek; Yetim yeğen (kardeşinin çocuğu) Said oğlu Mohamed'i vesayeti altına alan Esat el-Obaci'nin, Cemaziyelahir ayında başlayan 1266h/1849m senesinin 14 aylık dönem muhasebesinde;

Yetimin sermayesi	12164,5 guruş
Şerii murabaha (tam yıl için)	1216 guruş
Şeri murabaha (iki ay için)	209,5 guruş
Toplam	13590 guruş
Süre nafakası	925 guruş

⁴⁹² MVTş, Şam Şer. Sic. No. 299, Bel. 42, Şam-1245h/1830.

⁴⁹³ MVTş, Şam Şer. Sic. No. 432, Bel. 2, Şam-1266h/1850.

Muhtelif vergi	145 guruş
Toplam	1090 guruş Sag
Bakiye	12500 guruş
Gelecek yıl için belirlenen kar	1250 guruş
Yıllık net toplam	13750 guruş ⁴⁹⁴
Faiz oranı bu örnekte %10	

Bir diğer belgede; yeğen (kardeşinin çocuğu) Abdulkadir'i vesayeti altına alan İsmail el-Kavvas'ın, Muharrem ayında başlayan 1267h/1850m tam yılın muhasebesinde;

Bir-Abdulkadir'in hesabı – Gelirler

Sermaye	4322,75 guruş
Bunun kârı	648 guruş
Ev ücreti	150 guruş
Başka bir evin ücreti	14 guruş
Toplam	5134,75 guruş
Burada faiz oranı % 15	

Giderler

Reşit olmayanın nafakası	ayda 60 guruş, yılda 720 guruş
Diğer masraflar	210,5 guruş
Net :	4368,5 guruş ⁴⁹⁵

Son belgede reşit olmayan Abdulkadir el-Kurdî'yi vesayeti altına alan Şeyh Abdurrahman el Veraa'nın Zilhicce ile başlayan 1261h/1845m senesinden itibaren iki yıl iki ayın muhasebesinde;

Reşit olmayan sermayesi	18.487 guruş
Şeri murabaha	2.135 guruş
Reşit olmayanın borçları	378 guruş
Ev ücreti	507,5 guruş
Büyük bir evin ücreti	1.150 guruş
Rumlar Çarşısı'nda dükkân ücreti	550 guruş
Yarım bahçenin ücreti	150 guruş

⁴⁹⁴ MVTş, Şam Şer. Sic. No. 432, Bel. 4, Şam-1267h/1850.

⁴⁹⁵ MVTş, Şam Şer. Sic. No. 432, Bel. 54, Şam-1261h/1845.

Yarım mahzenin ücreti	60 guruş
Mal bedeli	2.427,5 guruş
Toplam	25.844,75 guruş
Diğer masraf ve borçlar	20.130,75 guruş
Net	5.714 guruş

299 nolu sicilde yeralan diğer belgeleri tablo şeklinde göstermek istedik:

Tablo 36. 299 nolu sicilden yapılan alıntıda reşit olmayanlar için ayrılan tahsisat gösterilmiştir

Belge No.	Ayrılan Ödenek	Açıklama
48	20 mısriye/gün	15 guruş/ay
50	20 mısriye/gün	15 guruş/ay
55	13 mısriye/gün	10 guruş/ay
57	10 mısriye/gün	7,5 guruş/ay
60	25 mısriye/gün	19 guruş/ay
61	30 mısriye/gün	22,5 guruş/ay
67	10 mısriye/gün	7,5 guruş/ay
68	8 mısriye/gün	6 guruş/ay
64	50 mısriye/gün	37,5 guruş/ay
84	10 mısriye/gün	7,5 guruş/ay
137	40 mısriye/gün	30 guruş/ay
305	60 mısriye/gün	45 guruş/ay
306	50 mısriye/gün	37,5 guruş/ay
435/152	40 mısriye/gün	30 guruş/ay

1245h/1829m⁴⁹⁶

Yukarıdaki tablodan, özellikle artıştırma dönemine ait senelerde halkın yaşam standardını öğrenmiş bulunuyoruz.

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nde olumlu ve olumsuz yönleriyle cibayetin kural, usul ve törelerinden söz ettik. Bu arada başta Sultan II. Mahmud olmak üzere Osmanlı padişahlarının cibayet sürecinde halka müsamahalı eğilim içinde olduklarını, kuraklık, felaket ve facialı geçen yıllarda toleranslı ve müsamahakâr davrandıklarını gördük.

Ayrıca Şam Vilayeti bütçesinin mikro bir fotoğrafını çekmeye çalıştık. Vilayet gelirlerinin önemli bir kısmı, haç kfilesine, kentsel tesislerin kurulmasına, bürokratlara, ziyaretçi ve konukların masraflarının karşılanmasında kullanıldığını belirttik. Ayrıca,

⁴⁹⁶ MVTş, Şam Şer. Sic. No. 402, Bel. 12

haksız kazanç gerekçesiyle vali ve yetkililerden müsadere edilen malların padişahlık hazinesi için önemli bir gelir kaynağı oluşturduğunu hatırlatmıştık.

Daha sonra cizye ve haraç konularına geçmiştik. Söz konusu şer-i vergiden sağlanan mali gelir, devlet hazinesi için önemli bir kaynak olmadığını belirtmiştik. Cizyenin esas amacı, gayrimüslimlerin cizye ve haraç ödedikçe, tasfiye, soykırım ve intikama maruz kalmadan müslümanlarla birlikte asırlarca beraber yaşadıklarını güven içinde yaşamaya da devam edeceklerine inandıkları için tahsil edildiğini anlamışlardır.

Son olarak, Şam Vilayeti'nin gelir kalemlerini teşkil eden ancak üzerinde fazla durulmayan bir konuya ışık tutmak istedik. Bu konu, beytülmal dışında mirasçısı olmayan bir malın akıbetidir. Belirli sürelerde, devletin mirasçı olduğu ölümler hakkında İstatistiksel tablolar düzenledik. Mirasçısı olmayan mallar, Şam hazinesine girmeden Şam Vilayeti'nden çıkıp doğrudan İstanbul'da padişahlık hazinesine yerleştiğini hatırlatmıştık.

İster kayıtlar (sicillat) ister Evamir-i Sultaniye (Hünkâr fermanları) olsun Şer-i belgeler bu araştırma ve çalışmamızın temel kaynağı olmuştur. Bu arada ilk kez açıklandığını düşündüğümüz eşsiz bir belgeye de işaret ederek Şam'da askeri hastanesinin inşası konusunda yazarlar arasında vaki ihtilafa da son verilmiştir.

4.4. Tartı, Ölçü ve Ağırlık birimleri

Tartı, Ölçü ve Ağırlık birimleri şehirden şehre değişiyordu. Yayınlanan araştırmalar konu hakkında net bir bilgi vermemektedir. Bu araştırmalar yazardan yazara da değişmektedir.

Dr. Rafeq, Şam'da kullanılan ağırlık birimi keyl 16 kg'a eşitti⁴⁹⁷. Tarihsel belgeler ve diğer kaynaklara göre keyl altı mud, yani 120 kg'dı.

4.4.1. Tarihsel belgeler ve diğer kaynaklarda belirtilen Şam'da kullanılan tartı, ağırlık ve ölçü birimleri aşağıda gösterilmiştir

- Garrara: Şam'da en çok tanınan tahıl (hububat) ölçüsüdür. Kaynaklara göre 80 müd karşılığıdır. Müd ise 20 kg'dı. Böylece bir garrara buğday 1.600 kg. demektir⁴⁹⁸. Başka kaynaklara göre garrara 80 müd veya 12 keyl idi⁴⁹⁹.

⁴⁹⁷ Abdulkerim Rafeq, *Buhûs fî Tarihi'l-İktisadî*, Şam 1985, s. 80

⁴⁹⁸ MVTŞ, *Şam Şer. Sic. No. 94*, Bel. 325

⁴⁹⁹ MVTŞ, *Şam Şer. Sic. No. 59*, Bel. 454

Üçüncü bir kaynağa göre de bir garrara buğday 130 akça iken, Kudüs garrarası 480 akça Mısır garrarası 85 kg veya 70 okka idi⁵⁰⁰.

- İrdeb: 70 kilogram buğday ve 56 kilogram arpa tartı ölçüsü.
- Keyl: 1/12 garrara, 133 kilograma denktir.
- Sag : 4 müd veya 80 kilograma denktir.
- Okka : 1,2 kilogram.
- Şamlı Rıtl : 2,7 kilogram.
- Şamlı kantar : 100 rıtl veya 270 kilogram⁵⁰¹ .
- Elmin : 10 okka, 12,8 kilogram.
- Kafız : 8 tartıya denk.
- Keyl : 26 kilogram.
- Ulbe : 5/6 Keyl
- Somar : 307 kilogram, İstanbul tartısı
- Yük : İpek yükü, 155,86 kilogram.
- Algrip: 59 kilogram
- Elkuk: 4 kilogram⁵⁰²
- Çift : 19,2 kilogram⁵⁰³

Hafif ağırlık ölçüleri :

- Dirhem : 3,2 gr.
- Habbe : 71 mgr.
- Miskal : 4,8 gr⁵⁰⁴ .
- Onca veya onsa : 28,8 gr.
- Kıyye : 400 dirhem=1282 gr.
- Ellider: ipek tartısı, 384,8 gr.
- Kılca: 194 gr.

Anlamlı ağırlık ölçüleri :

- Deve yükü: 200 – 300 kilogram.
- At yükü: 150 – 200 kilogram.

⁵⁰⁰ Ahmet Hamit el-Kudat, *Nasara'l-Kudüs*, Kahire 2009, s. 148

⁵⁰¹ İnalçık, *a.g.e.*, s. 570

⁵⁰² İnalçık, *a.g.e.*, s. 577-581

⁵⁰³ MTVŞ *Evâmir-i Sultaniye No. 15*, Bel. 432

⁵⁰⁴ İnalçık, *a.g.e.*, s. 572

- Eşek yükü : 80 – 100 kilogram.
- İpek balyası: 90 kilogram⁵⁰⁵

Uzunluk ve alan ölçüleri

- Arşın, Marangoz veya kusur molaş ölçüsü 68,5 cm.
- Arşın mimar ölçüsü 76 cm.
- Mil 1600 metre
- Farsah 5865 metre
- Kırat: 175 m², Mısır’da kullanılmaktadır 1/24 faddan.
- Kasaba: 23,75 m². Arazi ölçüm birimi
- Top: 13 metrelik kumaş parçası
- Dönüm: 919 m²

Anlamalı alan ölçüleri:

- Çiftlik; 60-150 dönüm
- Arlık: tek kişiye ait 2,5 dönümlük arsa⁵⁰⁶
- Aflaa: 255 m²’lik arsa⁵⁰⁷

Sonuç olarak bu bölümde, tarihi belgeler ve çağdaş kaynakların yardımıyla araştırma dönemine ait yıllarda halkın ekonomik ve yaşam standardının bir fotoğrafını çekmiş bulunuyoruz.

Fiyatları kontrolde tutmak, ayrıca tartıları denetim altında bulundurmak, tüketicinin farkına varmadan tağşiş yapanları o dönemde yaygın bir ceza şekli olan falakaya yatırmak gibi fiziki cezaların uygulanması konularında Şam Şûra Meclisi’nin subaşı ve muhtesip aracılığı ile gösterdiği gayretleri de anlatmaya çalıştık.

Daha sonraki sayfalarda, buğday, arpa, sebze, meyve, et ve et ürünleri, ayrıca emlak fiyatları, kiralar ve ücretler ile inşaatta kullanılan malzeme fiyatlarından sonra maaş, ücretler ve halkın yaşam standardı ile ilgili istatistiksel tablolara yer verdik. Araştırmanın sonunda, Şam’ın 1800-1850 döneminde sosyo-ekonomik durumu hakkındaki fotoğrafı tamamlamak üzere çeşitli kaynaklardan esinlenen tartı, ağırlık, ölçüler, para ve fiyatları yansıtan belgeleri de değerlendirmeye çalıştık.

⁵⁰⁵ İncalcık, *a.g.e.*, s. 571

⁵⁰⁶ İncalcık, *a.g.e.*, s. 573

⁵⁰⁷ İncalcık, *a.g.e.*, s. 571

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ŞAM'IN EKONOMİK DURUMUNU BELİRLEYEN UNSURLAR

Bu bölümde Şam'da iktisadî hayatın önemli unsurlarından olan Şam bütçesi, mukataalar, ticaret, ele alınacaktır. Bu unsurlar iktisadî hayatın değişken ve canlılığını göstermektedir. Bu bağlamda Şam'ın gelir ve giderleri, nerelerden ne kadar gelir geldiği, mukataalar ve özellikleri, mukataalara bağlı olarak oluşan sosyal tabakalar ve ticaret, Şam'ın iktisadî hayatının belirgin vasıflarıdır.

5.1. Şam Vilayeti'nin Bütçesi

Suriye Vilayeti'ne ait olan salname, Suriye'nin ahvali ve özellikle bütçesiyle ilgili en önemli kaynaklardan biridir. Ancak, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında salname yoktu. Elimize geçen en eski salname ise, H. 1280 / M.1863 senesine yakın dönemlere ait olup, bütçe ve bütçe varidatı hakkında sağlıklı bilgiler vermektedir.

H. 1277/ M.1860 senesinde Şam'da Fuat Paşa'nın Sultana gönderdiği bir yazıda, Liva-i Şam varidatının yaklaşık 16 milyon kuruş civarında olduğu ve 32.000 kese muadil olduğunu belirtmiştir. H. 1280/ M.1863 senesinde ise Liva-i Şam varidatı 57 milyon kuruşa çıkmıştır. Varidatın (gelirlerin) en önemli kaynakları vergiler, öşür, gümrük, tapu, mîrî varlıklar, tütün, tuzlalar ve diğerleridir⁵⁰⁸.

Şam Vilayeti, Mısır Vilayeti'nin aksine gelirlerden arta kalanı Asitane'ye transfer etmezdi. Çünkü Şam Vilayeti devletin haddi hesabı olmayan masraflarını karşılardı. İran ve Rumeli'ye yönelik durmak bilmeyen askerî seferlerin finansmanı Şam'dan karşılanırdı. Ayrıca köprüler, okullar, hastaneler için giderlerden dolayı artan varidat gönderilmezdi. Örnek olarak Şam'da Bavvâbetu Salihîye'deki bir askerî hastane ve bir de askerî kışla inşaatı için 12 Temmuz 1843 (14 Cemaziye'l-Âhir 1259) tarihinde Şam Beylerbeyi Mehmet Necip Paşa'ya gönderilen fermanda özetle şu hususlara değinilmektedir:

Bölgenin güzelliği ve serin havası nedeniyle Şam'da Bavvâbetu Salihîye mevkiinde askerî bir hastane inşası uygun bulunmuştur. Cephesi ana yola bakan hastane iki katlı ve 22 odalı olacaktı. Hastanenin solunda da askerî bir kışla inşaatı öngörülmüştür. İnşaat Vali, Defterdar ve Kadı tarafından denetlenecekti. Hastane

⁵⁰⁸ Abdulaziz Avad, *El-İdaretu Osmaniye fi Suriye*, s. 215

inşaatında oyulmuş sağlam taştan, temel içinde kireç ve kum kullanılacaktır. Hastane bilahare gerekli basit döşemelerle donatılacaktır. Odalarda yerler ahşap kaplı olacaktır⁵⁰⁹. Bu yukarıda zikrettiğimiz Şam Hastanesinin ilk emridir. Bilindiği gibi, 1903 yılında da Şam'da Tıp Fakültesi kurulacaktır.

Validen tutun da en küçük memura kadar maaşlar vilayet gelirlerinden karşılanırdı. Şam Hac Kafillesi için yapılacak masraflar içindeki vilayetin payı 16.184 kese (8.092.000 kuruş) idi. Buna *Cerde* denilirdi. Hac kafillesi özellikle dönüş yolculuğunda maruz kaldığı doğal afetler yetmiyormuş gibi bir de özellikle Muzeyrib ile Maan arasında Arap bedevîler tarafından maruz kaldıkları saldırılar yüzünde perişan halede dönen hacılara giyim ve gıda yardımı yapılırdı. İşte buna *cerde* denilirdi⁵¹⁰. Buna ilaveten Şam için Asitane'dan gelen müsamahalar. Örneğin 1859 (1275) senesi tahsilatında “faydasından çok zarara sebebiyet vereceğinden” Şam hazine gelirlerinden 524.985 kuruş düşürülmesi emri gelmişti⁵¹¹.

Vilayet ayrıca, memur masrafları ile kiralanan evlerin ücretlerini karşılardı, önemli konuklara hediyeler takdim ederdi, fakir ve yoksullara, mutasavvıflara ve emeklilere ikramiyeler verilmesiyle ilgili sultanların talimatını yerine getirirdi. Söz konusu masraflardan daha önce de söz etmiştik. Bu masraflar özünde Şam Vilayeti'nden merkez hazineye transfer edilmesi gereken gelirlerdi. Bu masrafların merkezden karşılanması gerekirken masraflar Şam Vilayeti'nin üzerine eklenmişti. Suriye'ye ait salnamede H. 1285 / M.1869 senesinde Şam, Havran ve Hama Sancaklarının varidatına yer verilmişti.

Gelirler gümrük vergisi, temettü, askeri bedel, emanetler, koyun, öşür, madenler, mîrî emlâk ve mahkeme varidatını kapsardı. Toplam varidat 35,7 milyon kuruş, öşür vergisi tek başına 12,2 milyon kuruş, yani toplam varidatın üçte biridir. Bunun dağılımı aşağıda gösterilmiştir:

Şam Sancağı 17,8 milyon kuruş,

Havran sancağı 8,5 milyon kuruş,

Hama sancağı 9,7 milyon kuruş,

⁵⁰⁹ MVTŞ *Evâmir-i Sultaniye* No 3, Bel.119

⁵¹⁰ Abdulaziz Avad, *El-İdaretü Osmaniye fi Suriye*, s. 214

⁵¹¹ Abdulaziz Avad, *El-İdaretü Osmaniye fi Suriye*, s. 216

Salnamede diğer sancaklardan söz edilmedi. Altın hesabı ile bahsedecek olursak, varidat 357.548 mecdiye altınıydı⁵¹². Salnameden alınan örneklerle, H. 1294/ M. 1877 senesine ait Suriye Vilayeti'nin varidatından söz ederek son vermek istiyorum.

Karşılaştırmalı olarak Suriye Vilayeti'nin Varidatı H. 1294 /M. 1877

Şam Sancağı (liva)	14	milyon kuruş
Beyrut sancağı	5,6	milyon kuruş
Trablus sancağı	8,2	milyon kuruş
Akka sancağı	7,8	milyon kuruş
Hama sancağı	7,2	milyon kuruş
Havran sancağı	5	milyon kuruş
Yafa sancağı	11,1	milyon kuruş
Toplam	49,1	milyon kuruş

Şam Vilayeti'ndeki vergilerin türü

Vergiler	5,4	milyon kuruş
Askeri bedel	653.000	kuruş
Öşür	6,5	milyon kuruş
Çeşitli harçlar	682.000	kuruş
Koyunlardan	698.000	kuruş
Müteferrik	911.000	kuruş ⁵¹³ .

Yukarıdaki rakamlar, Şam Sancağından ne kadar büyük paralar toplandığını göstermektedir.

Şam Defterdarlığına bağlı Kudüs Sancağının H.1257/M.1840 senesine ait bütçesinin gelir miktarı 4.985.067 kuruştı, Gazze, Yafa, Ramleh, Lud ve Kudüs gümrüklerinden, şeri cizye ve iane-i cihadiye'den 9.970 torba toplanmıştı⁵¹⁴.

5.2. Mukataalar

Zıraî alanların dışında gelir getiren her ne varsa iltizama yoluyla işletiliyordu. Böylece hem o kaynak atıl kalmaktan kurtarılıyor, hem bölgesinde bir istihdam yaratıyor, hem de söz konusu kaynaktan devlet önemli bir gelir elde ediyordu. Mukataalar, Darphaneye bağlı olup, idare ve ihale Darphane tarafından yapılırdı. Ber-

⁵¹² *Salname Vilayet Suriye, 1285h/1869 m*, s. 153

⁵¹³ *Salnama Vilayet Suriye, 1294*, s.136, 137

⁵¹⁴ Behcet Sabri, "Tebliğün künyesi" 3. Biladül Şam Tarihi Kongresi, c. 1, s. 19

Vech-i İltizam ve Ber-Vech-i Emanet olmak üzere iki usulle işletiliyordu. Mukataayı ber- vech-i iltizam ili işleten kimseye Mültezim ve ber-vech-i emanet usulü ile işleten kimseye de Emin denirdi.

Şam ve çevresindeki kaynakların büyük çoğunluğu mukataa usulü ile işletiliyordu. Büyük gelirleri olan mukataaları Şam yöneticileri işletirlerdi. Mesela; Şam Duhan Gümrük Mukataası da İstanbul ve Tevabiî Duhan Gümrükleri Mukataasına bağlıdır. 1821 yılının Haziranı başından 1822 yılının Mayıs sonuna kadar zabt ve idare etmek üzere maktu olarak Şam valisine iltizam edilmişti⁵¹⁵. Darphane tarafından zabt ve idare olunan mîrî mukataalardan olan Halep ve Şam'a bağlı mukataa kalemlerinden olan Halep, Ayıntab, A'zaz, Kilis, İskenderun, Süveyde, Payas, Antakya, Şuğur, Eriha, İdlîb, Sermîn ve Rakka, Birecik, Rumkale, Siverek, Suruc, Harran ve Diyarbekir'e bağlı kazaların Kahve Rusumu 16 Ocak 1812 (1 Muharrem 1227) tarihinden 3 Ocak 1813'e (29 Zilhicce 1227) kadar zabt ve tahsil etmek üzere Halep Muhassılı Cabirî-zâde Abdülkadir Efendi'ye 36.000 kuruş bedel ile iltizama verilmiştir. Cabirî-zâde de tahvil bedelini ödeyeceğine dair temessükü Darphaneye teslim etmiştir. Zikredilen vilayetlere denizden ve karadan gelen kahvenin her kıyyesinden kanunî harçları, mültezime verilecek, Efrenc veya Müslüman tüccarlar tarafından getirilen kahvenin önce tartılarak defterlere kaydedilmesi, gerekli olan vergilerinin ödenmesi, aksi takdirde tezkire verilmemesi, vergi vermemek için kahvenin gizlice başka taraflara götürülmesi veya saklanmasının önüne geçilmesi, bu gibi davranışları tespit edilen tüccarlardan vergilerinin iki misli vergi alınmasının mukataanın şart ve nizamından olduğu hakkında emirler çıkartılmıştır⁵¹⁶.

Mukataaların ikinci bir işletme usulü vardı ki, o da emanet usulüdür ki buna Ber-Vech-i Emanet denirdi. Ekonomik değeri yüksek veya stratejik önemi haiz olan mukataalar iltizama değil, emanete verilirdi. Emanet usulünde ihale yoktur, bazı kazaların mukataaları birleştirilerek bir kişiye emanet usulü ile ihale edilebiliyordu. Meselâ; Darphaneye bağlı olan Şam'ın Vadiyü'l-Acem Nahiyesi'ne bağlı Sahibiye köyü, Merc ve Galta Nahiyesine bağlı Balat mukataaları ve daha başka köyler 9 Ekim 1820'den (1 Muharrem 1226) 27 Eylül 1821'e (29 Zilhicce 1236) kadar emanet usulü ile Şam Valisi el-Hac Süleyman Paşa'ya verilmiştir⁵¹⁷. Süleyman Paşa'ya Şam Tımar ve Kethüdalık Defterdarlığı ile Şam Vilayet Defteri Mukataasının yarısı ve 1/3'ü 9 Ekim

⁵¹⁵ BAO *Cevdet Maliye* 19855

⁵¹⁶ BAO *Cevdet Darphane* 1979

⁵¹⁷ BOA *Cevdet Maliye* 7728

1820'den (1 Muharrem 1236) 27 Eylül 1821'e kadar eskiden olduğu gibi emanet usulü ile tefviz edilmiş, kanun gereği olan vergilerinin tahsil edilmesi ve imzalı defteri ile Darphaneye gönderilmesi hakkında emir verilmiştir⁵¹⁸.

Bölgede sülük yetiştiriciliği ve ticareti önemli bir sektördü. Yetiştirilen sülükler Mısır'a gönderiliyordu. O dönemde Mısır'ın tıp işleri Fransızların idaresi altındaydı bu o dönemde faydalı olduğunun bilindiğini göstermektedir. Gerçekten tıp alanında sülük ile tedavi günümüzde bile alternatif tıp usulü olarak kabul görmektedir⁵¹⁹. Ülkenin hemen her tarafında sülükle tedavi biliniyordu ve çoğu yerde sülük havuzları mukataa usulü ile işletiliyordu. Aşağıda görüleceği gibi, Halep Sülük Mukataası bir örnek olarak verilebilir. Keza Diyarbakır'da sülük çıkartılan ve ticaretinin yapıldığı bir han vardı ve bu hanın adı Sülüklü Han'dır⁵²⁰.

Tanzimat'tan önce sülükten saydiye resmi alınırdı. Sülük, hem aşara hem de gümrüğe tabi olarak yed-i vahiden iltizama verilirdi. Ancak 1839 yılında sülük avı ve ihracı hakkında yeni bir düzenleme getirilmiştir. Bu düzenleme ile madde-i zulmiye olarak nitelenen yed-i vahid usulü kaldırılmış ve sülük saydiyesi ticaret maddesine dâhil edilerek, Ticaret Hazinesi tarafından idaresi kararlaştırılmıştır. Bundan böyle sülükten aşar kaldırılmış, yalnız ticareti ve ihracatı sırasında bir vergi alınması kararlaştırılmıştır. Yine bu düzenleme ile sülüğün çok avlanması ve neslinin kurutulmasına karşı bir tedbir olarak, göllerden sülüklerin toptan çıkartılmaması, bazı çayır ve tarlalarda, ufak göllerde toplanan sülüğün ashabı tarafından toplanarak satılması, devlet hastanelerinin ihtiyacı için eskiden beri verilen sülüklerin bundan sonra da şartları getirilmiştir. Bu şartlarla önceleri Maliye Hazinesine ait olan 600.000 kuruş tutarındaki iltizam bedeli 150.000 kuruş daha eklenerek Ticaret Hazinesi tarafından bölge bölge taliplerine maktuan ihale edilmiştir⁵²¹.

1843 (1259) tarihinde Şam Eyaleti ile Nablus ve Cinîn sancaklarında bulunan göllerde tutulan sülük, aynı yıla mashup olmak üzere 170.000 kuruşa ihaleye verilmiştir. Fakat bazı kimselerin, tezkiresi olmaksızın iskelelerden sülük kaçırdıkları,

⁵¹⁸ BOA *Cevdet Maliye 16998*

⁵¹⁹ Bugün alternative tıpta tedavi amaçlı olarak kullanılan sülüğün etkileri şöyle sıralanmaktadır: Tıbbi sülüklerin tedavi edici özellikleri, kan emilirken vücuda verilen salgıda gizlidir. Kanın pıhtılaşmasını engelleyici (hirudin), oluşmuş pıhtıyı eritici (antiagregan), oluşmuş pıhtıyı eritici (fibrinolitik), ağrı kesici (analjezik-antiromatizmal), mikrop öldürücü (antibakteriyel), tansiyon dengeleyici (antihipertansif), kan gevşetici (miyorelaksan), bağışıklık sistemini düzenleyici (immune modüler) ve stres giderici (anksiyolitik) etkilere sahiptir. www.tibbisuluk.com Erişim tarihi 04.01.2015.

⁵²⁰ Günümüzde restore edilerek hizmete açılmıştır.

⁵²¹ Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2004, s. 200

bunun da mültezimlere büyük zarar verdiği gerekçesiyle, sülük kaçırılmaması için gümrük memurlarına ve dost devletlerin konsoloslarına bildirilmesi hususu Sayda Müşiri tarafından bildirilmiştir. Ancak söz konusu emre uyma hususunda konsolosların tarafından zorluk çıkarılmakta olduğu, doğrudan konsololuklara yazılmadıkça bunun önünün alınamayacağı ifade edilmiştir. Şam Defterdarı Faik Efendi'nin tahrirâtı ile adı geçenlere cevap verilmiş, ayrıca bu tahriratta derelerden sülük çıkartılırken tohumlarının zayi olmaması için çamuruna dokulmadan avlanması, sülükün telef olmasına asla izin verilmemesi, mültezimlerinin dışında kimsenin sülük avlamasına ve ihraç etmesine izin verilmemesi emredilmiştir⁵²².

Şam Valisi ve Mirü'l-Hac Vezir Hafız Ali Paşa'nın 30 Temmuz 1816 (5 Ramazan 1231) tarihinde yazdığı bir tahriratta; Şam Eyaletinde haylice mukataa bulunduğunu, Bukau'l-Aziz Mukataasının 73.398,5 ve Raşiya Mukataasının 17.500, Hasibiya Mukataasının 45.000 kurua Emir Beşir'e verildiğini, bundan başka geliri olmadığı ve Ba'albek Mukataası Darphane'den 74.790 bedel ile Emir Beşir'e havale edildiği, Emir de bu mukataayı Emir Cehcân adlı kimseye 50.000 kuruşa ilzam ettiğini, bu 50.000 kuruşun da askerin ulufe ve masraflarına tahsis edildiğini bildirmektedir. Cebel-i Aclun ve Leccun Mukataasının ve Havran Nahiyesinin etrafı çöl olduğundan Kar'ab ve Hamidî adlı Arap kabilelerinin saldırılarına maruz kalarak halkının yer ve yurtlarını terk ettiği, fiyatların arttığını, köylerin boşaldığını, bütün bunlara ilave olarak bu sene meydana gelen kıtlıktan dolayı köylülerin bekledikleri mahsulü alamadıklarını ve hazineye olan borçlarını ödeyemediklerini zikretmektedir⁵²³. Burada görüldüğü gibi, çok geniş ve zengin mukataalar Emir Beşir gibi hatırlı kimselerin uhdesine verilebiliyor. Dikkati çeken bir nokta da Beşir'in aldığı bir mukataayı kendisinin aldığı fiyatın altından üçüncü bir şahsa iltizam etmesidir ki buna Pare Mukataa denir ve eskiden beri uygulanan kanunsuz bir usuldür. Devlet Pare mukataa usulünü gayr-i meşru görüyordu ve müfettiş Kadıların bu hususa dikkatleri çekilirdi.

Şam'da önemli bir mukataa da Buz mukataası idi. Memlûklular döneminden kalan eski bir iltizam usulü olup bu işte mahir meslek sahipleri ilkbahar mevsiminde kar toplayıp mağaralarda saman ve bezlere sarmak suretiyle saklardı. Yaz geldiğinde halka ve soğuk meşrubatçılara satarlardı. Memlûklular döneminde padişahlara ve Mısır

⁵²² BAO *Cevdet Darphane* 456

⁵²³ BOA, *Hatt-ı Hümayun* 523/25521 (5 Ramazan 1231 tarihli telhis)

şehzadelerine taşınırdı⁵²⁴. Buz mukataasının tamamı Harem-i Şerif vakfına ait iken Osmanlı fetihlerinin ilk yıllarında Osmanlı padişahları tarafından feragat edildi. Aynı bölgede olması hasebiyle Halep'te de Karcı esnafı vardı, onlar da aynı hizmeti görürlerdi. Halep'te 1894 yılına ait Karcı esnafı mevcudu 2'dir⁵²⁵.

Bölgedeki gezici Çingene cemaatleri de bir mukataa olarak tanzim edilmiştir. Bunlar meşhur Haçarciyan cemaati ile diğer Çingene cemaatleri özellikle Lübnan'da olmak üzere o dönemde vilayetin başlıca kentlerine dağılan çingenelerdi. Bunların da mültezimi vardı.

Şam Vilayeti'yle gelirlerinin önemli bir kısmını, ormanlar, çalılar ve Meyankökü, Sarıpatya ve Işnan (hyssop/hyssopus) gibi doğal yabancı bitkiler oluştururdu. Bunların en ünlü bitkisi, özel çukurlarda yakıldıktan sonra ezilip alkaliye dönüştürülen Işnan'dır. Alkali, sabun ve cam sanayiinin başlıca hammaddelerinden biridir. Işnan temizlik işlerinde de kullanılırdı ve çok yakın zamanlara kadar kalmıştı⁵²⁶.

Bu madde devletin tekelindeydi. Şam'da Daru't-Tavm olarak bilinen bir yerde depolanırdı. Yabancı tüccarlar bu maddeyi satın almak üzere buraya akın ederlerdi. Bu oldukça aranan bir madde olduğu için de devlet Işnan mahsulünü üç ayrı yer arasında bölüştürdü. Bunlar:

1. Üçte biri sabun ve cam fabrikalarına,
2. Üçte biri devlete,
3. Üçte biri de İhracata ayrılırdı⁵²⁷.

Vergisi de kantar başına 5 kuruştur. Vilayet köyleri ve bedevîler ise mültezime belirli bir miktar alkali veya Işnan verirler, gerisi de kendilerinde kalırdı. Belgelere göre Şam'ın kuzey ve doğusunda bazı köylerden alınması kararlaştırılan miktar tablosu aşağıda gösterilmiştir:

Dimeyr köyü	1300 kantar
Havarin Köyü	400 kantar
Rahbe köyü	150 kantar
Cerud köyü	150 kantar
Muaddamiye köyü	400 kantar

⁵²⁴ MVTŞ *Evâmîr-i Sultaniye*, No. 5, Bel. 181

⁵²⁵ Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, s. 106

⁵²⁶ Leyla es-Sabbağ, *El-Câliyetü'l-Avrubiye fî Bilâdü's-Şam II*, Müessesetü'r-Risale, Şam 1989, s. 473

⁵²⁷ MVTŞ *Şam Şer. Sic. No. 17*, Bel. 2

Vilayette ne kadar alkali üretildiğini tespit edemedik ama bu maddenin iltizam değeri 60.000 kuruş, Vilayet, maddenin vergi getirisinden değil, yabancılara satışlardan sağlanan vergilerden daha çok faydalanırdı. Köylerde malikâne sahipleri mültezimler aracılığı ile devlete bir miktar alkali vermek zorundaydılar. Belgelerden birine göre, Cerud yakınlarındaki el-Muazzamiye Köy halkı, köyün zeamet sahibiyle birlikte mahkemeye gelirler⁵²⁸. El-Muazzamiye köyü için kararlaştırılan alkali miktarı 400 kantar, maddeden sorumlu Musa Çorbacı ise belirlenen miktardan fazla talep ettiğini, köyün serbest kategoriye girdiği için de mîrî hazineye ait olan istihkak ödendikten sonra köy gelirleri üzerinde tasarruf hakkı ancak Abdulkadir Bey'in yetkisinde olduğunu bildirirler. Kadı bunun üzerine alkali memurunun talebini reddeder ve köy için kararlaştırılan miktardan fazlasını talep etmekten de meneder⁵²⁹.

Daha öncede belirttiğimiz gibi, Şam Vilayeti'nde doğal bitki örtüsü oldukça geniştir. Bedevîler tarafından toplanıp Şam'da bulunan aktarlara satarlardı. Şam maliyesi için bir gelir kaynağı sayılmazdı ama nüfusun büyük bir kısmı açısından önemli bir ekonomik ve yaşam kaynağı sayılırdı.

5.3. Ticaret

Şam stratejik konum bakımından bütün Arap ülkeleri, Çin, İran ve Doğu Hindistan'dan gelen ürünlerin ticari deposu olduğu için önemli bir ticari şehri sayılır. Osmanlı tüccarları, Şam' a ipek ve pamuktan yapılan tekstil ürünlerini almaya geliyorlardı⁵³⁰.

19. yüzyılın ilk yarısında Şam ticareti kritik bir durumdaydı. Vehhabi Kabilesi, Şam'a saldırıyordu. Bunun amacı orada ki tahıl ürünlerini almaktı ve bu yüzden Şam'a defalarca saldırmıştı. Bu saldırılardan dolayı Hac yolu da tehlikeye girmişti ve güvensiz bir yol olmuştu. Bu da Osmanlı idaresine olan güveni gittikçe azaltıyordu.

1812' de Osmanlı idaresi, Mısır Valisi olan Mehmet Ali Paşa'dan Hac yolunun güvenliği için yardım istemişti. 1812-1837 yılları arasında Şam' da birkaç kabile çalıştığı için Şam ve Şam ticareti zarar görüyordu⁵³¹.

1813-1814 yılları arasında Şam'da meydana gelen veba hastalığından dolayı Şam nüfusunun %25'i ölmüştür ve bu doğal afete bağlı olarak ticaret zarar görmüştür.

⁵²⁸ MVTş, *Evâmîr-i Sultaniye* No.5, Bel.112, 191, 195

⁵²⁹ MVTş *Şam Şer. Sic. No. 18*, Bel. 44

⁵³⁰ Charles İswi, *et-Tarihu'l-İktisadi li-Hilali'l-l-Hasip 1800 - 1914*, (Çev Rauf Abbas Hamed), Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut 1990, s. 255

⁵³¹ Linda Şiller, *Dimaşk fi'l-Karnayn 18 ve 19*, Şam 1998, s. 53-54

II. Mahmud'un 1825'te yayınladığı fermanında, Halep'te yaşanan iç savaş, yeniçeri ordusu ile esnaflar arasında yaşandı, aynı zamanda Halep'te büyük bir deprem yaşandı ve bu olumsuz olaylar Halep ticaretini olumsuz yönde etkiledi. Halep'te ticaret yapmak isteyen " Türk, Ermeni ve Yahudi " tüccarlar, bu olumsuz olaylara rağmen Şam' da ticaret yapmışlardır, bu da Şam'a 18.528.000 frank kazandırmıştır⁵³².

1830'da Abdurrauf Paşa Şam'da uyguladığı Salyane vergisini oluşturmak için kervansaraylar, hanlar ve el tezgâhlarının sayımını yapmıştır. Kendisinden sonra başa gelen Selim Paşa tarafından da vurgulanmış ve uygulanmıştır, bu da halkı zor duruma sokmuş ve halkın isyanının başlamasına neden olmuştur. Şam halkı ağır vergilerden dolayı isyan edip Selim Paşa'yı öldürmüştür⁵³³. Şam halkının yaptığı bu isyan kendilerine fayda sağlamıştır, çünkü İbrahim Paşa 1831'de Şam kapılarına kadar gelmiştir. Bu olaylar ticareti olumsuz etkilemiştir⁵³⁴.

1831-1840 yılları arasında İbrahim Paşa döneminde Şam kapılarını Avrupa' ya açılmış ve Avrupa ürünleri Şam'a getirilmiş bu da yerli ürünlere rakip olmuştur. Özellikle 1838 yılında İngiltere ve Osmanlı ile yaptığı ticari anlaşma ithalatın vergisi %5'ti, oysa yerli ürünlerin vergisi çok daha fazlaydı. Dışarıdan gelen ürünlerin vergisi yerli ürünlerden daha az olduğu için daha çok tutuluyordu bu da yerli ürünlerin değerinin düşmesine neden oluyordu⁵³⁵.

5.3.1. Yerli Ticaret

Şam'da ki ağalar ticari sektörde maddi kaynaklar kazanmak için statülerini kullanarak birbirleriyle yarışmışlardır⁵³⁶. Şam'da zengin ve nüfuslu ailelerin ticaret, tefecilik ve faiz yoluyla daha fazla zenginlik elde etmişlerdir. Bu ailelere örnek olarak "Kutsi ve Şamiya"yı örnek verebiliriz. Aynı zamanda bu aileler dışında toprak satın alacak aile yoktur. Kuvvetli "Barudi, Bekri ve Kuvvetli" aileler ise kuru meyve ve tatlı yaparak diğer ülkelere ihraç ediyorlardı. Zengin tüccarlar ile siyasi aileler arasında evlilikler yapılmıştır. Bunun amacı Şam ticaretini kontrol altında tutmaktır⁵³⁷.

⁵³² Charles İswi, *a.g.e.*, s. 255

⁵³³ Vladimimir Loteski, *Tarihu'l-Aktaru'l-Arabiyyetu'l-Hadis*, Altekedom yayın evi, Moskova, 1976, s. 88

⁵³⁴ Filib Huri, "Tabiyetu's-Sulta ve Tavezüiha Fi Dimashk", *Şam'ın Tarihi II. Uluslararası Kongresi*, Şam, 1979, s. 440

⁵³⁵ Abdulkirim Rafek, *Buhûsu fi't-Tarihi'l- İktisadî vel-İctimai li-Bilâd's-Şam fi'l-Asri'l-Hadis*, Şam 1995, s. 118

⁵³⁶ Felib Huri, *Tabiyet'l-Sulta ve Tavezüih*, s. 440

⁵³⁷ Filib Huri, *Tabiyet'l-Sulta ve Tavezüih*, s. 480

Şam büyük ticaret merkezi olduğu için sadece kırsal alanları değil etrafındaki diğer bölgeleri de ticari açıdan etkilemiştir⁵³⁸. Kırsal alanda yaşayan çiftçiler ticaret yapmak için Şam'a ürünlerini götürüyorlardı. Bu ürünler Şam'ın ihtiyaçlarına göre getiriliyordu⁵³⁹.

Şam'a yakın olan bölgeler "Horan, Golan, Kalamun " ile ticari mücadele kolay olmuyordu. Çünkü Şam' da ki piyasa çeşitliliği çok fazlaydı bu da mübadeleyi kolaylaştırıyordu. Şam'da neredeyse 30'a yakın çarşı bulunuyordu⁵⁴⁰.

5.3.2. Ticarî Piyasa ve Hanlar

Şam ve Şam' a yakın olan bölgeler arasında hanlar ve çarşılar oldukça fazlaydı bu da Şam'da ki ticaretin geliştiğini gösterir. El-Ravza El-Ganna kitabında Şam'da ki dükkân sayısının 6.900 olduğunu ve bu dükkânlarda tüccarlar tarafından kumaş ve farklı mallar satıldığını belirtiyordu⁵⁴¹.

Meşhur Çarşılar: El-Alabiya Çarşısı'nda ahşaptan kutu yapılır. Dakakim Çarşısı'nda ipek kumaşlar yapılıyor, El-Buzuriya Çarşısı şekerleme, reçel, tatlı çeşitleri ve tohum ürünleri satılıyordu. Çakmak Çarşısı ve et-Tavil Çarşısı'nda abiye türü elbiseler satılıyordu. Kababiya Çarşısı ahşaptan yapılan terlik ve bakır eşyalara süsleme işleri yapılır⁵⁴². At, deve ve kuzu çarşısı ve sebze çarşıları da bulunmaktaydı. Bu durum ihtiyaca göre çarşı ismi koyulduğunun göstergesidir. Şam çarşıları doğudan batıya doğru uzanır. Sadece Buruziye Çarşısı' kuzeyden güneye uzanıyordu. Bazen çarşılarda satılan ürünler için yer kalmayınca tüccarlar mallarını hanlara koyuyordu. Bu hanların çoğu Emevi Camisi ve Şam Kalesi arasında yer alıyordu. Yabancı tüccarlar için ayrı hanlar vardı. Bu hanların sayısı 139'u buluyordu. Hanların isimleri satılan mallara göre veriliyordu⁵⁴³.

Bunların en önemlileri; Esad Paşa El-Azım Hanı, Delefiye Hanı, El-Amud Hanı, Süleyman Paşa Hanı, El-Hamasine Hanı, El-Bıttih Hanı, Dibs Hanı, Devap Hanı, Asruniye Hanı, Ez-Zeyt Hanı, El-Furo Hanı, Buhtor Hanı⁵⁴⁴. Belgelerde bunlardan

⁵³⁸ Safuh Hayır, *Madinâtu Dimaşk Dirasa fî Coğrafiyetu'l-Mudun*, Şam 1958, s. 47

⁵³⁹ Mahmut Kurd Ali, *Hitatu's-Şam*, Şam 1949, s. s. 29

⁵⁴⁰ Numan Kasateli, *er-Ravda'l-Ğanna fî Dimaşki'l-Fayhâ*, s.160

⁵⁴¹ Numan Kasateli, *er-Ravda'l- Ğanna fî Dimaşki'l-Fayhâ*, s. 97

⁵⁴² Numan Kasateli, *er-Ravda'l-Ğanna fî Dimaşki'l-Fayhâ*, s. 98

⁵⁴³ Numan Kasateli, *er-Ravda'l-Ğanna fî Dimaşki'l-Fayhâ*, s. 110

⁵⁴⁴ MVTŞ *Şam Şer. Sic. 35*, s. 63, *Sicil 312*, s. 342

Kapan adı verilen ticaret merkezleri de vardı. Meşhur Kapanlar, Kazane, Gümrük, Menahiliye, Çerâkise, Amara, Şağur, Sûk-ı Saruca, Buzuriye Kapanlarıdır⁵⁴⁵.

Yakın zamanda yapılan çalışmalarda, Şam'ın çarşı ve hanları hakkında daha etraflı bilgilere ulaşılmaktadır. Buna göre Şam'daki çarşı ve hanlar şunlardır: Çakmakî, Süleyman Paşa (Hammasine), Amud (Benî Hamza Vakfı Hanı), Esad Paşa, Mastar, Fethi Efendi, Beyad (Beyd), Iyyat, Kasmasiye, Fahhura, Betrik-Batrik, Nehhâsin (Nehhâs), Harîr, Bürüncek (Bürüncekci), Geylaniye, Kemer, Murad Paşa (Bezistan) hanları⁵⁴⁶. İsmi tespit edilemeyen hanlar da mevcuttur. Bunlar; Bâbu's-Serice'deki Han, Âbâr Mahallesiinde, Mi'zetü's-Şam Mahallesiinde, Cura Mahallesiinde, Mehmet Ağa Vakfı hanı, Tahte'l-Kale Mahallesiinde, Bâb Tuma Mahallesiinde, Bâbu'l-Musalla Mahallesiinde, Şehid Nureddin Mahallesiindeki Esat Paşa Vakfı Hanı, Ukeybe Mahallesiindeki Hanlar⁵⁴⁷.

Hanları dışında çarşı ve Pazar yerleri de Şam'ın günlük iktisadî ve sosyal hayatında önemli bir yere sahipti. Bu çarşılar şunlardır: Çakmakî/Tavîle Çarşısı, Buzuriye, Kavvâfîn/Bevâbiciye, Kavâfînü'l-Kübra, Cerakise/Kalbakciye, Ervam/Sibahiyye, Zerâbiliye, Harîr, Atîk, Kadî, Kavâfînü's-Suğra, Hayyâtîn, Bâbü'l-Berîd, Sürucuyî, Kabakibiye (Kebekibiye olmalıdır), Cuma, Zira', Bâbü's-Serîce, Sükkeriye, Dervişiyî, Dayyık, İsbahiyye, Akkâdîn, Harizatiyye, Sinaniyye, Ganem, Abaciyye, Harrâtîn, Cedîd, Kunt, Mehâyiriye, Silah, Dakk/Dekkâkîn, Hammam, Sultan Hamamı, Sabbane, Tahte'l-Kanatır, Sibahiyye, Ebu Cerş, Natta, Babü'l-Kal'a, Müneccidîn, Gazel, Asr, Şağûrû'l-Berrâni, Âsâb Mescidi, Hafiziyye ve At Pazarı çarşıları⁵⁴⁸.

Dönemin iktisadî düzeninin bir gereği olarak hemen her emtianın özel çarşı ve pazarları vardı. Her şey her yerde satılamazdı. Herkes istediği her şeyi satamazdı. Her esnaf bir alanla meşgul olurdu. Her çarşı veya handa da belli mallar satılırdı. Şam'da da aynı çarşı-Pazar düzenini görmek mümkündür. Kavaflar, kumaşçılar, ipekçiler, terziler, döşemeciler, culhalar, abacılar, kalpakçılar, attarlar, semerciler, kabkabcılar (takunyacılar), tatlıcılar, kahveciler, tütüncüler, bakırcılar, yağcılar ayrı çarşılarda faaliyet gösterirlerdi. Şu hanlar, kapanlar, çarşı ve pazarlar Şam'ın iktisadî bakımından çok hareketli olduğunu göstermektedir. Şam'daki bu çarşılar ticaret merkezleriydi ve

⁵⁴⁵ MVTş *Evâmir-i Sultaniye* 5, Bel. 151

⁵⁴⁶ Oğuzhan Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2013, s. 36-43

⁵⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam*, s. 43-50

⁵⁴⁸ Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam*, s. 50-61

iktisadî faaliyetlerin en önemli yerleriydi. Sanayi ve tarım ürünleri bu çarşılarda pazarlanıyordu.

5.3.3. Dış Ticaret

Şam'da bu dönemde meydana gelen kargaşa nedeniyle iç ve dış ticaret olumsuz yönde etkilendi. Napolyon'un Akdeniz'e açılmasından sonra meydana gelen kargaşa ve Osmanlı Devleti'nin kötü idaresi sonucunda Şam'da ayaklanma çıktı, 1835-1838 yıllarında iki veba salgını meydana geldi. 1822-1827-1832 yıllarında 3 deprem oldu. Bu felaketler ticareti olumsuz yönde etkiledi⁵⁴⁹.

Dışarıdan gelen ürünlerin daha ucuz olması Şam'daki ticarî hayatı olumsuz olarak etkiledi. 1839 yılında John Bavrenk isimli bir İngiliz, İngiltere Dışişleri'ne gönderdiği bir raporda Şam'da 170 dükkânın İngiliz mallarını sattığını bildirmekteydi. Söz konusu dönemde Şam'da bulunan İngiliz tüccarlar 1.600.000-2.100.000 akçe arasındaki parayı ellerinde bulunduruyorlardı⁵⁵⁰.

Şam ve çevresinde yabancı pek çok yabancı tüccar bulunuyor, bunların çoğu da Şam, Halep ve Beyrut'ta ikamet ediyorlardı. Tabii ki yabancı devletler de tüccarlarının işlerini görmek, onlara yardımcı olmak amacıyla Konsoloslar tayin ediyorlardı. Mesela, İngiliz asilzadelelerinden Büyükelçi Mr. John William Precy, Bilâd-ı Şam'da yani, Akka, Trablusşam ve Halep Eyaletlerinin havi olduğu mahallerde bulunan konsolosları ve tüccarlarına nezaret etmek üzere tayin olunmuş olduğundan, bütün Osmanlı ülkesinde İngiltere elçilerinin Halep, İskenderiye, Trablusşam, Cezayir, Tunus, Trablusgarp, Sakız İzmir ve Mısır'da Konsolos tayin etmek, onları değiştirmek üzere bir berat ricasında bulunmuştur. Ancak Elçilerin bu kadar geniş yetkilerle konsolos tayin etmeleri ve azletmelerinin İngiltere ile yapılan ahitnâmelere aykırı olduğu için reddedilmiştir⁵⁵¹.

Şam'da yoğun bir yabancı tüccar ve yamaklarından oluşan bir nüfus olduğu anlaşılmaktadır. Bu yabancıların zaman zaman iç güvenliği tehdit ettiklerine bile rastlanmaktadır⁵⁵² ..

⁵⁴⁹ Mahmut Kurd Ali, *Hitatu's-Şam IV*, Şam 1925, s. 249

⁵⁵⁰ Abdülkerim Rafek, *Buhûsu fi't-Tarihi'l- İktisadî*, s. 116-117

⁵⁵¹ BOA *Hariciye* 148/7362 (Tarihsiz)

⁵⁵² Mesela, 20 Şubat 1842 tarihli bir arzdan, Şam'daki yabancıların keyfi hareket ettiklerini, bu davranışların idareye nasıl olumsuz etkilerinden bahsedilmektedir. Son olarak Şam'da bulunan Mösyö Wood, bir alacak davasından dolayı karakola götürülürken "ipten kazıktan kopma erâzil eşhâdan müretteb mûmâ ileyhın hizmetinde olan kavaslar kıyıç çekerek karakul neferâtının üzerine varmış ve karakul karşı koymak bi'l-vücûh münâfi-i usûl idüğünden kavâsân-ı merkumânın ber-mûceb-i kanunnâme-i hümayûn te'dibleri lâzım gelirken bilakis kendisi memnun olmayacaktır. Mezkûr karakol

Bu dönemde İngiliz mallarıyla beraber Fransız malları da Şam'a giriyordu⁵⁵³. Özellikle ipeğin Fransa'dan Şam'a girmesi, Şam'daki ipek üretimine büyük zarar verdi. Fransız ipeği Şam'a girmeden önce 400 bin rulo ipek üretiliyordu⁵⁵⁴.

1831'den önce Şam tüccarları yabancı tüccarların Şam'a girişine izin vermiyordu. Fakat İbrahim Paşa döneminde yabancı elçiliklerin açılmasına izin verilince yabancı tüccarlarda Şam'a girmeye başladı⁵⁵⁵. Bu durum ticaretin yabancı tüccarların eline geçmesine zemin hazırladı⁵⁵⁶. İngiliz ve Fransız tüccarların dışında Avusturya⁵⁵⁷, Sardinya⁵⁵⁸ devletlerine de konsolosluk beratları verilmiştir

5.3.4. Ticaret Güzergâhları

Şam-Irak-Hicaz-Mısır ticaret yolları ve Hac yolu Bedevi Aşiretlerin kontrolündeydi. Şam hac güzergâhı için önemliydi, çünkü hacılar burada toplanıyordu. Şam'ın hac yolunda merkez olması onu ticarete önemli hale getiriyordu. Hac zamanı 15-20 bin kişi burada toplanıyordu⁵⁵⁹.

Buraya gelen Hacılar, Şam'dan aldıkları ürünleri Mekke'de satıyor, dönerken de Mekke'den aldıkları ürünleri Şam'a getiriyorlardı. Bu durum Şam'ın ticari hayatına katkı sağlıyordu. Bu 3 aylık Hac döneminde Şam'da ticaret canlanıyordu.

Hacıların taşıma ücreti ile ilgili Şer-i Mahkeme Sicillerinde birkaç kayıt mevcuttur. Bu sicillere göre; Tedmuri ve Humusi adında iki sefer gurubunun elde ettiği kazanç kayıtlıdır. 1850 yılına ait kayıta Tedmuri grubu 3 aylık Hac seferinde 231.500 kuruş kazanç elde etmiştir. Yine aynı yıl Humusi grubu 91.400 Kuruş⁵⁶⁰ kazanç sağlamıştır. Sicillere göre aynı yıl Hacca giden 40.000 kişi kaydedilmiş, bu Hacı adayları 2.495 adet İngiliz kumaşı, 12.000 okka Fransa şeker, 2.700 paket pamuk ipliği, 80.000 okka İngiliz şeker satın almışlardır⁵⁶¹. Yine bu Hacı adayları yolluklarını

neferâtının ve sâirenin te'dib ve terbiye olunmaları hususu haksız ve yolsuz olarak mûmâ ileyh Mösyö Wood teklif ve iddia etmekde bulunmuş olmağla artık şu müdâhale ve itirazât-i ecnebiye madde-i müşkilesinin hüsn-i izâle ve imhâsı'nın gereği teklif edilmiştir. BOA *İ.HR.* 16/790

⁵⁵³ 28 Mart 1842 tarihinde Fransız Konsolosunun atanması için berat ricası hk. Bkz. BOA *İ.HR.* 9/456 tarihli arz

⁵⁵⁴ Mahmut Kurd Ali, *Hitatu's-Şam IV*, s. 249

⁵⁵⁵ Abdülkerim Rafek, *Buhûsu fi't-Tarihi'l- İktisadi*, s. 116-117

⁵⁵⁶ Bedreddin es-Sibaî, *İhtiva ala Ra'si'l-Mali'l-Acânib fi Suriye 1850-1958*, Kahire 1967, s. 16

⁵⁵⁷ BOA *İ.HR.* 9/456 (7 Nisan 1841-14 Safer 1257 tarihli arz)

⁵⁵⁸ BOA *İ.HR.* 17/841 (14 Mart 1843-12 CA 59 tarihli arz)

⁵⁵⁹ Abdülkerim Rafek, *Buhusu fi't-Tarihi'l- İktisadi*, s. 116

⁵⁶⁰ MVTŞ *Şam Şer. Sic.* 374. s. 105

⁵⁶¹ Ali el-Hüsni, *Tarihi Suriye'l-İktisadi Ruhu'l-Hurriye ve'l-İstiklal*, Şam 1921, s. 206

Şam'dan tedarik etmişlerdir⁵⁶². Elbette bu da Şam'ın ekonomisine büyük bir katkı sağlıyordu.

5.3.5. Ticaret Malları

Tablo 37. 1833 yılında Şam'da Üretilen İthal ve İhrac Edilen Emtia⁵⁶³

Ürünler	Kaynak	Satın Alan	Fiyat
Hindistan ve Acem kumaş ürünleri	Şam	Halep	750.000 Frank ⁵⁶⁴
Şam kumaş ve meyve	Şam	Halep	700.000 Frank
Hindistan ve Şam ürünleri	Şam	Hama ve Humus	187.500 Frank
Şam elbisesi, meyvesi ve ahşap	Şam	İstanbul	135.000 Frank

Bağdat ve Musul'dan Şam'a gelen baharat, tütün, inci, çay ipek, yün, minder vb... ürünlerdi ve senelik 450.000 frank civarında gelir getiriyordu. Mekke'den Şam'a gelen kahve, ezme, çay ve mis koku senelik 750.000 frank civarında gelir getiriyordu. Beyrut'tan gelen Avrupa kumaşları ve diğer ürünler senelik 3.400.000 kuruş gelir getiriyordu. Halep'ten Şam'a ipek ve şal kumaşları, Antakya'dan tuz ve keten, Urfa'dan deri ürünlerinin senelik getirisi 722.500 franktı.

Bu ürünler ve ithalat, ihracat eşyaları Şam ve diğer tüccarlar arasında karşılıklı olarak ticaret yapılırdı. Ticaretin gelişip ve genişlediğine güzel bir örnektir. Şam'dan Bağdat'a yabancı ürünler satılıyordu. Almanya'nın camları ve Fransa kumaş, saat ve takıları satılıyordu. Şam'dan Bağdat'a yerli ürünler ise; sabun ve kumaş gibi ürünlerdi. Bu ürünlerin hepsinin gelirinin toplamı 2.210.000 franktı⁵⁶⁵.

5.3.6. Dönem Piyasada Dolaşan Para Türleri

O dönemde Şam'da çeşitli para türleri kullanılmış bazıları yerli, bazıları ise yabancı para kullanmışlardır. Altın para türleri: Umman, İngiliz ve Fransız paraları altındandı ve bu paralar 19.yy ikinci arısına kadar kullanılmıştır⁵⁶⁶.

Osmanlı lirası ise halk arasında yaygın olarak kullanılıyordu. Memduhiya, Hammudiya ve Mecidiye Osmanlı paraları kullanılıyordu⁵⁶⁷. Bir altın lira yüz kuruşa eşittir ve kuruş kırk paraya eşittir. O dönem'de yarım ve çeyrek altında kullanılıyordu,

⁵⁶² Numan Kasateli, *er-Ravda'l-Ğanna fi Dimaşki'l-Fayhâ*, s. 130

⁵⁶³ Ali el-Hüsni, *Tarihi Suriye'l-İktisadi Ruhu'l-Hurriye ve'l-İstiklal*, s. 199

⁵⁶⁴ Frank, 4 kuruşa eşitti, bak: MVTŞ *Şam Şer. Sic. 421*, s. 180

⁵⁶⁵ Ali el-Hüsni, *Tarihi Suriye'l-İktisadi Ruhu'l-Hurriye ve'l-İstiklal*, s. 404

⁵⁶⁶ Ahmet el-Alaf, *Dimaşk fi Matla'l-Karni'l-İşrin*, Şam1976, s. 268

⁵⁶⁷ Muhammet İzze, *el-Haraketu'l-Arabiye'tu's-Savriye*, Tarihsiz, s. 210

bunların yanında çift altın ve beşi bir yerde de vardı. En fazla kullanılan Osmanlı parası Mecidiye'di, bunun değeri 19 kuruşa eşitti. On tane beşlik bir mecidiye ediyordu. Bir mecidiye on beşliğe denk geliyordu. Bir beşlik on metliğe, bir metlik beş kırmızı küçük bakıra denk geliyordu⁵⁶⁸.

Şam ticaretinin durumu 19. yüzyılın ilk yarısının sonuna kadar bu şekilde devam etmiştir. Yerli Tüccarlar ile yabancı tüccarlar rekabet edemediği için iflas etmişlerdir. El tezgâhlarının çoğu kapanmış, tekstil üretimi de durmuştur. 19.yüzyılın ikinci yarısı da bu durumdan etkilenmiştir⁵⁶⁹.

⁵⁶⁸ Muhammet İzze, *el-Haraketu'l-Arabiyetu's-Savriye*, s. 211

⁵⁶⁹ Numan Kasateli, *er-Ravda'l-Ğanna fî Dimaşki'l-Fayhâ*, 132

SONUÇ

19. yüzyılın ilk yarısında Şam'ın iktisadî vaziyeti üzerine yaptığımız bu çalışma ile varılan sonuçları şöyle özetlemek mümkündür. Şam, coğrafi konum itibariyle Suriye Vilayeti'nin merkezidir. En eski dönemlerden itibaren Şam, bu coğrafi özelliğinden dolayı her dönemde büyük öneme haiz olmuştur. Mısır'dan yola çıkan kervanlar Şam üzerinden Anadolu'ya ve oradan daha kuzey ve kuzey batıya gidiyorlardı. Kuzeyden gelen yollar da aynı şekilde Şam üzerinden Mısır ve diğer Afrika ülkelerine ulaşıyordu. Hint, Çin ve İran'dan gelen yollar keza Şam üzerinden Akdeniz'e ulaşıyordu. Zaten Şam meşhur İpek yolunun en önemli güzergâhlarından. Şam sadece ticarî merkez olmaktan öte Kudüs ve Mekke-Medine gibi kutsal şehirlere giden yolların kavşağındadır. Şam'ın bu tabiî-coğrafi konumu incelediğimiz dönemde de önemi korumaktadır.

Şam'ın idaresi ve idarî taksimatı geçen yüzyıllardan beri süregelen bir idare tarzı ile yönetiliyordu. Şam, mîrî rejime dâhil bir vilayetti, bu itibarla halâ timar sistemi yürürlükteydi. Mîrî mukataaların büyük çoğunluğu iltizam usulü ile işletiliyordu. Bundan dolayı mukataaları uzun süre işleyenler giderek hanedanlar halinde üst bir sosyal tabaka meydana getirdiler. Bu durum, Azm-zâdeler, Musallîler gibi bugüne kadar süregelen elit bir zümre oluşturdu.

Şam valileri merkezden atanıyordu ve diğer vilayetlerin valilerinden daha uzun bir süre görevde kalabiliyorlardı. Şam'ın idaresinde önemli bir müessese Şûra Meclisi'dir. İlgili bölümde meclisin çalışma usulleri ile görev ve yetkileri hakkında bilgiler verilmişti. Başka önemli bir idarî tarz da Sümün idaresidir. Şam şehri 8 bölgeye ayrılmış, bunların her birine 1/8 manasına gelen Sümün adı verilmiştir. Her Sümün, mahallelerin ileri gelenleri tarafından seçilen ve Şûra Meclisi tarafından onaylanan Ağalar tarafından idare edilirdi. Ağalar 500 kuruş maaş alır ve halkın dilek ve şikâyetlerini hükümete bildiren etkili kişilerdi. Bu şehir idaresi, günümüz Büyükşehir örneğinin ilk uygulamasıdır. Anadolu'nun başka şehirlerinde bu uygulamaya rastlanmamaktadır. Bu usul Avrupa'ya geçmiş ve halâ günümüzde Paris ve Viyana gibi şehirler 20-22 bölgeye ayrılmıştır. Pek çok medenî müessese gibi, şehirlerin bölgelere-semtlere ayrılması geleneği de Doğu'dan Batı'ya geçmiştir.

Bu dönemde Şam, Suriye Vilayeti'nin merkezidir. Şam valileri aynı zamanda Mîr-i Hac'dır. Mîr-i Hac olarak Şam valileri, hac işlerinin bütün yönleriyle, iâşe, su

temini, su yolları ve kuyularının bakım, onarım ve güvenliği, Hac kabilelerinin güvenlik içinde gidiş-gelişlerinin sağlanmasından sorumluydular. Şam valilerini en çok meşgul eden Hac kabilelerinin Arap eşkıyaları tarafından saldırıya uğraması ve onların güvenliğinin sağlanmasıydı. Aynı zamanda Surre alayları da Şam'dan geçtiği için Şam valileri Surrelerin korunmasından da sorumluydular. Şam gelirlerinin büyük bir kısmı da Hac işlerinin temini için harcanırdı. Hac kabileleri ve bu kabileleri korumakla görevli askeri birlikler, Şam nüfusu ve ekonomisine önemli katkı sağlıyorlardı. Hac kfilesinin hazırlanması, gidiş ve dönüşte korunması, Şam ve Medine arasındaki uzun yolda hacıların içme suyunun tedarikinde başrolde hep Şam vardı. 25.000 ila 40.000 kişilik hac kfilesi tarım ve sanayiden sonra Şam'ın ikinci ekonomik gelir kaynağı sayılırdı. Hacıların çoğu ihtiyaçlarını Şam'da tedarik ederlerdi, ayrıca hac kfilesine birçok tüccar da katılırdı. Şam valileri aynı zamanda Lübnan hadiseleri ile de ilgilenmek zorunda kalıyorlardı, bu husus da Şam'ın iktisadî ve idarî hayatında önemli bir yer işgal etmektedir.

Bu özelliğinden dolayı, Şam'da önemli miktarda bir askerî güç barındırmak zorunluluğu vardı. Bu yönüyle Şam, askerî bir garnizon mahiyetindeydi. Hatta çoğu zaman Şam askeri uzak seferlere katılmıyor, her süvari başına 150 kuruş bedel ödenerek seferden affediliyorlardı. Bu usul hem pratik hem de ekonomikti. Çünkü Şam askerinin İran, Rus ve Avusturya seferlerine katılması çok meşakkatli ve masraflıydı. Bu kadar uzak mesafelere giden askerlerin savaşıacak takati de kalmazdı. Onun için bedel alınarak askerlerin seferden affedilmeleri pratik bir çözüm olarak değerlendirilebilir.

Şam'ın Akdeniz ve Avrupa ile bağlantısı Akka, Beyrut ve Sayda limanları vasıtası ile oluyordu. Bu limanlarda yoğun bir ticarî faaliyet gözlenmektedir. Bu dönemde Şam'da Avrupa devletlerinden pek çoğunun konsoloslukları bulunuyordu. İngiltere, Fransa, İsveç, Norveç, Danimarka, İtalya, Nemçe ve Rusya'nın konsoloslukları vardı. Hatta konsoloslar bazan iç güvenliği tehdit edebilecek derecede şehrin iç işlerine müdahale edebiliyorlardı. Şam, hem konumu itibariyle önemli bir ticaret merkezidir, hem de bizzat ziraî ve sınaî alanlardaki üretimi itibariyle önemli bir merkezdir. Şam'da hemen her türlü hububat ziraati yapılırdı. Zeytincilik, bağcılık, meyve ve sebze üretiminde kendi kendine yeterli hatta ihraç edebilecek düzeydeydi. Şam'da ipek, dokumacılık, ahşap işleri, taş işçiliği ve dericilik gelişmiş sanayi kollarıydı. Dönem içinde Şam'da 48 çarşı ve 27 han olmak üzere 75 merkezî alış-veriş

mekânı tespit edildi. Bu da Şam'ın ticarî kapasitesinin çok ileri düzeyde olduğunu göstermektedir.

İncelediğimiz dönemde Şam'ın nüfusu 60.000-120.000 arasında değişen bir düzeydeydi. Ama her halükarda nüfusun 100.000 civarında olduğu söylenebilir. Nüfusun çoğunluğu Müslümandır. Müslümanlar Şîî ve Dürzî mezheplerine ayrılmaktaydı. Hristiyan ve Yahudi nüfus da hatırı sayılır bir orandaydı. Hayat tarzı olarak aralarında bir fark yoktu, çünkü aynı tabîî ve sosyal şartları yaşamaktaydılar.

Şam'da tedavül eden sikkeler, ülkenin her yanında tedavül eden sikkeler olup, fiyatları aynı idi. Yani ülke genelinde para için geçerli olan bütün uygulama, emir ve yasaklar, elbette Şam için de geçerliydi. Çünkü Şam da ülkenin bir parçasıydı, herhangi farklı bir uygulama görülmezdi. Fiyatlara bakıldığı zaman da Şam'daki fiyatlarla Adadolu'nun pek çok şehrindeki fiyatların ve ücretlerin aynı seviyede olduğu tespit edildi. Terekelerden hareketle Şam halkının kullandıkları eşyalar ile Anadolu'da kullanılan eşyalar arasında çok bariz farklar yoktu. Vali, bey, paşa, efendi gibi üst düzey kişilerin terekeleri çok zengindir. Ama esas ölçü alınacak orta sınıf halk tabakalarının terekeleri daha mütevazı olup, 50-2.000 kuruş arasında değişmekteydi. Bu da bize Şam halkının daha çok orta sınıf tabakasından müteşekkil olduğunu göstermektedir. Esasen o dönem Osmanlı toplumunda orta sınıf daha ağırlıklıdır, çok zengin ve çok fakir azdır. Şam evleri, her sınıfa hitap edecek tarzda evlerdi. Sıradan evler olduğu gibi, bugün halâ kullanılan Beyt-i Cebri ve Azm-zâdeler Konağı gibi çok büyük saray misali evler de vardı. Şam evleri çoğunlukla avlulu, su kuyusu bulunan müstakil evlerdi. Bu haliyle dönemin bütün coğrafyasındaki evlere benzemektedir. Kısacası evler, mahremiyet ve özel hayat alanlarıydı.

19. yüzyılın ilk yarısında iktisadî yönüyle incelediğimiz Şam, klâsik bir Osmanlı şehri konumundadır. Ama yukarıda zikredildiği gibi, coğrafi konumu itibarıyla çok hareketli, iktisadî, siyasî ve sosyal bakımdan çok hareketli bir şehirdir. Yaşayış tarzı bakımından Anadolu şehirleriyle çok bariz farklar yoktur hatta tam tersine büyük bir aynılık vardır. Bunu yeme içme alışkanlıklarından, giyim-kuşama ve sosyal hayata kadar her alanda tespit etmek mümkündür. Başka bir ifade ile Şam bütün yönleriyle Osmanlı idaresi ve Anadolu ile bütünleşmiş ve özdeşleşmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

Arşivler

1. Merkezi'l-Vesâiku't-Tarihiye (MVTş)

Evâmir-i Sultaniye: 1, 2, 3, 4, 5, 11, 12, 13,15, 18, 20, 47, 61

Şam Şer'îyye Sicilleri: 2, 6, 7, 8, 15, 17, 18, 32, 39, 44, 49, 56, 59, 94, 96, 148, 164, 177, 218, 219, 244, 255, 276, 296, 297, 299, 313, 323, 350, 364, 365, 372, 384, 402, 409, 416, 432, 479, 772, 798, 880

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

2.1. Cevdet Tasnifi

2.1.1. *Maliye*: 1455, 11204, 9220, 19855, 18998, 7728

2.1.3. *Dâhiliye*: 2058

2.1.5. *Askeriye*: 5604, 45714, 10900

2.1.6. *Darphane*: 37/1801, 1979, 456

3. *Hatt-ı Hümayun*: 728/34651-B, 400/21159-C, 523/22521, 523/25522, 523/25524

5. *Maliyeden Müdevver*: 3423

6. *İrade Meclis-i Vâlâ*: 12015

7. *İrade Dâhiliye*: 87/4342

8. *İrade Hariciye* (İ.HR): 16/790, 9/456, 17/841

2. Mısır El-Mahfuzâtu'l-Melekiye'l-Mısriye

Mahfazetu Abidin, *Daru'l-Vesâiku't-Tarihiye- Kahire*, 257

II. Tetkik Eserler

Abdulaziz Avad, *el-İdaretu'l- Osmaniye fî Suriye*, el-Maarif Yayınevi, Mısır 1969

Abdulkerim Rafek, *Buhûsu fî't-Tarihi'l- İktisadî vel-İctimai li-Bilâd'ş-Şam fî'l-Asri'l-Hadis*, Şam 1995

Abdulkerim Rafek, *Dirasatu İktisadiye*, Şam 2002

Abdulrazzak el-Bitar, *Hulyetu'l-Beşer fî'l- Karni's-Sâlis Aşar III*, Sader Yayın Evi, Beyrut 1993

Ahmed Abdurrahim Mustafa, *Usulu't-Tarihu'l-Osmanî*, Daru'ş-Şuruk, Kahire 2003

Ahmed El-Budeyrî'l-Hallak, *Havadisü Dimaşka'l-Yevmiye*, 1154-1175/1741-1762,

Ahmet İzzet Abdulkerim'e ait yazılar, Kahire 1959, . Bu kitap, yaklaşık bir buçuk yüzyıl boyunca kaybolmuş ve Şeyh Tahir Cezayirinin ofisine bilinmeyen bir şekilde gelmişti. Ahmet İzzet Abdulkerim. Orjinal kopyayı bulduktan sonra yeni bir kitap yayımlamıştı.

Ahmed Hamid el-Kudat, *Nasara 'l-Kudüs*, Kahire 2009

Ahmed Hilmi el-Allaf, *Dimaşk fî Matlaa 'l-Karnî 'l-Işrîn*, Şam 1403h.

Ahmet Akgündüz, *Ed-Devletü 'l-Osmaniye 'l- Muchule*, İstanbul 2008, MAS yayın evi

Amel Başşur, *Suriye ve Lübnan fî Asıru 'l-Islahî 'l-Osmanî*, Beyrut 2006

Bâb-ı Âli Hariciye Nezareti-Ragıp Raif-Rauf Ahmet, *Mısır Meselesi*, (Yay.Haz.

Mustafa Öztürk-Sevda Özkaya Özer) Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ 2004

Brigitte Marino, *Hayyî 'l-Meydan fî 'l-Asrî 'l-Osmanî*, (Arapçaya çeviren: Mahir Şerif),

Daru'l-Medâ Yayınevi, Şam 2000

Charles İswî, *et-Tarihu 'l-İktisadî li-Hilalî 'l-l-Hasip 1800 - 1914*, (Çev Rauf Abbas

Hamed), Arap Birliği Araştırmaları Merkezi, Beyrut 1990

Ekmeleddin İhsanoğlu, *Suriye 'de Modern Osmanlı Sağlık Müesseseleri Hastahaneler*

ve Şam Tıp Fakültesi, TTK Yay., Ankara 1999

Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi

Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Dergisi III/5*, 2005, s. 417-439

Ekrem Hasan el-Ulabî, *Mavsu 'âtu Dimaşku 'l- Kubra*, Şam 2013

Emin Ebu Bekr, "Tanzimu Araziyu 'l-Evkafu fî-Filistin", Ürdün Üniversitesi-

Uluslararası Yedinci Bilad-ı Şam Sempozyumu (İslam Fetihlerinden Yirminci

Yüzyılın Sonuna Kadar Bilad-ı Şam Vakıfları), (Amman, 10-13 Eylül 2006)

Amman 2007

Emin Sami, *Takvimu 'n- Nil, El-Kutub ve 'l-Vasâiku 'l-Kavmiye*, Yayınevi, Mısır 2002

Enver Çakar'ın "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyliğinin İdarî Taksimatı", Fırat

Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi XIII/1, Elazığ 2003, s. 351-374

Fazıl Bayat, *Dirasatu fî Tarihu 'l-Arab*, Trablus-Libya 2003

Fazıl Bayat, *Dirâsâtu fî-Tarihi 'l-Arab fî 'l-Asrî 'l-Osmanî*, Daru'l-Maada, Trablus-Libya

2003

Feda Şamil Arık, "Osmanlılarda Kadılık Müessesesi", Ankara Üniversitesi OTAM 8,

Ankara 1997, s. 1-71

Filib Huri, "Tabiyetu's-Sulta ve Tavezuiha fî Dimaşk", *Şam'ın Tarihi II. Uluslararası*

Kongresi, Şam, 1979

- Vladimir Loteski, *Tarihu'l-Aktaru'l-Arabiyetu'l-Hadis*, Altekedom yayın evi, Moskova 1976
- Gilbert Sinoue, *El-Firavna'l-Ahir*, Suriye Kültür Bakanlığı, Şam 2005
- Halil İnalçık, "Adaletnâmeler", TTK *Belgeler II/3-4*, Ankara 1965, s. 49-142,
- Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (çeviren Mehmet El-Arnaut) El-Mada Yayınevi, Kahire 2007
- Halit İbni Hani, *Tarihu Medinetu'd-Dimaşk ve Ulema'uhâ min Hilâli'l-Hamle'l-Mısriye*, Şam 2005
- Hamiyet Sezer Feyzioğlu, *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu*, İstanbul 2010
- Hasan Ağa, *Tarihu'l-Abd*, (çev. Yusuf Nuaysa), Şam 1979
- Hikmet Abdurrahman, *En-Nukûdu'l-Osmaniye fî Suriye*, (Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Şam 2002
- Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaleti'nin İktisadî Vaziyeti*, Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Yay., Elazığ 2004
- İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978
- İbni Recep el-Hanbelî, *El-İstihrâc li-Ahkâmî'l-Harac*, el-Kutubu'l-İlmiye Yay., Beyrut 1985
- İbrahim Halim Bey, *Tarihu'd- Devletü'l-Osmaniye'l-Âliye*, Beyrut 1988
- İbrahim Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılda Diyarbakır (1790-1840)*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2014
- İlber Ortaylı, "Kadı" Maddesi Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi* 24, İstanbul 2001, s. 69-73
- Jep ve Pon, *İslam Toplumu I*, 1998 (El-Ma'aref evi, Kahire 1971, Çeviren Ahmed Abdul Rahim Mustafa)
- Kamilya Ebu Cebel - Samar Behlevan, *El-Merce fî-Havâdisi Dimaşka'l-Yevmiyye fî'l-Karneyni's-Sâmin Aşar*, Şam Üniversitesi 2012
- Leyla es-Sabbağ, *El-Câliyetü'l-Avrubiye fî Bilâdü's-Şam II*, Müessesetü'r-Risale, Şam 1989
- Mahmut Kurd Ali, *Hitatu's-Şam*, Şam 1949
- Mehmet Genç, "İltizam" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi* 22, İstanbul 2000, s. 154-158
- Mehmet Genç, "Mâlikâne" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi* 27,

- İstanbul 2003, s. 516-518
- Mehmet Genç, "Mâlikâne-Divânî" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı *İslam Ansiklopedisi* 27, İstanbul 2003, s. 518-519
- Mikhail ed-Dimaşkî, *Tarihu Havadisü 'ş-Şam ve Lübnan*, Kutayba Yayın Evi, Şam 1982
- Mikhail Maşaka, *El-Cevab Alâ İktiraha'l-Ahbâb*, Beyrut 1985
- Muhamed Adnan el-Bahit, *Defteri Mufasssalı Has Amir Livai 'ş-Şam*, Umman 1989
- Muhamed Emin Abidin, *El-Haşiye İhyaa Turas I*, Yayın Evi, Beyrut 1419 h
- Muhammed Adnan el-Bahit, *Defteri Mufasssalı Liva'i'l-Kuds*, Amman 2005
- Muhammed Adnan el-Bahit, *Dirasatu fi-Tarihi Biladü 'ş-Şam*, Şam 2008
- Muhammed Adnan el-Bakhit, *Liva Kudüs Şerif Mufasssal Defteri*, Amman 2005
- Muhammed Cemil eş-Şattî, *Ravza'l- Beşer*, Arap El-Yakaza Yayın Evi, Şam 1363 h
- Muhammed El-Muhibbî, *Hulasatu'l-Asr fî-A 'yâni 'l-Karni's-Sâlis Aşar III*, Beyrut
- Muhammed Halil el-Muradî, *Sekaka'd-Durer fî-Ayani 'l-Karni's-Sâni Aşar*, 4 cilt, (Tahkik Ekrem Hasan el Ulabî), Beyrut 2001
- Musa El-Ensarî, *Nuzhetu'l-Hâtir II*, Suriye Kültür Bakanlığı Şam 1991
- Mustafa Öztürk, *Orta Anadolu'da Fiyatlar 1785-1860*, (Ankara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 1985,
- Mustafa Öztürk, XIX. Yüzyılda Harput'ta Fiyatlar", TTK Belleten *LIII/207-208*, Ankara 1989, s. 797-828
- Mustafa Öztürk, "Bursa'da Hububat Fiyatları (1775-1840)", *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1994, s. 1715-1736
- Mustafa Öztürk, "Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili", TTK, *Belleten LV/212*, Ankara 1991, s. 87-100
- Mustafa Öztürk, "1675-1676 (h. 1086) Tarihli Şam Avârız Hâne Defteri", Fırat Üniversitesi *Orta Doğu Araştırmaları Merkezi Dergisi II/2*, Elazığ 2004
- Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, 3. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2014
- Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri", TTK *Belleten LIX/225*, Ankara 1995, s. 395-418
- Nevfal Nimetullah Nevfal, *Keşfu li 'ş-Şam an-Mahya'l-Hukume fî-Mısır ve Berru 'ş-Şam*, *Trablus* 1990
- Numan el-Kastalî, *Ravzatu'l-Ginaa fî-Dimaşka'l-Fayhaa*, Beyrut 1976
- Oğuzhan Samıkıran, *Osmanlı İdaresinde Şam (1750-1800)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 2013

- KILIÇ, Orhan; "Haj Emir's Instituton in the Ottoman State: Egypt Example", OIC Research Centre for Islamic History, Art and Culture (IRCICA), Arab Republic of Egypt, Ministry of Culture, Supreme Council of Culture, 26-30 November 2007, Cairo, Egypt.
- KILIÇ, Orhan; "Osmanlı Devleti'nde Hac Emirliği Müessesesi: Mısır Örneği", *Proceedings of the International Conference on Egypt During the Ottoman Era*, 26-30 November 2007 Cairo, Research Centre for Islamic History, Art and Culture-Arab Republic of Egypt Supreme Council of Culture, İstanbul 2010, s. 137-180
- Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997
- Roger Owen, *Eş-Şarku'l-Evsat fî'l-İktisadi'l-Alemi 1800-1914*, (çeviren Sami El-Razaz) .Müessesâtü'l-Abhâsu'l-Arabiye Beyrut 1990
- Safuh Hayır, *Madinâtu Dimaşk Dirasa fî Coğrafiyetu'l-Mudun*, Şam 1958
- Salnama Vilayet Suriye*, 1294
- Salname Vilayet Suriye*, 1285h/1869
- Suheyl Saban, *El-Mu'camu'l-Mavsu'i li'l-Mustalahati't-Tarihi'l-Osmaniye*, Riyad 2000
- Süleyman Ebu İzzettin, *İbrahim Paşa fî-Suriye*, Sader Yayın Evi, Beyrut 1929
- Şihabeddin en-Nuveyrî, *Nihayetü'l-Arab fî Funûnu'l-Edeb*, Mısır kitapları yayın evi, Kahire, 1923)
- Tarihçiler Grubu, *Tarihu'd-Devletu'l-Osmaniye*, Kahire/Paris 1993
- Vladimir Loteski, *Tarihu'l-Aktaru'l-Arabiyyetu'l-Hadis*, et-Takaddum yayınevi, Moskova 1976
- Yazarı Meçhul, *Müzakkerâtu Tarihiye*, (Yayınlayan: Kostantin el-Muhlisî), Harisa Basım Evi, Lübnan 1926
- Yazarlar Grubu, *Et-Tarihu'l-İktisadî ve'l-İctimaî li'd-Devleti'l-Osmaniye II*, (Dar El-Mada Alislami Yayın Evi, 2007)
- Yusuf Nu'aysa, *El-Marcai fî'l-Vasâiki't-Tarihiye ani's-Şam*, Şam Üniversitesi 2004
- Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Çıkarılan Adalet-namelere Göre Türkiye'nin İç Durumu", *Belleten* 151, Ankara 1977, s. 369-390
- Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü", Selçuk Üniversitesi *Edebiyat Fakültesi Dergisi I/1*, Konya, s. 135-155

EKLER

Ek 1. Orjinallik Raporu



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Deaa HEADR
Öğrenci Numarası	112211207
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
Tez Başlığı (Türkçe)	Osmanlı İdaresinde Şam'ın (Dimaşk) İktisadî Vaziyeti (1800-1850)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 255 sayfalık kısmına ilişkin, 06/05/2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programında aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orjinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 3'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azam benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
 Danışmanın Adı-Soyadı
 (İmzası)

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK
 Anabilim Dalı Başkanı
 (İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

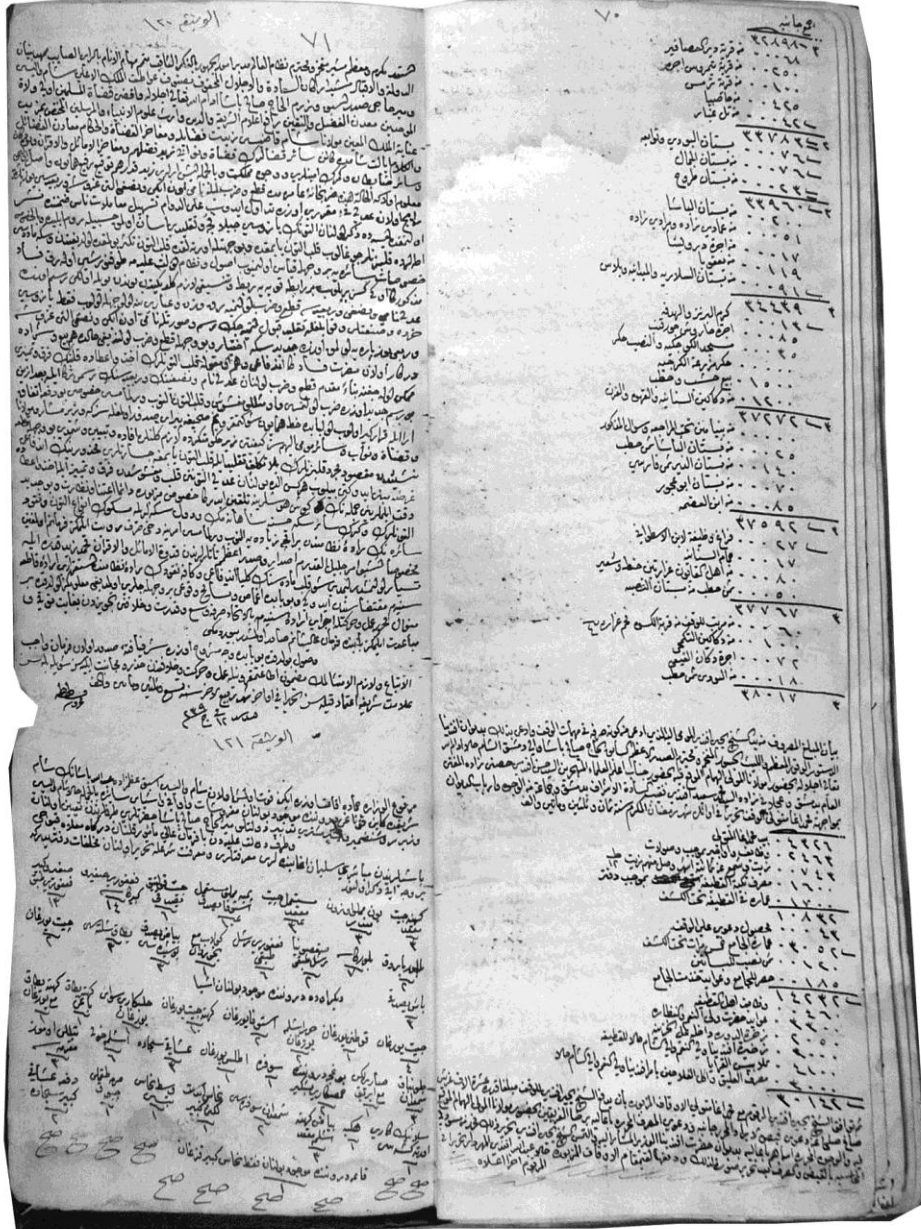
- a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
- b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla **%10**, "alıntılar dâhil" **% 30'u** geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

EK. 2

Şam Merkezü'l-Vesâiki Tarihiye (MVTŞ)

Evamir-i Sultaniye No 1, Bel. 120

Zulmü Yasaklama Fermanı

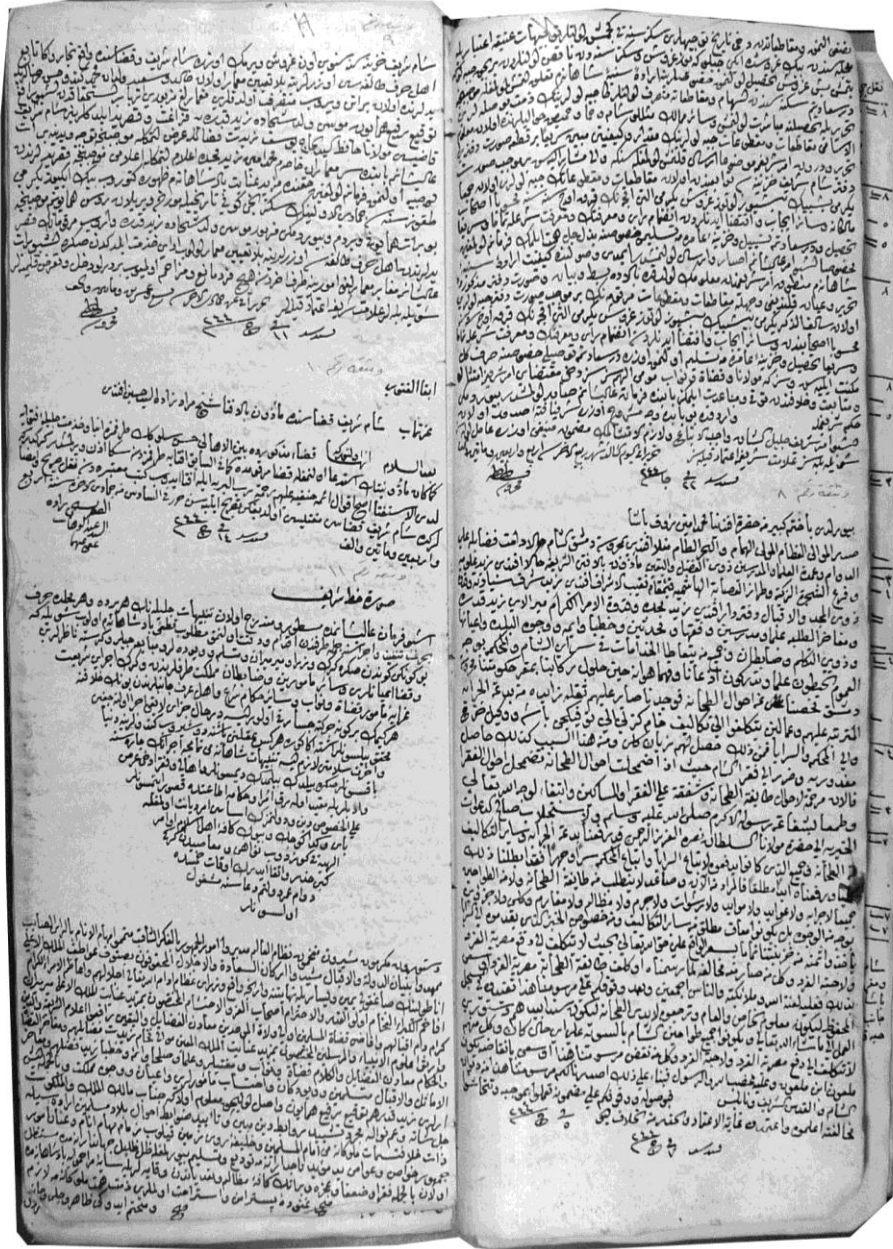


EK 3

Şam Merkezü'l-Vesâiki Tarihiye (MVTŞ)

Evamir-i Sultaniye No 4, Bel. 8

Değirmenci Rüşumunun kaldırılması

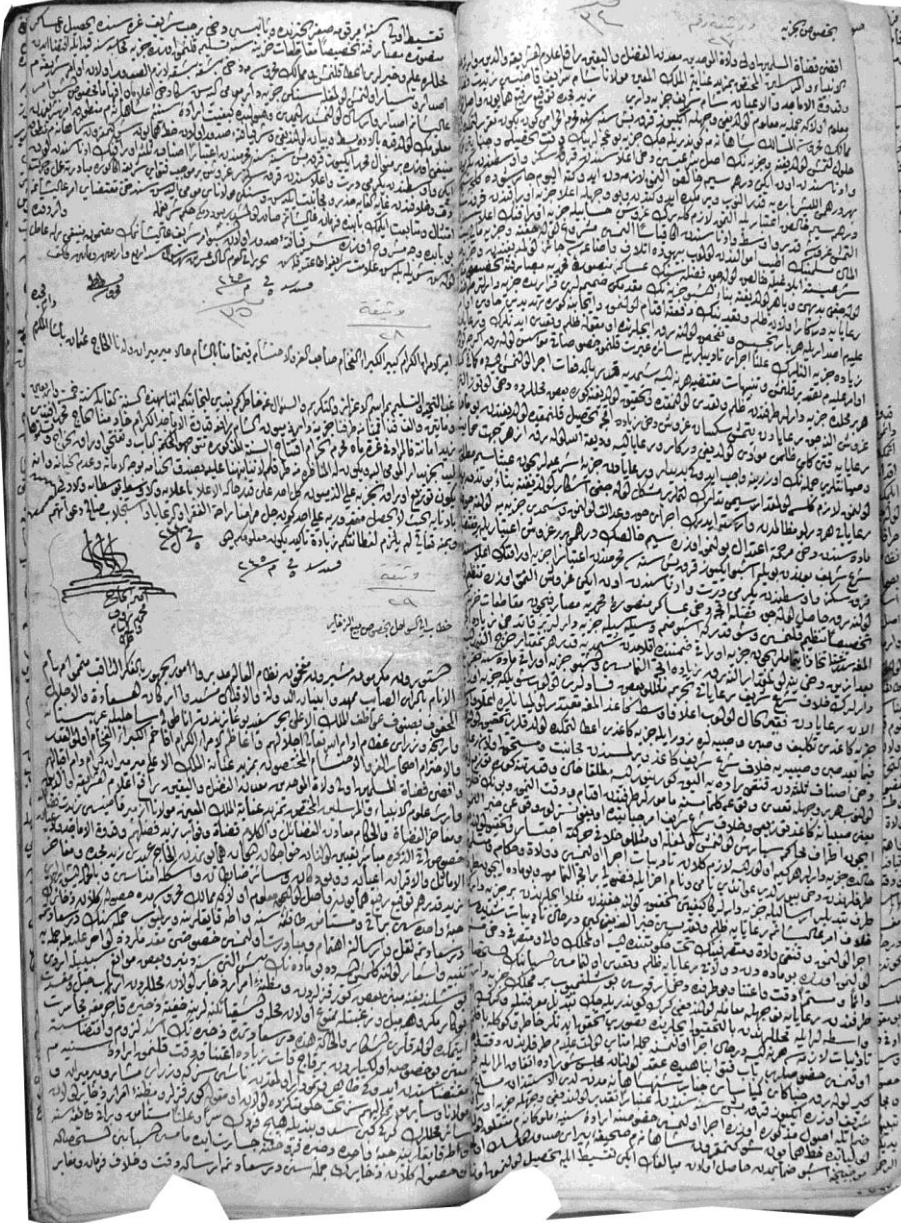


EK. 4

Şam Merkezi'l-Vesâiki Tarihiye (MVTŞ)

Evamir-i Sultaniye No 4, Bel.27

Cizye hakkında Ferman

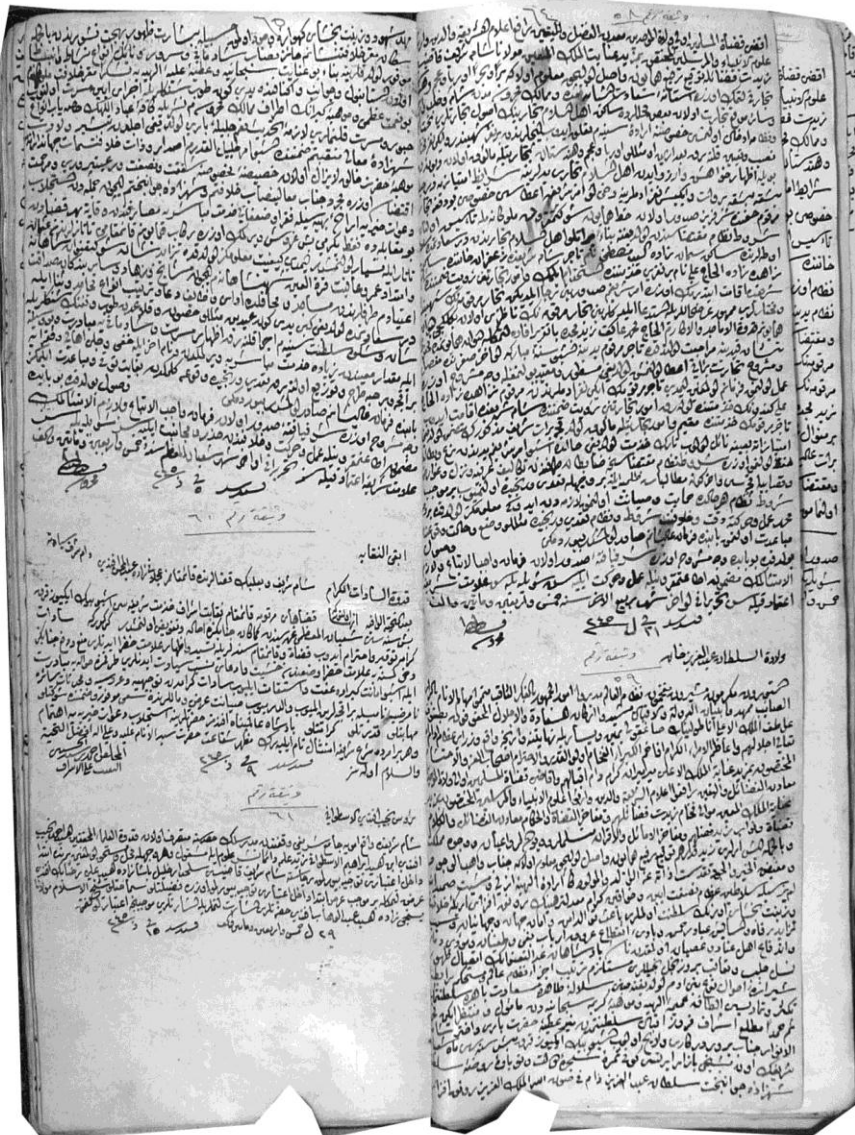


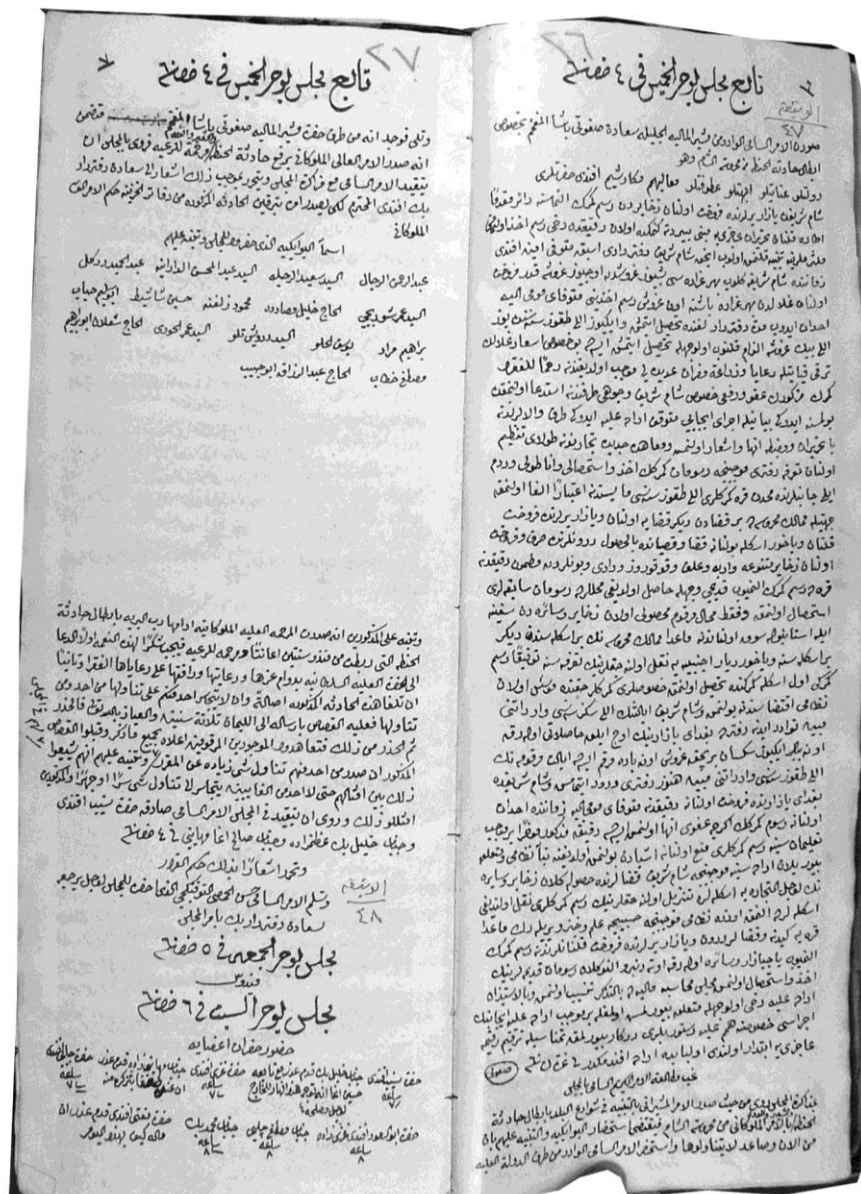
EK. 6

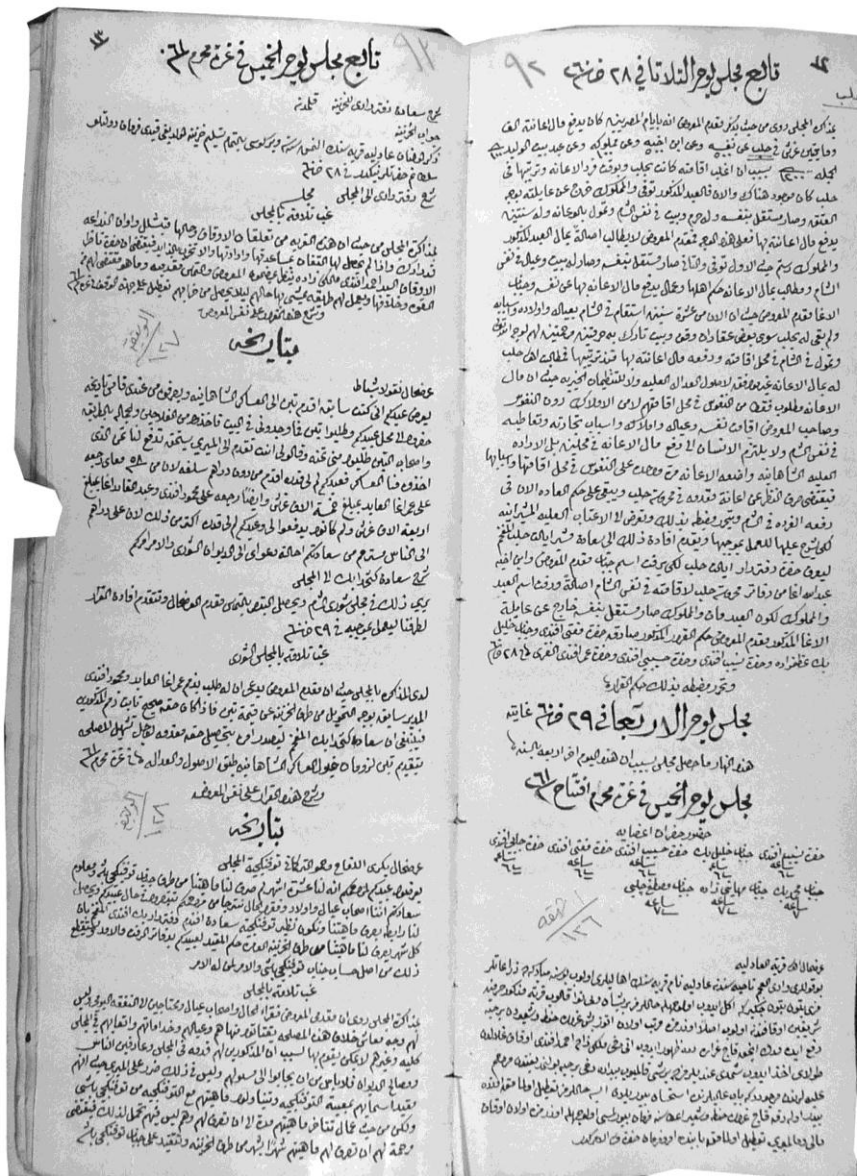
Şam Merkezü'l-Vesâiki Tarihiye (MVTŞ)

Evamir-i Sultaniye No 4, Bel.

Sultan Abdülaziz'in Doğumu





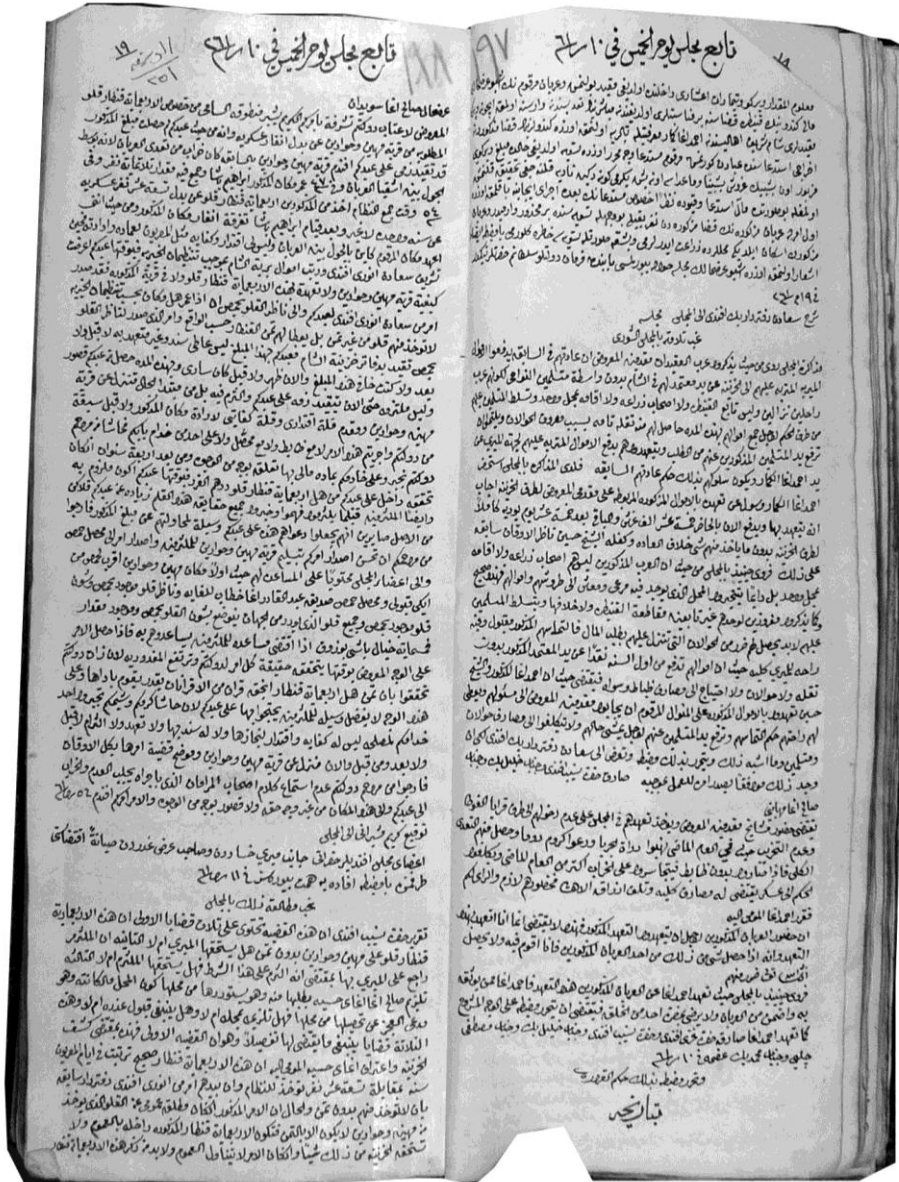


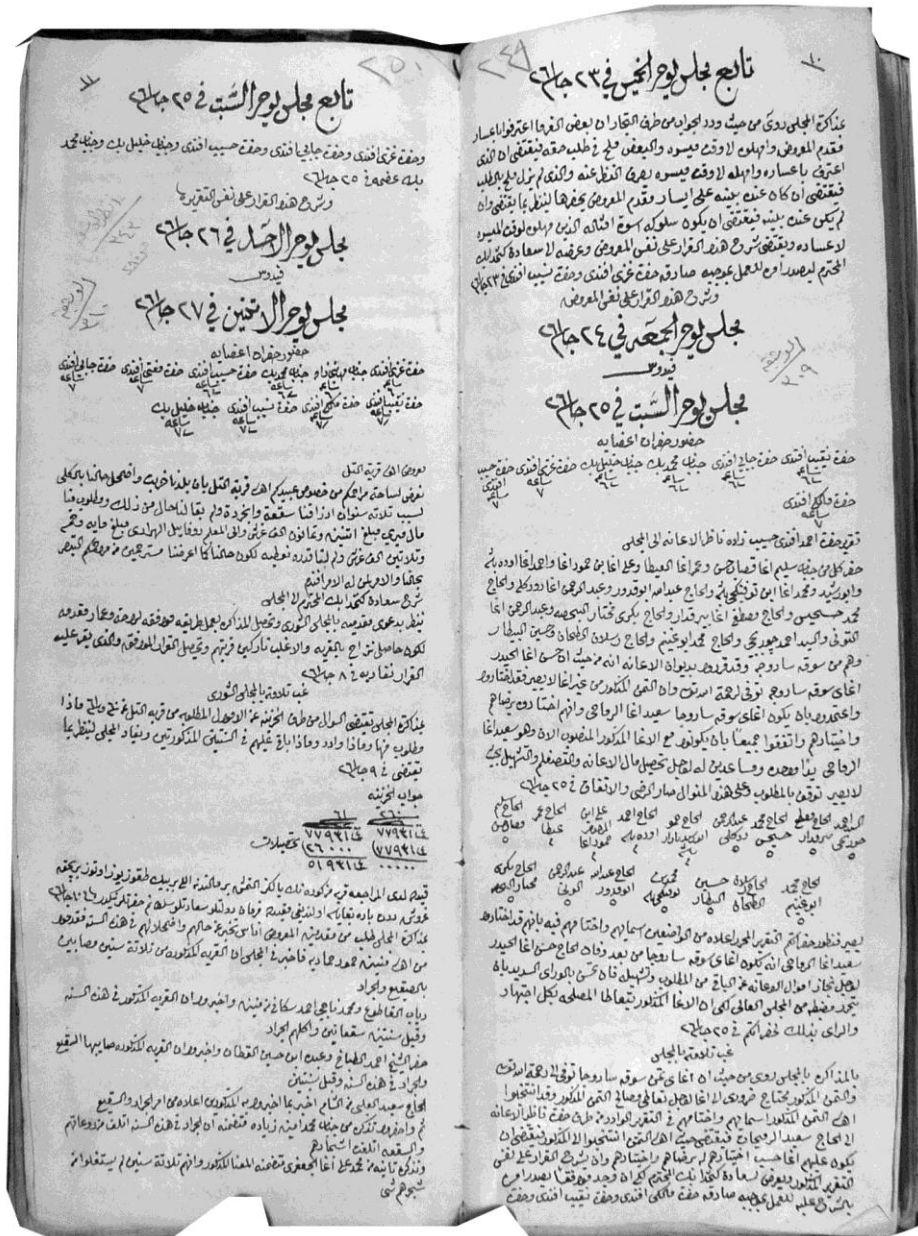
EK. 11

Şam Merkezü'l-Vesâiki Tarihiye (MVTŞ)

Evamir-i Sultaniye No 5, Bel. 251

Golan Araplarının Şikâyetleri





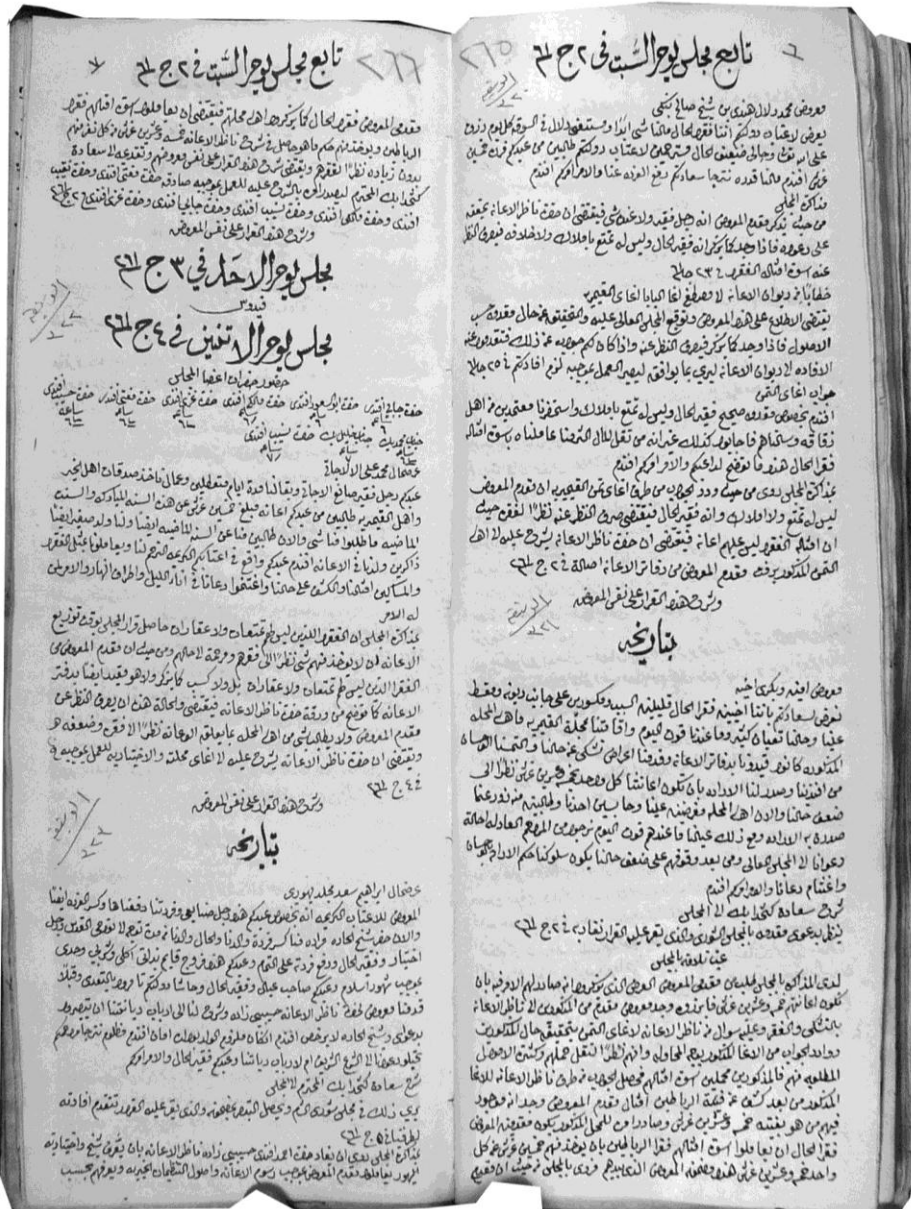
EK. 13

Şam Merkezü'l-Vesâiki Tarihiye (MVTŞ)

Evamir-i Sultaniye No 5, Bel. 330

İane Vergisinden Müsamaha Talepleri

سجل مجلس الشورى بدمشق - السجل الخامس وثيقة (٣٣٠) - طلبات إعفاء من ضريبة الإعانة



EK. 14

Şam Merkezü'l-Vesâiki Tarihiye (MVTŞ)

Evamir-i Sultaniye No 3, Bel.119

Şam'da Salihîye Semtinde Hastahane İnşası (1843)



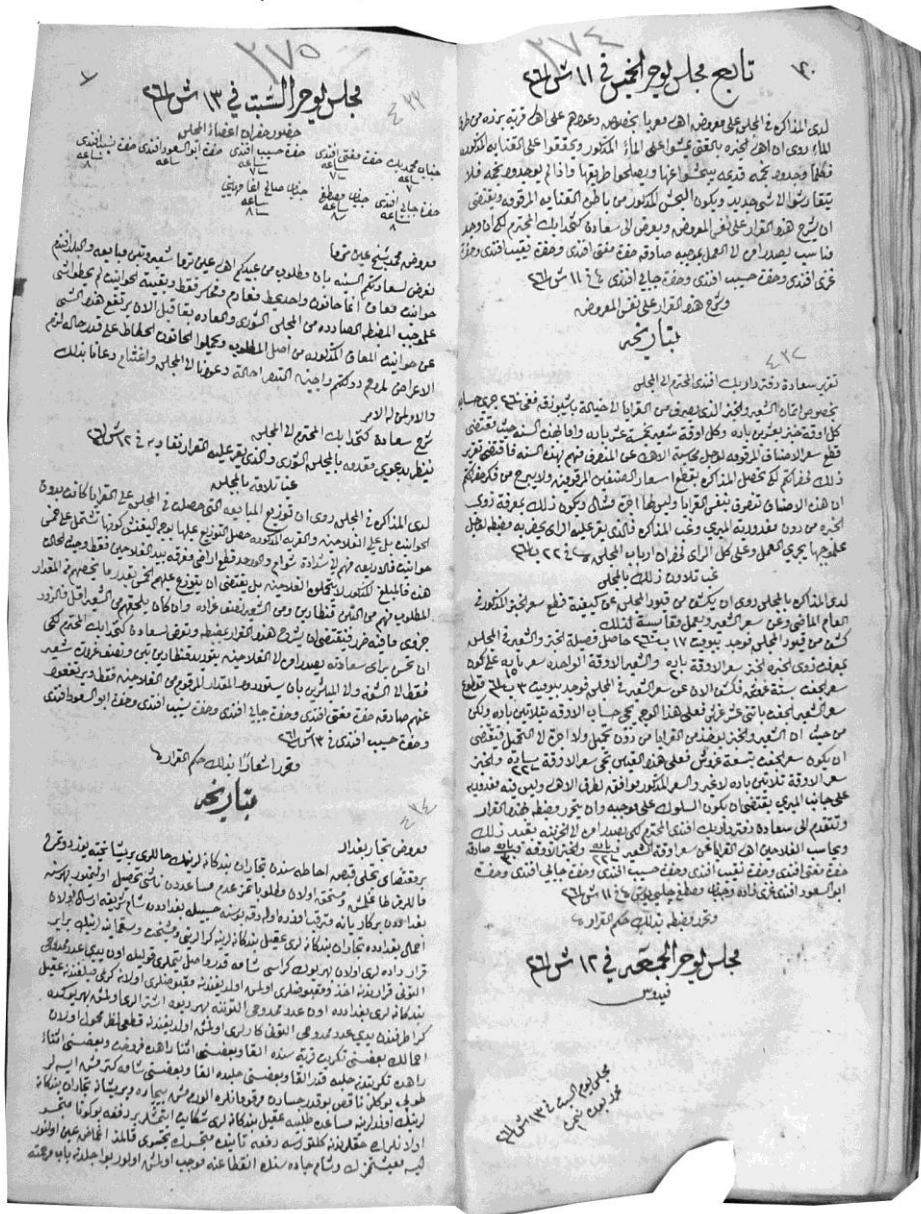
EK. 15

Şam Merkezü'l-Vesâiki Tarihiye (MVTş)

Evamir-i Sultaniye No 5, Bel. 432

Arpa ve Ekmek fiyatları

سجل مجلس الشورى بدمشق - السجل الخامس وثيقة (٤٣٢) - أسعار الخبز والشعير

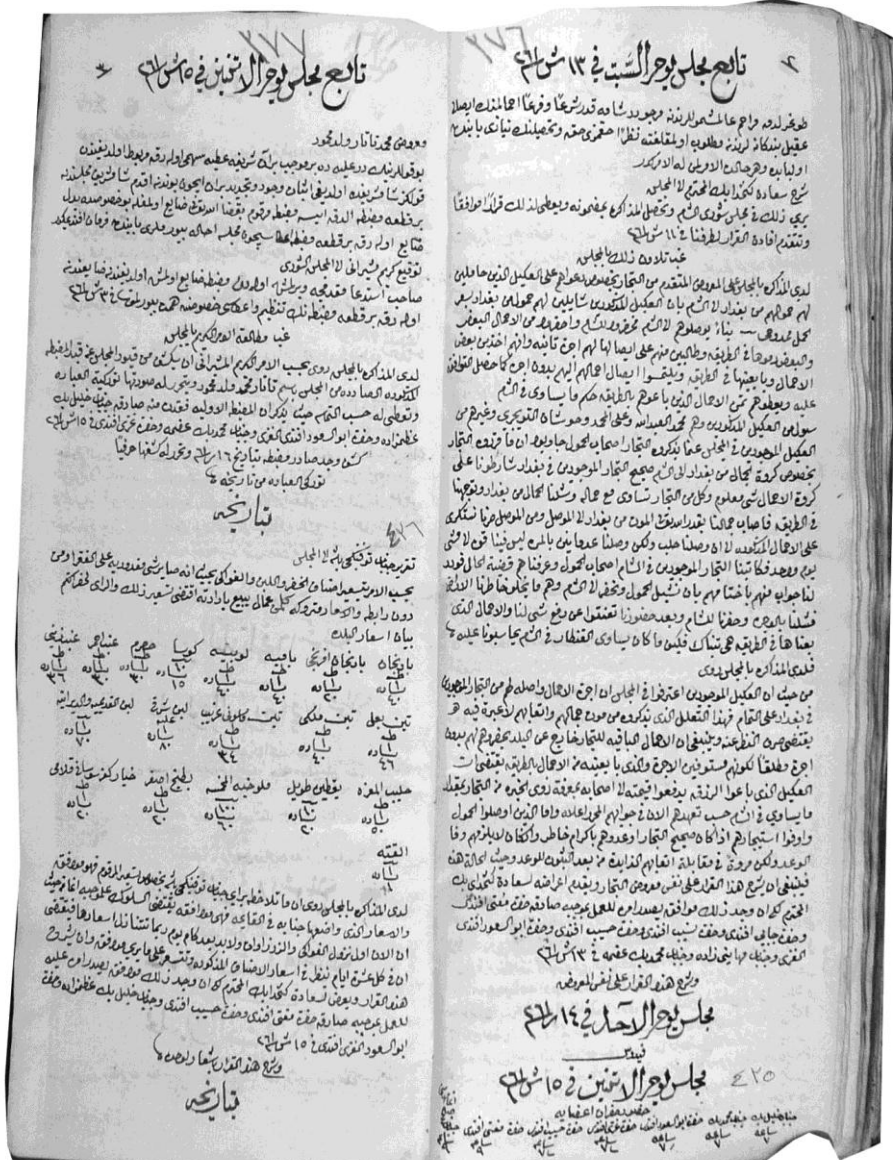


EK. 16

Şam Merkezü'l-Vesâiki Tarihiye (MVTŞ)

Evamir-i Sultaniye No 5, Bel. 436

Sebze ve Meyve Fiyatları

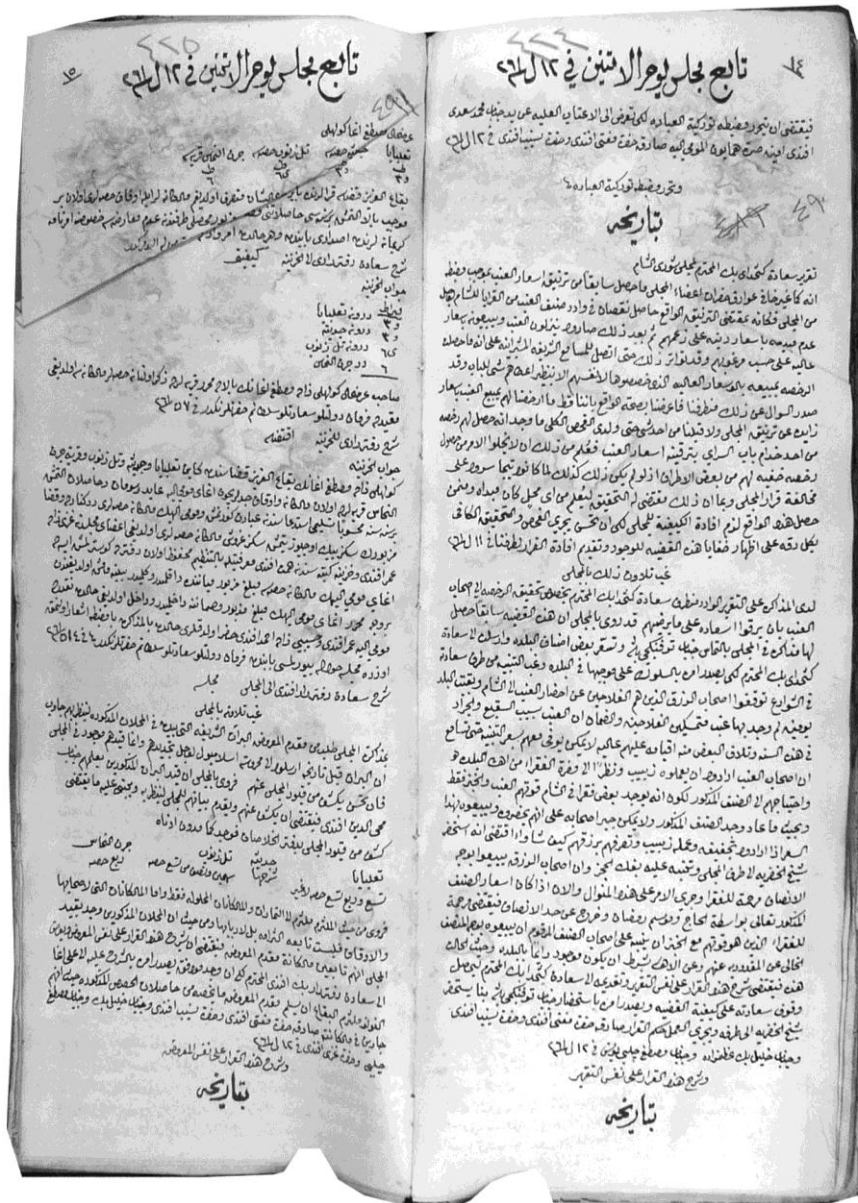


EK. 17

Şam Merkezü'l-Vesâiki Tarihiye (MVTŞ)

Evamir-i Sultaniye No 5, Bel. 490

Şam'da Üzüm Sıkıntısı





EK. 20

MVTş Şam Şer. Sic. No. 290, Bel. 319

Esmâ Hanım'ın Terekesi

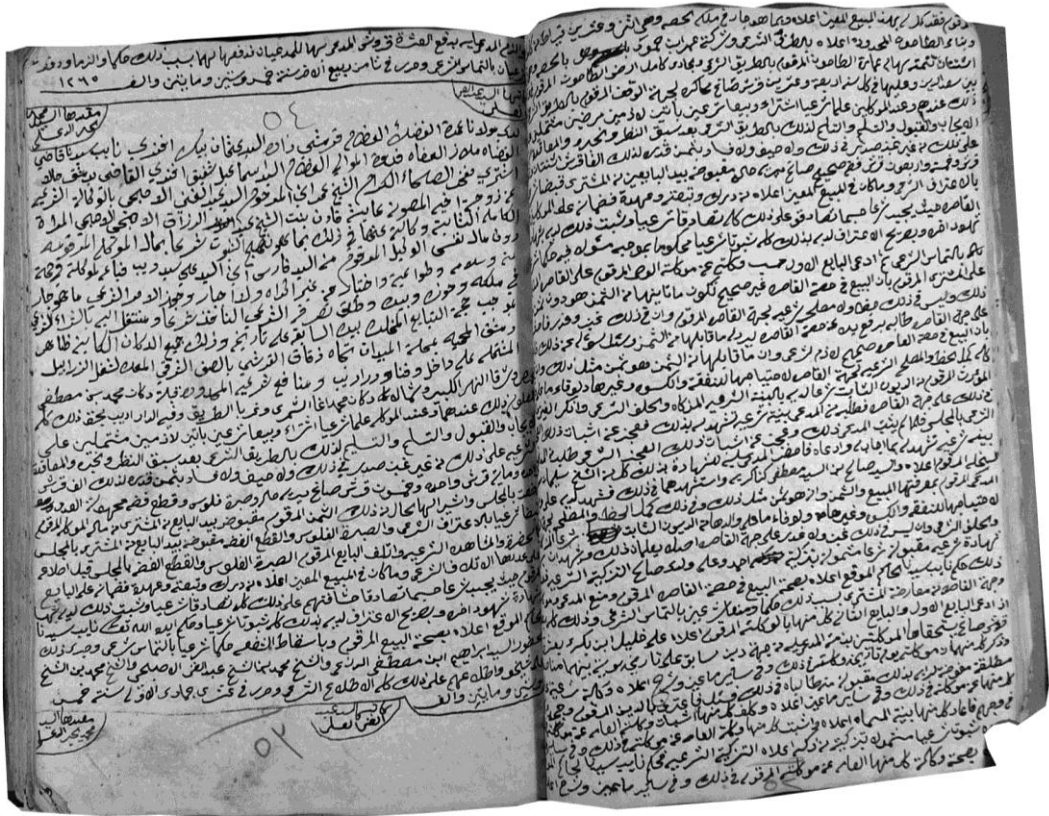


[illegible]

EK. 22

MVTş Şam Şer. Sic. No Sicil 416, Bel. 54

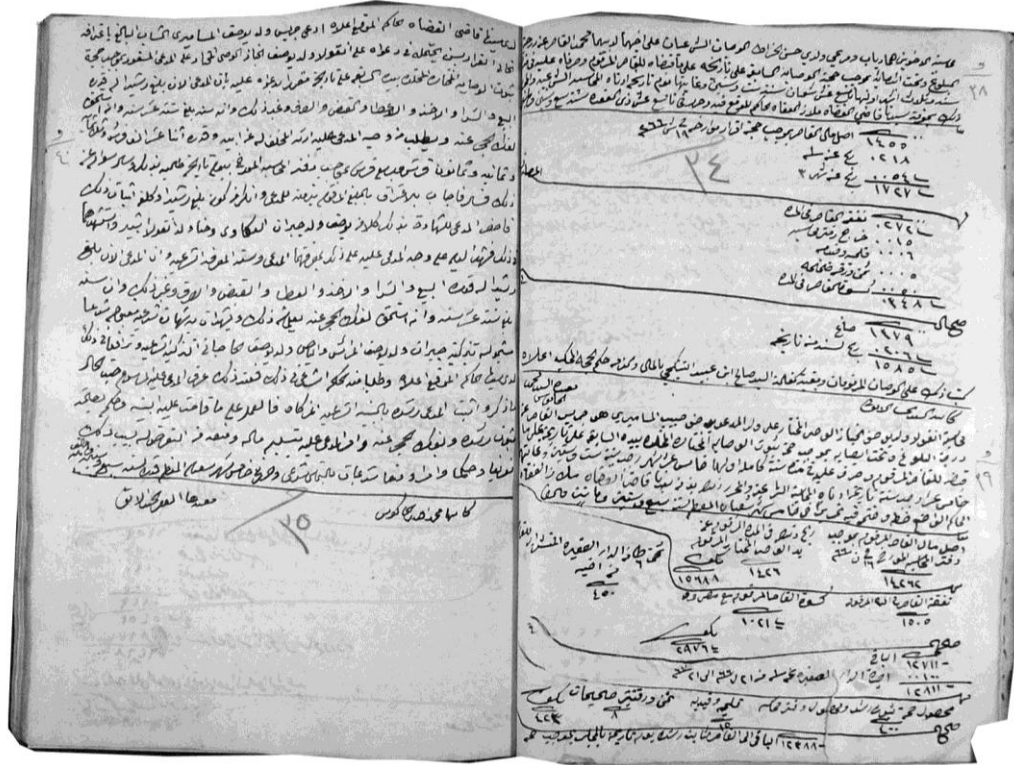
Dükkân Satış Hücceti



EK. 24

MVTş Şam Şer. Sic. No 432, Bel. 40

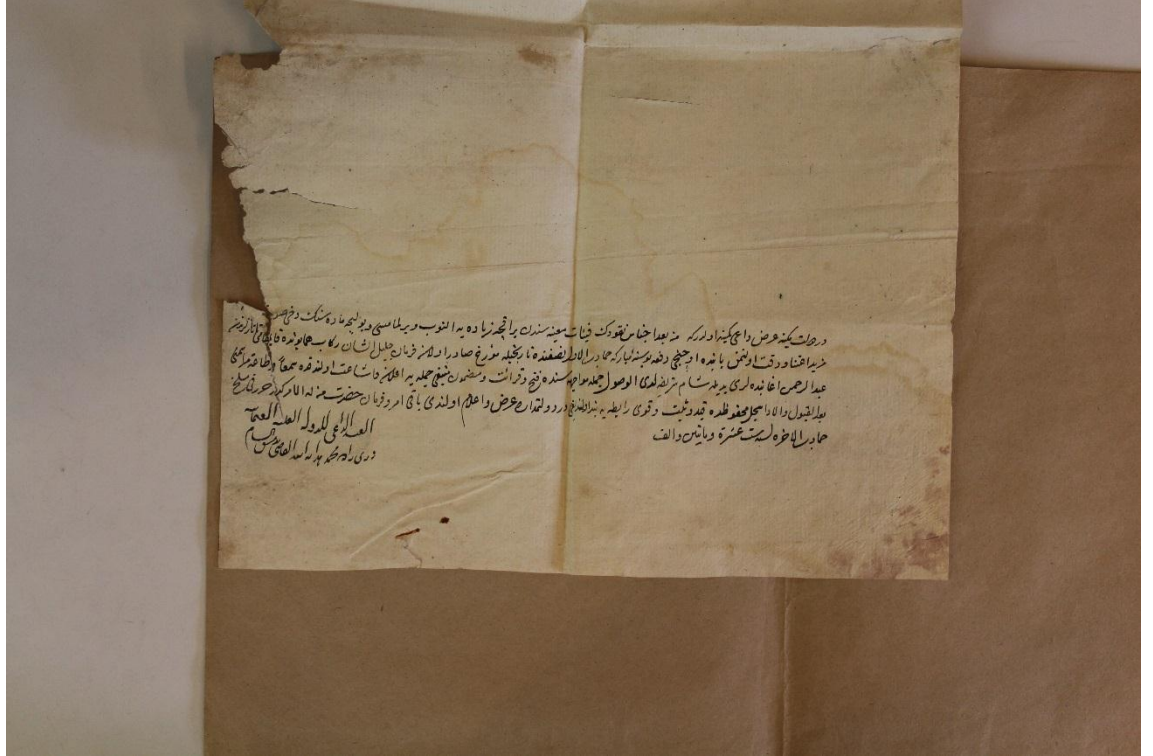
Vesayetin Kaldırılması Hücceti



Ek 25

BOA Cevdet Darphane 1552

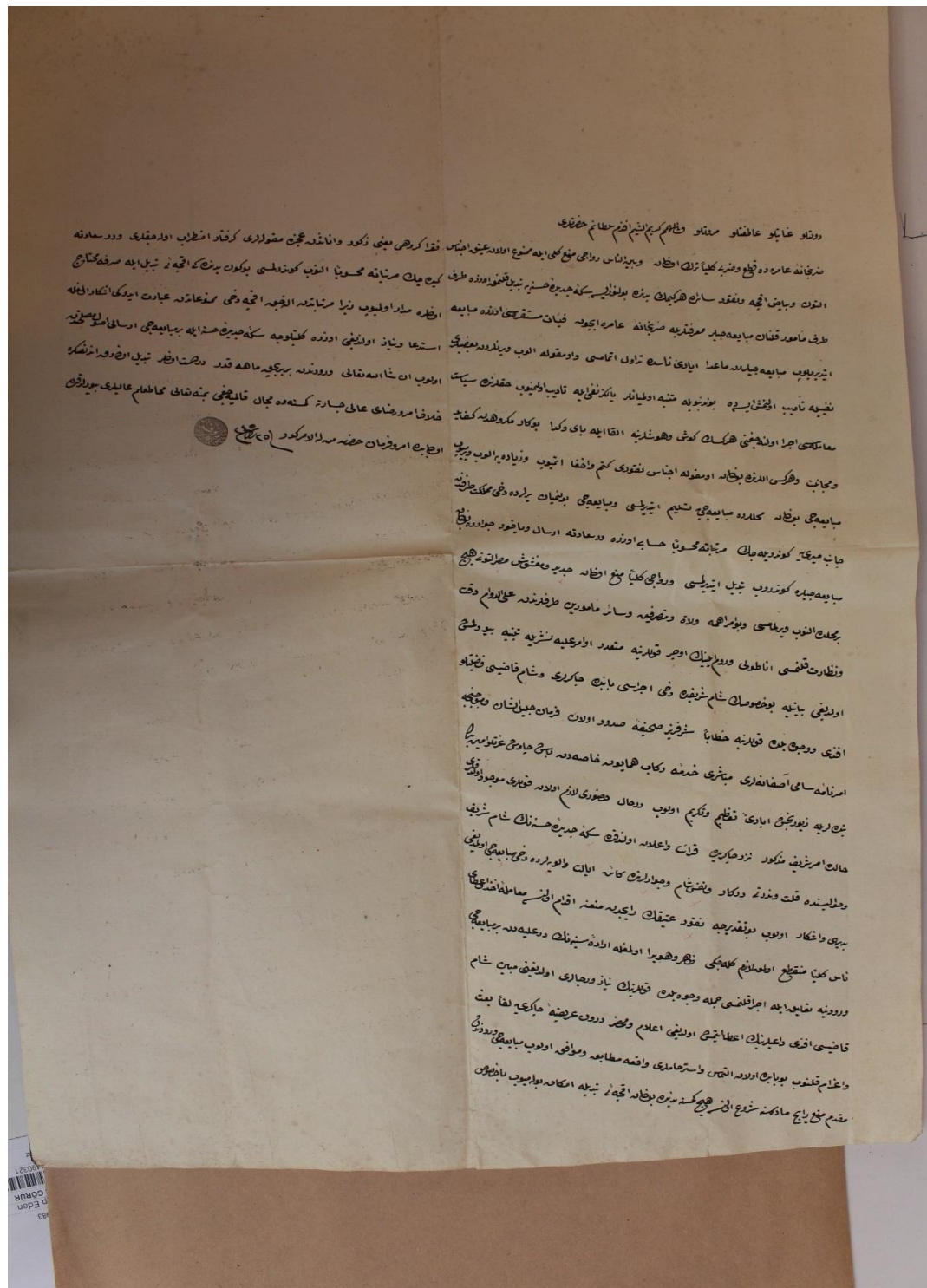
Sikkelerin Fiyatlarından Fazlaya Alınıp Verilmemesi Hakkındaki Fermanın İlan
Edildiğine Dair Şam Kadısının İlamı



EK 26

BOA. *Cevdet Darphane 1983*

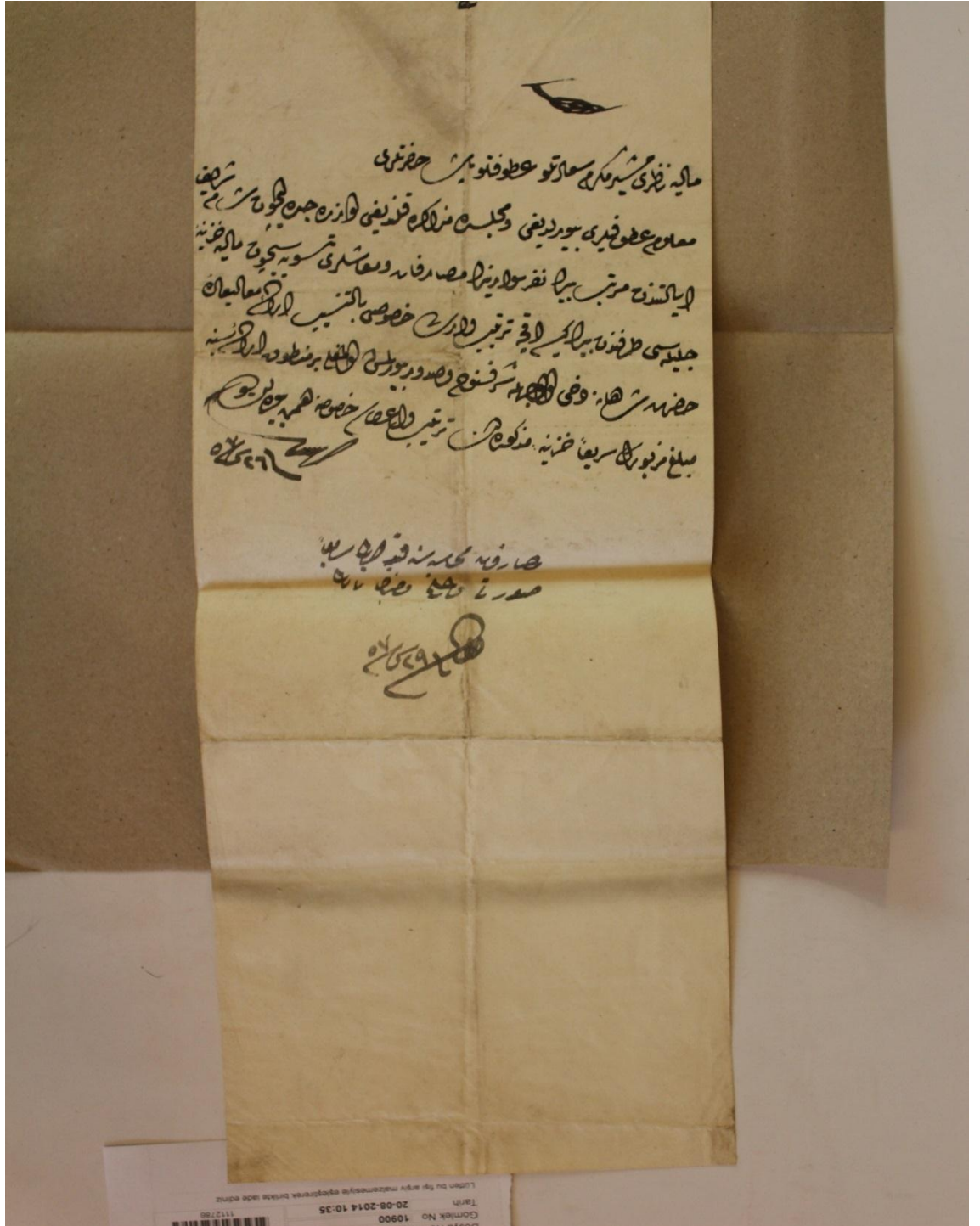
Tecdid-i Sikke Hakkında



EK 27

BOA. Cevdet Askeriye 10900

Cidde İçin Şam'dan Toplanan 1000 Nefer Süvarinin Masrafları Hakkında

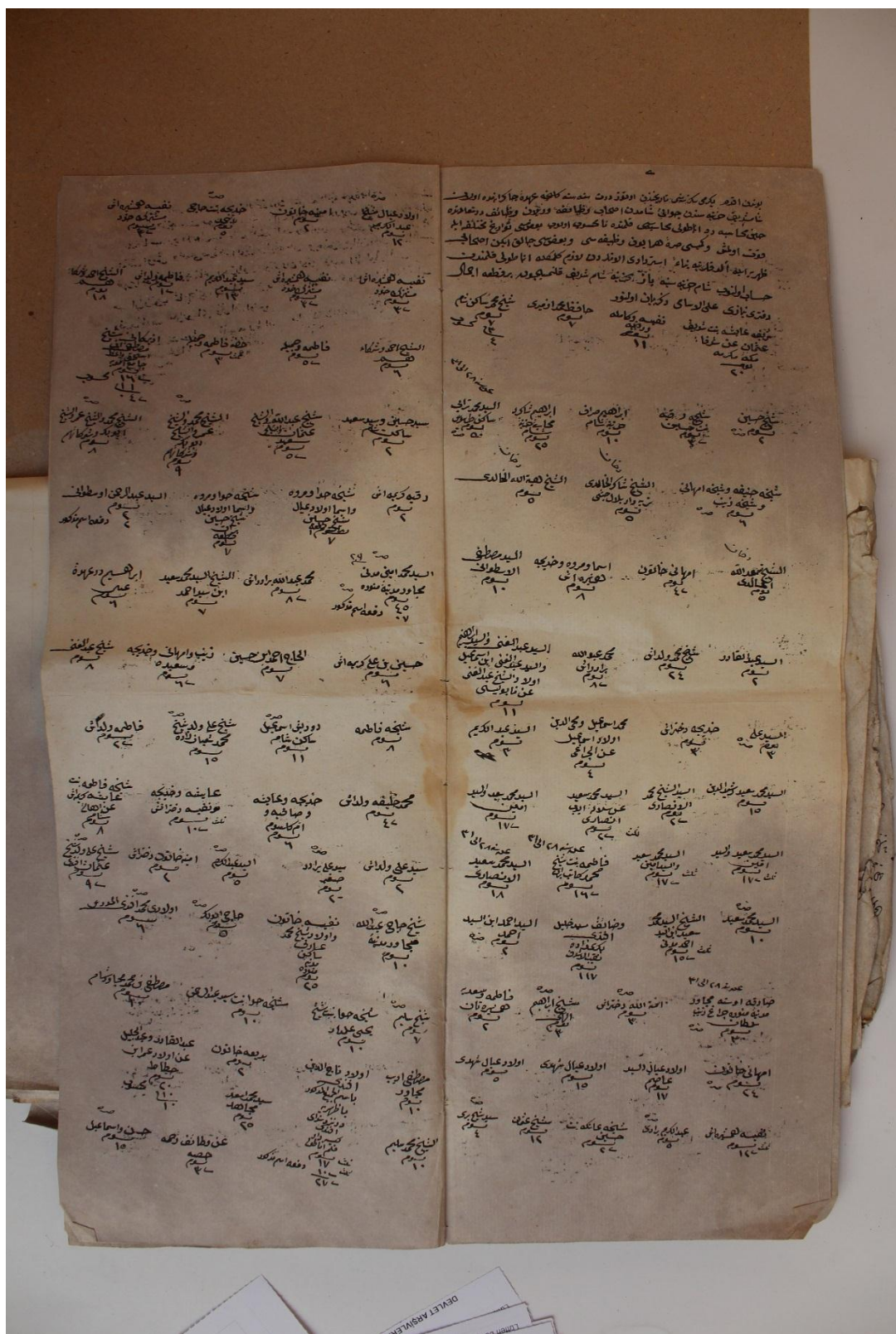


EK 29

BOA *I.DH.* 87/4342

Şam'da Kırmızı Toprak Yadığı Hakkında

وخطو عطفه و مروان سخیلم اقم و فیزی
وقت زراعت و اقم اولان باران رحمتی فاسدن برو و فایحه اولرد باغیج اولدیفندن کافه فقا و رعایا و ارباب زراعت و مقاطعات
مقدم و محصلی شوه و غیره دوش درک منوعانه محله بی سنه سابقندن قاهره فقا نه زرع ایتمک و بتدقیق قیاس بدنه مبارکد مامل و جلد
مناخ میسر و فقا و رعیه با مدیج اولرد دربر لرین زهاب و مدیج و سایر طبعی رونقوله ایکه مارتک ابتلاسی کوشندن برفتنه غطیه فادیه کوشن
کونه از دیاد و فقا و رعیه سلطانیته فقا ده زیاده اشتداد بعلاده برکنه بیسی مارتک یکری فتنی یا زاکوفه علی الصیاح غلبه کونه دن اولرد و نفس نام
و الطراف و احسانه قهری طوبیانه نزولیه بریا و فقا و رعیه اولرد و فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه وینه ماره فزاید اولدیر برنجی کوشندن نیسانک ایکنی کوشه قدری برنج
فقا قایم فقا و رعیه درون و بیرون مکت اولان باغیج اولرد ماحصله اولرد و فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه وینه ماره فزاید اولدیر برنجی کوشندن نیسانک ایکنی کوشه قدری برنج
کلیا افتد اولدیر و فقا و رعیه تقدیر الیه السلام شمد کیما و اشتد بقیه لرین فقا و رعیه فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه وینه ماره فزاید اولدیر برنجی کوشندن نیسانک ایکنی کوشه قدری برنج
کیما فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه تقدیر الیه السلام شمد کیما و اشتد بقیه لرین فقا و رعیه فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه وینه ماره فزاید اولدیر برنجی کوشندن نیسانک ایکنی کوشه قدری برنج
ایسیرک فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه تقدیر الیه السلام شمد کیما و اشتد بقیه لرین فقا و رعیه فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه وینه ماره فزاید اولدیر برنجی کوشندن نیسانک ایکنی کوشه قدری برنج
شام لیله واقع شام فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه تقدیر الیه السلام شمد کیما و اشتد بقیه لرین فقا و رعیه فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه وینه ماره فزاید اولدیر برنجی کوشندن نیسانک ایکنی کوشه قدری برنج
فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه تقدیر الیه السلام شمد کیما و اشتد بقیه لرین فقا و رعیه فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه وینه ماره فزاید اولدیر برنجی کوشندن نیسانک ایکنی کوشه قدری برنج
بمقداری برکا فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه تقدیر الیه السلام شمد کیما و اشتد بقیه لرین فقا و رعیه فقا و رعیه میساج اولرد و فقا و رعیه وینه ماره فزاید اولدیر برنجی کوشندن نیسانک ایکنی کوشه قدری برنج



ÖZGEÇMİŞ

Deaa Hydar Şam'da doğdu. Orta öğrenimi Şam'da yaptı. Daha sonra Şam Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 2008 yılında mezun oldu. 2010-2012 yılları arasında ise Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda "Türkiye-Suriye İlişkileri 1954-1973" adlı tez çalışmasıyla Yüksek Lisans programını bitirdi. 2012 yılında aynı üniversitede Doktora eğitimine başladı. Anadili Arapça'dan başka Türkçe ve İngilizce biliyor.